

E. N. Setälä

vaarallisilla vesillä

Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi.

Fred Karlsson

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 765

*Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Helsinki 2000*

Omistettu Arvo T. Inkilän muistolle

*syntyi Valkealassa 30.6. 1907
kaatui Uudenkirkon Inossa 30.8. 1941*

Esipuhe

Tulin ryhtyneeksi tähän kirjaan alkuvuodesta 1997, välähdyksenomaisesta oivalluksesta, ilman harkittua viisivuotis- tai edes yksivuotissuunnitelmaa. Oivallusta ei kuitenkaan olisi syntynyt ilman “sattuman suosimaa valmistautunutta mieltä”, kuten Louis Pasteur osuvasti on sanonut. Esille tulevat vaikeat tutkimuseettiset ongelmat tuntuivat henkilökohtaisestikin tutuilta: tutkimuksen tekemisen perimmäinen motiivi, edeltäjien työn kunnioittaminen, tieteellisen prioriteetin tunnustaminen, tieteellisen kunnianhimon ilmenemismuodot, maineen jakaminen kollegojen ja opiskelijoiden kanssa, ristiriidat tutkimushimon ja muun elämän asettamien vaatimusten välillä. Ei siis ollutkaan ihme, että aihe tempaisi minut monivuotiseen tutkimustyöhön.

Yksi tekstin esilukijoista kertoi lukeneensa käsikirjoituksen dekkarina, toinen puhui jännitysromaanista. Samaan tapaan olen itsekin kokenut kirjani syntyyn johtaneen tutkimusprosessin, jonka vaiheita selostan jälkikirjoituksessa.

Kantavana teemana on Eemil Nestor Setälän mukaan nimetyn suomenkielisen setäläläisen lauseoppiperinteen syntyhistoria, omaperäisyyden aste ja lopullinen vakiintuminen. Setälä “lainasi” lauseoppinsa ensimmäisen painoksen (1880) keskeisen sisällön Adolf Waldemar Jahnssonin yhdeksän vuotta aiemmin eli 1871 ilmestyneestä tohtorinväitöskirjasta. Tämä johti Setälän ja Jahnssonin sekä julkiseen että kahdenkeskiseen väittelyyn, jonka olen arkistotutkimusten avulla pystynyt rekonstruoimaan. Julkinen debatti on tiedeyhteisöltä unohtunut, kahdenkeskisestä väittelystä ei ennen ole julkaistu tietoja. Setälän tutkijankaareen on liittynyt muitakin vaiettuja tapauksia, jotka myös otan kartoitettavikseni.

Setälän suomen kielen kouluopettajana oli Arvid Genetz, joka jo varhain ohjasi Setälää tieteen pariin. Genetzin roolista Setälän lauseopin synnyssä on esitetty erilaisia tulkintoja. Tässä kirjassa selvitän seikkaperäisesti myös Genetzin osuutta.

Tuon Jahnssonin julkisuuteen historian hämäristä ja pohdin uudesta perspektiivistä Setälän merkitystä lauseopin tutkijana. Setälän tutkimuskäytännöstä ja luonteestakin paljastuu seikkoja, joista tähänastinen tutkimus ja oppihistoria on osin vaiennut. Vaikeneminen tulee ymmärrettäväksi, kun muistaa Setälän monitahoisen työn suomalaiseen sivistyksen, kulttuurin ja identiteetin rakentamiseksi. Perehdyttyäni parin vuoden ajan Setälän arvoitukselliseen tutkijapersoonallisuuteen haluan sanatarkasti lainata, mitä Setälän koulutoveri J. J. Mikkola virkkoi syksyllä 1939 häntä haastattelemaan tulleelle Arvo T. Inkilälle:

“Mikkola varottaa käsittämästä kertomuksensa negatiivisia puolia Setälää halventavasti. Se ei olisi ollut Setälä, jos hän olisi joka suhteessa ollut tavallisen ihmisen kaltainen. Negatiiviset puolet kuuluvat Setälän nerouden olemukseen oleellisesti.” (Inkilän haastatteluista)

Kuvaamieni tapausten tiimoilta pohdin yleisestikin näkökulmasta hyvän tieteellisen käytännön problematiikkaa, erityisesti tieteellisen plagioinnin luonnetta ja sen yleisyyttä kieliopinkirjoituksessa. Esille tulee tiedeyhteisön vastuu innovaatioiden tunnistamisessa sekä tutkimusperinteen muodostumisessa ja välittämisessä uusille tutkijapolville. Yritän valaista tieteellisen kunnianhimon osuutta huippututkijan pyrinöissä ja millaisia äärimmäisiä ilmenemismuotoja kunnianhimo voi tuottaa. Tarkastelun taustana on kieliopinkirjoituksen ja Suomen kielitieteen, erityisesti fennistiikan ja fennougriistiikan oppihistoria.

Termi *plagiaatti* kattaa toiselta otetut (i) suorat tekstilainaukset, (ii) enemmän tai vähemmän mukaillut tekstilainaukset, ja (iii) ideat parafrasoin avulla ilmaistuna, kaikissa kolmessa

tapauksessa siten, että alkuperäislähteeseen ei ole viitattu joko ollenkaan tai epäselvästi (tarkemmin jaksossa 5.1.). Termi kuuluu tieteen etiikkaan, ei juridiikkaan.

Tieteen etiikan ylevistä periaatteista on Suomessakin kirjoitettu ja puhuttu paljon 1990-luvulla. Vähemmän on seikkaperäisesti analysoitu konkreettisia ongelmatapauksia. Toivon, että tämän kirjan aineisto ja analyysit voisivat palvella tutkijankoulutustamme antamalla pohdittavaa.

Alun perin tarjosin kirjoituksen julkaistavaksi aikakauslehti *Virittäjässä*. Käsikirjoitus oli kuitenkin jo kasvanut artikkelia laajemmaksi ja julkaistaan siksi nyt kirjana. Kiitän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa kirjan julkaisemisesta toimituksissaan.

FM Aila Heikinheimo-Lindholm (A. W. Jahnssonin tyttärentytär), professori Kaisa Häkkinen, professori Osmo Ikola, professori Göran Karlsson, asianajaja Seppo Kempainen, arkistonjohtaja Pekka Laaksonen, professori Pentti Leino sekä kaksi *Virittäjän* nimetöntä arvioitsijaa ovat lukeneet käsikirjoituksen varhaisen version. Tämän jälkeen työ jatkui vielä vuoden ja käsikirjoituksen sivumäärä kolminkertaistui. Lopullisen käsikirjoituksen on lukenut professori Tapani Lehtinen. Olen hyvin kiitollinen kaikille käsikirjoitukseen perehtyneille kriitikoille arvokkaista kommentteista, jotka ovat huomattavasti parantaneet lopputulosta.

Maisteri Heikinheimo-Lindholm on useita kertoja keskustellut kanssani ja suonut minulle mahdollisuuden tutustua hänen hallussaan säilyneeseen Jahnssonin kirjeenvaihtoon. Arvokasta apua olen saanut myös FT Kaisu Juuselalta, FT Kyllikki Keravuorelta, kirjastonhoitaja Heikki Kaukorannalta, FM Jaakko Leinolta, professori Matti Leiwolta, FK Teuvo Rädyltä (joka on A. W. Jahnssonin pojantyttärenpoika), professori Juha Siltalalta, FM Sylvi Soramäki-Karlssonilta sekä Hämeenlinnan lyseon rehtori Erkki Verkamalta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen arkisto- ja kirjastohenkilökunta sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistohenkilökunta ovat auliisti suoneet apuaan. Helsingin yliopiston monikielisen kieliteknologian tutkimusyksikkö on vastannut tutkimustyön osarahoituksesta. Lämmin kiitos kaikille.

Vastaan tietenkin itse tekstini sisällöstä, tulkinnoista ja virheistä.

Viljelen alaviitteitä runsaasti. Niihin sijoitan sellaistaakin Jahnssoniin, Genetziin ja Setälään liittyvää henkilö- tai kulttuurihistoriallisesti kiintoisaa ainesta, joka ei suoranaisesti käsittele kirjani teemaa. Nämä ekskurssit taustoittavat tapahtumia ja syventävät henkilökuvia.

Olen pitänyt esitelmän tässä kirjoituksessa käsitellyistä asioista Kotikielen Seuran kokouksessa Runebergin päivänä 5.2. 1998 sekä Jahnssonin suvun sukkokokouksessa 18.4. 1999.

Omistan tämän kirjan FM, korpraali Arvo T. Inkilän muistolle. Hän syntyi 30.6. 1907 ja kaatui jatkosodan alkuvaiheessa 30.8.1941. Inkilä oli syksyllä 1939, vähän ennen talvisodan alkua, ryhtynyt keräämään aineistoa Setälän elämäkerta varten haastatteleamalla tämän aikalaisia. Joulukuun alussa 1998 löysin erikoistutkija Eila Tuovisen taitavalla avustuksella Inkilän kiintoisan kadoksissa olleen haastatteluaineiston Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistosta. Tässä kirjassa julkaisen siitä otteita, saatuani siihen luvan oikeudenomistajalta rouva Eila Koivulalta, Inkilän veljentyttäreltä, jota myös lämpimästi kiitän.

Käpylän Taivaskalliolla 23.6. 1999

Fred Karlsson

osoite per 26.2.2010:

Nykykielten laitos, PL 24, 00014 Helsingin yliopisto

fgk@ling.helsinki.fi

<http://www.ling.helsinki.fi/~fkarlss>

Kommentti 26.2.2010: Tästä versiosta puuttuvat julkaistun kirjat kuvat sekä sisällysluettelon sivunumerointi. Tekstiin ei ole tehty muutoksia tai lisäyksiä.

Sisällys

Esipuhe	
1. Johdanto	
1.1. Tausta ja tarkoitus	
1.2. Jahnssonin, Genetzin ja Setälän elämänvaiheet	
1.3. Huomautuksia lähteistä	
2. Jahnssonin lauseoppi	
2.1. Väitöskirja ja oppikirja	
2.2. Jahnssonin lauseopin vastaanotto	
2.3. Jahnssonin ja hänen lauseoppinsa innovatiivisuudesta	
2.4. F. W. Rothstenin vaikutus Jahnssoniin	
3. Setälän lauseoppi	
3.1. Setälän omat kuvaukset lauseopin syntyhistoriasta	
3.2. Genetzin osuus Setälän lauseopin synnyssä	
3.2.1. Genetzin oma kuvaus osuudestaan	
3.2.2. Frans Oskar Rapolan kuvaus Genetzin osuudesta	
3.2.3. Leo Harmajan kuvaus Genetzin osuudesta	
3.2.4. Setälän myöhempi pyrkimys vähätellä Genetzin osuutta	
3.2.5. Salme Setälän kuvaukset lauseopin syntyhistoriasta	
3.2.6. Vilho Setälän kuvaus Genetzin osuudesta	
3.2.7. Mikä Genetzin osuus oli?	
3.3. József Budenzin vaikutus Setälän lauseoppiin	
3.4. Setälän koulunaikainen “Suomen Kielen Kielioppi” vuodelta 1879	
3.5. Setälän lauseopin vastaanotto	
3.6. Setälän lauseopin toinen painos	
4. Jahnssonin ja Setälän plagiointikiista	
4.1. Jahnssonin lauseopin toinen painos ilmestyy 1886	
4.2. Setälän ja Jahnssonin lehtikirjoitukset	
4.3. Kaksi Jahnssonin kirjettä F. W. Rothstenille vuoden 1887 alussa	
4.4. Genetzin ja Setälän kirjeenvaihto vuoden 1887 alussa	
4.5. Setälän kirje Lauri Paloselle 2.3. 1887	
4.6. Kolme C. J. Lindequistin kirjettä Jahnssonille huhti- ja toukokuussa 1887	
4.7. Muita havaintoja kevään 1887 tapahtumista	
4.8. Jahnssonin perääntyminen syyskuussa 1887	
4.9. Setälän lauseopin kolmas painos	
4.10. Jahnssonin lauseopin kolmas painos sekä suomennoshanke	
4.11. Ovatko Setälän omat kappaleet Jahnssonin lauseopista tallella?	
5. Oliko Setälän lauseoppi plagiaatti?	
5.1. Hyvän tieteellisen käytännön loukkaukset ja tieteellinen vilppi	
5.2. Setälän rikkeen luonne	

5.3. Setälä (1880) tekijänoikeuden näkökulmasta.....	
5.4. Maan ja maailman tapa?.....	
6. Tutkijayhteisö ja Setälän lauseoppi.....	
6.1. Setälän lauseoppiperinteen vakiintuminen	
6.2. “Setälän lauseoppi — omaperäinen, innovatiivinen luomus”	
6.3. “Setälän lauseoppi — suomenkielisen lauseopin perusta”	
6.4. “Jahnsson — Setälän hyvä esikuva”	
6.5. “Setälä — Jahnssonin plagiaatti?”	
7. Muita tutkimuseettisiä syytöksiä Setälää kohtaan.....	
7.1. Vähäinen Suomalainen Lukukirja.....	
7.2. Yhteissuomen murteiden luokittelu	
7.3. Virkaväitöskirja	
7.4. Homo Sum –käännös.....	
7.5. Tohtorinväitöskirja	
7.6. Liivin katkoääne	
7.7. Vanhat germaanisat lainasanat	
7.8. Samojedilainen yhteys.....	
7.9. Setälän ja Ojansuun prioriteettiskisma	
7.10. Mystinen plagiointisyytös erässä Setälän lauseopin kappaleessa	
7.11. Päätelmä.....	
8. Setälän tutkijankuva.....	
8.1. Setälä tutkijayhteisön vallankäyttäjänä	
8.2. Setälä Ojansuun kanssa käymänsä kirjeenvaihdon valossa	
8.3. Vahvan tutkijapersoonallisuuden kääntöpuoli.....	
8.4. Setälä Arvo T. Inkilän haastatteluaineiston valossa	
9. Päätelmiä	
10. Jälkikirjoitus.....	
Alaviitteet	
Painamattomat lähteet	
Kirjallisuus ja lyhenteet	
Henkilöhakemisto.....	

1. Johdanto

1.1. Tausta ja tarkoitus

Eemil Nestorⁱ Setälä (1864-1935) on ainakin Suomen rajojen sisäpuolella maan kuuluisin kielentutkija. Mathias Alexander Castrénin jälkeen hän on vaikuttanut eniten Suomen kielitieteeseen. Setälän vaikutus ulottui välittömimmin 1880-luvulta hänen kuolemaansa, epäsuorasti vahvana aina 1960-luvulle ja siinä mielessä tähän päivään asti, että Setälä ideoi — Porthanin hengessä — fennistiikan suuret sanakirjatyöt. Nämä jatkuvat edelleen erityisesti Suomen murteiden sanakirjan osalta Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen suojissa. Myös Suomen kansanrunoudentutkimukseenⁱⁱ Setälä on jättänyt syvät jäljet, kuten myös suomalaisen uskontotieteenⁱⁱⁱ muotoutumiseen 1910- ja 1920-luvuilla. Setälä enemmän kuin kukaan muu loi suomalaiskansallisten tieteiden käsitteen ja antoi sille sisältöä. Hän oli koko Suomen kulttuurihistorian vahvimpia vaikuttajia ja ylläpiti tämän mukaisesti runsaasti yhteyksiä myös aikansa johtaviin taiteilijoihin.^{iv}

Kaikkein tunnetuimmaksi Setälä tuli 1880 ilmestyneestä kirjastaan *Suomen kielen lauseoppi* (alaotsikkona vielä *Oppikirjan koe*), joka Elon laskuopin ohessa pitkät ajat oli suomenkielisen koululaitoksen kulmakiviä. Päiviö Tommila arvelee, että Setälän lauseoppi on käytöltään pitkäikäisin suomenkielisten oppikoulujen oppikirja.^v Tämän alun perin 54-sivuisen teoksen ansiosta Setälästä tuli legenda jo koulupoikana. Olihan hän vasta 16-vuotias kirjan ilmestymisen aikoihin. Setälän lauseoppi samoin kuin hänen vuonna 1898 ilmestynyt kirjansa *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi* kohosivat vuosikymmenten saatossa suomenkielisen koulutuksen ja kulttuurin klassikoiksi. Näissä kahdessa kirjassa kodifioituivat lopullisesti suomen yleiskielen kieliopilliset normit ja teoksia voi pitää yhteenvetona melkein koko 1800-luvun kestäneestä työstä suomen yleiskielen standardin vakiinnuttamiseksi.

Setälän kielitieteellinen kultakausi päättyi jo 1890-luvulla, siis kun hän oli noin 30 vuoden ikäinen. Hänen 1900-luvulla saavuttamansa kielitieteelliset tulokset eivät yltäneet kultakauden tasolle, etymologioita ja lainasanatutkimusta lukuun ottamatta.^{vi} Vuodet 1900-1930 Setälä omisti paljolti yhteiskuntaelämälle, ennen kaikkea politiikalle. Hän siirtyi eläkkeelle Helsingin yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden professuurista vuonna 1929, jonka jälkeen hänen tutkimustyössään alkoi vielä tuotteliaain kansanrunoudentutkimukseen liittyvä kausi. Tämä jatkui hänen kuolemaansa asti. Setälän viimeinen, muinaisrunoutta käsittelevä kirja ilmestyi postuumisti 1939.^{vii} Kansanrunoudentutkimustakin Setälä oli toki harrastanut kouluajoista asti, hänen ensimmäisen julkaisunsa tältä alalta ilmestyi 1882 tekijän ollessa 18-vuotias.

Elokuun 27. päivänä 1998 Setälän syntymäpaikkakunnalla Kokemäellä paljastettiin hänen muistomerkkinsä, tai kenties oikeammin sanottuna hänen tuotantonsa muistomerkki ”Kielioppi”.^{viii} Kuvanveistäjä Lauri Astala on hyvin tavoittanut Setälän kielioppiteosten myyttiset mittasuhteet (kuva 1).

(Kuva 1)

Kuvanveistäjä Lauri Astalan tekemä muistomerkki ”Kielioppi”, joka paljastettiin Kokemäellä 27.8. 1998.

Lauseoppinsa toiseen (1884a) ja kolmanteen painokseen (1891a) Setälä teki vielä muutoksia.^{ix} Tässä muodossa kirjasta tuli myös yksi tieteellisen fennistiikan perusteoksista ja vähintäänkin 1900-luvun alkupuoliskon ajaksi suomen kielen lauseopillisen kuvauksen perusta.^x Lauseopin neljäs painos ilmestyi 1896. Tähän painokseen Setälä ei enää tehnyt oleellisia muutoksia, kuten hän ei tehnyt myöhempiinkään painoksiin. Viimeinen eli kuudestoista, Matti Sadeniemen tarkistama painos on vuodelta 1973. Kirjakaupoissa teos oli siis saatavilla sadan vuoden ajan.

Teoksen *Suomen kirjallisuus* seitsemättä osaa varten selvitettiin muun muassa koulujen oppikirjojen käyttöä eri aikoina. Otos käsitti kymmenen koulua eri puolilla Suomea. Setälän lauseoppia käytettiin 1880-luvulla neljässä koulussa kymmenestä tutkitusta, 1890-luvulla viidessä, 1910- ja 1920-luvuilla seitsemässä.^{xi} Tämän jälkeen käyttö alkoi vähetä. *Suomen kielen lauseoppia* käytettiin 1930-luvulla viidessä koulussa kymmenestä, 1940-luvulla enää yhdessä eikä 1950- tai 1960-luvuilla yhdessäkään. Jos nämä tulokset ovat yleistettävissä, Setälän lauseopin laajamittainen käyttö suomenkielisessä koululaitoksessa päättyi 1940-luvulla. Lauseopin ja kieliopin versioita oli silti koulukäytössäkin vielä 1970-luvulla.^{xii}

Yliopistomaailmassa Setälän lauseoppia on käytetty vielä pitempään. Esimerkiksi Helsingin yliopiston suomen kielen approbatur-arvosanan pakollisiin tutkintovaatimuksiin kirja kuului vuodesta 1888 vuoteen 1969, peräti 80 vuotta.^{xiii} Sitä tentittiin vielä 1970-luvulla approbaturin lauseopin tentin yhteydessä, vaikkei kirjaa enää mainittu tutkintovaatimuksissa. Osmo Ikola (1993: 29) kertoo, että hänen opiskellessaan suomen kieltä ja sen sukukieliä Turun yliopistossa 1930-luvun jälkipuoliskolla Setälän kieliopit olivat opintojen alkuosassa kaiken runkona. Samoin oli 30 vuotta myöhemmin 1960-luvulla, kun itse opiskelin suomea Åbo Akademiassa ja Turun yliopistossa.

Kirjani toinen päähenkilö on Adolf Waldemar Jahnsson (1841-1894), tänään jokseenkin tuntematon kielentukija. Hänet muistavat vain suomen syntaksin tutkimuksen historian tuntijat vuonna 1871 ilmestyneen lauseopin *Finska Språkets Satslära* kirjoittajana. Kolmas päähenkilö on Arvid Genetz (1848-1915), Setälän koulunaikainen suomen kielen opettaja ja hänen *Suomen kielen lause-oppinsa* alkuunpanija.

Luodessaan katsauksen E. N. Setälän elämään ja toimintaan hänen syntymänsä satavuotispäivänä Erkki Itkonen (1964) arveli, että vielä ei ole aika lopullisesti arvioida Setälän tieteellistä merkitystä. Nyt, muutama vuosikymmen myöhemmin, tämä aika alkaa kuitenkin viimeistään olla käsillä. Ensimmäisen kriittisen yleisarvion Setälän lingvistiksestä merkityksestä fennougristiikalle, fennistiikalle ja Suomen kielitieteelle esitti Mikko Korhonen, joka erityisesti arvioi Setälän äännehistoriallisia teorioita.^{xiv}

Setälän lauseoppi oli ensimmäinen julkinen osoitus hänen poikkeuksellisesta lahjakkuudestaan. Vaikka lauseoppi oli alun perin tarkoitettu vain koulujen äidinkielen oppikirjaksi, se tuli luoneeksi perustan Setälän tieteellisellekin maineelle. Liisa Heikkinen (1981) on selvittänyt suomenkielisen suomen kielen oppikirjan syntyä ja kehittymistä 1880-luvulla. Hän on arkistolähteitäkin käyttämällä valottanut erityisesti Genetzin osuutta Setälän lauseopin ensimmäisen ja toisen painoksen syntyvaiheissa. Jo Eeva Annikki Kaukola (1959) osoitti tämän kirjan ensimmäisen painoksen ratkaisevan, plagiaatin tapaisen suhteen Adolf Waldemar Jahnssonin yhdeksän vuotta aiemmin ilmestyneeseen lauseoppiin, ja Kaisa Häkkinen (1995: 253) on epäsuorasti viitannut samaan asiintilaan.

Setälän lauseopin alkuvaiheita ei kuitenkaan ole seikkaperäisesti selvitetty. Yksi keskeinen tarkoitukseni on selvittää Setälän lauseopin *syntyhistoria* ja *omaperäisyyden aste* mahdollisimman pitkälle alkuperäislähteiden pohjalta. Näitä ovat ennen kaikkea Kansallisarkistossa tallella olevat

Setälän koulunaikaiset muistiinpanot, lauseoppia edeltäneet suomen muoto-opin luonnokset, lauseoppien toisen ja kolmannen painoksen käsikirjoitukset (ensimmäisen painoksen käsikirjoitus ei ole tallella) sekä Setälän säilynyt laaja kirjeenvaihto muun muassa Genetzin, Jahnssonin ja József Budenzin kanssa. Läheskään kaikkea tätä aineistoa ei ole tähän mennessä hyödynnetty. Uutta valoa antaa myös Jahnssonin ja Genetzin eräiltä osin säilynyt kirjeenvaihto, erityisesti Genetzin kirjeenvaihto Budenzin kanssa vuonna 1880 sekä Jahnssonin kirjeenvaihto Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteerin F. W. Rothstenin kanssa.

Otan myös kantaa eräisiin aiempiin kuvauksiin lauseopin syntyhistoriasta, erityisesti Setälän tyttären Salme Setälän kirjoissaan (1954, 1966) esittämiin tulkintoihin, jotka osoittautuvat kohdittain ristiriitaisiksi ja tarkoitushakuisiksi. Näihin tulkintoihin on syytä puuttua siksi, että Salme Setälän kirjoja usein siteerataan lähteenomaisina tieteellisissäkin esityksissä.

Jahnsson puolestaan oli saanut runsaasti vaikutteita Frans Wilhelm Rothstenilta, jonka osuus suomen kielen lauseopillisen kuvaustradition varhaisvaiheen muotoutumisessa oli tärkeä siltä osin kuin hän keskustelukumppanina ja kriitikkona vaikutti Jahnssoniin. Pysin valottamaan sitäkin, missä määrin Setälä lauseopissaan hyödynsi unkarilaisen kielentutkijan József Budenzin suomen kielen kielioppia *Finn nyelvtan*, jonka Setälä itsekin mainitsee Jahnssonin ohessa toiseksi päälähteekseen.

Yritän myös valaista Setälän lauseopin *vastaanoton historiaa*. Mistä johtuu, että tämä kirja on kohonnut niin yliverlaiseen asemaan ja miten se on tapahtunut? Miksi Setälän esikuva Jahnsson on tänään jotakuinkin tuntematon eli miksi tutkijayhteisö harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta on unohtanut Kaukolan (1959) tulokset?^{xv} Kuinka merkittävä ja innovatiivinen syntaktikko Setälä oikeastaan oli? Kun näihin kysymyksiin yrittää vastata, on pakko perehtyä seikkaperäisesti Setälän tutkijapersoonallisuuteen ja luonteenpiirteisiin. Paljon tietenkin jo tiedetään, mutta Setälän kohdalla on kenties liikaakin noudatettu klassista ohjetta “De mortuis nihil nisi bene”. Kun Setälän tai kenen tahansa elämäntyötä tarkastellaan tieteen näkökulmasta, on otettava huomioon myös relevantit kriittiset aikalaisarviot, haastattelut ja muistelmat. Näin syntyy entistä vivahteikkaampi kuva Setälästä, joka myös valaisee lauseopin reseptiohistoriaa.

Yritän pohtia tapahtunutta myös tutkimuksen sosiologian ja etiikan sekä yksittäisen tutkijan mentaliteetin näkökulmasta. Miten voimakas yksilö luo koulukunnan? Miten tutkijayhteisö alistetaan? Mikä on tieteellisen prioriteetin rooli tutkijan työssä ja hänen motivaationsa muodostumisessa? Miten tieteen ulkopuoliset tekijät vaikuttavat tieteen tekemiseen?

1.2. Jahnssonin, Genetzin ja Setälän elämänvaiheet

Koska A. W. Jahnssonin elämänvaiheet ovat tuntemattomimmat, omistan niille eniten tilaa.^{xvi} Adolf Waldemar Jahnsson (kuvat 2, 3) syntyi Kustavissa 25.2. 1841 laivuri Simon Janssonin^{xvii} ja papintytär Wilhelmina Widbomin poikana. Simon Janssonin äidinkieli oli suomi, Wilhelmina Widbomin ruotsi, heidän kodissaan käytettiin kumpaakin kieltä. A. W. Jahnsson oli siis pienestä pitäen ollut kaksikielinen, mutta ruotsin kielen voi arvella olleen hänellä alussa vahvempi, koska se kirjaimellisesti oli äidin kieli. Vuonna 1860 Jahnsson pääsi ylioppilaaksi Åbo Gymnasiumista, johon hän oli kirjoittautunut elokuussa 1856. Filosofian kandidaatin tutkinnon hän suoritti 1864, korkeimmat arvosanat olivat suomen kielessä sekä Kreikan ja Rooman kirjallisuudessa. Jahnsson valmistui vielä pedagogian kandidaatiksi 1867.

(Kuvat 2, 3)

Adolf Waldemar Jahnsson (1841-1894) noin vuonna 1870 (puupiiirros, Museovirasto) ja noin vuonna 1880.

Koko Suomen ensimmäisenä auskultanttina Jahnsson läpäisi Helsingin ruotsalaisen normaalilyseon käytännölliset opetusnäytteet 16.9. 1870, jolloin hän sai opettajan pätevyyden latinan ja suomen kielen lehtorin virkoja varten.^{xviii} Jo tätä ennen hän oli Turun tuomiokapitulin edessä suorittanut tietopuoliset ja käytännölliset kokeet pätevytyäkseen kreikan kielen lehtorin virkoja varten.

Lukuvuoden 1870-1871 Jahnsson oli Backmanin stipendin turvin tutkimus- ja opintomatalla Ruotsissa, Tanskassa ja Saksassa tutustumassa latinan ja kreikan opetusmetodeihin. Leipzigissa ja Berliinissä hän teki tällöin tutkimuksiaan yhdessä koulutoverinsa Karl Fredrik Enebergin kanssa, josta tuli Helsingin yliopiston itämaisten kielten dosentti 1875.^{xix}

Jahnssonin lauseopillinen väitöskirja *Försök till framställning af den finska syntaxen* tarkastettiin 6.12. 1871. Hän suoritti filosofian lisensiaatin tutkinnon 24.10. 1872 ja sai filosofian tohtorin arvon 30.5. 1873. Tällöin hän oli viides suomalais-ugrilaisista kielistä tohtoriksi väitellyt tutkija. M. A. Castrén oli väitellyt 1847, Henrik Corander 1853, August Ahlqvist 1854 ja Oskar Blomstedt 1869.^{xx} Koska maassa oli vain yksi korkeampi akateeminen virka suomalais-ugrilaisien kielten alalla, suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virka, jossa tuolloin toimi August Ahlqvist, oli selvää, ettei Jahnsson voinut saada kiinnitystä akateemiseen maailmaan tämän kieliryhmän kautta.

Jahnsson oli suomen kielen lisäksi opiskellut myös klassisia kieliä. Kun Rooman kirjallisuuden professorin virka tuli haettavaksi E. J. W. Brunérin jälkeen vuonna 1871, Jahnsson haki tätä virkaa aikomuksenaan esittää alalta virkaväitöskirja (pro munere). Hänen ainoa kilpahakijansa oli J. G. Geitlin, myöhemmin Hämeenlinnan lyseon rehtori, joka kuitenkin nopeasti peruutti hakemuksensa. Tällöin Jahnsson yritti vakavissaan pätevytyä virkaan, ja anoi matkastipendiä sitä kuitenkaan saamatta. Siitä huolimatta Jahnsson teki alkuvuodesta 1872 omilla varoillaan tutkimus- ja opintomatkan Leipzigiin, jossa hän osallistui kuuluisan klassikon Georg Curtiuksen (1820-1885) seminaariin. Jahnsson julkaisi vielä samana vuonna perusteellisen 13-sivuisen matkakertomuksen aikakauslehdessä *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland*, jossa hän teki selkoa tällä matkalla saamistaan kokemuksista ja vaikutteista. Muun muassa hän kehui uusien saksalaisten seminaarien korkeaa tieteellistä tasoa ja vahvaa pyrkimystä uuteen itsenäiseen tietoon.^{xxi}

Jahnssonin latinaa käsittelevä virkaväitöskirja ei valmistunut ajoissa professuurin pätevytymisajan umpeutuessa, ja siksi Jahnsson vähän myöhemmin anoi sen hyväksymistä dosentinväitöskirjana (pro venia docendi). Väitöskirja *De verbis Latinorum deponentibus* tarkastettiin 30.11. 1872, siis vähemmän kuin vuosi suomen kielen väitöskirjan virallisen tarkastuksen jälkeen. Opponentti F. J. Petersenin lausunto oli myönteinen ja suositteli väitöskirjan hyväksymistä. Professori J. J. W. Lagus laati kuitenkin pitkän 21-sivuisen kielteisen lausunnon, jossa hän toisaalta arvosteli Jahnssonia muun muassa August Pottin plagioinnista, toisaalta ja erityisesti moitti väitöskirjaa kehnosta latiniteetista eli huonosta kieliasusta ja tyyliästä. Jahnsson laati 17-sivuisen vastineen (1873), jossa hän painokkaasti kiisti plagiointisytykset. Dekaanin Forsmanin pyysi tammikuussa 1873 lisälausuntoja kahdelta tunnetulta ulkomaiselta klassilliselta filologilta, Curtiukselta ja Tarton yliopiston professorilta Leo Meyerilta. Nämä antoivat molemmat myönteisen lausunnon Jahnssonin väitöskirjan tieteellisestä arvosta ja itsenäisyydestä. Tältä pohjalta tiedekunta teki myönteisen päätöksen ja esitti Jahnssonin nimittämistä latinan kielen

dosentiksi. Konsistorin lopullinen päätös oli kuitenkin kielteinen, äänin 12-3. Nimityksen vastustajat vetosivat väitöskirjan riittämättömän tasokkaaseen latiniteettiin, ei väitettyyn plagiointiin.^{xxii}

Jahnsson ei siis saanut Rooman kirjallisuuden professuuria eikä latinan kielen dosentuuriakaan. Vuosina 1872 ja 1873 hän haki Aleksanterin stipendiä, mutta kummallakaan kerralla hän ei sitä saanut. Konsistori teki viimeisen kielteisen päätöksen 28.5. 1873.^{xxiii} Yliopistolla ei ollut — tai yliopisto ei halunnut — tarjota Jahnssonille leipäpuuta kummaltakaan alalta mistä hän oli väitellyt, eikä myöskään tukenut hänen tieteellisiä ambitiesiään^{xxiv} matkastipendillä. Talven 1872-1873 tiedekunta- ja konsistorikäsittelyn käänneiden jälkeen Jahnsson osallistui vielä tohtorinpromootioon 30.5. 1873, mutta siirtyi sitten loppuelämäkseen^{xxv} koulumaailmaan.

Jo vuosina 1865-1871 hän oli toiminut Helsingissä suomen kielen opettajana Svenska normalyceumissa ja Svenska Fruntimmersskolanissa. Viimeksi mainitun koulun alaluokilla Jahnsson oli itse asiassa opettanut suomen kieltä ilmaiseksi jo vuodesta 1862. Vuonna 1873 Jahnsson siirtyi Turkuun, mistä hän sai ensin latinan kielen lehtoraatin omasta vanhasta koulustaan Åbo Svenska Klassiska Lyceumista (vakinaisena 1875-1887) ja tämän jälkeen kreikan ja latinan lehtoraatin Turun suomalaisesta lyseosta 1888-1894. Jahnsson opetti (varsinaisen toimensa ohessa) myös suomea Heurlinin yksityisessä ruotsinkielisessä tyttökoulussa Turussa vielä 1873-1878. Tämän jälkeen Jahnsson ei enää ollut varsinaisesti tekemisissä suomen kielen tutkimuksen^{xxv} tai opetuksen kanssa.

Turussa Jahnsson oli suomalaiskansallisen liikkeen^{xxvi} johtohahmo ja yhteiskunnallisesti toimelias. Hän perusti sanomalehti Auran, Kansanvalistusseuran Turun osaston, Turun Suomalaisen seuran ja Turun Suomalaisen klubin. Jahnsson oli mukana perustamassa Turun suomalaista yksityislyseota, Turun suomalaista tyttökoulua, *Uutta Suometarta*, Kansallis-Osake-Pankkia sekä jopa höyrylaivayhtiötä, joka liikennöi reittiä Turku-Vehmaa-Taivassalo. Vuonna 1877 hän avasi Turkuun uuden kirjakaupan,^{xxvii} jonka toimintaan hän osallistui vuoteen 1891 asti. Jahnsson oli aktiivinen myös vakuutusasiamiehenä ja raittiuden puolestapuhujana sekä toimi Turun kaupunginvaltuuston jäsenenä 1880-1885.

Jahnssonin vaimo oli Ida Sofia Helander (1855-1936). Hän oli alun perin ruotsinkielinen, mutta A. W. Jahnsson ja hän käyttivät perheessään suomen kieltä kotikielenä. Alkuaikoina he kuitenkin kirjoittivat toisilleen ruotsinkielisiä kirjeitä. Yksi heidän kahdeksasta lapsestaan oli Yrjö Jahnsson (1877-1936), Teknillisen korkeakoulun kansantaloustieteen professori, jonka nimeä kantava Yrjö Jahnssonin säätiö on edelleen erittäin merkittävä kansantaloustieteellisen ja lääketieteellisen tutkimuksen rahoittaja. Seppo Zetterberg (1982) on kirjoittanut Yrjö ja hänen vaimonsa Hilma Jahnssonin elämäkerran, jossa perusteellisesti valotetaan Yrjö Jahnssonin lapsuudenkotia, vanhempia ja Jahnssonin suvun juuria pidemmällekin.

Eemil Nestor Setälän (1864-1935; kuvat 4-6) ulkonaiset elämänvaiheet tunnetaan hyvin.^{xxviii} Hän syntyi Kokemäellä 27.2. 1864, pari vuotta ennen Suomen nälkäkatastrofia 1866-1868. Hänen isänsä Otto Setälä (s. 1823) menehtyi nälkävuosina paljon uhreja niittäneeseen lavantautiin 1867, mikä dramaattisesti muutti perheen elämäntilanteen. Vuonna 1871 Eemilin äidin sisar Wilhelmiina ja tämän puoliso, pastori Lauri Palonen ottivat tuolloin seitsenvuotiaan Eemilin kasvattipojaksi, aluksi Lopelle vuosiksi 1871-1875 ja sitten Kauvatsalle.^{xxix} Tämä tasoitti huomattavasti E. N. Setälän opintietä, ellei se peräti pelastanut häntä Suomen tieteelle. Hänen oma äitinsä Sofia meni nimittäin pian uusiin naimisiin talossa isäntärenkinä olevan Kalle Mäkisen kanssa, ja tämä ei suhtautunut myönteisesti lasten koulunkäyntiin. E. N. Setälän nuorempi veli Otto Setälä (s. 1868) kertoo vuonna 1962 omakätisesti kirjoittamassaan elämäkerrassa "Elämäni",

kuinka isäpuoli hyväksyi kiertokoulut, muttei kansakouluja.^{xxx}

Setälä oli poikkeuksellisen varhaiskypsä. Oman kertomansa mukaan hän oppi lukemaan 4-vuotiaana ja oli jo hyvin varhain lukenut koko Raamatun (SIT-14). Tämä selittää osaksi, miksi hän oli lapsena kuuluisa saarnaaja. “Jo 5-vuotiaasta saakka hän veti [Kokemäellä] kirkonmenojen jälkeen valkoisen paidan päälleen, ja paukutti ulkoa kuulemansa pastori Liliuksen saarnan. Kyläläiset kävivät kuuntelemassa Eemil Nestoria, matka oli lyhyempi ja päivän teksti sama”, kertoi Olavi Alsta (1964) *Satakunnan Kansassa* Setälän syntymän 100-vuotismuistovuonna. H. Anttilan (1964) mukaan Setälä hoiti noin 10-vuotiaana Kauvatsalla joskus kasvatti-isänsä Lauri Palosen saarnavuoroja.

Setälä tuli ylioppilaaksi Hämeenlinnan lyseosta 1882, suoritti filosofian kandidaatin tutkinnon^{xxxi} Keisarillisessa Aleksanterin Yliopistossa 1885, vihittiin priimukseksi filosofian maisteriksi 31.5. 1886, suoritti filosofian lisensiaatin tutkinnon 27.1. 1887, nimitettiin suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen dosentiksi 5.4. 1887 ja vihittiin priimukseksi filosofian tohtoriksi 30.5. 1890. Hänen opintouransa oli siis harvinaisen nopea ja menestyksellinen, viidessä vuodessa ylioppilaasta dosentiksi ja niin priimusmaisteriksi kuin priimustohtoriksikin.

Setälä toimi paitsi kielentutkijana eli suomen ja kirjallisuuden professorina 1893-1929 pitkät ajat poliitikkona^{xxxii} ja diplomaattinakin, muun muassa nuorsuomalaisen puolueen ja kokoomuksen kansanedustajana (1907-1910, 1917-1927), opetusministerinä (1917-1918, 1925), ulkoministerinä (1925-1926), Kööpenhaminan suurlähettiläänä (1927-1930) ja Turun yliopiston kanslerina (1926-1935). Setälä kirjoitti Suomen itsenäistymisjulistuksen,^{xxxiii} vaikutti keskeisesti Suomen kieli-, kirkko- ja yliopistolainsäädännön muotoutumiseen 1910- ja 1920-luvuilla ja oli nykyisen kokoomuspuolueen perustajajäsen. Kuten näistä ansioista näkyy, vuoden 1900 jälkeen yhteiskunnallinen, poliittinen ja hallinnollinen toiminta hallitsi Setälän elämää. Kielentutkimukselle jäi vähänpuoleisesti aikaa.^{xxxiv} Eläkkeelle siirtymisensä jälkeen 1929 hän tutki intensiivisesti kansanrunoutta.

(Kuvat 4-6)

Eemil Nestor Setälä (1864-1935) 18-vuotiaana 1882, 1890-luvun alussa sekä noin 1910.

Setälä oli voimakas, kunnianhimoinen ja menestyksekkäs. Hänen elämäntyötään ja luonnettaan kuvaavista kirjoituksista löytyy sellaisia luonnehdintoja kuin ihmelapsi, ehtymätön lukuhalu, ilmiömäinen energisyys, tavaton työkyky, käsittämätön vähäunisuus,^{xxxv} jättiläismäinen tarmo, synnyttäminen oivalluskyky, ilmiömäinen muisti, poikkeuksellinen lahjakkuus, ilmiömäiset hengenlahjat, loistavat puhujanlahjat, suunnaton tietomäärä, suomalaisen hellittämätön sisu ja ainutlaatuinen persoonallisuus. Päästäkseen päämääriinsä Setälä saattoi käyttää häikäilemättömiäkin keinoja, myös kielitieteessä. Hänen ratkaiseva tieteellinen heräämisensä tapahtui kevätlukukaudella 1885. Setälän todellinen Sturm und Drang -kausi oli 1886-1896. Vuosina 1888-1889 hän teki pitkän opintomatkan muun muassa Upsalaan, Kööpenhaminaan ja Leipzigiin. Vuosien 1887-1890 vaiheilla hän paljolti opintomatkojensa hedelmänä toi nuorgrammaattisen tutkimussuunnan Suomeen ja julisti sen etevämmyyttä poikkeuksellisen kärkevällä tavalla niin virkaväitöskirjassaan *Yhteissuomalaisten klusiilien historia* (1890) kuin pamfletinomaisessa kirjassaan *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista* (1891b), joka vuosikymmeniksi tuli fennistiikassa saamaan kielitieteen perustavan oppikirjan aseman. Vuosina 1889-1891 Setälä kilpaili Arvid Genetzin kanssa suomen kielen ja kirjallisuuden professuurista ja jälkimmäinen kirjoitus (Setälä 1891b) oli oikeastaan osa Setälän taistelua tästä virasta. Setälä

(1891b) arvosteli Genetziä kärkevin sanoin tavalla, jolla oli kauaskantoiset seuraukset. Genetz voitti lopulta tämän virantäyttökilpailun, mutta Setälä nimitettiin kuitenkin kaksi vuotta myöhemmin eli 1893 samaan virkaan Genetzin saatua uuden suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorin viran. 1890-luvulla Setälän tieteellinen toiminta keskittyi suomalais-ugrilaiseen äännehistoriaan ja hän pani alulle kuuluisan astevaihteluteoriansa.

Setälä oli Linguistic Society of American kunniajäsen, kunnianosoitus, jota ei ole suotu kuin muutamalle pohjoismaiselle kielentutkijalle. Hän oli myös neljän ulkomaisen yliopiston kunniaohtori, muun muassa Leipzigin ja Oslon.

Arvid Genetz (1848-1915, runoilijanimeltään Arvi Jännes; kuvat 7-9) väitteli 1877, jolloin hän toi (artikulatorisen) fonetiikan Suomen kielentutkimukseen. Hän toimi Hämeenlinnan normaalilyseon suomen ja ruotsin kielen lehtorina vuodesta 1879,^{xxxvi} suomen kielen ja kirjallisuuden professorina 1891-1893 sekä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorina vuodesta 1893. Genetz oli senaattorina ja kirkollisasiain toimituskunnan päällikkönä eli käytännössä opetusministerinä 1901-1905. Genetz joutui eläessään oppilaansa Setälän varjoon tieteellisesti, vaikka hän voittikin professorikisan 1891. Genetzin tieteellisen työn arvon rehabilitoi Erkki Itkonen vuonna 1949 ilmestyneessä kirjoituksessaan, missä hän totesi, että eräät Genetzin 1890-luvulla saavuttamat suomalais-ugrialaisten kielten äännehistoriaa koskevat tulokset olivat oikeansuuntaisia, Setälän vastaavat erheellisiä, mutta Setälän teoria löi kaikesta huolimatta läpi.^{xxxvii}

Leo Harmaja (1949a) on kirjoittanut perusteellisen esityksen Genetzin elämäkkaaresta, Severi Nuormaa (1917) noin 40-sivuisen katsauksen.

(Kuvat 7-9)

Arvid Genetz (1848-1915) noin vuonna 1880, vuonna 1891 ja 1910-luvulla.

1.3. Huomautuksia lähteistä

Olen yrittänyt ottaa huomioon relevantit arkisto- ja muut primärlähteet mahdollisimman tarkasti ja kattavasti. Tämä koskee vallankin Kansallisarkiston E. N. Setälän sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkiston kirje- ja asiakirjakokoelmia. Olen myös käynyt läpi Hämeenlinnan lyseon arkiston ja sen silloisen kirjaston relevantin eli Setälän koulupoikana käyttämän osan, samoin kuin Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa olevat A. W. Jahnssonin jälkeen jääneet paperit. Relevanttia aineistoa on myös Helsingin yliopiston konsistorin ja historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirjoissa.

Tanskan kuninkaallisessa kirjastossa Kööpenhaminassa on tallella 175 Setälän Vilhelm Thomsenille lähettämää kirjettä. Ensimmäinen on päivätty 6.5. 1888, viimeinen 1.6. 1925. Koko tämän aineiston olen käynyt läpi.^{xxxviii} Tämän kirjan kannalta kiintoisalta kaudelta 1888-1892 on 30 kirjettä.

Kuten tuonnempana ilmenee, Kotikielen Seura käynnisti huhtikuussa 1939 hankkeen, jonka tarkoituksena oli saada aikaan Setälä-arkisto. Siinä olisi ollut Setälään liittyviä käsikirjoituksia, kirjeitä, muistelmia, valokuvia ym. Tähän projektiin kuuluva, joulukuussa 1998 löytämäni Arvo T. Inkilän Setälää koskeva haastatteluaineisto osoittautui erinomaiseksi lähteeksi. Muuta Setälä-arkistoon mahdollisesti tullutta ainesta en ole pystynyt paikantamaan.

Kun Leo Harmaja (1949b), Arvid Genetzin vävy, toimitti Genetzin elämäkerran, hänellä oli

käytössään muun muassa ne suvun hallussa säilyneet kirjeet, jotka Setälä oli lähettänyt Genetzille 1880-luvulla. Harmaja kuoli ehtimättä viimeistellä käsikirjoitustaan loppuun asti. Kirjan esipuheesta käy ilmi, että hän ei ollut laatinut käyttämiensä lähteiden luetteloa ennen kuolemaansa, eikä sitä ollut Harmajan kuoltua enää mahdollista jälkeensä laatia. Näitä kirjeitä en ole pystynyt paikantamaan, kuten yrityksistäni huolimatta ei pystynyt myöskään Liisa Heikkinen (1981). Mahdollisesti kirjeet ovat jonkin Genetzin suvun jälkeläisen hallussa. Helsingin yliopiston kirjaston Leo ja Laura Harmajan (s. Genetz) arkistossa ne eivät ole, vaikka sieltä löytyykin yksi kuorellinen, jossa lukee “Arvid Genetz”.^{xxxix}

Erkki Itkonen työskenteli tutkimusassistenttina Setälän johtamassa tutkimuslaitoksessa “Suomen suku” syyskuusta 1934 Setälän kuolemaan asti. Itkonen (1976: 30) kertoo, että Setälä muun muassa saneli konekirjoittajalle muistelmiaan ja että ne “joistakin korviini osuneista lauseista päätellen käsittelivät punakapinan jännittäviä aikoja”. Myöskään näitä muistelmaluonnoksia en ole pystynyt paikantamaan.

Suomen kielen nauhoitearkistossa on Pertti Virtarannan haastattelut Martti Rapolan ja Erkki Itkosen kanssa (vuosilta 1963 ja 1992), Ádám T. Szabón haastattelu Erkki Itkosen kanssa (1983) sekä radio-ohjelmia, jotka lähetettiin vuoden 1964 alussa Setälän syntymän 100-vuotispäivään liittyen.^{xl} Tämän aineiston olen kuunnellut. Radio-ohjelmissa muiden muassa Setälän lapset Vilho, Salme ja Annikki Setälä muistelevat isäänsä.

Aiheen luonteen eli sen aatehistoriallisen keskeisyyden ja toisaalta arkaluonteisuudenkin takia viljelen runsaasti alkuperäissitaatteja, jotta lukijat peruslähteisiin kajoamatta voisivat itse arvioida alkuperäisiä tekstejä ja tulkintojani niiden aiotuista merkityksistä. Numeroin esittämäni sitaattit juoksevasti (SIT-1, SIT-2, SIT-3...). Useat näistä sitaateista ovat pitkiäkin.

Kun Setälää kohtaan eri yhteyksissä, julkisesti tai kirjeissä, esitettiin tutkimuseettisiä syytöksiä, hän yleensä puolustautui ja vastasi niihin. Pidän tärkeänä myös näiden Setälän omien puheenvuorojen mukaan ottamista tähän kirjaan, audiatur et altera pars –periaatteen mukaan. Tällöin lukija voi itse arvioida, ovatko esittämäni tulkinnat ja päätelmät kohdallaan.

Setälän henkilökohtaisia ominaisuuksia ei kirjallisuudessa ole luonnehdittu kovinkaan tyhjentävästi. Hänestä ei ole julkaistu perusteellista elämäkertaa (eikä täydellistä bibliografiaa^{xli}). Siksi sisällytän tekstiin myös useita luonnehdintoja Setälän arvoituksellisesta luonteesta ja persoonallisuudesta, niin aikalaisten kuin myöhempienkin aikojen tutkijoiden esittämiä. Nämä luonnehdinnat valottavat osaltaan *Suomen kielen lauseopin* syntyvaiheita ja siihen liittyviä kohta puheeksi tulevia konflikteja. Tällaista sekundaarikirjallisuutta olen käyttänyt runsaasti. Sen todistusvoima kasvaa tietenkin, jos siinä esitetyt luonnehdinnat ja arviot ovat samansuuntaisia.

Olen pyrkinyt laatimaan bibliografian mahdollisimman täydelliseksi.

2. Jahnssonin lauseoppi

2.1. Väitöskirja ja oppikirja

Adolf Waldemar Jahnsson alkuperäinen suunnitelma oli kirjoittaa lauseopin oppikirja kouluopetuksen tarpeisiin. Hänellä oli kaksikin syytä, miksi lauseopista tuli myös akateeminen tohtorinväitöskirja. Toisaalta hän yritti vuosina 1870-1873 aktiivisesti luoda itselleen tieteellistä uraa, toisaalta hän elätteli toiveita, että kirjan tarkastaminen väitöskirjana parantaisi hänen mahdollisuuksiaan saada kouluylihallituksen rahapalkinto. Kirjeessään 26.5. 1872 Alfred Kihlmanille, Svenska normallyceumin rehtorille, Jahnsson kertoi, että August Ahlqvist oli kehottanut häntä jättämään vain osan lauseopista tarkastettavaksi väitöskirjana. Saatuaan neuvon, että koko kirjan tarkastaminen akateemisena väitöskirjana voisi onnistuessaan parantaa sen palkinnonsaamismahdollisuuksia, Jahnsson päätti menetellä neuvon mukaisesti.^{xlii}

Jahnssonin lauseoppi tarkastettiin julkisesti Helsingin yliopistossa 6.12. 1871 tohtorinväitöskirjana nimellä *Försök till framställning af den finska syntaxen* (Jahnsson 1871a, kuva 10). Tämä oli M. A. Castrénin, Henrik Coranderin, August Ahlqvistin ja Oskar Blomstedtin jälkeen viides fennistiikassa tarkastettu tohtorinväitöskirja 1800-luvulla.^{xliii} Työn valvoja oli suomen kielen ja kirjallisuuden professori August Ahlqvist.

(Kuva 10)

A. W. Jahnssonin väitöskirjan (1871a) kansi.

Jahnssonin lauseopin esipuhe ansaitsee erityistä huomiota. Näin Jahnsson aloittaa kuvaamalla edeltäjiensä työtä ja omaa lähtökohtaansa:

(SIT-1)

“En hvar, som sysselsatt sig med den finska språkundervisningen, har utan tvifvel i hög grad känt olägenheterna af den brist på lämplig lärobok i finska språkets syntax, som allt ännu gör sig gällande. R. von Beckers synnerligen värdefulla grammatik [von Becker (1824)] har för längesedan utgått ur bokhandeln och samma lärer numera vara fallet med den af G. E. Eurén jemte formläran utgifna syntaxen [Eurén (1849 ym.)], hvilken med sina visserligen icke obetydliga brister dock på ett klart, lätt öfverskådligt sätt framställde reglorna för satsbyggnaden. Af de öfriga satsläroarna torde den af Y. Koskinen utgifna, isynnerhet i framställningen af kasusläran ganska förtjenstfulla läroboken [Koskinen (1860)] icke vunnit inträde vid läroanstalterna, hvartill otvifvelaktigt i icke ringa mån verkat dess för skolundervisningen mindre lämpliga uppställningssätt äfvensom den invecklade och till någon del felaktiga framställningen af verbernas nominalmodi [infinitiv]; den af A. G. Corander utgifna finska satsläran [Corander (1861, 1865)] åter har i några skolor varit införd såsom lärobok, men torde i allmänhet ansetts för ändamålet mindre tjenlig såsom lidande af oreda i ämnets fördelning och i hela den öfriga framställningen. — För undertecknad, som under en följd af år handhaft undervisningen af det finska språket på de högre klasserna af landets normalskola, har den ofvan påpekade bristen på lärobok varit synnerligen kännbar och tillika utgjort en kraftig driffjeder till utarbetande af en för skolornas bruk afsedd syntax. Svårigheterna hafva dervid ingalunda förbisetts. Förf. lika så litet som någon annan, den der gjort sig mödan att med något allvar begrunda det finska språkets lagar, har kunnat undgå att varsna de nästan oöfverstigliga klippor, hvilka med ens ställa sig i vägen för hvarje företag på detta fält, så länge forskningens resultat ej äro af vidsträcktare omfång än fallet hittills varit på den finska språkvetenskapens område. -- [arbetet är] resultatet av långa tiders allvarliga begründanden.” (Jahnsson 1871a: iii-iv).^{xliv}

Jahnsson antaa tunnustusta lähimpien edeltäjien lauseopeille, mutta myös arvostelee niiden puutteita. On syytä panna merkille, kuinka Jahnsson korostaa omistaneensa hankkeelleen runsaasti aikaa (peräti viisi vuotta, kuten tuonnempana käy ilmi).

Jahnssonin väitöstilaisuudessa alkajaispuheenvuoron esitti tuonaikaisen tavan mukaan kustos, joka oli August Ahlqvist. Lectio precursorian 12-sivuinen teksti on tallella Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa.^{xliv} Ahlqvist argumentoi painokkaasti sen näkemyksen puolesta, että suomen kielen opetusta ei voi kehittää eikä edistää ilman kielen lakien eli sen kieliopin hyvää tuntemusta. “Men för att kunna förverkliga detta hopp bör man framförallt vara betänkt på anskaffandet af dugliga läroböcker för undervisningen i finska språket. I detta afseende återstår ännu mycket att göra.” (ibid.: 6). Ahlqvist jatkaa luomalla katsauksen suomen kielen syntaksin kuvauksen kehittymiseen Peträuksestä alkaen sekä arvostelemalla ajankohtaisten ja vanhempien kielioppien puutteita, erityisesti niiden syntaktisen kuvauksen puutteellisuutta. Ahlqvist pitää von Beckerin kieliopin (1824) syntaktista osuutta parempana kuin Eurénin (1849), Koskisen (1860) ja Coranderin (1861) lauseopin kuvauksia.

(SIT-2)

“Äro således läroböckerna för formläran icke synnerligen prisvärda, befinns dock framställningarna af finskans satsbyggnad ännu mera bristfälliga. Härmed har jag ingalunda velat uttala, att de som sysselsatt sig med hithörande forskningar varit mindre skarpsynte än de som undersökt formlärens område. Orsaken dertill att undersökningarna i syntaxen icke framskridit i jembredd med dem i etymologin [muoto-oppi], måste tillskrifvas sjelfva ämnets ojempförligt svårare beskaffenhet. Språkets ljud och böjningsformer kunna liknelsevis kallas dess kropp. Deremot är dess satsbyggnad att anse för dess själ. Men denna undandrar sig hvarje profant öga och afslöjar sig endast för den i språkets natur och väsende invigde.

Sådane hafver ej på långt när alla de varit, som försökt sig i framställningen af finska språkets satsbyggnad. För dem som endast kände latinet och ett eller ett par andra ariska språk, tedde sig Finskan sällsam och gåtfull likaväl i etymologin som i syntaxen. Då nu dertill den latinska grammatiken ansågs såsom det enda giltiga mönstret för hvarje språklära, bestod undersökningen af ett dittills grammatikaliskt obekant språks former i äldre tider egentligen blott deri, att man ur dettas förråder fyllde den latinska grammatikens schemata, och kallade det sålunda erhållna en grammatik öfver språket i fråga. Icke annorlunda förfor man vid utforskandet af lagarna för ett sådant språks satsbyggnad.

-- Beckers ovanskliga ära är, att det, som han gaf, för det mesta är pålitligt, hvarför äfven hans syntax innehåller långt färre fel eller misstag än de arbeten i satsläran [Eurén, Koskinen, Corander], som sednare sett dagen.” (SKSKA, August Ahlqvist, Prolegomena, A 77)

Lectio luonnosteli siten taustaa uuden suomen kielen syntaksin tarpeellisuudelle ja osoitti kustoksen myönteistä suhtautumista hankkeeseen.

Väitöskirjaversion *Försök till framställning af den finska syntaxen* painettiin ilmeisesti marraskuussa 1871. Suurin piirtein samanaikaisesti Jahnsson julkaisi omalla kustannuksellaan kirjastaan oppikirjaversion nimellä *Finska Språkets Satslära* (1871b). Versiot ovat nimeä ja kantta lukuun ottamatta sisällöltään identtiset. Kirja on jäänyt elämään oppikirjan nimisenä. Jälkipolvilta on laajalti unohtunut, että kirja alun perin tarkastettiin myös väitöskirjana. (Juuri tämän seikan oivaltaminen sai minut alkuaan kiinnostumaan Setälän ja Jahnssonin välisestä problematiikasta.) Jatkoanalyysini kannalta on siis keskeistä pitää mielessä Jahnsson lauseopin status hyväksyttynä tohtorinväitöskirjana. Nuori Setälä ammensi akateemisesta opinnäytteestä, ei mistä tahansa ikimuistoisen perinteen mukaisesta oppikirjasta.

Toivomaansa rahapalkintoa Jahnsson ei kuitenkaan saanut. Tähän vaikutti ehkä hänen kirjansa saama kritiikki, joka oli kahtalaista, kuten kohta nähdään. Toinen syy saattoi olla, että noina vuosina kouluylihallituksen päällikkönä oli Casimir von Kothen, joka suhtautui vihamielisesti kaikkiin suomalaisuuspyrkimyksiin.

2.2. Jahnssonin lauseopin vastaanotto

Jahnssonin väitöstilaisuudessa virallisena vastaväittäjänä oli Julius Krohn. Historiallis-kielitieteellinen osasto hyväksyi väitöskirjan kokouksessaan 14.12. 1871. Lausunnoissaan Krohn totesi, että Jahnssonin 172-sivuinen väitöskirja oli monin verroin laajempi kuin tavanomainen väitöskirja, ja että työ on täydellinen suomen kielen lauseoppi. Krohn pani merkille, että jo

Koskinen ja Corander olivat omissa lauseopeissaan ottaneet kuvauksen lähtökohdaksi lauseen käsitteen (sanan sijasta) ja jatkoi:

(SIT-3)

“Likväl har Jahnsson äfven i ganska många afseenden ordnat materialet på ett annat, ofta ändamålsenligare sätt än sagde föregångare. -- Alldeles enhälligt lär -- den här följda nya framställningen af nominal-modi [infinitiivit] vinna alla finska språkvänners bifall. Denna del af arbetet är ett verkligt mästestycke af enkelhet, klarhet och sträng vetenskaplig ordning. Den flygtigaste jemförelse med Coranders orediga, mångenstädes alldeles oriktiga regler om nominal-modi skall genast göra det tydligt, hvilken möda i detta arbete har blivit nedlagd och med hvilken skarpsinhet det lyckats författaren att ordna det i detta hänseendet synnerligen svåra och månggreniga språkbruket. -- Äfven för öfrigt utmärker sig reglorna i denna satslära [sic] med få undantag genom sin klarhet och koncishet. -- Materialet är ojemförligt riktigare och rikhaltigare än hos föregångarna. -- Finska syntaxen -- har gått ett betydligt steg framåt.” (Julius Krohnin vastaväittäjän lausunto, päivätty 13.12. 1871, HYHKOSPK 14.12. 1871)

Samasta pöytäkirjasta käy edelleen ilmi, että osasto pääosin yhtyi vastaväittäjän lausuntoon, ja että Jahnsson oli väitöstilaisuudessa osoittanut ansiokasta varmuutta. Vastaväittäjä Krohn antoi siis merkittävää tunnustusta Jahnssonin työlle.

Krohnin ehdotuksesta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kielitieteellisessä Osakunnassa päätettiin 3.2. 1872 “ottaa keskustelun ja tutkinnon alaiseksi suomen kielen lauseoppi, maist. A. W. Jahnsson’ in äskettäin ilmestyneen, ansiollisen suomen kielen lauseopin johdolla, ja oli tulevassa kokouksessa subjektin ja objektin käyttäminen esiin otettava”.^{xlvi}

August Ahlqvist, väitöstilaisuuden preses, arvosteli kirjan *Kielettäressä* ja antoi teokselle kiitosta edeltäjiin verrattuna lisääntyneestä tieteellisestä järjestyksestä, selvemmistä säännöistä ja paremmasta kattavuudesta.^{xlvii} Ankaran puutarhurin arvostelun yleishenki oli absoluuttisesti mitattuna nihkeänpuoleinen, kuten niin monasti muulloinkin. Ahlqvist (1872: 52) totesi esimerkiksi, että ne toiveet, jotka kirja hänessä herätti, “eivät, sen luettua, toki kaikki haihtuneet”. Hän oli aiheellisesti tyytymätön esimerkkien valintaan, jotka hänen mielestään liian usein tulivat Kalevalasta, sananlaskuista ja eteläisistä länsimurteista eivätkä kylliksi tasapuolisesti edustaneet erityisesti pohjoisempia murrealueita. Yksi erikoisuus tässä arvostelussa oli Ahlqvistin näkemys, että lauseoppi on “oikeaan kielitieteeseen” kuulumaton alue. Ahlqvistin elämäkerran kirjoittaja A. J. Sarlin (1924: 112) oli kaikesta huolimatta sitä mieltä, että moniin muihin Ahlqvistin arvosteluihin verrattuna Jahnssonin saama arvostelu oli “hyvinkin suopeatyinen”.

Myös Ferd. Ahlman esitti kaksiosaisessa arvostelussaan (1873, 1874) runsaasti yksityiskohtaista kritiikkiä, vaikka lopuksi myönsikin, että hän on tarkastellut “monin puolin ansiollista ja huvittavaista kirjateosta”. Ahlman moitti Jahnssonia muun muassa siitä, että tämä on samanaikaisesti tavoitellut kahta asiaa: tieteellisyyttä ja käytännöllisyyttä. Ahlmanin käsityksen mukaan yleisen kielioopin käsitteet kuuluvat alkeisopetukseen, ja kielen ominaispiirteisiin perustuva kuvaus taas (mitä Jahnsson siis nimenomaan tavoitteli) kuuluisi “varsinaisten tiedemiesten ja Yliopiston alalle, jossa tutkitaan kielen todellista olentoa ja ilmaumista semmoisenansa”. Jahnssonin lauseopilla on “suurempi filologiallinen kuin pedagogiallinen arvo”.

Nimimerkki A. H. [J. A. Hagman] julkaisi kielteisen arvostelun Jahnssonin lauseopista *Kirjallisessa kuukauslehdessä* 1872. Hagman oli tyytymätön Jahnssonin yritykseen perustaa koulukielioppi tieteelliselle pohjalle ja ilmaisi vakaumuksenaan, että koulukieliopin tulisi

perinnäiseen tapaan perustua yleiskielioppiin. Hagman oli myös sitä mieltä, että Jahnsson esipuheessaan liikaa “ylpeili” asioilla, “joista ei hän itse nähtävästi ole ollut oikein selvillä ja joiden perusteellisuudesta hänen kirjansa ei kannata todistuksia” (A. H. 1872: 267).

Jahnssonin pyrkimyksenä oli vapautua yleisen kieliopin perinnäisestä kuvausmallista. Hän onnistui liiallisen notionaalisuuden ja psykologismien eliminoimisessa, mutta ei toteuttanut pyrkimystään loppuun asti. Siten kirjan perusdispositio säilyi perinteen mukaisena (yksinkertainen lause, kasvanut lause, yhdistetty lause).

Jahnssonin lauseopista ei ole julkaistu muita arvosteluja. 1870-luvun alussa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Suomi*-sarja sekä Ahlqvistin *Kieletär* olivat ainoat toistuvasti ilmestyvät kielitieteelliset julkaisut. Erikoista on, että Jahnssonin lauseoppia ei arvosteltu aikakauslehdessä *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland*, jossa muun muassa kielten koulukirjoja oli arvosteltu vuodesta 1864 alkaen.

Kun Jahnssonin lauseopin oppikirjaversio tuli käyttöön kouluissa, tuon ajan koululaiset oppivat itse asiassa suomen kielen lauseoppinsa tohtorinväitöskirjasta. Ei ole ihme, että Setälä (1880) arvosteli Jahnssonin lauseoppia liiallisesta laajuudesta koulun tarpeiden ja mahdollisuuksien kannalta. Nykykielitieteen jaottelun näkökulmasta Jahnsson voidaan joka tapauksessa nähdä myös varhaisena soveltavan kielentutkimuksen edustajana.

Jahnssonin joutui tasapainoilemaan tieteellisten pyrkimystensä ja kouluelämän tarpeiden välillä tavalla, joka ymmärrettävästi ei tyydyttänyt kaikkia. Tämä käy ilmi muun muassa siitä, että väitöskirjan ollessa käsiteltävänä historiallis-kielitieteellisessä osastossa, professori Forsman totesi, että suunnitelma julkaista väitöskirja koulukirjanakin “gjort intrång på dess vetenskapliga värde” (HYHKOSPK 14.12. 1871). Kohta näemme, että Jahnsson tulisi saamaan muutakin julkista arvostelua juuri tästä tasapainoilusta.

Jahnssonin lauseopin julkiset aikalaisarviot olivat siis kaikkiaan kriittisen puoleisia. Suurimmaksi ongelmaksi koettiin kirjan esimerkkien valinta. Esimerkit eivät tarpeellisessa määrin heijastaneet eri murrealueita eivätkä yleiskielen kehityksessä olevaa standardia. Myönteisimmän käsityksen ilmaisi vastaväittäjä Julius Krohn. Virkaväitöskirjassaan *Öfversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia* (1872) Otto Donner esitti katsauksen suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Syntaksin tutkimuksen viimeaikaista kehitystä käsitellessään hän piti Koskisen, Coranderin ja Jahnssonin lauseoppeja samanarvoisina. Ne olivat kukin tavallaan myötävaikuttaneet lauseopillisen tietämyksen täsmentymiseen, mutta eivät yleisesti hyväksytyllä tavalla:

(SIT-4)

“I flera på hvarandra följande afhandlingar underkastade nu Avellan det herskande språkbruket en skarpsinnig kritik, til des Koskinen (1860), A. G. Corander (1861 ok 1865) samt senast Jahnsson (1871) i utförligare arbeten sökt lemna en öfversikt af språkets syntaktiska förhållanden ok noggrannare bestämma desamma. Härigenom ha äfven satsfogningens regler alt klarare träd i dagen. At likväl, oaktadt de förtjenster enhvar af nämde författare inlakt, undersökningarna på detta område ännu ej hunnit et för alla tillfredsställande resultat, synes bland annat framgå ur den omständighet, at de mäst framstående författare på finska delvis följa et konstruktionssät, som af de andra anses för oriktigt.” (Donner 1872: 11)

Donner viittaa tässä suomen yleiskielen standardin vakiintumattomuuteen murteiden taistelun jäljiltä ja on sitä mieltä, että hyvän syntaksin oppikirjan pitäisi myötävaikuttaa yleiskielen

kirjoitusnormien, sanaston ja lauserakenteiden vakiintumiseen. Juuri tähän tuli sittemmin olemaan Setälän suomenkielisen lauseopin ja vuonna 1898 ilmestyneen kieliopin tärkeimpiä vaikutuksia.

Jahnssonin lauseoppia käytettiin ruotsinkielisissä kouluissa useita vuosikymmeniä. Käytön laajuutta kuvattiin turkulaisessa *Aurassa* ilmestyneessä nekrologissa, joka julkaistiin 10.1. 1894 eli Jahnssonin kuolemaa seuraavana päivänä:

(SIT-5)

“Maamme ruotsalaisissa kouluissa ja suomalaisissakin aina siihen asti kuin E. N. Setälän Suomenkielen lauseoppi ilmestyi on Jahnssonin Lauseoppi ollut yksinomaisena suomenkielen lauseopillisena oppikirjana näihin aikoihin saakka, ja on semmoisena vielä edelleenkin valtion kouluissa, vaikka yksityisissä oppilaitoksissa on nykyään yleensä ruvettu noudattamaan uudempien lauseopillisten tutkimusten tuloksia.”^{xlvi}

Esimerkiksi Svenska normallyceumissa Helsingissä Jahnssonin kirja oli käytössä parin vuosikymmenen ajan 1870-luvun alkupuolelta vuoteen 1893, jolloin se korvattiin Setälän lauseopin ruotsinnoksella (1892a). Ralf Saxén (1905) totesi katsauksessaan suomen kielen opetukseen Svenska normallyceumissa 1864-1914 Jahnssonin lauseopin olevan monessa suhteessa ansiokas.

Svenska normallyceumin suomen kielen kollegana toimi vuodesta 1874 Viktor Reinhold Kockström. Hän julkaisi vuonna 1882 Jahnssonin lauseopin mukaan sovitettuja esimerkkejä ja käännösharjoituksia sisältävän kirjan *Extemporaliebok lämpad till A. W. Jahnssons Finska Språkets Satslära*, joka oli tarkoitettu koulujen ylempiä luokkia varten. Kockström siirtyi eläkkeelle 1902. Seuraavana vuonna Ruotsalaisen normaalilyseon kollegan viran peri Juho Fredrik Ollinen. Hän julkaisi useita suomen kielen kielioppeja ja lukukirjoja. Ollinen oli Ralf Saxénin^{xlvi} ohella 1930-luvulle asti suomenruotsalaisten koulujen johtavia suomen kielen opettajia. Ollisen vuonna 1937 ilmestyneen *Finsk grammatik* -kirjan toisen osan esipuhe alkaa kiintoisalla toteamuksella:

(SIT-6)

“Vid begynnelsen av min pedagogiska bana kom jag att som lärare i finska vid Privata reallyceet i Fredrikshamn använda andra upplagan av doktor A. W. Jahnssons såsom dissertation publicerade arbete «Finska Språkets Satslära». Av detta verk har jag dragit stor nytta vid utarbetandet av både nu föreliggande och även vissa tidigare läroböcker i finska. Det har avgörande verkat därhän, att paragraferna 27-39 i föreliggande arbete utarbetats efter alldeles andra principer än motsvarande partier i E. N. Setäläs satslära.” (Ollinen 1937, paginoimattoman esipuheen alku)

Puheena olevat pykälät 27-39 koskevat tietynsijaisten adverbiaaleina esiintyvien nominilausekkeiden käytäntöjä, joita Ollinen Jahnssonin tapaan kuvaa merkitysryhmittäin (aika, tapa, syy, ominaisuus jne.) eikä sijamuotokohtaisesti. Näin selkeää tunnustusta en ole havainnut Jahnssonin lauseopin saaneen Krohnin väitöskirjalausunnon jälkeen missään. Kiintoisaa on se, että Ollinen 1930-luvulla, yli 60 vuotta Jahnssonin lauseopin ilmestymisen jälkeen, asettaa sen merkittävältä osiltaan Setälän lauseopin edelle.

Tiettyä ironiaa on siinä, että Ollisen kiittämät kohdat Jahnssonin kirjan vuonna 1886 ilmestyneessä toisessa painoksessa ovat juuri niitä, joissa Jahnsson oli korvannut vuoden 1871 alkuperäisen muotopohjaisen kuvauksensa merkitysryhmittäisellä jaottelulla. Tällaisia oli aiemmin

esiintynyt juuri yleiskielioffin mukaisessa perinteessä.

Myös C. N. E. Eliot ilmoittaa vuonna 1890 ilmestyneen kielioffinsa *A Finnish Grammar* esipuheessa kiitollisuutensa Jahnssonin lauseopista. Vielä pontevammin Eliot (1890: vi) kuitenkin kiittää Setälän lauseoppia.¹

Jahnssonin lauseoppia ei ilmeisesti koskaan otettu käyttöön yliopisto-opetuksessa. Helsingin yliopiston suomen kielen approbaturin tutkintovaatimuksissa vuodelta 1878 mainitaan vain “Eurén’in kielioppi” (ilmeisesti Eurén 1849). Vuoden 1884 tutkintovaatimuksissa sanotaan “Eurénin ja Genetzin [ilmeisesti 1881] kielioppi”, vuoden 1888 vaatimuksissa “Genetzin muotooppi, Setälän lause-oppi”.

2.3. Jahnssonin ja hänen lauseoppinsa innovatiivisuudesta

Teoreettisesti keskeisintä koko Jahnssonin lauseopissa on seuraava esipuheen toteamus, johon vastaväittäjä Julius Krohn ei lausunnossaan kiinnittänyt erityistä huomiota:

(SIT-7)

“Det af de närmaste föregångarne Y. Koskinen och A. G. Corander enligt allmänna grammatikens begrepp uppställda systemet har nästan helt och hållet uppgifvits, och i dess ställe har förf. försökt att bygga ett sådant uppå det finska språkets egen natur för att dymedelst lemna läsaren en **verklig** öfversigt af den finska satsens väsende. Hvarje del deraf har noga skärskådats, så vidt vetenskapens nuvarande ståndpunkt det tillåtit, och hoppas förf., att den opartiske läsare skall medgifva, det en icke ringa del af boken bär vittne om ett sjelfständigt bearbetande af det gifna materialet. — På valet af exemplen har synnerlig vigt fästats. Dock kan förf. icke hoppas att dervid ens hafva **närmat sig** målet.”
(Jahnsson 1871a: v)

Kuinka innovatiivisia nämä Jahnssonin tavoitteet olivat, erityisesti suhteessa hänen lähimpiin edeltäjiinsä suomen syntaksin kuvauksen alueella? Yritän vastata kysymykseen luonnehtimalla lyhyesti, kuinka merkittäviä ja innovatiivisia syntaktikkoja Jahnssonin keskeiset edeltäjät eli Petræus, Martinius, Vhael, Renvall, Strahlmann, Judén, von Becker, Eurén, Koskinen, Corander ja Länkelä olivat kielioffin tekijöinä olleet.

Renessanssihumanistien ajoista alkaen latinan syntaktiseen kuvaukseen oli tyypillisesti kuulunut kolme keskeistä osaa: (i) rakenne eli “de constructione”, (ii) kongruenssi eli “syntaxis convenientiæ” ja (iii) rektio eli “syntaxis regiminis”. Syntaktinen kuvaus nojautui ennen kaikkea latinan sanaluokkien ja sijojen lauseopillisten tehtävien esittämiseen, mistä syystä siitä käytettiin termiä kasuaalikielioppi. Varhaisimpien suomen kielioffien syntaksi, Eskil Petræus (1649) ja Matthias Martinius (1689), sisältää ylimalkaisen luonnoksen kasuaalikielioffin de constructione – osasta, lähinnä latinan kielioffin mukaan tehtynä. Bartholdus Vhaelin *Grammatica Fennicassa* (1733) ei ollut lauseoppia ollenkaan, kenties siksi, että tekijä kuoli ennen kirjan valmistumista ja hänen leskensä toimitti keskeneräisen kirjan painosta. Johann Strahlmannin kielioffin (1816) lauseoppi käsitti nelisenkymmentä sivua eli noin 16 % kirjan sivumäärästä, mutta melkoinen osa koski pelkästään kysymyssanojen käyttöä ja vastauksia. Suomen sanajärjestyksestä Strahlmann ilmoittaa (s. 215), että se on aivan samanlainen kuin saksassa ja latinassa. Jac. Judénilla (1818) on kymmenkunta sivua “reglor till syntaxen”, jotka nekin ovat melko vaatimattomia.

Suomen kielen ensimmäinen huomattava syntaksin kuvaaja oli Reinhold von Becker

(1824), jonka 272-sivuisesta kieliopista noin 90 sivua käsittelee lauseoppia. von Beckerin deskriptiivinen, terminologinen ja käsitteellinen lähtökohta on kasuaalikielioppi, erityisesti syntaxis convenientiæ ja syntaxis regiminis sekä lisäksi sanajärjestys (syntaxis ordinis). Alaluvussa nimeltä syntaxis ornata hän käsittelee lauseopillisten rakenteiden muunnoksia. Tämä perusjaottelu on sama kuin jo 1600-luvulla Suomessa laajalti käytössä olleissa Nathan Chytræuksen (1634) ja Arvid Tideruksen (1640) latinan kieliopeissa. Monissa suomen lauseopin kuvauksen yksityiskohdissa von Becker on ottanut merkittävät ensi askeleet.

Vuoden 1800 jälkeen yleinen eli notionaalipohjainen ja toisella tavalla latinalaisperinteeseen nojaava kielioppi, muun muassa Silvestre de Sacyn tunnetuksi tekemässä muodossa, alkoi heijastua myös Suomeen.ⁱⁱ Yleisen kieliopin perusajatus on, että latinan (ja ranskan) kielioppi ja sen kategoriat ovat ihmisjärjen luonnollisin heijastus, eräänlainen aidosti yleinen kielioppi, että kieli on maailman rakenteen kopio tai kuva, että kaikki ihmiset ajattelevat samalla lailla ja että siksi kaikkien kielten opettelussa on hyötyä yleisen kieliopin hallinnasta. Sanaluokilla on semanttis-notionaalinen perusta, morfologia käsittelee taivutuskategorioiden merkityksiä, ja syntaksi on keskeisesti yhtä kuin sanojen ja fraasien looginen järjestys. Saksassakin oli vastaavantapainen suuntaus jo 1700-luvulla, ja se eli voimallisena koko 1800-luvun ja vaikutti suuresti käytännön kielenopetuksen ideologiaan ja järjestelyihin. Deskriptiivisen syntaksin käsite syntyi yleisen kieliopin pohjalta 1800-luvun alussa. Kuvauksen lähtökohtana eivät olleet sanaluokat, vaan ajattelun kategoriat, jolloin lähdettiin merkityksestä muotoon. (Perinteisessä latinalaispohjaisessa syntaksissa lähdettiin muodoista, joiden merkitystä haettiin.) Keskeisiä vaikuttajia olivat erityisesti A. F. Bernhardi teoksellaan *Sprachlehre* (1801) ja suuntauksen tärkein teoreetikko Karl Ferdinand Becker, jonka kirjoista *Deutsche Grammatik* (1829) oli erityisen merkittävä. Tämän kuvausjärjestelmän mukaisissa lauseopeissa perusdispositio oli kolmijakoinen yksinkertainen lause - kasvanut lause - yhdistetty lause.

Yleisen kieliopin vaikutuksia on näkösellä jo Esaias Hildénin Turun vanhassa Akatemiassa esittämässä väitöskirjassa (1797). Myös Gustaf Renvallin kielioppiin (1840) yleinen kielioppi oli vaikuttanut (vaikkei tässä kirjassa syntaksia ollutkaan), samoin Gustaf Eurénin ensimmäiseen kielioppiin *Finsk språklära* (1849), jonka dispositio noudattaa äsken mainittua lausetason kolmijakoa. Jahnssonin lähimpien edeltäjien^{lii} Yrjö Koskisen lauseopista *Finska Språkets Satslära* (1860) ja Axel Gabriel Coranderin kirjasta *Finsk satslära* (1861) tavanomainen yleiskieliopin mukainen merkityspohjainen hahmotustapa — merkityksestä muotoon — näkyy selvänä. Suomessa ilmestyi 1850-luvulla myös useita ruotsin kielioppeja, joissa yleisen kieliopin lähtökohtaosuus oli merkittävä: A. G. J. Hallstenin *Försök till satslära* (1855), Wilh. Heikelin (1856) *Kort lärobok i svensk och allmän grammatik* ja H. F. Sohlbergin (1857) *Lärobok i allmän och svensk grammatik för Elementarläroverket i Finland*.^{liii}

Eurénin (1849) yhtenä pyrkimyksenä oli kuvata lauseoppi suomen kielen ominaisluonteesta lähtemällä, erityisesti sijat muotopohjaisesti eikä merkitysryhmistä lähtien kuten Koskinen ja Corander. Kielioppinsa toisesta painoksesta (1866) Eurén jätti kuitenkin pois syntaksin kokonaan, perusteluna kielenkäytön horjuvuus sekä se, että Koskinen ja Corander olivat omissa lauseopeissaan noudattaneet yleisen kieliopin merkityslähtöistä kuvaustapaa. Suomen kielen kuvausperinnettä ei vielä ollut muodostunut.

1850- ja 1860-luvuilla Suomessa ilmestyneet niin suomen kuin ruotsin kielen kieliopit perustuivat siis yleisen kieliopin järjestelmään. 1870-luvulle tultaessa yleisen kieliopin epämääräinen psykologismi ja riippuvuus vanhoista ajatustottumuksista oli kuitenkin tiensä päässä. Deskriptiivisen kieliopin edistymiseen vaikutti myös historiallisen kielentutkimuksen nopea kehitys, joka painotti todellisen kielenkäytön tutkimusta. Jahnsson ilmaisee äskeisessä sitaatissa (SIT-7)

kaksi toisiinsa liittyvää teoreettista innovaatiota. Toisaalta hän totesi tarpeen luopua abstraktista yleiskieliopillisesta, kielen ja ajattelun suhdetta korostavasta käsitte pohjaisesta lähestymistavasta, ja toisaalta hän vastapainoksi perustaa kuvauksensa suomen kielen lauseiden rakenteellisiin ominaispiirteisiin, ennen kaikkea sijoihin.

Jahnsson pyrki omien sanojensa mukaan tieteelliseen esitykseen, olihan hänen tarkoituksensa väitellä tohtoriksi. Hän oli saanut kielentutkijan koulutuksen, suorittanut Helsingin yliopiston vuoden 1852 sääntöuudistuksen mukaisen muutamiin aineisiin erikoistuneen FK-tutkinnon. Lähimmät edeltäjät Corander, Koskinen ja Eurén olivat suorittaneet vanhanmallisen polyhistoriallisen filosofian kandidaatin tutkinnon. Corander toimi Viipurin yläalkeiskoulun matematiikan, myöhemmin jumaluusopin lehtorina, Koskinen oli ennen kaikkea historian tutkija. Eurén opetti erityisesti historiaa ja jumaluusoppia. Kaikki kolme toimivat kuitenkin ajoittain myös suomen kielen opettajina.

Jahnssonin tohtorinväitöskirja oli Suomessa ensimmäinen, jonka aiheena oli jonkin elävän kielen synkroninen deskriptiivinen lauseoppi. Jahnsson oli omistanut useita vuosia, "långa tiders allvarliga begrundanden", kuvausjärjestelmänsä hiomiseen ja käytännön kokeilemiseen, olihan hän toiminut suomen kielen kouluopettajana vuodesta 1865. Jahnsson oli siis ahertanut lauseoppinsa parissa yli viisi vuotta. Jo vuonna 1865 hänen kieliopillinen ajattelunsa ja sen soveltaminen kouluopetukseen olivat kehittyneet pitkälle, kuten näkyy siitä kriittisestä 9-sivuisesta arvostelusta, jonka hän julkaisi Ferdinand Ahlmanin oppikirjasta *Lärokurs i Finska Språket för Skolans lägre klasser* (1864). Tässä arvostelussa Jahnsson myös arvostelee Eurénin kieliopin (1849) lauseopillista osaa siitä, ettei se kiinnitä tarpeeksi huomiota todelliseen käyttökielen rakenteiden opettamiseen.^{liv}

Historioitsija Yrjö Koskinen oli kirjoittanut oman lauseoppinsa (1860) vajaan vuodessa *Nuijasota*-väitöskirjansa valmistumisen jälkeen ilman sen perusteellisempia kielitieteen opintoja kuin vanhaan monitieteiseen FK-tutkintoon oli kuulunut, ja Coranderin lauseoppi (1860) taas oli syntynyt Koskisen lauseopin pohjalta niinkin nopeasti kuin muutamassa kuukaudessa.^{lv}

Jahnsson oli Suomen ensimmäinen muodollisen opettajankoulutuksen suorittanut auskultantti (1870). Hän oli kirjoittanut peräti kaksi väitöskirjaa morfosyntaksista, toisen suomen kielestä (pro doctoratu, 1871a), toisen latinasta (pro munere, 1872a). Hän oli suorittanut pitkän opintomatkan Saksaan, missä hän oli perehtynyt kielitieteen uusiin virtauksiin (selostus 1872b). Virkäväitöskirja (1872a) sisältää runsaasti viittauksia ajan johtaviin ulkomaisiin tutkijoihin, esimerkiksi Boppiin, Curtiukseen, Grimmiin, Kuhniin, Madvigiin, Meyeriin, Mülleriin, Pottiin ja Schleicheriin, mikä on yksi osoitus Jahnssonin teoreettisesta valveutuneisuudesta. Jahnssonin tohtorinväitöskirjan (1871a) teoreettinen lähestymistapa poikkesi monessa kohtaa suomen kielen lauseopin kuvauksen siihenastisesta perinteestä ja hänen deskriptiiviset uudistuksensa olivat huomattavat, niin kuin jo vastaväittäjä Julius Krohn oli selvästi todennut. Myöhemmin tulemme näkemään, että Setälä (1880) otti useimmat sääntönsä suoraan Jahnssonilta (1871a,b). Niin peruskoulutuksen, teoreettisen taustan kuin suomen kielen tutkimuksenkin näkökulmasta on ilmeistä, että **Adolf Waldemar Jahnsson oli suomen kielen lauseopin synkronisen tieteellisen kuvauksen hyvin merkittävä varhaisvaikuttaja**. Kukaan hänen edeltäjistään ei ollut valmentautunut tehtäväänsä yhtä perusteellisesti kuin hän.

Jahnssonin lauseopin keskeisimmät kontribuutiot olivat psykologismista luopuminen, kuvauksen perustaminen suomen kielen rakenteellisiin ominaispiirteisiin ja ennen kaikkea monien syntaktisten sääntöjen entistä paljon täsmällisempi formuloiminen. Erityisiä deskriptiivisiä ansioita Jahnssonilla on subjektin, objektin, predikaatiivin, objektinsukuisten määritteiden, numeruksen ja infinitiivien syntaksin kiteyttämisessä. Näihin suomen syntaksin ydinkohtiin Setälällä ei ollut paljon

uutta lisättävää. Nämä päätelmät eivät tietenkään tee tyhjäksi sitä tosiseikkaa, että Jahnssonin osaltaan ammensi perinteestä, jota useat hänen edeltäjänsä olivat rikastaneet, erityisesti von Becker (1824), Eurén (1849) ja Koskinen (1860).^{lvi}

Kun Jahnssonin lauseoppia tarkastelee kriittisesti, on selvää, että hän ei johdonmukaisesti onnistunut luopumaan yleisen kieliopin perinteisestä luokittelujärjestelmästä. Kirjan perusdispositio (yksinkertainen lause - kasvanut lause - yhdistetty lause) on perinteen mukainen ja samankaltainen kuin Eurénilla, Koskisella ja osaksi myös Johan Gabriel Geitlinillä, jonka *Latinan Kieli-opin* toinen painos oli ilmestynyt edellisvuonna eli 1870. Toinen selkeä puute oli esimerkkien valinta, kuten jo Ahlqvist ja Setälä olivat huomauttaneet. Vaikka Jahnssonin kirja olikin merkittävä edistysaskel, se ei ollut mestariteos.

Merkittävä todiste Jahnssonin tieteellisestä valveutuneisuudesta on hänen matkakertomuksensa (1872). Jahnsson teki vuoden 1870 toukokuussa saamansa Backmanin stipendin turvin opintomatkan Ruotsiin ja Saksaan. Tällöin hän teki monia teräviä havaintoja erityisesti Saksan yliopistoelämän ja -opiskelun uusista tuulista ja hyvistä piirteistä. Näin Jahnsson kirjoittaa konsistorille lähettämässään 13 painosivua pitkässä matkaselostuksessa:

(SIT-8)

“Här vill jag sluta mina referater om de tyska seminariernas art och verksamhet. Sin yttersta rot hafva de alla i denna hela den tyska lärda verlden beherskande lust för sjelfstendig forskning, som icke nöjer sig med att endast samla en fond af vetande ur en massa källor, utan sjelfständigt vill bearbeta dessa och gifva sina åsigter offentlighet genom ett muntligt eller skriftligt meddelande för att sedan genom motpåståendens vederläggning skärpa sin forskningskraft. På olika stadier af vetandets bana måste denna sjelfständiga forskning naturligtvis yttra sig på olika sätt. -- På väckandet och underhållandet af denna sjelfständiga forskning arbeta därför också professorerna vid de tyska universiteten både under sina föreläsningar och enskilda öfningar och söka städse gifva sina åhörare vinkar om, hvilka frågor i vetenskapen ännu äro öppna och huru långt forskningen i dessa framskridit, jemte det de införa dem i vetenskapens system. -- äfven vid universitetet [Helsingissä] kunde många brister aflägsnas. Ett verksamt medel i detta syfte vore utan tvifvel inrättandet af ett filologiskt seminarium, och om min stämma något förmådde härvid, skulle jag ej tröttna att uppmana höga vederbörande att med allvar taga denna sak om händer. Seminariet skulle visserligen till en början ej kunna verka med samma framgång som de under gynnsammare förhållanden arbetande tyska seminarierna, men ett viktigt steg för höjandet af de klassiska studierna vore dock taget --.” (Jahnsson 1872: 156-157)

Tämä kuvaus tieteellisyyden luonteesta tuntuu vieläkin ajantasaiselta ja Jahnssonin vuonna 1872 esittämä toivomus filologisen seminaarin perustamisesta Helsingin yliopistoon on hätkähdyttävän varhainen. Tieteellisen seminaarin idean käytännön kehittäjä Suomessa oli professori Werner Söderhjelm 1890-luvulla.^{lvii} Jos Jahnsson olisi saanut hakemansa Rooman kirjallisuuden professuurin 1872, olisiko silloin syntynyt filologinen seminaari ja seminaarityyppinen työskentely Helsingin yliopistoon jo 1870-luvulla? Kysymys jää tietenkin vastausta vaille. Joka tapauksessa on selvää, että Jahnsson oli hyvin perillä aikansa kansainvälisen tieteen tavoitteista, menetelmistä ja saavutuksista, ja näitä hän myös hyödynsi omassa tutkimustyössään.

2.4. F. W. Rothstenin vaikutus Jahnssoniin

Frans Wilhelm Rothsten (1833-1900, kuva 11) toimi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteerinä vuodesta 1870. Hän oli julkaissut latinalais-suomalaisen sanakirjan 1864. Rothsten teki helmikuussa 1879 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle kirjallisen esityksen, jossa hän kiinnitti huomiota siihen, että lauseopin tutkimus oli jäänyt syrjään seuran kielitieteellisessä toiminnassa. Rothstenin ehdotuksen mukaisesti päätettiin muun muassa, että vuosittain otettaisiin menoarvioon matka-apuraha lauseopin tutkijaa varten. Ensimmäisen murresyntaksiapurahan sai keväällä 1879 Kosti Vehanen ja kolmannen vuonna 1881 E. N. Setälä.^{lviii} Lähinnä suomen kielen kirjoittamisen opettamisen tarpeisiin Rothsten (1878) laati myös lyhyen suomen kielen lauseopin, jota ei kuitenkaan julkaistu.

Rothsten ja Jahnsson olivat hyvät ystävät. Rothsten oli ainoa henkilö, jota Jahnsson kiitti tohtorinväitöskirjansa esipuheessa. Jahnsson ilmaisi kiitollisuutensa seuraavin sanoin:

(SIT-9)

“Slutligen känner undertecknad sig manad att framföra sin innersta tacksägelse till Finska litteratursällskapets nuvarande sekreterare, mag. F. W. Rothsten för det han godhetsfullt meddelat många på långvariga iakttagelser och djup sakkänedom byggda upplysningar, hvilka ländt arbetet till största fromma.” (Jahnsson 1871a: vi)

Rothsten oli siis vaikuttanut monin tavoin Jahnssonin lauseopin muotoutumiseen. Ei näy säilyneen täsmällistä dokumentaarista evidenssiä Rothstenin Jahnssonille antamista neuvoista ja avusta. Sen seikkaperäisyydestä saa aavistuksen, kun tutustuu Rothstenin kappaleeseen Jahnssonin väitöskirjaa (1871a).^{lix} Melkein jokainen aukeama on täynnä Rothstenin merkintöjä (kuva 12), jotka hän ilmeisesti toimitti Jahnssonille, kun tämä valmisteli kirjansa toista painosta (1886).

— (Kuvat 11, 12)

Frans Wilhelm Rothsten (1833-1900) ja hänen merkintöjään Jahnssonin (1871a) väitöskirjaan.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa on tallella myös 22 Jahnssonin Rothstenille lähettämää kirjettä kaudelta 1878-1887. Melkein kaikissa kirjeissä käsitellään Jahnssonin lauseoppiin liittyviä asioita. Elokuun 8. päivänä 1878 päivätty kirje sisältää yllättäviä tietoja:

(SIT-10)

“Samalla kuin sydämestäni pyydän anteeksi, että olen mainitsemasi lupaukseni kokonaan unohtanut, riennän mielihyvällä pyyntöäsi täyttämään. Voittoni lauseopista tekee 1022 markkaa 50 penniä, ja niistä sinä mielellään saat puolet, sillä nyt niinkuin ennenkin kaikin mokomin tunnustan suuren ansiosi sen kirjan valmistamisessa. Nyt kohta en kuitenkaan tohtisi suorittaa muuta kuin 150 markkaa.” (Jahnssonin kirje Rothstenille 8.8. 1878, SKSKA 330:76:2)

Jahnsson oli siis luvannut Rothstenille puolet lauseopin tuottamasta tekijänkorvauksesta, mutta unohtanut täyttää lupauksensa. Rothstenin muistutuksen jälkeen Jahnsson ryhtyi täyttämään

lupaustaan. Tämä ei voi merkitä muuta kuin että Rothstenin antama apu Jahnssoonille oli ollut todella merkittävää, minkä Jahnssoon toki oli julkisesti ilmaissutkin jo esipuheessaan (1871a).^{lx}

Kaikkiaan Rothsten oli merkittävä taustavaikuttaja lauseopin tutkimuksen käynnistäjänä ja tukijana.

—

3. Setälän lauseoppi

3.1. Setälän omat kuvaukset lauseopin syntyhistoriasta

Setälä on itse kuvannut lauseoppinsa syntyhistoriaa tietääkseni kuudessa eri yhteydessä. Ensimmäisen painoksen esipuheesta Setälän omakätinen luonnos on säilynyt (kuva 14).

(Kuvat 13, 14)

E. N. Setälän lauseopin ensimmäisen painoksen kansi sekä Setälän omakätinen luonnos esipuheeksi (KAENSAK, kansio 78).

Kirjan julkaistussa versiossa Setälä kirjoittaa hivenen eri sanakääntein näin:

(SIT-11)

‘Myönnettävä on, että se tuntimäärä, joka oppineissa kouluissamme on äidinkielen opetukseen suotu, on aivan riittämätön; mutta luulomme on, että kuitenkin enemmän tälläkin tuntimäärällä aikaan saataisiin, kuin nykyään saadaan, jos tarkoituksenmukaisia oppikirjoja olisi olemassa. Ne oppikirjat, joita meidän suomalaisissa kouluissamme äidinkielen opetuksessa käytetään, ovat kahdesta syystä sopimattomia: ensiksi sentähden, että ne ovat kirjoitetut ruotsinkielellä ja Ruotsalaisia varten, toiseksi siitä syystä, ett’ei ne ruotsinkielisinäkään täydelleen tarkoitustaan täytä. Muoto-opin puute saadaan piakkoin poistetuksi sen oppikirjan kautta, jonka tohtori A. Genetz julkaisee [1881]. Meiltä siis kuitenkin yhä edelleenkin puuttuisi suomalaiselta kannalta kirjoitettua lause-oppia. Tohtori A. W. Jahnsson’in kirjoittama «Finska språkets satslära», jota nykyään oppikirjana käytetään, on kyllä monessa suhteessa ansiokas teos, mutta sen ensimmäinen hankaluus on siinä, että se on tarpeettoman laaja, jott’ei sitä ennetä kunnollisesti käydä läpi. Toiseksi on tässä lause-opissa liiaksi suosittu kieleemme länsimurretta, ja onpa muutamien, vaikka tosin hyvin harvojen, kohtien esitys virheellinenkin. Vielä on t:ri Jahnsson’in lause-opista kokonaan jäänyt pois muutamia tärkeitä kohtia, esimerkiksi verbien moodien yhtäjaksoinen esitys.

Syksyllä v. 1879 kehoitti arvoisa opettajani, tohtori Genetz minua kokoilemaan suomalaisen lause-opin aineita. Tähän toimeen ryhdyinkin ja vertasin Jahnsson’in yllämainittua teosta tarkoin kansan puhekieleen sekä muutamiiin vanhempiin lauseoppeihimme, samalla ottaen huomioon ne muistutukset, joita Jahnsson’in lauseoppia vastaan on tehty. Näin on syntynyt tämän, lukijan edessä olevan lauseopin aines, ja sen suunnittelin lauseopin muotoon. Suoritustyön kestäessä tuli käytettäväkseni etevän suomalais-ugrilaisten kielten tutkijan Josef Budenz’in suomalainen kielioppi: «Finn nyelvtan olvasmányokkal és szótárral. Második kiadás. Budapest 1880», josta minulla on monin kohdin ollut apua. Paitsi näitä painettuja lähteitä on vielä mainitseminen ne neuvot ja ohjeet, joita tohtori Genetz ystävällisesti on minulle antanut. Erittäin tärkeitä ovat ne ohjeet, joita olen saanut järjestäessäni paikallissijoja, sekä yleensä itäsuomalaista kansankieltä koskevat ilmoitukset.

Täten muodostuneen suunnitelman annoin tohtori Genetz'ille, jotta hän saattaisi sitä käyttää ainekokoelmana vast'edes lauseopin tekoon ryhtyessään. Muta kun tällä kokeella tämmöisenäänkin hänestä oli jonkinlaista arvoa, niin suostuin siihen, että kirja tässä muodossaan monine puutteineen julkaistaisiin.

Näin on syntynyt tämä kirjanen, joka on pidettävä jatkona tohtori Genetz'in muotooppiin. Kirjassamme on koitettu sen perustuksen nojalla, jonka kielen tutkinto tähän saakka on laskenut, esittää suomalaista lauserakennusta semmoisena, kuin se todella on vakaantunut kirjakielehemme, noudattaen hyvää kansankieltä. Kaikkialla on tavoiteltu mitä suurinta lyhyyttä, mutta samalla kuitenkin myös selvyyttä ja täydellisyyttä.” (Setälä 1880, paginoimattomasta esipuheesta)

Setälä ilmoittaa siis käyttäneensä painettuina lähteinään Jahnssonin (1871b) ja Budenzin (1880) kielioppeja sekä Jahnssonin kieliopista ilmestyneitä arvosteluja, joita julkaisivat *Kielettäressä* August Ahlqvist (1872) sekä Ferd. Ahlman (1873, 1874). Budenzin kieliopista Setälä käytti toista painosta, ensimmäinen oli ilmestynyt jo 1873. Lisäksi Setälä oli saanut neuvoja ja ohjeita Genetziltä. Työn keskeinen tarkoitus oli alun perin Genetzin suunnittelemaa kielioppia varten “kokoilla suomalaisen lause-opin aineita”. Tämän ilmauksen voi arvella kattavan kahdenlaisia aineksia: enemmän tai vähemmän valmiiksi formuloituja sääntöjä kielioppikirjallisuudesta sekä esimerkkilauseita, joko vanhoja esimerkkejä julkaistuista kielioppikirjoista tai uusia kansankielestä tai muista lähteistä. Ajatus julkaista lauseoppi oli Genetzin, Setälä ilmoittaa suostuneensa kirjan julkaisemiseen.

Setälä antaa tunnustusta Jahnssonin “monessa suhteessa ansiokkaalle” lauseopille, mutta silti yleisluonnehdinta on kriittinen. Kirjaa moititaan ruotsinkielisyydestä, liiallisesta kontrastiivisuudesta (monet säännöt formuloitu ruotsin kielen näkökulmasta), liiallisesta laajuudesta ja länsimurteisuudesta sekä eräistä puuttuvista säännöistä ja virheistä. Myöhemmin osoittautui, että Jahnsson itse piti näitä Setälän luonnehdintoja kohtuuttomina. Setälän oma kuvaus metodistaan eli “vertasin Jahnsson'in yllämainittua teosta tarkoin kansan puhekieleen sekä muutamiin vanhempiin lauseoppeihimme” antaa epäsuorasti ymmärtää, että Jahnssonin kirja on toiminut Setälän työn lähtökohtana.

Setälä kuvasi lauseopin syntyprosessia myös kolmannen painoksen esipuheessa vuonna 1891:

(SIT-12)

“Kun esikoiskirjani kolmas painos ilmestyy julkisuuteen, sallittakoon minun lyhyesti kertoa sen synty. Ollessani oppilaana Hämeenlinnan normaalilyseossa käytettiin suomen kielen muoto-opin oppikirjana Eurénin kielioppia. Koska se oli ruotsinkielinen, syntyi oppilaan päässä ajatus, että se olisi ollut suomeksi käännettävä. Mutta kun tuumasta toimeen ryhdyttäissä kirjassa tuli vastaan yhtä ja toista, mikä ei pitänyt yhtä oman kuulon kanssa, teki mieli etsiä tietoja muistakin lähteistä (etupäässä Ahlqvistin «Suomen kielen rakennuksesta» ja «Kielettärestä» sekä Jahnssonin, Kockströmin ja Länkelän oppikirjoista), ja täten syntyi aivan uusi suomen kielen muoto-oppi, joka valmistui keväällä 1879. Kun toht. Genetz samana vuonna syksyllä tuli Hämeenlinnan normaalilyseon opettajaksi, annettiin kirja hänelle tarkastettavaksi. Hän arveli aluksi että se jonkun verran korjattuna sopisi semmoisenaan painettavaksi, mutta päätti kuitenkin sittemmin itse toimittaa kokonaan uuden muoto-opin, johon hän oman ilmoituksensa mukaan käytti vain muutamia sivuja minun kirjoittamastani. Samalla hän kehotti minua samaan tapaan kokoamaan eri

lähteistä suomalaisen lauseopin aineita. Apuna käyttäen etenkin Jahnssonin ja Budenzin lauseoppeja sekä myöskin Genetzin antamia ohjeita kirjoitin lauseopin luonnoksen, jonka «annoin tohtori Genetzille, jotta hän saattaisi sitä käyttää ainekokoelmana vast’edes lauseopin tekoon ryhtyessään. Mutta kun tällä kokeella tämmöisenäänkin hänestä oli jonkinlaista arvoa, niin suostuin siihen, että kirja tässä muodossaan, monine puutteineen julkaistaisiin». Toht. Genetzin ansio siis oli, että hän paitsi neuvoja ja ohjeita antaen, myöskin hyvän arvostelunsa kautta koulunoppilasta rohkaisemalla ja vielä lisäksi kustantajan hankkimalla «suorastaan saattoi kirjan ilmestymisen mahdolliseksi». (Setälä 1891a: iii)

Tässä sanotaan selvemmin kuin ensimmäisen painoksen esipuheessa, että lauseoppi koottiin eri lähteistä. Tuonnempana (4.9.) selittyy, miksi Setälä julkaisi tämän seikkaperäisemmän selostuksen juuri lauseoppinsa kolmannen painoksen esipuheessa 1891. Keväällä 1879 valmistunut “aivan uusi suomen kielen muoto-oppi” tulee puheeksi jaksossa 3.4.

Setälä luonnehti koulunaikaisia kielioppiharrastuksiaan myös Hämeenlinnan lyseon 40-vuotisjuhlaulkaisussa vuonna 1913. Alaotsikon “*Tieteelliset*” harrastukset alla Setälä kirjoittaa näin:

(SIT-13)

“Vaikka näyttämölliset harrastukset meille pysyivätkin koko ajan rakkaina, oli kuitenkin vähitellen ilmestynyt muitakin asioita harrastuksen janoa täyttämään. Minussa herätti harrastuksen kielioppiin varsinaisesti yliopettaja Karl Erwest ollessaan toisella luokalla suomen kielen opettajanamme. Erittäinkin tämä harrastus vahvistui, kun kolmannella luokalla nuori, suosittu meitä toverilliseen tapaan kohteleva opettaja Kaarlo Forsman (Koskimies) tuli ohjaamaan opinnoitamme tässä aineessa. Oppikirjana oli Eurénin ruotsinkielinen suomen kielioppi. Tämä tuntui minusta niin luonnottomalta, että rupesin heti sitä suomeksi kääntämään, samalla huomioonottaen eräitä opettajan tunnilla esittämiä korjauksia. Tämä työ alkoi minua kovasti viehättää. Hämeenlinnan lainakirjastosta sain Ahlqvistin «Kielettäret», jotka olivat ensimmäiset kirjalliset herättäjäni kielitieteeseen. Lisäksi tuli sitten vielä Ahlqvistin «Suomen kielen rakennus». Näitä ja muuta vähää kieliopillista kirjallisuutta ahkerasti käyttämällä syntyi siten vv. 1878-79 kokonaisen suomen kielen muoto-opin luonnos, jonka asuntoverini V. Salminen ja K. V. Lehtonen yhdessä minun kanssani kirjoittivat puhtaaksi; siinä muodossa on tekele vieläkin tallessa. Tämä työ, samoinkuin sittemmin lauseopin kirjoittaminen, olivat kuitenkin mitä syvimpänä salaisuutena, josta ei hiiskuttu muuta kuin muutamille aivan uskotuille.

Ensimmäisenä yleiskielitieteellisenä mestarinani oli Max Müller ja hänen teoksensa «Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache». Muistan vielä, millä murhaavalla silmäyksellä normaalilyseon kirjastonhoitaja katsoi minuun, kun sitä kirjaa pyysin lainaksi kesän ajaksi. Syystäkin. Eihän juuri voinut olettaa, että tämmöinen kirja viehättäisi koulupoikaa, sitä paitsi sellaista, joka osasi perin vähän saksaa. Kuinka olikin, tämä kirja tuli samalla saksankielen opettajakseni. Minulla ei ollut maalla sanakirjaa, mutta tuntemieni sanojen avulla koetin arvailla tuntemattomien merkitystä, ja niin luin kuin luinkin tuon kirjan, ja kun sen luin uudelleen, ymmärsin jo miltei kaikki.

Mainitsen tämän sen johdosta, että kun me, muutamat toverit, — luullakseni v. 1879 — perustimme jonkinmoisen «tieteellisen» seuran, «Yrjön-seuran^{lxi}» (nimi tietenkin Yrjö-Koskisen mukaan), niin minä puolestani pidin siinä esitelmän kielten luokituksesta,

tietenkin Max Müllerin mukaan, mutta muistan hiukan protesteerilleeni sitä n. s. morfologista luokitusta vastaan jota en tänä päivänäkään voi hyväksyä. Muiden pitämiä esitelmiä en enää muista, mutta sen muistan, että meillä myös oli «pedagogisia» harrastuksia: me annoimme «käytännöllisiä kokeita», joissa eräät seuran jäsenet olivat oppilaina, toiset yliopettajina kokeita arvostelemassa. Hyvin on mielessäni vielä nykyisen latinan ja kreikan lehtorin Soverin (silloisen Silanderin eli «Sillin») antamat kokeet kreikan kielessä; itsekin annoin kokeet samassa aineessa valmistautuen niihin oikein useiden viikkojen kuluessa.” (Setälä 1913a: 132)

Tässä lauseopin syntyhistoria ohitetaan muutaman sanan pituisella toteamuksella, Jahnssonin ja Genetziä ei enää mainita herätteiden antajina. Säilyneen muoto-opin luonnos perustuu Eurénin kieliopin käännökseen.

Kymmenen vuotta myöhemmin, opetusministerinä ollessaan, Setälä antoi *Nuori Voima* – lehdelle haastattelun otsikolla “Mitä poikaiällä harrastin”. Tässä Setälä kuvaa intellektuaalista varhaiskehitystään seuraavalla kiintoisalla tavalla [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-14)

“Aina siitä asti, kun neljän vuoden vanhana opin lukemaan, oli minulla niin suuri lukuhalu, että luin kirjaimellisesti kaikki, mitä käsiini sain. Niinpä jo hyvin aikaisin olin lukenut koko raamatun. Kun sitten 10 vuotta täytettyäni [1874] tulin silloin Hämeenlinnassa toimineeseen suomalaiseen normaalilyseoon, niin kaupungin kirjastosta tuli minulle todellinen aarreaitta. Etenkin historialliset romaanit — Walter Scott ja Ingemann — olivat mielilukemistani, mutta kaikkea muutakin kaunokirjallisuutta luin, suuresti harrastin myös näytelmiä, Aleksis Kiven «Seitsemän veljestä» ja hänen näytelmänsä luin moneen kertaan.

Tultuani 12 vuoden vanhana kolmannelle luokalle [1876] aloimme lukea Eurénin suomen kielioppia ruotsiksi. Tämä oli monessa suhteessa vanhanaikainen, sisälsi m. m. joukon teennäisiä muotoja. Opettaja teki tässä suhteessa useita huomautuksia, ja täten heräsi harrastukseni kielioppiin. **Rupesin ensin vain huvikseni muodostelemaan Eurénin kielioppia suomeksi.** Kirjastossa luin kaiken, mitä «Kielettäressä» oli suomen kielestä kirjoitettu, kotonani minulla oli käytettävänäni myös «Kirjallinen kuukauslehti», ja kaikkeen tähän liitin omia havaintojani. Siten alkoi syntyä kieliopin luonnos. V. 1877 ilmestyi Ahlqvistin «Suomen kielen rakennus», I osa, ja tämä antoi uutta intoa harrastuksilleni. Kaksi asuintoveriani, Viktor Salminen, nykyään Jaakkiman kirkkoherra, ja K. V. Lehtonen, hankin nykyään kirkkoherra Hämeenkyrössä, innostuivat myös asiaan ja auttoivat minua puhtaaksikirjoittamisessa. Siten valmistui suomen kielen muoto-oppi; sen käsikirjoitus on minulla vieläkin tallella. Y. K. Yrjö-Koskinen kuuli tästä v. 1878 ja toimitti sen sitten Genetzin nähtäväksi (1879). Tämän mielestä kirjaani ei ollut syytä julkaista, hän kun oli Unkarin-matkallaan perehtynyt uudempiin virtauksiin kielentutkimuksen alalta, ja nämä aiheuttivat perinpohjaisia muutoksia kieliopin esittämiseen. Omaan kielioppiinsa Genetz kuitenkin käytti osan tästä käsikirjoituksesta. **Mutta Genetz kehoitti minua jatkamaan samalla tavoin lauseopin valmistelua. Sitä oli alettu lukea koulussa V:llä luokalla [1878]. Luimme Jahnssonin ruotsinkielistä oppikirjaa. Olin lukenut tähän kohdistuvat arvostelut Kielettärestä sekä muualta, ja näiden sekä omien huomioitteni perusteella olinkin jo ryhtynyt kirjoittamaan lauseoppia, jonka sitten Genetz tarkasti, annettuaan jo sitä ennen tärkeäarvoista opastusta.**

Tämän ohessa olin jo aikaisemmin ryhtynyt opiskelemaan muita kieliä. Ruotsia

aloin opiskella toden teolla kesäloman aikana III:n ja IV:n luokan välillä. Luin kirjallisuutta ilman sanakirjaa useampaan kertaan läpi, kunnes ymmärsin. Keväällä neljännellä luokalla ollessani menin sitten kirjastonhoitajan ihmeeksi pyytämään lainaksi Max Müllerin Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache, ja senkin tutkin ilman sanakirjaa, vaikka en vielä varsinaisesti osannutkaan saksaa. Luin sen kahteen kertaan läpi, ja toisella kerralla ymmärsin sen jotenkin. Sitten rupesin harrastamaan viroa, ranskaa, unkaria (Genetzin johdolla) loma-aikoina ja milloin muuten aika riitti.” (Setälä 1925: 968-969)

Setälä oli siis sommitellut Eurénin kieliopin suomennosta jo 12-13-vuotiaana kolmannella luokalla ollessaan 1876-1877, mikä osoittaa tavatonta varhaiskypsyyttä ja määrätietoisuutta. Kaksi vuotta myöhemmin eli syksyllä 1878 Setälä oli viidennellä luokalla alkanut lukea lauseoppia Jahnssonin kirjan mukaan. Seuraavana syksynä eli 1879 (vrt. SIT-11) Genetz oli kehottanut Setälää “jatkamaan samalla tavoin lauseopin valmistelua”. Tämä voidaan ymmärtää Jahnssonin kirjan kääntämiseksi eli “muodostelemiseksi” suomen kielelle, vaikka Setälä myös korostaa omaa itsenäistä osuuttaan.

Setälä (1913a, 1925) ei mainitse Budenzin kielioppia ollenkaan, mikä osoittaa, että sen esikuvallinen merkitys oli vähäisempi kuin Jahnssonin.

Setälän kuoleman jälkeisenä päivänä *Helsingin Sanomissa* ilmestyneessä pitkässä nekrologissa Setälän sanotaan itse kuvanneen lauseopin syntyhistoriaa seuraavin sanoin jäähyväisluennossaan 27.2. 1929 erotessaan Helsingin yliopiston professorinvirasta siirtyäkseen eläkkeelle:

(SIT-15)

“Kun Arvid Genetz palasi Unkarin-matkaltaan [1879] ja tuli opettajaksi Hämeenlinnan lyseoon, joutui teelmäni [Suomen Kielen Kielioppi, vrt. 3.4.] hänen silmäiltäväkseen. Genetzillä itsellään oli tekeillä suomen kielen muoto-oppi, minkä vuoksi hän ei pitänyt teokseni julkaisemista tarpeellisena. Sensijaan oli hänen mielestään hyödyllistä laatia suomenkielen lauseoppi. Genetzin ohjailuin se ennenpitkää syntyikin ja painettiin hänen toimestaan Holmin kustannuksella 1880. Olin silloin 16-vuotias. Lauseoppini otettiin kouluumme oppikirjaksi, ja voin vakuuttaa, että tuntui perin kiusalliselta olla tämän johdosta jonkinlaisessa erikoisasemassa.” (Helsingin Sanomat 9.2. 1935)

Tässä muisteluksessaan Setälä ei mainitse lauseopin esikuvia, mutta Genetzin ohjausosuus tulee selkeästi todetuksi.

Pari viikkoa eläkkeelle siirtymisensä jälkeen Setälä luonnosteli maaliskuussa 1929 *Iltalehteä* varten haastattelun, joka tulee tarkemmin puheeksi jakson 8.5. lopussa. Tässä luonnoksessa Setälä käsitteli myös lauseopin syntyhistoriaa:

(SIT-16)

“[Kun uskonnon yliopettaja Karl Ervast alaluokilla opetti myös] suomea, niin luokka sai havaita, ettemme osanneet ensinkään lauseenjäsennystä. Silloin Ervast, joka oli erinomainen opettaja, mutta ankara ja vaativa, tarttui kovakouraisesti kiinni. Useimmat sekosivat tällöin vain entistä pahemmin, mutta minua alkoi huvittaa tämä asia, niinkuin vaikeat asiat ovat minua aina huvittaneet ja pian onnistuin saamaan opettajani täyden tunnustuksen ponnisteluistani. --.

Minulla oli ollut onni päästä läheiseen yhteyteen hämeenlinnalaisen opettajani,

ranskan kielen opettajan Y. K. Yrjö-Koskisen kanssa, joka oli naimisissa pikkuserkkuni kanssa. Yrjö-Koskiselle vein kielioppini, ja hän toimitti sen edelleen Arvid Genetzille, joka v. 1879 palasi matkaltaan Unkariin. Genetz oli ryhtynyt toimittamaan suomen kielen muoto-oppia eikä ehdottanut minun yritystäni julkaistavaksi. Erinomaisella ystävällisyydellä hän kuitenkin omaan kielioppiinsa otti pienen luvun minun tekelettäni ja kehotti minua samalla tavalla valmistelemaan suomen kielen lauseoppia. Tämä valmistui 1880 keväällä ja kesällä 1880 Genetz sen lähetti painoon niin, että se syksyllä ilmestyi. Sen valmistamiseen sain tietenkin Genetziltä erinomaisen paljon ohjausta.” (KAENSAK, kansio 90)

3.2. Genetzin osuus Setälän lauseopin synnyssä

3.2.1. Genetzin oma kuvaus osuudestaan

Arvid Genetz on julkisesti kuvannut osuuttaan Setälän lauseopin ensimmäisen painoksen syntyyn vain äänne- ja muoto-oppinsa vuonna 1882 ilmestyneen ruotsinkielisen version esipuheessa. Siteeraan Genetziä vähän pidemmälti, koska hän esittää kiintoisia tietoja niin oman äänne- ja muoto-oppinsa kuin Setälän lauseopin ja kieliopin taustoista [lihavointi lisätty]:

(SIT-17)

“Då jag för tre år sedan [1879] tillträdde min befattning såsom lektor vid härvarande normallyceum, undervisades eleverna härstädes, likasom sannolikt vid de flesta öfriga finska lyceer, i sitt modersmål med ledning af två visserligen förtjenstfulla, men på svenska affattade läroböcker: «Finsk språklära i sammandrag» af G. E. Eurén och «Finska Språkets Satslära» af A. W. Jahnsson, emedan lämpliga läroböcker på finska saknades. Detta ingalunda normala förhållande beklagades allmänt inom lärarekåren, så mycket mera som Jahnssons 172 sidor omfattande syntax var omöjlig att medhinna under de för modersmålets undervisning anslagna timmarne — en i veckan å klasserna IV-VIII — och man uppmanade mig derföre att söka afhjelpa nämnda brist. Det blef mig äfven möjligt att efterkomma denna uppmaning snarare än jag vågat hoppas, emedan jag erhöll bistånd från ganska oväntadt håll. Hösten 1880 utkom en för finska lyceer afsedd, i korthet affattad satslära «Suomen Kielen Lauseoppi. Oppikirjan koe», **utarbetad af dåvarande lyceisten E. N. Setälä delvis enligt mina anvisningar och i öfverensstämmelse med den lärobok i formläran jag då hade nästan färdig i manuskript**, men hvilken jag då ännu icke ville utgifva. Jag hade nemligen funnit mig föranlåten att i mycket, ja nästan helt och hållet afvika från Eurén och ville derföre pröfva min lärobok i undervisningen, innan jag offentliggjorde densamma. Den utkom således först ett år senare eller hösten 1881 under titeln «Suomen Kielen Äänne- ja Muoto-oppi ynnä Runous-oppi», omfattande så väl ljud- och formlära (inclusive ordbildningslära) som och en kort verslära.” (Genetz 1882: iii)

Jahnssonin lauseopin laadukkuus sai tunnustusta, mutta kirjan ruotsinkielisyys ja pituus miellettiin siis suomen kielen äidinkielenopetuksessa yleisesti ongelmaksi, kuten luonnollista onkin. Genetz katsoi saaneensa apua, “erhöll bistånd”, lauseopin teossa Setälältä, joka kirjoitti lauseoppinsa osittain Genetzin ohjeiden mukaan siten, että kirja piti yhtä Genetzin käsikirjoituksena jo valmistuneen äänne- ja muoto-opin kanssa. Tämä on tärkeä näkökohta, koska Genetz oli Eurénin

kielioppeihin (esimerkiksi 1849) verrattuna uudistanut kieliopin järjestelmää muun muassa taivutustyyppien kuvauksessa.

Kielioppien tausta saa valaistusta myös kirjeestä, jonka Genetz lähetti József Budenzille Budapestiin 25.11. 1879:

(SIT-18)

“Sitä paitse olen ryhtynyt toisen oppilaani, Setälän kanssa toimittamaan Suomal. Koulu-Kielioppia; hän on jo Eurénin mukaan tehnyt semmoisen, käyttäen sitä paitse apunaan Kieletärtä, Suomen Kielen Rakennusta y. m. Ja minä olen luvannut korjata, lisätä ja pyyhkiä parhaan tietoni mukaan. Tässä työssä olisi Sinun kielioppisi sangen hyödyllinen ja pyydään siis saadakseni sen niin pian kuin uusi painos valmistuu.” (Genetzin kirje Budenzille 25.11. 1879, HYKK)

Suomalainen koulukielioppi tässä tarkoittaa ilmeisesti sekä Genetzin muoto-oppia että Setälän lauseoppia. Setälä oli siis tekemässä lauseoppiaan ainakin jo marraskuussa 1879. Genetz korjasi, lisäsi ja pyyhki Setälän tekstiä, mutta ei osallistunut varsinaiseen kirjoitustyöhön.

Setälä oli ilmeisesti aloittanut lauseoppityön marraskuun alussa. Tämä voidaan päätellä siitä, että Genetz kirjeessään Budenzille 26.10. 1880 (HYKK) ei mainitse kielioppihankkeista mitään. Tässä kirjeessä hän kertoo, että hänellä on kaksi “hyvin hyväpäästä ja harrasta 6-luokkalaista, Setälä ja Lähteelä”, jolle hän aikoo opettaa unkaria ja siksi pyytää Budenzia lähettämään unkarin oppikirjoja.

3.2.2. Frans Oskar Rapolan kuvaus Genetzin osuudesta

Niin Martti Rapolan isä Frans Oskar Rapola kuin Eino Jutikkalan isä K. F. Rinne olivat Setälän luokkatovereita. Lisäksi F. O. Rapola asui yhdessä Setälän kanssa lauseopin kirjoittamisen aikoihin. Martti Rapola on teoksessaan *Koivunporras* (1951) kuvannut Genetzin ja Setälän työtä lauseopin parissa seuraavasti:

(SIT-19)

“Setälä näyttää olleen isäni hyvä toveri, vaikka jälkimmäinen vanhempana, kun olivat joutuneet eri puolille poliittista taistelulinjaa, viittaili joihinkin Setälän luonteenpiirteisiin, joista hän ei pitänyt. Niinpä hän katsoi, että Setälä niitti itselleen seitsemäsluokkalaisena tekemästään lauseopin oppikirjasta enemmän kunniaa, kuin oikein ja kohtuullista olisi ollut, tai paremmin sanoen: hän ei riittävästi tunnustanut opettajansa Arvid Genetzin osuutta, vaikka harva se päivä kävi tälle näyttämässä kirjoittamaansa ja sai yksityiskohtaisia ohjeita korjausten ja jatkon varalle. Isälläni oli edellytykset arvostella asiaa, koska toverukset näihin aikoihin asuivat yhdessä.” (Rapola 1951: 98-99)^{lxii}

3.2.3. Leo Harmajan kuvaus Genetzin osuudesta

Setälä ilmoitti vielä 1880, että Genetz oli suomenkielisen lauseopin kirjoittamisen idean isä. Leo Harmaja, Genetzin laajan vuonna 1949 ilmestyneen elämäkerran kirjoittaja, on kertonut seuraavaa Genetzin osuudesta:

(SIT-20)

“Kun uusi suomen kielen opettaja normaalilyseossa työnsä aloitti, tämä etevä oppilas oli jo lyseon VI luokalla, ja hän osoitti tällöin niin tavatonta harrastusta äidinkielen opiskeluun ja opetukseenkin, että hän — opettajansa johdolla — laati suomen kielen lauseopin, joka seuraavana vuonna (1880) julkaistiin painosta ja jota sitten käytettiin samassa lyseossa oppikirjana. Kuten hyvin ymmärrettävissä on, tällainen hanke vaati kovin paljon aikaa myös avuliaalta opettajaltakin. Genetzien perheessä on näiltä ajoilta säilynyt sellainen muisto, että nuori rouva, jonka luonteenominaisuuksiin kyllä kuului erinomainen hyväntahtoisuus, tuli aikaa myöten suorastaan «mustasukkaiseksi» sille koulupojalle, joka niin paljon iltaisin istuskeli opettajansa luona estäen häntä omistamasta perheelleen edes niitä lyhyitä hetkiä, joita tieteelliseltä työltä olisi ehkä muuten liennyt kodille.” (Harmaja 1949a: 169)

Harmajalla on Genetzin vävynä^{lxiii} ollut käytössään runsaasti sellaista kirjallista aineistoa ja perimätietoa, jota ei ole muualla dokumentoitu. Harmajan kertoman mukaan Genetzin osuus opastajana oli huomattava, mikä onkin luonnollista ottaen huomioon Setälän tuolloisen nuoren iän. Niin Harmaja kuin Frans Oskar Rapolakin ovat samantapaisin sanakäantein kuvanneet Genetzin osuutta huomattavaksi.^{lxiv}

3.2.4. Setälän myöhempi pyrkimys vähätellä Genetzin osuutta

Setälä antoi lauseoppinsa ensimmäisen painoksen esipuheessa tunnustusta Genetzin osuudesta. Toisen painoksen esipuheessa (1884a) Setälä kuvasi Genetzin osuutta vähäisemmäksi. Suurin osa ensimmäisen painoksen esipuheen kirjan syntyhistoriaa kuvaavista taustatiedoista oli jätetty pois ja Genetzistä todettiin 1884 vain tämä:

(SIT-21)

“Sen lisäksi on opettajani ja ystäväni, tohtori Arvid Genetz käytettäväkseni lähettänyt kappaleensa kirjan ensi painosta muutamilla reunamuistutuksilla varustettuna, sekä vielä ennen painattamista suosiollisesti lukenut käsikirjoitukseni lävitse, taaskin joitakuita huomautuksia ja ehdotuksia tehden. Minun rakas velvollisuuteni on täten lausua hänelle hartaimmat kiitokset hänen vaivoistaan.” (Setälä 1884a: v)

Yleissävy on aidon kiitollinen, mutta Genetzin aktiivinen osuus näyttää nyt rajoittuvan muutaman huomautuksen esittämiseen eikä häntä enää kuten ensimmäisessä painoksessa mainita koko lauseoppihankkeen liikkeelle panevana voimana.

August Ahlqvist erosi suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virasta 1888. Vuosina 1889-1891 virka täytettiin paljon kohua herättäneessä prosessissa, kilpahakijoina Genetz ja Setälä. Leo Harmaja (1949a: 230-263) on seikkaperäisesti kuvannut tämän dramaattisen tapahtumaketjun vaiheita. Genetzin virkaväitöskirja *Suomen partikkelimuodot* tarkastettiin 24.9. 1890, Setälän virkaväitöskirja *Yhteissuomalaisen klusiilien äännehistoria. Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta* 15.10. 1890. Kummankin vastaväittäjänä esiintyi professori Otto Donner.^{lxv}

Osoittautui, että Setälä virkaväitöskirjassaan monin tavoin hyökkäsi Genetziä vastaan. Hän yritti vaikuttaa viranhaun ratkeamiseen itselleen edullisella tavalla. Setälä (1890: vii) kirjoittaa näin:

“Sitä suoruutta, jolla olen vastustanut katsantokannastani eroavia mielipiteitä, älköön katsottako lähteneeksi muusta kuin asianharrastuksesta, siitä innosta, jolla kukin tahtoo oikeaksi katsomaansa asiaa puolustaa”. Kymmenissä kohdissa Setälä arvostelee kärkein sanoin Genetzin aiempaa tuotantoa, jopa Genetzin pari viikkoa aiemmin ilmestynyttä virkaväitöskirjaa. Esimerkiksi Genetzin *sti-* ja *liti-*loppuisten sanojen etymologisesta tulkinnasta Setälä (1890 : 219) sanoo, että “ei saata mainittua selitystä ajatellakkaan”. Leo Harmaja kuvaa Genetzin reaktiota Setälän virkaväitöskirjaan ja sen sisältämään kritiikkiin näin:

(SIT-22)

“Kun Setälän väitöskirja sitten vähän myöhemmin ilmestyi, se tapa, jolla hän suhtautui toisten tekijäin esittämiin ajatuksiin, herätti tyytymättömyyttä eikä voinut olla vaikuttamatta myös kilpahakijan, hänen aikaisemman opettajansa, mieleen. Eva Genetzin [Arvid Genetzin vaimon] veljensä tyttärelle Ida Arppelle lähettämästä kirjeestä näkyy tämä hyvin selvästi. «En ole koskaan vielä nähnyt Arvidia niin kiihtyneenä kuin tästä asiasta», hän sanoi ja kertoi, että «kovin hän taisteli itsensä kanssa voidakseen olla menemättä S:n väittäjäisiin häntä kukistamaan.»”. (Harmaja 1949a: 244)

Kummankin hakijan virkaväitöskirjan arvostelusta ja muun pätevyuden arvioinnista tuli historiallis-kielitieteellisessä osastossa ja konsistorissa monipolvinen ja dramaattinen prosessi, johon Setälä yritti puuttua julkaisemalla useita kirjelmiä ja yhden kirjasekin (Setälä 1891b). Ratkaisematon kysymys osastossa oli pitkään Setälän lauseopin syntyyn liittyvä tekijän riippuvaisuus entisestä opettajastaan ja tähän kytkeytyvä kiitollisuuden velka: kuinka itsenäinen tutkija Setälä lopulta oli? Tässä vaiheessa (ilmeisesti alkuvuodesta 1891) Setälä kirjoitti kirjeen historiallis-kielitieteelliselle osastolle, jossa hän ilmoitti, että Genetzin apu hänelle lauseopin (1880) kirjoittamisen ja julkaisemisen osalta rajoittui vain siihen hyötyyn, “jota Setälällä oli ollut Genetzin antamasta suosituksesta kustantajalle, joka muuten ei kai olisi ottanut painattaakseen Setälän esikoisteosta”.^{lxvi} Tätä Setälän kirjettä ei epävirallisena ja pyytämättömänä liitetty osaston eikä konsistorin pöytäkirjoihin. Mutta sen olemassaolo näkyy asian jatkokäsittelyn pöytäkirjoista. Setälän vähättelevä luonnehdinta Genetzin osuudesta lauseopin syntyhistoriassa kääntyi kuitenkin Setälää itseään vastaan. Useat niin osaston kuin konsistorin jäsenet paheksuivat äänestyslausunnoissaan Genetzin osuuden vähättelyä, jopa arvostelivat Setälän tutkijan moraalialia ja äänestivät lopulta Genetzin puolesta.

Esimerkiksi Otto Donner totesi, että lauseopin syntyprosessissa Genetz oli antanut Setälälle erityistä opastusta, “särskild ledning”. Merkille panemisen arvoinen on myös Donnerin jatko huomautus: “Setäläs förmåga med afseende å syntaktiska forskningar fann ett själfständigare uttryck i den 1883 offentliggjorda Lauseopillinen tutkimus koillis-Satakunnan kansankielestä.”^{lxvii} Vihjaus on selvä: Setälä (1880) ei ole tekijän kovin itsenäisesti tekemä teos. Myös Ivar Heikel, joka kannatti Setälän nimittämistä virkaan, antoi ymmärtää, ettei lauseopin ensimmäisellä painoksella ollut itsenäistä tieteellistä arvoa:

(SIT-23)

“Doc. Setälä har redan såsom skolelev gjort sig bemärkt genom sin syntaktiska lärobok Suomen kielen lauseoppi, hvilken särskilt i den nya upplagan av 1884 (78 sid.) kan göra anspråk på att ega ett vetenskapligt värde.” (Ivar Heikel, HYHKOSPK 11.4. 1891)

Kaikkein selväsanaissimmin professori Waldemar Ruin konsistorin lopullisessa käsittelyssä arvosteli

Setälää Genetzin osuuden kieltämisestä:

(SIT-24)

“En oafgjord fråga har vidare i sektionen varit arten af Docenten Setäläs mycket omtalade beroende af och tacksamhetsskuld till sin förra lärare Genetz. Äfven i afseende härå förskingrade Docenten Setälä själf hvarje tvifvel, genom den upplysning, som kom till sektionens kännedom, nämligen att den i något företal af Setälä betygade tacksamheten hufvudsakligen blott afsåg det gagn Setälä haft af Genetz’ rekommendation inför förläggaren, som eljes väl ej emottagit till tryck Setäläs förstlingskrift. — Det kan icke hjälpas att denna fackmannautredning föreföll mig ensidig och bragte mig i hågen det der «audiatur et altera pars». Tvifvelsutän har väl äfven Doktor Genetz i dessa frågor tänkt åtskilligt och skulle nu haft åtskilligt att utreda och belysa. Men enhvar är ej lika redobogen att tala i egen sak.

-- i afseende å doktor Genetz måste [jag] desavouera en god del af den ovan antydda fackmannautredningen.

Jag tror mig härmed tillräckligt hafva motiverat, hvarför jag anser Lektorn Genetz framom Docenten Doktor Setälä böra erhålla det första förslagsrummet.” (Waldemar Ruin, HYKONSPK 29.5. 1891)

Virantäyttöprosessin ollessa meneillään ilmestyi myös Setälän lauseopin kolmas painos (1891a). Esipuheessa Genetzin osuutta ensimmäisen painoksen syntyyn kuvataan näin:

(SIT-25)

“Toht. Genetzin ansio siis oli, että hän paitsi neuvoja ja ohjeita antaen, myöskin hyvän arvostelunsa kautta koulunoppilasta rohkaisemalla ja vielä lisäksi kustantajan hankkimalla «suorastaan saattoi kirjan ilmestymisen mahdolliseksi».” (Setälä 1891a: IV)

Kuten Kansallisarkistossa tallella olevasta kolmannen painoksen esipuheen luonnoksesta näkyy (kuva 5), Setälällä oli näihin aikoihin vaikeuksia luonnehtia Genetzin osuutta ja ilmaista kiitollisuutensa Genetzille. Esipuheen luonnoksessa tässä kohden on runsaasti ylivaihtuja formulointivaihtoehtoja, esimerkiksi “paitsi että hän antoi tärkeitä ohjeita”, “paitsi tärkeitä ohjeita antamalla”, “paitsi sitä että hän oli itse työni ohjailija”. Kolmannen painoksen esipuheen lopullinen teksti (SIT-62) oli näitä vaihtoehtoja pidättyvämpi.

(Kuva 15)

Ote Setälän lauseopin kolmannen painoksen (1891a) esipuheen käsikirjoituksesta (KAENSAK, kansio 101).

Neljännestä painoksesta alkaen (Setälä 1896a) Genetziä ei enää mainita *Suomen kielen lauseopin* esipuheessa ollenkaan, kuten ei myöskään A. W. Jahnssonina.

3.2.5. Salme Setälän kuvaukset lauseopin syntyhistoriasta

Salme Setälä (1894-1980) oli Setälän vanhin tytär. Hän on useita kertoja, yleensä kaunokirjallisessa muodossa, kuvannut isänsä lauseopin syntyhistoriaa, ja hänen kuvauksiinsa on usein viitattu tieteellisissäkin yhteyksissä. Näissä kuvauksissa on kuitenkin ristiriitoja.

Ensimmäisen kerran Salme Setälä näkyy ottaneen kantaa Genetzin osuuteen Setälän lauseopin synnyssä julkaisemattomassa sivun mittaisessa kirjoituksessa vuodelta 1951, jonka keskeinen kohta on tämä:

(SIT-26)

“Sivulla 169 / Leo Harmajan teoksessa [Harmaja (1949b)] / kerrotaan, että G:n oppilas S. laati - opettajansa johdolla - suomen kielen lauseopin. Muistan isäni kertoneen ja saman tiedon vahvistaa äitini Helmi Krohn, että S. koulupoikana pyysi G:ltä erästä saksalaista lähdekirjaa lainaksi lauseopin laatimista varten. Mutta G. sanoi: «Et sinä poika parka ymmärrä siitä mitään» eikä lainannut kirjaa. S. sai kirjan lainakirjastosta ja ryhtyi sitten työhön. G:n «apu» supistui edelläkerrottuun. Mistä Harmaja on tietonsa saanut, on meille tuntematonta — ei ainakaan S:ltä.” (Salme Setälä 1951)

Salme Setälä kieltää Genetzin osuuden kokonaan ja väittää, että Genetz itse asiassa jarrutti Setälän työtä olemalla lainaamatta hänelle Max Müllerin kohta puheeksi tulevaa kirjaa. Nämä Salme Setälän kuvaukset eivät kuitenkaan pidä yhtä sen kanssa, mitä E. N. Setälä itse on julkisesti todennut (SIT-14). Setälä luki Müllerin kirjan neljännellä luokalla ollessaan 1878-1879 ja Genetz oli tuolloin Unkarissa. Hän ryhtyi hoitamaan Hämeenlinnan virkaansa vasta syyslukukaudella 1879.

Salme Setälä on kirjassaan *Nuori sanaseppä* (1954) kuvannut isänsä lapsuutta ja kouluvuosia sekä omistanut pitkiä jaksoja näkemyksilleen siitä, miten julkaisematon “Suomen Kielen Kielioppi” ja sitä seuraava *Suomen kielen lauseoppi* syntyivät. Salme Setälän kirja on näiltä osin vastarepliikki Harmajan viisi vuotta aiemmin ilmestyneelle Genetzin elämäkerralle. Näin kirjoittaa Salme Setälä kaunokirjallisessa muodossa [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-27)

“Eemelin ollessa lyseon toisella luokalla yliopettaja Ervasti toimi suomenopettajana. Oppikirjana oli Eurénin ruotsinkielinen suomen kielioppi. Eemeliä harmitti kovin, että suomea oli luettava ruotsinkielisen oppikirjan mukaan, mutta asiaahan ei voinut auttaa, kun suomenkielistä kirjaa ei ollut.

Ervastin innostuttava opetus herätti Eemelissä aivan harvinaista vastakaikua, ja pian havaitsi opettaja, että Eemeli oli erittäin kiinnostunut hänen aineeseensa ja silmä kovana kuunteli tarkasti opettajansa jokaista sanaa.

Mutta kolmannella luokalla muuttui opettaja, suomenkielen opettajaksi tuli nuoria poikia toverilliseen tapaan kohteleva Kaarlo Forsman, joka pääsi poikien suureen suosioon. Innostus suomenkieleen kasvoi Eemelissä yhä tämän hänen suosimansa opettajan johdolla, ja kuinka olikaan, alkoi Eemeli itseksensä huviksensa suomentaa Eurénin ruotsinkielistä oppikirjaa. Tekipä hän suomennokseen vielä ne korjaukset, joista opettaja Forsman tunnillaan oli huomauttanut.

Suomenkielen oppikirjan laatiminen alkoi kovasti viehättää kolmasluokkalaista Eemeliä. Hän istui tuntikaudet iltaisin työnsä ääressä, eivätkä huonoverit saaneet häntä mukaan «residenssille» eivätkä retkille. Eemeli haki Hämeenlinnan lainakirjastosta Ahlqvistin Kielettäret. Nämä muodostuivat hänen ensimmäisiksi herättäjikseen

kielitieteeseen. Hän lainasi edelleen Ahlqvistin Suomen kielen rakennus –kirjan. Näitä ja muuta vähää kieliopillista kirjallisuutta ahkerasti tutkimalla Eemeli kirjoitti pieneen omatekoiseen vihkoseen ensimmäisen suomen kielen muoto-opin luonnoksensa, ja näin valmistui lukuvuonna 78-79 viidesluokkalaisen kynästä ensimmäinen suomenkielinen kieliopin luonnos.

Eemeli piti asiaa kuitenkin visusti salassa. Hänen uudet huonetoverinsa Viktor Salminen ja Karl Viktor Lehtonen, alempiluokkalaiset, auttoivat «kielitieteilijää» puhtaaksikirjoittamisen aikaa vaativassa ja tärkeässä hommassa, mutta Eemeli vannotti heitä, ettei kenellekään saisi hiiskua asiasta halaistua sanaakaan. --

Arvid Genetzin innostava vaikutus oli suuri. Niinpä lukukauden lopussa Eemeli, joka halusi saada lisää tietoa ja oppia kielitieteen alalta, kääntyi opettajansa puoleen pyytäen lainaksi tunnetun saksalaisen kielimiehen Max Müllerin teosta *Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache*.

Mutta Genetz, joka ei luottanut pojan saksankielen taitoon — ja täydellä syyllä — vastasi naurahtaen: — Et sinä poika parka siitä kuitenkaan mitään ymmärtäisi.

Silloin Eemeli meni koulun kirjastoon pyytämään edellämäinnittua kirjaa kesän ajaksi, ja koulun kirjastonhoitaja loi murhaavan katseen poikaan, joka luuli niin vaikeatajuista teosta ymmärtävänsä. Olihan epäilijällä syynsäkin. Eemelin saksankielentaito ei suinkaan ollut kehuttava, eikäpä kai muutenkaan kukaan voinut olettaa sellaisen vaikeatajuisen kirjan viehättävän juuri kuudennelle luokalle siirrettyä poikaa. Mutta kuinka olikaan, tämä kirja tuli Eemelin saksankielen opettajaksi.

Pojalla ei ollut maalla sanakirjaa, mutta hän koetti tuntemiensa sanojen avulla arvata tuntemattomien merkitystä, ja niin hän luki kuin lukikin koko saksankielisen kirjan läpi. Ja kun hän luki sen uudelleen, ymmärsi hän miltei kaiken. --

Monet päivät ja viikot Eemeli istui aamusta iltaan lukien Mülleriiän, kulkien välillä ympäri kyliä keräämässä sana-aineistoa ja haastattelemassa kansan ihmisiä. Aina-sisaren tulo kuitenkin keskeytti välillä nämä kielitieteelliset hommat. --

Naisväen aika kului käsityöhommissa, mutta Eemeli vetäytyi siistittyyn kammariinsa ja syventyi suomen kielen lauseopin salaisuuksiin, joita hän oli alkanut pohtia. Ja kun kesä oli lopussa, oli pojalla käsikirjoitus jo pitkällä, vaikka siitä ei hän hiiskunut kenellekään mitään, se oli hänen oma salaisuutensa. --

Kuudennella luokalla syksyllä Eemeli koulun alettua piti Yrjön seurassa esitelmän kielten luokittelusta, tietenkin kesällä luetun Max Müllerin mukaan, mutta poika osasi jo silloin hiukan protestoida ns. morfologista luokitusta vastaan, jota hän koskaan myöhemmällä iälläkään ei saattanut hyväksyä.

Tohtori Arvid Genetz kuuli näistä Eemelin hommista, ja kun hän muutenkin oli havainnut pojan lahjakkaaksi ja innostuneeksi, kehoitti hän Eemeliä keräämään aineistoa suomenkielen lauseoppia varten. Tarkoitus oli tietenkin, että tohtori Genetz itse käyttäisi hyväkseen pojan vähäisiä tuloksia ja laatisi sitten mainitun lauseopin, jollaisesta oli tavaton puute ja joka ehdottomasti oli saatava kirjoitetuksi, samoin kuin suomenkielinen suomen kielioppikin. Pojathan saivat suomen kielen opetusta ruotsinkielisistä kirjoista!

Eemeli tekee työtä käskettyä, hän lukee uudelleen kesällä tekemänsä luonnoksen ja korjaa sitä ja vertailee tohtori Johnssonin [sic] *Finska språkets satslära* –kirjaan, jota koulussa on käytetty, mutta joka Eemelin mielestä on sopimaton, koska se esittelee suomen kielen lauseoppia ruotsinkielien kannalta ja muutenkin on jopa virheellinenkin, kuten opettajakin on tunneillaan maininnut.

Niin kuluivat Eemelin joutohetket ahkerassa touhussa ja tutkimisen merkeissä, ja eräänä päivänä hän — tuo kuudesluokkalainen — on mielestään valmis ja uskaltautuu viemään tekelettä opettajansa arvosteltavaksi. Sydän pomppailee hiukan, jännitys on suuri, mitähän viisas opettaja sanoo hänen työnsä tuloksista? Genetz ottaa hieman epäillen paperit ja luettuaan ne läpi hän kutsuu pojan uudelleen puheilleensa. — Nyt ei minun tarvitsekaan enää kirjoittaa suomenkielen lauseoppia, kun sinä olet sen tehnyt, sanoo opettaja vakavasti. Ja Genetz lupaa toimittaa lauseopin painoon, mutta neuvoo Eemeliä tekemään joitakin muutoksia ja korjauksia.

Oppilas on ylen onnellinen. Hän on innostunut seuraamaan neuvoja, ja niin hän istuu kaikki illat lauseoppinsa kimpussa. Mutta usein nousee tie pystyyn, Eemeli lähtee kiireesti, ottaa paperit kinaloonsa ja juoksee opettajansa luokse.

Ja Genetz istuu monesti tuntikausia neuvottelemassa ja puhelemassa innokkaan ja työteliään nuoren oppilaansa kanssa. Mutta kun Eemelin käynnit talossa alkavat tulla yhä tiheämmiksi, huudahtaa tohtorin nuori vastaviihitty Eva-rouva tuskastuneena: — Enkö minä enää koskaan saa istua kahdenkesken iltaisin mieheni kanssa, kun tuo pojannulikka vie sinun kaiken aikasi!

Ehkäpä Eemeli joskus turhaankin, jonkin tekosyyn nojalla tekee tikusta asiaa ja menee Genetzeille. Hänelle, köyhälle, kodittomalle koulupojalle, joka asuu vieraiden ihmisten nurkissa usean pojan kanssa samassa huoneessa, on kuin taivaan esikartanot avautuisivat hänen päästessään sivistyneeseen, nuoreen, suomalaiseen perheeseen, jossa on isäntänä etevä suomenkielen tiedemies ja runoilija ja emäntänä nuori ihastuttava Eva-rouva, joka osaa sievästi käyttäytyä ja puhella. Sellainen on Eemelille niin uutta ja ihanaa, että hän ei mielestään koskaan kylliksi saa siitä nauttia.^{lxviii}

Eikä hän varmaan tule itsekkäässä nuorena mielessään ajatelleeksikaan, että hän ehkä usein käyneillensä häiritseekin nuoren parin onnellista arkielämää. --

Niin joutui ensimmäinen Suomen Kielen Lause-oppi, oppikirjan koe, kirjapainoon, jossa sen K. E. Holmin kustannusliike otti ohjelmaansa. Oikaisuvedoksia alkoi tulla innostuneelle kuudesluokkalaiselle, joka luki tarkkaan paperiliuskat ja kävi edelleen silloin tällöin opettajalleenkin niitä näyttämässä. Ja niin syksyllä 1880 Eemelin päästyä seitsemännelle luokalle ilmestyi ensimmäinen Suomen Kielen Lause-oppi painosta, kirjoittajana E. N. S. Koko nimeä vaatimaton tekijä ei uskaltanut kirjaansa panna eikä se ollut tarpeenkaan. Pääasia oli, että Hämeenlinnan normaalilyseon ja koko Suomen oppikoulujen oppilaat vihdoin pääsivät, Eemeli itse niiden mukana, seuraamaan vasta painosta valmistunutta suomalaista oppikirjaa suomenkielen tunneilla ja saivat heittää ruotsinkielisen suomen lauseoppinsa paperikoriin.

Tuo pieni keltakantinen kirja oli 54-sivuinen, ja sen hinta oli 1 m. 25p. Eemeli selaili mietteissään valmistunutta kirjaansa. Hänen teki mieli silittää sen kantta hyväilevästi, olihan tämä hänen ensimmäinen saavutuksensa suomenkielen tutkimisen ja kohottamisen tärkeällä tiellä. Hän avasi kirjan ja silmäili uudelleen alkulausetta, jonka muovailuun hän oli käyttänyt runsaasti aikaa. --

Eemeli huoautti. **Hän tiesi että hän oli alkulauseessa kohteliaisuudesta antanut ehkä enemmän tunnustusta opettajalleen Arvid Genetzille kuin mitä hänen omasta mielestään olisi ollut tarpeen.** Olihan opettaja kieltämättä auttanut häntä, etenkin antamalla ohjeita paikallissijojen järjestämisessä ja neuvonut tärkeitä seikkoja itäsuomalaisen kansankielen suhteen, joka Eemelille länsisuomalaisena oli perin outo. Ja huolehtihan tohtori Genetz siitä, että kirja pääsi julkisuuteen — Eemeli itse ei olisi kyennyt

saamaan sitä pöytälaatikkoaan pidemmälle. **Mutta siitä huolimatta Eemeli tunsu rehellisessä mielessään, että pääasiallinen luova työ ja aiheen tutkiminen oli hänen omaa, itsenäistä työtään.** Opettajan paras osuus oli hänen myötämielisyytensä ja loppumaton innostuksensa lauseopin syntymistä kohtaan, ja siitä Eemeli toki oli valmis aina antamaan kiitollisen tunnustuksensa.” (Salme Setälä 1954: 179, 199, 202-207)

Salme Setälä kuvaa lauseopin syntyhistoriaa Setälän itsenäistä luovaa työtä painottaen. Salme Setälä esittää, että Setälä olisi laatinut lauseoppinsa ensimmäisen version jo ennen kuin hän alkoi verrata sitä Jahnssonin kirjaan. Tämä on tietenkin ristiriidassa jo senkin kanssa, mitä Setälä itse ilmoitti lauseoppinsa esipuheessa vuonna 1880. Genetzin osuudesta Salme Setälä esittää, että Setälä olisi lauseopin esipuheessa antanut Genetzille jopa liian paljon tunnustusta. Tässä epäsuora polemiikki Harmajan edellä siteerattua tulkintaa (SIT-20) vastaan on ilmeinen. Edellä jo nähtiin, että Salme Setälä puki tämän polemiikin selväsanaiseenkin muotoon (SIT-26).

Vuonna 1966 ilmestyneessä teoksessaan *Levoton veri. Kertoelma isäni E. N. Setälän ja äitini Helmi Krohnin nuoruudesta, esivanhemmista ja lapsuuteni kodista* Salme Setälä esittää vähän erilaisen kuvauksen lauseopin syntyvaiheista:

(SIT-28)

“Genetzin mielessä oli jo kauan päilynyt ajatus suomalaisen kieliopin kirjoittamisesta oppilaidensa käyttöön, olihan häpeä, että suomea oli luettava ruotsinkielisestä oppikirjasta suomalaisessa koulussa. Ehkäpä jouduttaakseen omaa työtään opettaja ehdotti Eemelille, että tämä alkaisi kerätä aineistoa opettajalleen sellaisen kirjan aikaansaamiseksi. Eemeli innostui; olihan hän itsekkin omassa hiljaisessa mielessään jotakin sentapaista kaavaillut ja pienenpieneen vihkoseen ajatuksiaan jäsennellyt. Poika suostui opettajan ehdotukseen, ehkäpä hän tunsu jonkinlaista oikeutettua ylpeyttäkin hänelle uskotusta tehtävästä. Hän kääntyi opettajansa puoleen saadakseen lainaksi tunnetun saksalaisen Max Müllerin teoksen «Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache». Siitä hän arveli voitavansa saada apua työhönsä. Mutta Genetz pudisti viisasta päätänsä ja lausahti: «Voi poika parka, et sinä sitä käsitä, se on liian vaikeatajuinen!»

Eemeli ei vastannut mitään. Mutta hän ei hellittänyt. Hän tiesi että tuosta lauseopista olisi suuri apu kielen ominaisuuksia jäsenneltäessä ja tutkittaessa. Hän juoksi kiireen vilkkaa kaupunginkirjastoon ja hänen kasvonsa mahtoivat loistaa riemusta, kun hän tiiviisti puristi kylkeään vasten lainaamansa teoksen — juuri tuon havittelemansa lauseopin.

Mutta pian hän sai huomata, ettei Genetz niin väärässä ollutkaan. Hän luki kirjan kerran läpi ja myönsi itselleen, että hän oli ymmärtänyt siitä ehkäpä vain kolmanneksen. Mutta hän ei silti masentunut. Oli kesä ja Kauvatsan niityt tuoksuivat. Eemeli ei sitä huomannut; hän istui uutterasti vaikeatajuisen kirjansa ääressä, luki sen uudestaan, luki kolmannenkin kerran hitaasti ja ajatuksella. Ja ihme tapahtui; kirjan sanoma kirkastui hänelle vähitellen. Hän ryhtyi kuumeisella kiireellä soveltamaan suomen kieleen niitä kohtia, jotka hänen käsityksensä mukaan olivat siihen omiaan, hän kirjoitti, suunnitteli ja veti yli. Hän mietti ja kirjoitti uudelleen. Ja kun kesä oli lopussa ja lukukausi alkoi, hän vei tyytyväisin mielin, vaikka sydän vähän pompottikin, opettajallensa vihkosen. Hän oli kirjoittanut paperille puhtaaksi selvällä käsialalla koko lauseoppisuunnitelmansa, hän oli taittanut paperit vihkoksi ja omin käsin tai ehkäpä Miina-tädin suosiollisella avustuksella ommellut valkealla rullalangalla lehdet toisiinsa. Näin se oli valmis opettajalle annettavaksi.” (Salme Setälä 1966: 26-27)

Tästä välittyy kuva, että Setälän lauseoppi olisi ollut uudisluomus. Jahnssonin kirjaa ei edes mainita lähteenä, sen sijaan Müllerin «Vorlesungen» –teos nostetaan teoreettiseksi esikuvaksi. Näin ei kuitenkaan ole voinut olla, koska Müllerin kirjassa ei käsitellä syntaksia. Toinen todiste tämän ajatuksen paikkansa pitämättömyydestä löytyy Setälän omista koulunaikaisista (saksankielisistä!) muistiinpanoista, jotka hän oli tehnyt Müllerin kirjaa lukiessaan. Muistiinpanot ovat tallella Kansallisarkistossa.^{lxix} Ne käsittelevät kielitieteen luonnetta, vertailevaa kielitiedettä, kielen muuttumista ja kielten ryhmittelyä, muttei syntaksia.

Milloin E. N. Setälä luki Müllerin kirjan? Setälän itsensä mukaan se tapahtui keväällä neljännellä luokalla, siis 1878 (SIT-14). Martti Rapola (1936: 31) ilmoittaa Setälän muistikirjoituksessaan sen tapahtuneen kesällä 1878. Salme Setälän kuvausten mukaan Setälä sai vihjeen Müllerin kirjasta Genetziltä, mutta Genetz aloitti työnsä Hämeenlinnan lyseossa vasta syksyllä 1879. Vuoden 1878 kevät tai kesä on varmaankin oikea.

Yllättävä on myös Salme Setälän kuvaus lauseopin käsikirjoituksen sivujen sitomisesta yhteen rullalangalla. Ensimmäisen painoksen käsikirjoitus ei (esipuhetta lukuun ottamatta) ole tallella Kansallisarkiston laajassa E. N. Setälän asiakirjakokoelmassa, vaikka toisen painoksen käsikirjoitus on, kuten myös kolmannen painoksen perusaineisto. Salme Setälä on ilmeisesti sekoittanut keskenään 1878-1879 valmistuneen “Suomen Kielen Kieliopin”, joka kuvatulla tavalla sidottuna on tallella Kansallisarkistossa (kuvat 19-22), ja ensimmäisen painoksen tietymättömissä olevan käsikirjoituksen. Jos tämä olisi ollut hänen käytössään, hän olisi oletettavasti maininnut siitä jo vuoden 1954 kirjassaan *Nuori sanaseppä*.^{lxx} “Suomen Kielen Kieliopissa” taas ei käsitellä lauseoppia ollenkaan.

3.2.6. Vilho Setälän kuvaus Genetzin osuudesta

Setälän vanhin poika Vilho Setälä (1892-1985) on Ritva Peltosen vuonna 1952 tekemässä, 1997 julkaistussa haastattelussa kuvannut Genetzin osuutta lauseopin syntyyn samaan tapaan vähätellen kuin Salme Setäläkin:

(SIT-29)

“Joskus on väitetty, ettei isä tarpeeksi osoittanut kiitollisuutta Genetzille, jonka on arveltu huomattavasti vaikuttaneen lauseopin syntyyn. Mutta hän ainoastaan pyysi Setälää keräämään aineistoa. Setälä järjesti sen, ja kun Genetz näki sen edessään, hän sanoi: «Eihän minun tarvitse lauseoppia kirjoittaakaan, mehän voimme toimittaa julkisuuteen tämän sinun lauseoppisi.» Genetz ei siis korjaillut eikä parannellut sitä. On tietysti pidetty aivan uskomattomana, että 16-vuotias koulupoika kykenisi itsestään tämän luomaan.” (Vilho Setälä 1997: 449)

Vilho Setälä siis kieltää kokonaan, että Genetz olisi korjaillut ja parannellut lauseopin käsikirjoitusta.

3.2.7. Mikä Genetzin osuus oli?

Tarkasteluni on tuonut esille seuraavat tosiseikat: ajatus lauseopin kirjoittamisesta oli Genetzin, hän omisti runsaasti aikaa työn ohjaamiseen ja tekstin parantamiseen, lauseoppi laadittiin yhtäpitäväksi hänen oman äänne- ja muoto-oppinsa (1881) kanssa, idea julkaista Setälän käsikirjoitus oli Genetzin, hän hankki kustantajan, toisesta painoksesta alkaen Setälä vähätteli Genetzin osuutta, vuonna 1891 hän kielsi Genetzin osuuden miltei kokonaan, vuodesta 1896 eteenpäin Genetziä ei mainittu lauseopin uusien painosten esipuheessa ollenkaan. Setälän tapaan hänen lapsensa Salme ja Vilho ovat vähätelleet Genetzin osuutta.

Kansallisarkiston Setälän kokoelmasta^{lxxi} sekä Setälän ja Genetzin kirjeenvaihdosta vuodelta 1883 löytyy lisäevidenssiä Genetzin huomattavasta osuudesta neuvonantajana ja ohjaajana sekä Setälän tavasta suhtautua tähän apuun eri aikoina.

Loppukeväästä 1883 kustantaja K. E. Holm sai (myöhemmin virheelliseksi osoittautuvan) ilmoituksen, että lauseopin ensimmäinen 2 000 kappaleen painos olisi myyty loppuun, kolmessa vuodessa. Kesän kynnyksellä eli 31.5. 1883 Holm ryhtyi toimiin toisen painoksen valmistamiseksi. Kun Genetz oli saanut kappaleen Setälän teosta *Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä* (1883a),^{lxxii} hän kirjoitti kesäkuun 5. päivänä 1883 Hämeenlinnasta Setälälle:

(SIT-30)

“Täällä olen teostasi selaillut ja mielihyvällä huomannut että olet onnistunut ja Koillis-Satakunnan kansankielellä oikeiksi todistanut useimmat lauseopilliset mielipiteeni, jotka enimmäkseen perustuvat itämurteeseen. -- Myötä seuraavan kirjeen sain Holmilta samana päivänä kun olin tänne tullut. Rupea siis heti uutta lauseopin painosta valmistamaan, sill’ aikaa kun hierot kauppa Holmin kanssa. Ehkä nyt olisi syytä ottaa 4000:n kapp:n painos ja siitä vaatia 200:ta m:aa arkilta. Ensi painoksesta saatiin niin kuin muistanet 100 m. Ja minä olen kummastakin muoto-opin laitoksesta (à 2000 k.) saanut 125 m. Jos Holm ei siihen suostu, eikä Sulla [sic] ole muita tuumia, niin saatat kirjoittaa minulle ja minä melkein luulen, että Häm. Sanomain Osakeyhtiö suostuisi kauppaan.” (Genetzin kirje Setälälle 5.6. 1883, KAYMK 5226)

Tämän kirjeen liitteenä on myös Holmin kirje Genetzille:

(SIT-31)

“Då «Suomen Kielen lauseoppi» numera är utsåld, tager jag mig härvid friheten fråga om och på hvilka villkor en ny upplaga af samma kunde tryckas, och om förändringar behövs.” (K. E. Holmin kirje Genetzille 31.5. 1883, KAYMK 5226)

Kesäkuun alussa laaditussa luonnoksessa kirjeeksi K. E. Holmille Setälä kirjoittaa näin:

—

(SIT-32)

“Doktor Genetz, åt hvilken jag hade sålt förlagsrätten till första upplagan af Suomen kielen lauseoppi, har öfversändt Eder ärade skrifvelse af den 31 Maj, och har jag i anledning här af äran meddela Eder, att jag är villig att låta en ny upplaga af boken på Edert förlag tryckas. Mina vilkor för en upplaga af 2000 exx. äro 135 mk per arket. Jag skulle tro, att dessa vilkor icke äro omåttliga, då boken blifvit belönad af Senaten och antagits till lärobok i landets finskspråkiga skolor, så att åtgången kan anses vara säker.” (Setälän päiväämätön luonnos kirjeeksi K. E. Holmille, KAENSAK, kansio 78)

Setälä oli siis myynyt ensimmäisen painoksen kustannusoikeuden Arvid Genetzille, jonka tähden kustantaja otti yhteyden ensin Genetziin, ei Setälään, kun toinen painos alkoi tulla ajankohtaiseksi. Heti kesäkuussa 1883 Setälä ryhtyi valmistelemaan toista painosta. 19.6. 1883 Setälä oli saanut Holmilta vastauksen, johon Setälä puolestaan laati luonnoksen vastaukseksi 22.7. 1883. Tässä Setälä toistaa rahalliset ehtonsa, perustelee niiden kohtuullisuutta ja jatkaa sitten:

(SIT-33)

“Dessutom har jag sändt manuskriptet till Dr Genetz för att granskas / recenseras förrän boken utkommer och bör naturligtvis ersätta honom för hans besvär. Hvad afsättningen vidkommer har det redan visat sig att boken fyller ett verkligt behof och i alla fall är min lauseoppi den enda på finska språket skrifna lärobok i finska språkets satslära som finns. -- Genast efter att hafva emottagit Eder förbindelse skall jag afsända manuskriptet som jag väntar efter några dagar ifrån doktor Genetz.” (Setälän päiväämätön luonnos kirjeeksi K. E. Holmille, KAENSAK, kansio 78)

Genetzin oli määrä tarkastaa toisen painoksen käsikirjoitus siinä määrin perusteellisesti, että Setälä halusi maksaa hänelle tehdystä työstä. Kirjeestä käy edelleen ilmi, että Setälä oli Genetzin neuvon mukaan kilpailuttanut kustantajia, koska hän ilmoittaa saaneensa toiselta kustantajalta edullisemmän tarjouksen kuin 125 mk arkilta.

Jo kesäkuun 10. päivänä Setälä oli pyytänyt seuraavanlaista apua Genetziltä [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-34)

“Eilen sain Veljen arvoisan kirjeen [päivätty 5.6. 1883], josta kiitän hartaimmasti. Kirjeen uutinen, että lauseoppi jo on loppuun myyty, oli aivan odottamaton. Keväällä olin aikeissa kysyä Holm’ilta, kuinka paljo lauseoppia vielä on jäljellä, mutta siihenpä se jäi. Kun luulin minulla olevan pari vuotta aikaa joutohetkillä taas sitä parannella ja ehkä osittain tehdä perinpohjaisiakin muutoksia, olen nyt arvellut parhaaksi, että **tällä kertaa muutetaan vain mitä välttämättömästi muutosta kaipaa**. Vähemmän tärkeät jääkööt entiselleen. -- Lauseopin korjaustyötä varten pyytäisin saada Veljeltä lainaksi sen numeron pedagogista «Tidskriftiä», jossa Ahlmanin arvostelu oli, ynnä Budenz’in Finn Nyelvtan’in, koska muistan jälkimmäistä olleen Veljellä 2 kplettä. **Jälkimmäisestä en suinkaan ole vielä kaikkea ammentanut**, jos se yleensä minulle muutenkaan on mahdollista kun minulla ei ole pienintäkään unk. sanak. ja ent. taidot ovat unohduksissa. Jos Veljellä on muuten lauseopin kpleessa joitakuuta reunahuomautuksia tai olisi muuten ... [tähän luonnos katkeaa]” (Setälän luonnos kirjeeksi Genetzille 10.6. 1883, KAENSAK, kansio 78)

Genetz oli johdattanut Setälän tutkimaan Budenzin kielioppia. Setälän kommentti Budenzista ammentamisesta kuvaa hänen tapaansa työskennellä. Kesäkuun 15. päivänä 1883 Genetz lähetti pyydetyn kirjallisuuden ja esitti toisen painoksen valmistamisen ohjenuoraksi kahta periaatetta: että sitä voitaisiin käyttää rinnan ensimmäisen painoksen kanssa, ja että esitystapa termeineen olisi muiden kielten opetustavan mukainen. 23.6. 1883 Genetz lähetti lauseopin ensimmäisen painoksen kappaleensa reunamerkintöineen Setälälle ja kirjoitti saatekorttiin vielä nämä neuvot: “Hyvä kun kirjoitat alun uudestaan: attr. ja appos. säännöt etenkin kaipaavat uudistusta, samoin obj:n loppusääntö.”^{lxxiii} Marraskuun 10. päivänä 1883 Setälä laati seuraavan luonnoksen kirjeeksi Genetzille:

(SIT-35)

“Kiittäen Veljeä kaikista nähdystä suurista vaivoista täytyy minun vielä Veljeä vaivata eräässä asiassa. Minä nimittäin en uskaltanut antaa painolupaa lauseopin viimeisten arkkien korrehtuurille, ja tänne [Kauvatsalle] takaisin lähettäminen veisi kokonaisen viikon aikaa, joka jo on hyvin täpärällä. Sen tähden olen luottaen Veljen hyväntahtoisuuteen määrännyt kirjapainolaiset lähettämään korrehtuurit Veljelle. Veljen ei tarvitse muuta tehdä kuin tarkoin katsoa, että kaikki korjaukset on toimeenpantu ja ettei uusia virheitä ole korjatessa syntynyt. Jos Veljellä muuten olisi aikaa tai halua lukea arkit lävitse ja mahdollisesti tehdä lisäkorjauksiakin, olisi se tietysti suotuisaa minulle.” (Setälän luonnos kirjeeksi Genetzille 10.11. 1883, KAENSAK, kansio 78)

Genetz avusti siis Setälää monin tavoin toisenkin painoksen valmistamisessa neuvoin, ohjein ja muuta apua antamalla.^{lxxiv} Setälä myös noudatti Genetzin neuvoja. Kirjeenvaihdon ja muun säilyneen kirjallisen aineiston valossa on toisaalta ilmeistä, että Genetz ei ole varsinaisesti kirjoittanut sivukaupalla omaa tekstiään Setälän lauseoppiin (eihän Genetz muutenkaan ole tuotannossaan käsitellyt lauseopillisia aiheita). Erkki Itkosen (1949: 336) sanoin “Genetz ja Setälä työskentelivät Hämeenlinnan-aikanaan yhteisvoimin koulukielioppien luomiseksi” ja “Genetz avusti tehokkaasti Setälää tämän kirjoittaessa «Suomen kielen lauseoppia»”. Säilyneiden lähteiden valossa Genetzin osuus näyttää olleen juuri tämäntapainen.

3.3. József Budenzin vaikutus Setälän lauseoppiin

Vuonna 1873 József Budenz (1836-1892) julkaisi Budapestissä 90-sivuisen unkarinkielisen kirjansa *Rövid finn nyelvtan (alaktan) és olvasmányok* (Lyhyt suomen kielioppi lukukappaleineen).^{lxxv} Kirjassa käsiteltiin lähinnä sanojen taivutusta ja sananmuodostusta, varsinaista lauseoppia siinä ei ollut. Vuonna 1880 ilmestyi kirjan toinen, laajennettu, 142-sivuinen painos. Lisäykset koskivat ennen kaikkea syntaksia. Toisen painoksen esipuheessa Budenz ilmoittaa, että lauseopin osalta erityisen hyödyllisiä lähteitä olivat olleet Koskisen ja Jahnssonin lauseopit.

Genetz tunsu Budenzin hyvin Unkarin matkansa jäljiltä 1878-1879 ja oli marraskuun lopussa 1879 pyytännyt tätä lähettämään valmistumassa olevan kielioppinsa toisen painoksen kappaleen, koska se olisi “sangen hyödyllinen” tekeillä oleville Genetzin muoto-opille ja Setälän lauseopille (SIT-18). Käytännössä Budenz alkoi lähettää Genetzille kielioppinsa painoarkkeja sitä mukaa kuin niitä valmistui, ja Genetz kävi ne läpi ja palautti Budenzille korjauksia ja kommentteja. Tämä käy ilmi heidän vuoden 1880 alkupuolen kirjeenvaihdostaan, joka on tallessa Helsingin

yliopiston kirjaston kirjekokoelmassa. Helmikuun 6. päivänä lähettämässään kirjeessä Genetz esittää Budenzin lauseopillisesta kuvauksesta muistutuksia ja viittaa käsitystensä tueksi Jahnssonin lauseoppiin. Kymmenen päivää myöhemmin Genetz kertoo tarkistaneensa kaksi arkkia, 1.4. hän on käynyt läpi kolme arkkia, 3.5. yhden arkin. Genetz ja hänen kauttaan Setälä sai siis Budenzin kieliopin käyttöönsä tipoittain pitkin alkuvuotta 1880. Ensimmäiset arkit tulivat nähtävästi tammikuussa. Budenz (1880) päiväsi esipuheensa maaliskuussa, jolloin hän ilmeisesti toimitti kirjansa viimeiset osat painoon.

Heinäkuun 18. päivänä 1880 Budenz lähetti kirjeen Antti Jalavalle, jossa hän kirjoitti:

(SIT-36)

“Muutamia viikkoja sitten lähetin sinulle kaksi kappaletta Suomen kielioppiani, toisen Koskiselle, toisen Jahnssonille. Jälkimmäisestä en tiennyt, onko hän vielä Turussa. Toivon heidän näkevän, miten ja kuinka paljon olen käyttänyt hyväkseni heidän lauseoppejaan, kuten esipuheessakin olen maininnut.” (Budenzin kirje Jalavalle 18.10. 1880)^{lxxvi}

Heinäkuun 17. päivänä 1880 päiväamässään vastauskirjeessä Jalava ilmoittaa, että Koskinen ja Jahnsson ovat saaneet *Finn nyelvtanin* kappaleensa.^{lxxvii}

Setälän (1880) esipuheessa yhtenä lähteenä mainitaan Budenz (1880) “josta minulla on monin kohdin ollut apua”. Budenz taas ilmoittaa esipuheessaan hyödyntäneensä lauseopillisessa kuvauksessaan Koskisen ja Jahnssonin kirjoja, erityisesti esimerkkilauseissa ja syntaktisten funktioiden määritelmässä. Kaikkiaan Budenzin kirja ei vaikuttanut Setälään (1880) läheskään yhtä paljon kuin Jahnssonin. Olihan Setälä aineiden kokoilemiseen ryhtyessään jo suomen kielen läksyinä ja oppitunneilla opetellut Jahnssonin kirjaa ja täten sisäistänyt osia suomen lauseopin perushahmotuksesta ja tarvittavista säännöistä Jahnssonin antamassa muodossa. Budenzin kirjaa Setälä käytti lähinnä yksityiskohtien hiomiseen, sitä mukaa kuin hän Genetzin kautta sai painoarkkeja käyttöönsä vuoden 1880 alusta.

Kun Budenz oli kuollut vuonna 1892, Setälä julkaisi hänestä pitkän nekrologin Valvojassa. Siinä hän luonnehti Budenzin kieliopin merkitystä näin:

(SIT-37)

“Budenzin suomen kielioppi on ehdottomasti meillä sitä ennen ilmestyneitä kielioppeja parempi ja on vaikuttanut niihin kielioppeihin, joita meillä sen jälkeen on julkaistu.” (Setälä 1892c: 492)

Budenzia ennen ilmestyneet kieliopit olivat Jahnssonin, Coranderin ja Koskisen lauseopit sekä Eurénin ja Länkelän kieliopit. Paitsi Setälän lauseoppiin Budenz vaikutti myös Genetzin kielioppiin (1881, vrt. 7.10.).

—

3.4. Setälän koulunaikainen “Suomen Kielen Kielioppi” vuodelta 1879

Setälä kertoi omin sanoin (SIT-12, SIT-13), että hän jo vuosina 1878-1879 oli laatinut suomen kielen muoto-opin luonnoksen ennen kuin ryhtyi kokoilemaan lauseopin aineksia. Miten muotooppi suhtautuu vuoden 1880 lauseoppiin?

Kansallisarkiston Setälän asiakirjakokoelmassa luonnoksesta on tallella kaksi eri, muutaman kymmenen sivun pituista versiota. Ensimmäinen, alustavampi versio on sidottu

vihkoksi. Kansilehteen Setälä on kirjoittanut “aivan hyvä!” ja tekijän nimeksi “Νέστωρ Victor” (kuva 16). Kyseessä on — niin kuin Setälä itsekin toteaa — lähinnä käännös Eurénin kieliopin eräistä kohdista, vrt. kuvia 8 ja 9 Eurénin vastaaviin kohtiin.^{lxxviii}

(Kuvat 16-18)

Alkuosa Suomen muoto-opin alustavasta luonnoksesta Setälän vuonna 1878 tai 1879 kääntämänä Eurénin (1849) pohjalta (KAENSAK, kansio 78, koulunaikainen aineisto).

Myös perusteellisempi puhtaaksi kirjoitettu versio on tallella, siniseen vihkoon siististi kirjoitettuna. Tämä on se versio, jonka synnystä Setälä (SIT-13) totesi: “Hämeenlinnan lainakirjastosta sain Ahlqvistin «Kielettäret», jotka olivat ensimmäiset kirjalliset herättäjäni kielitieteeseen. Lisäksi tuli sitten vielä Ahlqvistin «Suomen kielen rakennus». Näitä ja muuta vähää kieliopillista kirjallisuutta ahkerasti käyttämällä syntyi siten vv. 1878-79 kokonaisen suomen kielen muoto-opin luonnos, jonka asuntoverini V. Salminen ja K. V. Lehtonen yhdessä minun kanssani kirjoittivat puhtaaksi; siinä muodossa on tekele vieläkin tallessa.” Kuvat 10-14 näyttävät tämän “Suomen Kielen Kieliopin” nimiösivun, esipuheen, sisällysluettelon ja yhden sivun äänneopin alusta.

(Kuvat 19-22)

Setälän toimittaman “Suomen Kielen Kieliopin” puhtaaksi kirjoitetun luonnoksen alkuosa (KAENSAK, kansio 78, koulunaikainen aineisto).

Keskeisenä lähteenä on tässäkin ollut Eurén (1849), sen ohessa August Ahlqvistin *Suomen kielen rakennus* ja *Kielettäriä*, Länkelän *Suomen kielen kielioppi*, Jahnssonin lauseoppi sekä Kockströmin *Finsk Språklära i sammandrag*. Nimiösivulla Setälä esittäytyy selvin sanoin toimittajana (“Toimittanut S.”), samaten esipuheen allekirjoituksessa. Käsikirjoituksen syntyhistoria lähteineen on selkeästi dokumentoitu, ja tuntuu oikealta, että Setälä esittäytyy nimenomaan toimittajana eikä itsenäisesti luodun teoksen kirjoittajana. Tämä käsikirjoitus on vaikuttava todistus tekijänsä varhaiskypsyydestä ja kyvykkyydestä.

“Suomen Kielen Kieliopissa” ei ole lauseoppia. Se ei siis ole lauseopin (1880) esiversio.

3.5. Setälän lauseopin vastaanotto

Setälän lauseopin ensimmäisen painoksen syntyvaiheet on edellä kuvattu mahdollisimman tarkasti. Kirjasta ilmestyi kaksi arvostelua, Ferdinand Ahlmanin kymmenen sivun mittainen aikakauslehdessä *Tidskrift utgifven af Pedagogiska föreningen i Finland* vuonna 1880 sekä nimimerkin O. G. [Otto Grotenfelt] arvostelu *Finsk Tidskriftissä* 1882.

Ahlmanin (1880) arvostelu oli myönteinen, vaikka hän esittikin runsaasti yksityiskohtien kritiikkiä. Ohimennen Ahlman mainitsi Jahnssonin lauseopin olemassaolon, mutta ei kiinnittänyt huomiota sen merkitykseen Setälän lauseopin esikuvana.

Otto Grotenfeltin Setälän lauseopin esittely (1882) on vain puolen sivun mittainen. Samassa arvostelussa käsitellään Genetzin vuonna 1881 ilmestynyttä äänne- ja muoto-oppia. Grotenfeltin arvostelu on hengeltään myönteinen. Setälää edeltäneistä lauseopin kirjoittajista hän lausuu:

(SIT-38)

“Hr Setälä har på syntaxens fält haft några goda föregångare; i detta afseende är den så kallade Jahnssonska satsläran särskildt beaktansvärd.” (O. G. 1882: 301)

Jahnssonkin saa siis kiitosta, mutta Grotenfelt ei lausu mitään Setälän tavasta hyödyntää Jahnssonin lauseoppia.

Setälän lauseoppi (1880) sai samantapaisen kunnianosoituksen kuin Jahnssonin lauseoppi, kun se (August Ahlqvistin puheenjohdolla) otettiin käsiteltäväksi Kotikielen Seuran kokouksessa 19.2. 1881. Ahlqvist piti Setälän kirjaa “ylipään hyvänä”, mutta antoi “muistutuksia” muun muassa säännöistä, jotka koskivat objektin käyttöä infinitiivin yhteydessä sekä päivämäärien merkintää.^{lxxxix} Senaatti myönsi syksyllä 1882 Setälälle tunnustuspalkinnon lauseopin ilmestymisestä.^{lxxx} Kirja otettiin heti käyttöön muun muassa Hämeenlinnan lyseon suomen kielen opetuksessa.^{lxxxi} Setälä joutui siten viimeisillä luokilla käyttämään itse kirjoittamaansa kirjaa oppikirjana. Tämä on varmaan ollut jokseenkin ainutlaatuinen asiointila.^{lxxxii}

3.6. Setälän lauseopin toinen painos

Saatuun kesäkuun alussa 1883 kustantaja Holmilta ilmoituksen ensimmäisen painoksen loppumisesta Setälä ryhtyi kiireesti valmistamaan lauseoppinsa toista painosta (3.2.7.). Kesäkuun 10. päivänä hän lähetti kirjeen Genetzille, jossa hän pyysi tältä apua toisen painoksen käsikirjoituksen valmistamisessa (SIT-34). Samana päivänä Setälä ilmeisesti lähetti toisenkin kirjeen, joka oli osoitettu “suomen kielen lauseopin harrastajille”. Heitä hän pyysi joko julkaisemaan muistutuksensa lauseopin ensimmäistä painosta vastaan, tai ainakin lähettämään muistutukset hänelle.^{lxxxiii} Esipuheessa Setälä toteaa, että hänellä “erityisten syiden tähden oli vain lyhyt aika käytettävänä uuden painoksen suorittamiseksi”. Tärkein syy oli Holmin ilmoitus ensimmäisen painoksen loppumisesta. Kuuden-seitsemän viikon työn jälkeen eli heinäkuun 20:nneen päivän vaiheilla Setälä oli saanut korjatun käsikirjoituksen valmiiksi ja lähetetyksi Genetzille tarkastusta varten (SIT-33).

Ensimmäisen painoksen pituus oli 52 sivua, toisen painoksen (1884a) 78 sivua eli se oli 50 % pitempi (ladelmassa ei ollut mainittavia eroja). Esipuheessa Setälä ilmoittaa tehneensä suurimmat muutokset alkuosaan, modusten ja tempusten kuvaukseen (jonka puuttumisesta hän oli arvostellut Jahnssonin lauseoppia), lisänneensä esimerkkien ja sääntöjen määrää sekä vielä muuttaneensa ja uudelleen muotoilleensa useita ensimmäisen painoksen sääntöjä. Kirjan alkuun oli lisätty viiden sivun mittainen esitys lauseopin peruskäsitteistä. Merkittävänä omana perustyönä hänellä oli ollut (vaikkei sitä esipuheessa mainittu) Koillis-Satakunnan kansankielen syntaksia koskenut tutkimusmatkansa ja siihen perustuva monografia (Setälä 1883a). Tästä mainitaan ensi kerran vuoden 1891 kolmannen painoksen esipuheessa. Kaikkiaan toinen painos tehtiin kiireessä, josta Setälä itsekin esipuheessa mainitsee.

Ensimmäisen painoksen alaotsikko *Oppikirjan koe* vaihtui toisessa painoksessa muotoon *Kouluja varten*. Toisen painoksen ambitiotaso oli siis tietoisesti korkeammalla, mitä osoittaa myös sen suurempi sivumäärä ensimmäiseen painokseen verrattuna.

Loppusyksystä 1883 Holm oli kuitenkin löytänyt varastostaan lisää ensimmäisen painoksen kappaleita. Setälän, Genetzin ja Holmin tuon syksyn kirjeenvaihdosta näkyy, että Holm yhtäkkiä halusikin lykätä toisen painoksen julkistamista. Toisessa painoksessa lukee, että se ilmestyi 1884.

Kun Setälä osallistui vuoden 1886 maisterinpromootioon priimuksena 31.5. 1886, hän ilmoitti promootioesittelyssään lauseopin toisen painoksen ilmestymisestä näin: “Suomen kielen lauseoppi. Kouluja varten. Toinen, muutettu painos. (painettu, vaan ei vielä kirjakauppaan ilmestynyt”^{lxxxiv} A. W. Jahnsson mainitsee oman lauseoppinsa toisen painoksen esipuheessa (1886) saaneensa kappaleen Setälän toista painosta vasta, kun hänen omasta kirjastaan jo oli painettu seitsemän arkkia. Koska Jahnssonin lauseopin toinen painos painettiin syksyllä 1886, Setälä (1884a) näkyy ilmestyneen kirjakauppoihin vasta tuolloin. Tämän tulkinnan oikeellisuus käy yksiselitteisesti ilmi Fridolf Gustafssonin (1886: 283) ja A. Kallion (1887b: 524) Setälän lauseopin toisen painoksen arvosteluista: toinen painos ilmestyi yli kaksi vuotta myöhästyneenä vasta syksyllä 1886. Kustantaja Holm myi siis ensin ensimmäisen painoksen loppuun, ja sen kappaleita riitti myytäväksi alkusyksyyn 1886 asti.

Samoihin aikoihin loppusyksystä 1886, kun Setälän lauseopin toinen painos lopulta ilmestyi kirjakauppoihin, Jahnsson oli Turussa viimeistelemässä oman syntaksinsa toisen painoksen oikaisuvedoksia. Yllätyksiä oli luvassa.

Fridolf Gustafsson (1886) ilmoitti lyhyesti ja myönteiseen henkeen Setälän lauseopin toisen painoksen ilmestymisestä *Finsk Tidskriftissä*. Gustafsson esitti toivomuksen, että teoksesta tehtäisiin myös ruotsinkielinen versio (sellainen ilmestyi: Setälä 1892a) ja lopetti toteamalla, että Setälä “redan förvärfvat sig en aktad ställning bland bland våra lingvister”. A. Kallio (1887b) laati kirjasta arvostelun *Valvojaan*. Hän totesi toisen painoksen osoittavan suurta edistymistä lauseopin tutkimuksen alalla. Kallion mielestä ensimmäinen painos oli kuitenkin yhdessä suhteessa parempi kuin toinen: se oli vähemmän tieteellinen ja siksi sopivampi kouluopetuksen tarpeisiin. Kallio toi esille useita esimerkkejä säännöistä, jotka hänen mielestään olivat koululaisille liian vaikeita, ja toivoi, että seuraava painos olisi helpotajuisempi.

Setälän lauseoppi löi nopeasti läpi tieteellisenäkin auktoriteettina jo 1880-luvulla. Kirjan toinen painos otettiin Helsingin yliopiston suomen kielen tutkintovaatimukseen vuonna 1888. Esimerkiksi Knut Cannelinin huhtikuussa 1888 tarkastetussa tohtorinväitöskirjassa *Tutkimus Kemän kielimurteesta* mainitaan vain kaksi lauseopillista lähdettä, keskeisimpänä Setälän lauseoppi ja sen lisäksi Setälä (1883a). Samat kaksi olivat Salu Latvalan lauseopilliset lähteet hänen tärkeässä Luoteis-Satakunnan kansankielen syntaksia käsittelevässä tutkimuksessaan (1894).

Vuosien 1889-1891 suomen kielen professuurin täytön yhteydessä József Szinnyeiltä pyydettiin (oikeastaan epävirallinen) lausunto Genetzin ja Setälän tieteellisistä ansioista. Szinnyeille luonnehti Setälän lauseopin ensimmäistä ja toista painosta näin:

(SIT-39)

“Toht. E. N. Setälän ilahuttavan nopeata tieteellistä kehittymistä minun on ollut tilaisuus seurata ihan alusta asti. Jo hänen lyseon oppilaana ollessaan tehdyssä suomen kielen lauseopissaan näytti etevän kielentutkijan alkeita. Saman teoksen toisessa, korjatussa ja lisätyssä painoksessa ilmautuu tekijän kyky nähtävästi varttuneena. Aine on siinä tarkoituksen-mukaisesti järjestetty, säännöt selvästi ja lyhyesti esitetyt; kirja on epäilemättä paljoo parempi kuin suomen ja ruotsin kielellä ennen sitä ilmestyneet lauseopit, vieläpä täytyy myöntää, että siitä löytyy kohtia, jotka ovat paremmin onnistuneet, kuin Budenz’in kielioopin vastaavat kohdat.” (HYHKOSPK 27.4. 1891, myös Handlingar 1891: 85)

Kiintoisa on Szinnyeiden väite, että Budenzin kielioppi (1880) kaikkiaan olisi korkeatasoisempi kuin Setälän lauseopin toinenkin painos, ja toisaalta Setälän toinen painos selkeästi parempi kuin muun muassa Jahnssonin lauseoppi.

4. Jahnssonin ja Setälän plagiointikiista

4.1. Jahnssonin lauseopin toinen painos ilmestyy 1886

Jahnssonin lauseopin toinen painos ilmestyi kirjakauppoihin suurin piirtein vuodenvaihteessa 1886/1887. Jahnsson kertoo 15 vuoden aikana saaneensa runsaasti palautetta kirjansa käytöstä kouluopetuksessa ja sen pohjalta päätyneensä tekemään muutoksia erityisesti sijojen syntaktiseen kuvaukseen. Jahnsson korvasi muutamia osia vuoden 1871 muotopohjaisesta kuvauksestaan merkitysryhmittäisellä jaottelulla erityisesti paikan ja ajan ilmausten kohdalla.^{lxxxv} Tällaisia jaotteluja oli aiemmin esiintynyt yleiskieliopin mukaisessa perinteessä.

Esipuheessa, joka oli päivätty 13. marraskuuta 1886, Jahnsson kirjoitti myös näin [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-40)

“Af E. N. Setäläs finska satslära hade undert. tillgång endast till den första upplagan, som **den unge författaren visserligen försett med sin namnteckning på titelbladet, men hvilken, af lätt förklarliga skäl, icke kunde lemna någon nämnevrd ledning vid nu ifrågavarande omarbetning.** Då den andra upplagan deremot utkom i handeln [Setälä (1884a)], voro sju ark af denna bok redan färdigtryckta, hvarför inga ändringar vidare kunde med ledning af densamma göras i läran om kasus och nominalmodi. Tacksamt erkänner undert. deremot, att herr Setäläs **på sjelfständig forskning bygda** «Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä» vid utarbetandet af denna upplaga flitigt rådfrågats.” (Jahnsson 1886, paginoimattomasta esipuheesta)

Jahnssonin mukaan siis Setälä oli jopa rohjennut panna oman nimensä tekijäksi lauseopin (1880) nimiösivulle, mutta helposti ymmärrettävistä syistä tästä kirjasta ei voinut Jahnssonille olla mainittavaa hyötyä hänen oman kirjansa toista painosta varten. Sananvalinnat ovat kiertoilmaisuja, mutta silti selviä plagiointisyttöksiä.

Jahnssonin lauseopin toinen painos on lähes 40 sivua lyhyempi kuin ensimmäinen painos (135 sivua, 172 sivua), osaksi tiiviimmän painoasun takia. Toiseen painokseen on tehty runsaasti muutoksia, erityisesti sijojen kuvaukseen. Syystä tai toisesta Jahnssonia (1886) ei arvosteltu missään. Ei edes Fridolf Gustafsson maininnut sitä *Finsk Tidskriftissä* 1888 ilmestyneessä useita oppikirjoja esittelevässä katsauksessaan, jossa mainittiin muun muassa A. Kallion *Finsk elementarbok* (1887).

Jahnssonin lauseopin toinen painos plagiointisyttöksineen ilmestyi aivan samoihin aikoihin kuin Setälä viimeisteli tohtorinväitöskirjaansa *Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den Finnisch-Ugrischen Sprachen* (Setälä 1886a).^{lxxxvi} Väitöskirjan esipuhe on päivätty 29.12. 1886 ja väitöstilaisuus oli 8.1. 1887. Lisensiaatin arvon Setälä sai 27.1. 1887.

4.2. Setälän ja Jahnssonin lehtikirjoitukset ja kirjeenvaihto vuonna 1887^{lxxxvii}

Jahnssonin julkinen plagiointisyöttös sai Setälän heti reagoimaan. Syntyi sekä julkinen että kahdenkeskinen keskustelu heidän lauseoppiensa suhteista ja siitä, kenellä oli prioriteetti. Tammi- ja helmikuussa 1887 *Uudessa Suomettaressa* julkaistiin kaksi Setälän ja yksi Jahnssonin yleisönosaston kirjoitus. Samoilta ajoilta Kansallisarkiston Setälän kokoelmassa on kolme Setälän kirjeluonnosta Jahnssonille sekä kolme Jahnssonin kirjettä Setälälle. Esitän nämä yhdeksän kirjoitusta kokonaisuudessaan ja kronologisessa järjestyksessä, mikä antaa selkeimmän kuvan tapahtumien kulusta ja asianomaisten suhtautumisesta.

Tammikuun 28. päivänä 1887 *Uudessa Suomettaressa* oli seuraava Setälän yleisönosaston kirjoitus, siis seuraavana päivänä sen jälkeen kun Setälä virallisesti sai lisenssiaatin arvonsa:

(SIT-41)

“U. Suomettaren toimitukselle

Saatuani käsiini toisen painoksen toht. A.W. Jahnssonin teosta «Finska språkets satslära» näin sen esipuheesta seuraavan lauseen: «E.N. Setälän suomalaisesta lauseopista oli allek:n saatavana ainoastaan ensimmäinen painos, jonka nimilehden nuori tekijä on tosin varustanut nimimerkillä mutta joka helposti selitettävistä syistä ei saattanut antaa mitään mainittavaa johtoa nyt puheena olevaan muodosteluun.»

Vaikka lause kyllä on mutkittleva ja epäselvä, ei tarkoitus kuitenkaan voi olla muu kuin että en ole rehellisesti menetellyt pannessani nimeni lauseoppini ensi painoksen nimilehdelle, vaan itselleni omistanut toisten ansioita. Kenen vasikalla olen kyntänyt, ei mainita, mutta katsoen hra Jahnssonin lausumaa ettei hänellä ole kirjasta voinut mitään sanottavaa johtoa olla, ei liene mikään muu mahdollista kuin että hra Jahnssonin ajatuksen mukaan, olen kirjallista omistusoikeutta loukatun omana teoksenani painattanut toht. Jahnssonin lauseopin. Jos puheen-alaisella salaviittauksella on tällöistä solvausta tarkoitettu, en voi sitä jättää sikseen, koska se on painettu koulukirjaan, joka leviää ehkä tuhansissa kappaleissa ja joutuu varmaan semmoisten käsiin, jotka eivät voi itselleen muodostaa itsenäistä mielipidettä.

Sen vuoksi minä vaadin — jos nim. toht. Jahnssonin tarkoitus on ollut minua kirjallisesta varkaudesta syyttää — että hän julkisesti selittää ja peruuttaa syytöksensä sekä uudestaan painattaa teoksensa esipuheen asian-omaisella tavalla muutettuna kaikkiin niihin kappaleihin, jotka vielä eivät ole kirjakauppoihin annetut.

Jos hra Jahnsson sitä vastoin tahtoo pysyä tällöisessä syytöksessä, niin tahdon jo edeltäpäin ilmoittaa, ett'en aio ryhtyä tieteelliseen keskusteluun tämän lehden palstoilla, koska, niin kuin tuore kokemus on osoittanut, semmoinen kiistailu voipi käydä jotenkin hyödyttömäksi ja ikäväksi päivälehden lukijoille, vaan vaadin siinä tapauksessa, että asetetaan kompromissioikeus, jonka sanomalehdissä julkaistavaan päätökseen kummankin tulee tyytyä.

Helsingissä 27. p. tammik. 1887

E. N. Setälä” (Uusi Suometar 28.1.1887)

Setälä oli siis se, joka koki oikeuttaan loukatun ja joka vaati kompromissi- eli välimiesoikeuden asettamista kiistaa ratkomaan. Nykytermin kyse oli plagiointiväitteestä, jonka Jahnsson (1886) epäsuorasti mutta silti selvästi oli kohdistanut Setälään (1880).

Jahnsson vastasi heti Setälän kirjoitukseen. Vastine julkaistiin *Uudessa Suomettaressa* 6.2. 1887 [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-42)

“Suora vastaus herra maisteri E. N. Setälälle

Uhkakirjoituksenne minua vastaan Suomettaren toissapäivän lehdessä (n:ossa 22) vaatii minua — niin vastenmielistä kuin se minulle onkin — tuomaan esiin yleisön punnittavaksi muutamia kohtia, jotka saattavat valaista sitä kysymystä, jonka Te, tuntien oman arvonne loukatuksi olette tahtoneet yleisön tiedoksi saattaa.

Kun minulle syksyllä v. 1865, Helsingin normaalikoulun toisella ikävuodella, uskottiin suomen kielen opetus siinä koulussa ja minä samasta ajasta alkain määrättiin saman kielen opettajaksi myöskin Helsingin ruotsalaisessa naiskoulussa, oli minun pakko heti ryhtyä oppikirjain toimittamiseen tätä oppiainetta varten, kun puute niistä siihen aikaan oli ylen suuri. Suomen lauseopin alalla luettiin Coranderin lauseoppia, mutta joka on vähänkään sitä koulussa luettanut, tietää, että sitä oli tuiki mahdoton menestyksellä käyttää.

Ensimmäiseksi tehtäväkseni katsoin sentähden uuden lauseopin valmistamisen ja siihen työhön paninkin viiden vuoden kuluessa kaiken aikani, mikä suinkin säästy muilta virkatoimiltani, koettain myöskin hyväkseni käyttää ne tulokset, jotka opettaja-toimeni kokemus koulun eri luokilla tässä aineessa tarjosi, sekä asiaa harrastavien ystävällisiä neuvoja. Näin valmistui kirjaseeni painosta v. 1871 ja sillä olikin se menestys, että se ennen pitkää kaikkialla pääsi oppikirjaksi Coranderin lauseopin sijaan.

— Yhdeksän vuotta sen jälkeen ilmaantui painosta «Suomen kielen lause-oppi, oppikirjan koe, kirjoittanut E. N. S», ja samassa levisi tieto että tämän nimimerkin alla piili eräs, ellen erehdy, seitsemännen luokan oppilas Hämeenlinnan normaalikoulussa. Hämmästys oli yleinen ja oikeutettu, sillä tuskinpa oli ennen sellaista tapahtunut, että kouluoppilas kirjoittaa oppikirjoja. Minäkin tuota kirjaa uteliaisuudella luin ja iloitsin samoin kuin muut siitä varmasta toivosta, että sellaisesta miehen alusta oli syntyvä jotakin suurenmoista.

Itseltäni en kumminkaan saattanut salata, että **nuori tekijä minun ymmärtääkseni oli minun kirjastani hyväksensä käyttänyt järjestelmiä ja esityksiä, joista muutamat olivat monen vuoden ahkeran miettimisen hedelmiä, ja vakuutukseni oli, että jos tekijä olisi ollut ijältään vanhempi, kirjan joko nimilehti tai esipuhe olisi muodostunut ainakin vähäisen toisellaiseksi.**

Yleistä ihastusta en kuitenkaan suullisesti enkä kirjallisesti häirinnyt. — Tuli sitte herra Setälä ylioppilaaksi ja hänen nimellensä ilmaantui v. 1884 painosta Vähäinen Suomalainen Lukukirja [Setälä 1884b], joka nähtävästi oli aiottu kilpailijaksi minun jo sitä ennen kahdessa painoksessa toimittamille «Lukemisia Suomen kieltä oppivaisten hyödyksi» [Jahnsson 1866]. **Järjestelmä oli ihan sama kuin minun kirjassani ja kun nuori tekiä arvattavasti muisti, että paras on koittaa «voittaa kilpailia hänen omilla aseillansa», niin hän minun kirjastani omaan kirjaansa painatti melkein sanasta sanaan minun useiden kielten varastoista kokoomiani ja alkuopetuksen vaatimusten mukaan mukailemiani pieniä kertomuksia, joiden valikoiminen ja valmistaminen oli kysynyt minulta sekä aikaa että vaivaa, sillä suora kääntäminen suomeksi ei ollut niissä riittävä, vaan kertomukset olivat muodostettava niin, että määrättyt muodot ja säännöt niissä tulivat**

askel askelelta esille, ja että ne sanat ja sanamuodot vältettiin, joiden tuntemista ei vielä saattanut oppilailta vaatia.

Että nämä kertomukset olivat minun eikä kirjantekijän muodostamia, siihen ei viitattu sanallakaan. Tuo jotenkin outo kilpailutapa ei saattanut jättää minua ihan välinpitämättömäksi, mutta kun aineellinen asemani ei riippunut siitä kilpailusta eikä minulle mikään ole niin vastenmielistä kuin oman ansioni esiin tuominen, pysyin tälläkin kertaa äänetönnä, enkä häirinnyt nuoren kirjailijan urheilu-intoa — en suullisesti enkä kirjallisesti.

Koko asia joutuikin pian kokonaan muististani pois, kunnes tuli aika valmistaa lauseopistani uusi painos. Silloin oli tietysti tarkastaminen, mitä ensimmäisen painoksen ilmestymisen jälkeen oli ilmaantunut lauseopin alalle. Tästä syystä uudelleen aloin tutkia herra Setälän lauseoppia saadakseni siitä ehkä aihetta muutoksiin uudessa painoksessani. Tuloksena tästä tutkimisesta oli, paitsi muuta, pieni lause kirjan esipuheeseen, jonka lauseen muodostin niin, että **herra S. itse ehkä saattaisi siinä löytää muiden moitteen**, mutta ettei se kuitenkaan tuntuisi sellaiselta muille lukijoille. Mutta jos herra S. esiytymisensä kautta saa sen lauseen yleisemmän huomion alaiseksi, niin syy ainakaan ei ole minun.

Yllä olevasta käynee selväksi, että minulla ei ole mitään sellaista kompromissioikeutta vastaan, jota herra Setälä ehdottaa, mutta kuitenkin siinä tapauksessa vaadin, että kaikki yllä kerrottu otetaan punnittavaksi. Tarpeettomana toki pidän, että nuori mies, joka viimeisellä kirjallisella teoksellaan^{lxxxviii} jo on osoittanut, että hän on astunut tiedemiesten riviin, rupee keinoitekoisilla tunkeilla pönkittämään nuoruutensa pientä ajattelemattomuutta.

Lopuksi tahdon ilmoittaa etten minäkään aio sanallakaan jatkaa kynäsotaa tästä asiasta sanomalehden palstoilla.

Turku. Tammikuun 30 p:nä 1887

A. W. Jahnsson” (Uusi Suometar 6.2. 1887)

Jahnssonin vastineen huomiota herättävimmät kohdat ovat (jo alkuperäistekstissä tehostetut) viittaukset siihen, että Setälä oli ilman asianmukaista viittausta tai tunnustusta ottanut Jahnssonin lauseopista “järjestelmiä ja esityksiä, joista useat olivat monen vuoden ahkeran miettimisen hedelmiä”. Kysymys ei ole mitättömistä tai toisarvoisista lainauksista, vaan siitä, että **Setälä luvattomasti lainasi Jahnssonin tohtorinväitöskirjan keskeiset tulokset**. Lainauksen luvattomuus tarkoittaa sitä, että Setälä ei tarpeeksi selkeästi ilmoittanut riippuvuussuhteensa luonnetta ja lainaustensa määrää.

Jahnsson sanoo, että häneltä oli mennyt viisi vuotta tulostensa kehittelyyn, sekä Helsingin ruotsalaisen normaalilyseon kateederissa että tutkijankammiossa. Nämä “keskeiset järjestelmät ja tulokset” eivät olleet latinalaiskieliopin tai vähäisen suomalaisen syntaksiperinteen mukaisia standardisääntöjä, vaan merkittäviltä osiltaan itsenäiseen työhön perustuvia innovaatioita. Keskeiset tulokset olivat luopuminen notionaalisesta yleiskieliopista, kuvauksen perustaminen suomen kielen rakenteellisiin ominaispiirteisiin sekä tältä pohjalta monien yksittäisten kieliopin ilmiöiden kuvaus uusina tai entistä tarkempina sääntöinä (ks. 2.3.). Akateemisen tutkijan tulosten laajamittainen hyväksikäyttö on muuta kuin sellainen lainaaminen, jota oppi- ja sanakirjojen tekemisessä aina on harjoitettu ja harjoitetaan, kun vakiintunut perinne siirtyy sanallisesti ja kenties asiallisestikin uudistettuna.

Jahnsson oli pahoittanut mielensä tavasta, jolla Setälä lauseoppinsa (1880) esipuheessa

arvosteli Jahnssonin kirjaa sopimattomuudesta kouluopetuksen käyttöön antamatta riittävää tunnustusta Jahnssonin innovaatioista. Jahnssonin mielestä “nimilehti tai esipuhe olisi muodostunut ainakin vähäisen toisellaiseksi”, jos Setälä olisi ollut varttuneempi. Esittämästään syytöksestä huolimatta Jahnsson osoittaa sekä ymmärtämystä että suurpiirteisyyttä Setälää kohtaan.

Väittelijöiden vakuutteluista huolimatta julkinen debatti jatkui. Muutaman päivän kuluttua eli 10.2. 1887 Setälä laati Jahnssonin kirjoituksen vastineen, jonka *Uusi Suometar* julkaisi 13.2. 1887 [lihavointi lisätty]:

(SIT-43)

“Uuden Suomettaren toimitukselle.

Toht. A.W. Jahnssonin vastauksen johdosta.

Kun hra Jahnsson on suostunut minun ehdottamani kompromissioikeuden asettamiseen, on enempi julkinen kirjeenvaihto meidän välisestä ikävästä riidasta tarpeeton.

Kuitenkin on hra J. pakottanut minua vielä koettelemaan arv. lukijakunnan kärsivällisyyttä, koska hän on esille vetänyt aivan uuden seikan, nähtävästi toiselta puolen kielitieteellisesti selittääkseen lauseoppinsa esipuheessa tekemäänsä hyökkäystä, toiselta puolen esittääksensä minua henkilönä, jolla kirjallinen näpistelemine on varsinaisena elinkeinona tai ainakin «urheiluna».

Se vaatimaton kirjanen, «Vähäinen Suomalainen lukukirja», jonka syksyllä vuonna 1884 julkaisin, on syntynyt kokonaan minun omaa yksityistä tarvevarten. Jouduttuani nimittäin suomenkielen opettajaksi erääseen tšekäläiseen yksityiseen kouluun,^{lxxxix} tahdoin ruveta oppilaillani luettamaan alkeiskirjan sijasta jonkunlaista lukukirjaa. Ajattelin ensin hra Jahnssonin kirjaa «Lukemisia suomenkieltä oppivaisten hyödyksi», mutta huomasin sen käyttämisen aivan mahdottomaksi, koska se oli liian vaikea oppilaille, jotka vasta yhden vuoden olivat suomea lukeneet. Mielituumaan en kuitenkaan tahtonut jättää, vaan ryhdyin lukukauden jo aljettua, kun ei muuta neuvoa ollut, itse panemaan kokoon pientä lukukirjaa, joka oli aiottu koulunjohtokunnan kustannuksella painettavaksi, vaan ei kirjakauppaan myytäväksi. Kun sittemmin yksityinen kustantaja tarjoutui, annoin mielihyvällä kirjan hänelle, koska johtokunta siten pääsi kustannuksista. Tästä näkyy, ett’ei kirjanen ollut aiottu kilpailijaksi hra Jahnssonin kirjalle; sitä vähemmin, koska kirjojen järjestelmä ei suinkaan ole sama, niinkuin hra Jahnsson väittää. Esimerkiksi mainittakoon että hra J:lla esiintyy noita vaikeita supistavia teonsanoja jo 5:nnestä, minulla 25:nnestä kappaleesta alkaen; samoin on hra J:lla jo 16:nnessä kappaleessa semmoisia n.s. «lyhennettyjä lauseita», joita minun kirjassani tavataan vasta aivan loppupuolella. Sitä päitse on minun kirjani tarkoituksena tarjota vain kielellistä harjoitus-ainesta, hra J:n kirjan nähtävästi samalla näytteitä kirjallisuudesta.

Mitä tulee kirjani kokoonpanoon, tahdon huomauttaa esiintyvänä sen toimittajana enkä tekijänä. Olen tosin jonkun määrän kappaleita itse kokonaan muodostellut, mutta suurimman osan olen muualta valikoinut tekemällä kirjan järjestelmän mukaisia muutoksia. Samaan tapaan ovat muutkin lukukirjan tekijät menetelleet; hra J. itse esim. on yhdeltä ainoalta kirjailijalta (Suoniolta) ottanut suorastaan enemmän kuin 18 sivua «Kuun Tarinoita». En ensinkään tahdo kieltää käyttäneeni kappaleita — usein enemmän tai vähemmän muutellen — hra J:n lukukirjasta, vaan päinvastoin olen jo kerran ennen (Pedagoogisessa aikakauskirjassa v. 1885 s. 337)^{xc} sen nimen omaan maininnut. Mitä tulee siihen ett’en lukukirjassa ole merkinnyt kappaleiden alkuperää, täytyy minun tunnustaa, ett’en sen seikan tarpeellisuutta ensinkään tullut ajatelleeksikaan. Olin nimittäin nähnyt

meillä ilmestyneitä suomen, ruotsin, venäjän, saksan ja ranskan kielten oppikirjoja, joissa kielellisenä harjotusaineksena käytettyjen kappaleiden tekijät oli mainitsematta jätetty. Kaikista vähimmin olisin saattanut luulla että hra J, joka itse on samalla tavalla menetellyt, saattaisi minua siitä moittia. Hra J:n lukukirjassa on esim. kappale «Kallis yrtti» melkein kirjaimesta kirjaimeseen painettu «Mielikistä» (v. 1865) ilman mitään lähteen ilmoitusta; sama kappale on minullakin, vaikka vähän muutettuna. Ei myöskään ole ilmoitettu, että kappale «Intvetja», joka on meillä kummallakin, on otettu Eurénin «Suomalaisista uuteloista», kappaleet «Peipponen», «Mielikki» (Suonion kirjoittama), ja «Pohjoistuuli» milt'ei sanasta sanaan «Mielikistä» ja «Kettu Repolainen» suurimmaksi osaksi muuttamatta painettu 1:sestä osasta kokoelmaa «Mansikoita ja Mustikoita». — Viitaten näihin esimerkkeihin voin vakuuttaa ett'ei tarkoitukseni ole ollut epärehellisesti salata kirjan lukukappaleiden alkuperää. **Mainitsematta olen sen jättänyt siitä syystä, että yleistä tapaa seuraten katsoin asian jokseenkin vähäpätöiseksi, varsinkin kun itse olen kappaleita osittain muodostellut. Sitä paitse on lukukirjoista otettujen kappaleiden alkuperän selville saaminen usein perin vaikea; yllä kerrottu osoittanee selvään ett'ei suinkaan ole helppo tietää, mikä esim. hra J:n lukukirjasta on hänen omaansa, mikä muualta otettua.**

Myönnän kuitenkin että me, hra J. ja minä olisimme tehneet oikeammin, jos olisimme maininneet, mistä lukukappaleemme ovat kotoisin. Minä puolestani olenkin jo ryhtynyt semmoisiin toimiin, että vielä kustantajan hallussa oleviin kappaleihin lukukirjani toista painosta tulee pantavaksi sisällysluettelo, jossa kappaleiden alkuperä mahdollisuuden mukaan ilmoitetaan, jotta tekijän ja muodostelijain ansiot asianomaisessa valossa esiintyisivät.

Minulla ei tietysti ole mitään sitä vastaan, että kompromissioikeus ottaa tutkiakseen tämän uudenkin jutun, ja punnitakseen, missä määrin se kaunistaa hra J:n käytöstä minua kohtaan, ja oikeuttaa häntä tekemään hyökkäystä minun lauseoppiani vastaan.

Helsingissä 10 p. helmik. 1887

E. N. Setälä” (Uusi Suometar 13.2. 1887)

Jaksossa 7.1. analysoin tarkemmin, kuinka päteviä nämä Setälän selitykset lukukirjan koostamisesta ovat.

Kevään 1887 sanomalehtiväittely loppui Setälän äskeiseen kirjoitukseen. Keskustelu jatkui kuitenkin kirjeenvaihtona. Seuraavana päivänä eli 11.2. 1887 Setälä lähetti kirjeen Jahnssonille, josta luonnos on tallella Kansallisarkistossa:

(SIT-44)

“Helsingissä 11.2.87

Herra Tohtori A. W. Jahnsson

Koska olette suostunut minun ehdottamaani kompromissioikeuden asettamiseen, pyydän saada — käytännöllisistä syistä — ehdottaa, että sen asemana olisi Helsinki, ainoa paikka, jossa voipi saada koko maassa tunnettuja miehiä asiata punnitsemaan. Sen lisäksi ehdotan, että siihen valittaisiin viisi jäsentä, siten että me kumpikin valitsimme kaksi ja valitut neljä yhteisesti viidennen. Minä puolestani pyydän saada jäseniksi ehdottaa tohtori Arvid Genetzin ja lehtori B. F. Godenhjelmin. Edellinen näistä on luvannut tänne saapua asiata varten. Minä pyydän Teitä ilmoittamaan, suostutteko näihin ehdotuksiin ja katsotteko ehdottamani kompromissimiehet jäävittömiksi. Samalla pyydän Teitä puolestanne ilmoittamaan keitä Te olette valinnut puheenalaiseen kompromissioikeuteen. Korkeimmalla kunnioituksella
E. N. Setälä” (Setälän luonnos kirjeeksi Jahnssonille, KAYMK 5500)

Elokuussa 1998 kävi ilmi, että maisteri Aila Heikinheimo-Lindholmilla oli tallella tämän luonnoksen pohjalta lähetetty lopullinen kirje:

(SIT-44')

“Helsingissä 11.2.87

Herra Tohtori A. W. Jahnsson

Turussa

Koska olette suostunut minun ehdottamaani kompromissioikeuden asettamiseen, pyydän saada — käytännöllisistä syistä — ehdottaa, että sen asemana olisi Helsinki, ainoa paikka, jossa voipi kompromissiksi saada koko maassa tunnettuja henkilöitä. Sen lisäksi ehdotan, että siihen kuuluisi viisi jäsentä, siten valittuina, että me kumpikin valitsemme kaksi ja valitut neljä yhteisesti viidennen. Edellyttämällä ett’ei Teillä ole mitään näitä ehdotuksia vastaan, saan ilmoittaa, että olen kompromissimiehikseni pyytänyt tohtori Arvid Genetzin, joka on luvannut asian vuoksi saapua tänne, ja lehtori B. F. Godenhjelmin.

Nöyrimmästi pyydän Teitä ilmoittamaan,

- 1) suostutteko yllä esiintuotuihin ehdotuksiin;
- 2) pidättekö ehdottamani kompromissimiehet jäävittöminä, ja
- 3) keitä olette valinnut puolestanne kompromissaareiksenne.

Korkeimmalla kunnioituksella

E. N. Setälä” (Setälän kirje Jahnssonille, Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa)

Kului melkein kuukausi ennen kuin Jahnsson vastasi [lihavointi lisätty]:

(SIT-45)

“8.3. 1887

Herra Lisensiaatti E. N. Setälä

Helsinki

Vaikken ole vielä saanut vastausta siltä henkilöltä, jota pyysin minun asianajajakseni kompromissijutussamme, sitten kun herrat Kallio ja Almberg, joiden puoleen ensin käännyin, kieltäytyivät toimeen ryhtymästä, katson kuitenkin tarpeelliseksi jo edeltä käsin Teille ilmoittaa, että minun toimeni lukukauden ajalla eivät salli minun tuskin ajattelemaankaan koko riita-asiaamme, jotta minun täytyy vaatia sen ratkaisun lykkäämistä kesä-ajaksi, jolloin pääsen vapaaksi muista toimista. Paitsi kirjakauppaani, jonka tulot välttämättömästi tarvitsen perheeni elättämiseksi ja kouluvirkani on minulla kevään kuluessa kirkolliskokouksen antama tarkastustoimi huolenani, jotta yhden miehen aika kaikki menee näihin. Mutta eihän asiamme olekaan sitä laatua, että se vaatii heti tapahtuvaa ratkaisemista.

Mitä Teidän ehdottamiinne kompromissituomareihin tulee, minä aivan mielelläni hyväksyn herra Godenhjelmin, mutta sitä en saata sanoa herra Genetz'in suhteen. Minä häntä kyllä kunnioitan sekä yksityisenä henkilönä että tiedemiehenä, niin ettei sillä kannalla ole vähintäkään muistutuksen syytä, mutta **kun hän oli Teidän opettajanne, kun Te lauseoppianne kirjoititte, niin lienee hänellä ollut ainakin jokin osa sen valmistamisessa, koska minusta tuntuu luonnollisemmalta, että opettaja vaikuttaa oppilaaseensa kuin päinvastoin.** Minä en kuitenkaan tahdo mitenkään tällä loukata Teidän oman arvon tunnettanne. Minusta siis tuntuu, että Genetz näin tulisi tuomariksi — ainakin osaksi — omassa asiassaan enkä sitä saata kohtuullisena pitää. Minun käsitykseni mukaan pitäisi Teidän siis valita joku muu hänen sijaansa.

Mitä kokouspaikkaan tulee, ilmoitan mielipiteeni siitä, sitten kun olen saanut tietää, ketkä voin toivoa asiamiehikseni.

Kunnioituksella,

A. W. Jahnsson

Turku

A.W. Jahnsson, Kirja- ja paperikauppa, Uudenmaankatu No 2” (Jahnssonin kirje Setälälle, KAYMK 5258)

Jahnsson halusi jäädä Genetzin, mikä tuntuikin luonnolliselta. Onhan melkoinen osa vastuusta alaikäisen Setälän menettelystä kokoneemmalla, siis opettajalla. Kehottamalla Setälää “kokoilemaan suomalaisen lauseopin aineksia”, ohjaamalla työtä ja järjestämällä valmistuneen lauseopin julkaisemisen Genetz oli aiheuttanut vuosien 1886-1887 koko tapahtumasarjan.

Kirjeen saatuaan Setälä vastasi heti:

(SIT-46)

“10/3/87

Herra Tohtori A. W. Jahnsson

Turussa

Teidän arvoisan kirjeenne johdosta, jonka sain tänään, riennän vastaamaan, että olen toht. A. Genetzin sijaan pyytänyt kompromissiariksi professori Julius Krohnin, ja pyydän Teitä ilmoittamaan, onko Teillä mitään muistutettavaa häntä kohtaan.

Mitä tulee siihen että tahdotte asian ratkaisun lykkäämistä kesään, täytyy minun

sanoa, että katson sopimattomaksi että Te semmoista ehdotatte. Tämän ajan kuluessahan Teidän kirjaanne myöddään, Teidän syytöksenne painaa minua, voimattani saada joko tuomiota tai hyvitystä. Toiseksi aion matkustaa kesällä ulkomaille ja saattaisikin olla mahdollista että minulta jotakin selitystä vaadittaisiin. Kolmanneksi tulee se käytännöllinen seikka, että kesällä on melkein mahdoton saada Kompromissia kokoontumaan. Sen johdosta rohkenen pyytää että kaikin mokomin yrittäisitte saada asian sille kannalle, että se ratkaistaisiin esim. pääsiäis-aikana.

Minun käsitykseni mukaan mainitsemanne syy, että ette ehdi asiaamme nykyään ensinkään ajattelemaankaan, ei oikein pidä paikkaansa, sillä eihän meidän tarvinne asiassa mitään lisäksi tehdä. Minulla puolestani ei ole mitään lisäämistä, ja minun ymmärtääkseni ei Teidänkään puoleltanne mitään laveita selityksiä tarvitse, jos Kompromissaariksi valitsemme miehiä, jotka ilman meidän antamaa johtoa pystyvät asiaa arvostelemaan.

Itse puolestani asian kulkua jouduttaakseni tahdon ottaa puheeksi erään seikan, vaikk'en ole Teiltä itseltänne ilmoitusta saanut. Kuulin Kalliolta ja Almbergilta, että olette toiseksi kompromissimieheksi ajatellut lakit. kand. K. Vehasta. Niin suuresti kuin häntä ystävänäni kunnioitankin ja vaikka olenkin varma siitä, että hän terävällä päällään puheena olevaan asiaan helposti voisi perehtyä, tahdon kuitenkin jo edeltä käsin ilmoittaa, että minä pidän häntä jäävinä katsoen siihen sukulaisuuteen joka on olemassa hänen ja Teidän tai ainakin Teidän perheenne välillä. Luulisin asian, Teidänkin kannaltanne katsoen, voittavan, jos asetatte jonkun muun hänen sijaansa.

Toivoen asian ratkaisua odotan Teiltä vastausta niin pian kuin mahdollista.

Kork. Kunnioituksella

E. N. Setälä” (Setälän luonnos kirjeeksi Jahnssonille, KAYMK 5500)

Setälän suunnittelema matka Unkariin toteutui vasta vuonna 1888, josta alkaen Setälä oli parin vuoden ajan opinto- ja tutkimusmatkoilla. Jahnsson halusi juristin yhdeksi omaksi edustajakseen välimiesoikeuteen. Setälä puolestaan piti ehdotettua juristia jäävinä. Setälän viittaus Jahnssonin lauseopin toisen painoksen jatkuvaan myyntiin osoittaa Setälän huolta kunniastaan eli kirjan ostajat saattoivat esipuheesta lukea Jahnssonin plagiointisyytöksen.

Tämä kirje ehti päivässä Turkuun ja Jahnsson vastasi välittömästi [lihavointi lisätty]:

(SIT-47)

“11/3/87

Herra Lisensiaatti E. N. Setälä

Helsinki

Nyt juuri tuli minulle postitse Teidän kirjeenne tämän kuun 10:ltä, jotenka heti riennän vastausta antamaan.

Ehdottamaanne uuteen kompromissaariin olen minä kaikin puolin tyytyväinen, niin että Teidän puoleltanne asia siis on selvä. Ikävä kyllä en saata sanoa samaa omista miehistäni, joista ette näy hyväksyvän sitäkään, joka minulla jo on varalla. Teidän muistutukseenne häntä vastaan eivät kuitenkaan ole täysin päteviä. Wehasen vaimo kyllä on vaimoni sisar,^{xci} mutta laki ei katso tätä sellaiseksi sukulaisuudeksi, joka estäisi häntä olemaan minun asiamiehenäni. Minä siis en ainakaan vielä katso hänestä luopumista välttämättömäksi. Hän on sitä paitsi itse, niin kuin tiedätte, työskennellyt lauseopin^{xcii} alalla, jotta hän siitäkin syystä on toimeen sopiva ja lakimiehenä ymmärtää hän puolueettomasti riitakysymystä punnita. Minä sen tähden pyytäisin Teitä uudestaan

tuumimaan, ettekö saattaisi häntä hyväksyä, ilman ehdotta.

Kompromissioikeuden toimien suhteen näyttää meillä olevan eri käsitys. Minä olen, näette, katsonut velvollisuudekseni oikeuden punnittavaksi tuoda ne tosiasiat, joiden perustukselle mielipiteeni nojautuu ja siihen tarvitsen tietysti koko joukon aikaa. Että asianosaiset esiintyvät kompromissioikeuden edessä lienee aivan tavallista meidän maassa. Mutta yhtä välttämätöntä on, että Te itse saatte ilmoittaa osasta riitaamme, jotta juttu siis on ratkaistava, ennenkuin lähдете ulkomaalle. Tästä lähdöstä en minä ole tietänyt mitään, mutta nyt kun sen olette ilmoittanut, koitan tietysti jouduttaa asiaa sen verran kuin vaan on mahdollista. Mutta pääsiäiseksi en mitenkään valmistu, sillä ensi keskiviikkona alottaa tarkastusvaliokunta taas työnsä, ja sitä kestää luultavasti useita viikkoja. **Sen toimen aikana on minun mahdoton valmistaa luetteloa lauseopeissamme löytyvistä yhtäläisyyksistä**, koska minun on hoitaminen samaan aikaan omaa virkaani. Mutta suotta en asian ratkaisua viivyttelen, sillä minä en riidoista ole mielissäni, vaan ne päin vastoin huolestuttavat minua suuresti, olkoon minulla kuinka hyvä osa tahansa valvottavana.

Lauseoppinnekin suhteen tahdon mainita, että sitä ei mene tähän aikaan monta kappaletta kaupaksi, jotta siitä ei ole teille suurta haittaa. Vasta syyslukukauden alussa sitä paremmin ostetaan. Ja minun vakuutukseni on vieläkin, että harvat — ei ainakaan yksikään koulupoika — huomaavat minun esipuheeni sanoissa mitään moitetta Teitä vastaan.

Kunnioituksella

A. W. Jahnsson.” (Jahnssonin kirje Setälälle, KAYMK 5258)

Tähän kirjeeseen Setälä ilmeisesti ei vastannut suoraan. Pariisen viikkoa myöhemmin, maaliskuun lopussa, Jahnsson kirjoitti taas Setälälle:

(SIT-48)

“Helsinki 26/3/1887

Herra Lisensiaatti E. N. Setälä

Helsinki

Kun minulla oli muutenkin asiaa Helsinkiin, jätin kaikki toiveet kompromissaarista siksi kun itse saapuisin tänne. Nyt olen täällä puhutellut [Carl Johan] Lindequistia, normaalikoulun yliopettajaa,^{xciii} ja hän on myöntäväinen asiamiehekseni rupeamaan. Minun olisi helppo saada toinenkin kompromissaari täältä, mutta kun kerran olen puhutellut Vehasta ja kaikki, joiden kanssa olen asiasta puhunut, arvelevat, ettei häntä vastaan saata olla mitään jäävin kannalta muistuttamista, toistan vielä kehoitukseni, että Tekin hänen hyväksyisitte. Muussa tapauksessa minun täytyy vedota kompromissi-oikeuden tuomioon ja jos se hänen hylkää, on minun tietysti valitseminen uusi mies.

Kun toinen minun asiamiehistäni on Helsingissä asuva, suostun ehdotukseenne, että asia ajetaan Helsingissä.

Kunnioituksella,

A. W. Jahnsson” (Jahnssonin kirje Setälälle, KAYMK 5258)

Nyt Setälä vastasi kumpaankin edellä mainittuun kirjeeseen, ilmeisesti maaliskun ja huhtikuun taitteessa 1887:

(SIT-49)

“K. Herra Tohtori Jahnsson,

Turussa.

Teidän arvoisain kirjeittenne johdosta saan ilmoittaa että mielihyvällä kuulen yliopett. Lindequistin ruvenneen kompromissaariksenne, mutta että sitä vastoin en hra Vehasen suhteen ole ajatustani muuttanut. Minun mielestäni ei tule tässä kysymykseen, mitä laki jääviydestä sanoo, vaan on kompromissia asetettaessa kummankin riitapuolen asettaminen kompromissaareja, joihin toinen puoli täydellisesti luottaa.

Siinä jo on kylliksi jääväämiseen, jos vastapuoli ilmoittaa tyytymättömyytensä. Siitä syystä minä esitinkin kompromissaarini Teidän hyväksyttäväksenne, ilman mitään laillista jäävinsyytä poistin Genetzin ja olisin ollut valmis lisäksi Krohnin ja Godenhjelmin sijaan hankkimaan uudet miehet, jollette olisi heitä hyväksynyt mielihyvin, mutta yleensä myönnetään riitapuolille oikeus jäävätä.

Todellakin kummastelen, että ette hankkinut toista miestä hra Vehasen sijaan, kun tunsitte mielipiteeni ja uuden hankinta olisi ollut Teille niin helppoa niinkuin kirjeessänne sanotte.

Teidän päätettävänne tietysti on millä tavoin asiaanne tahdotte paraiten ajaa. Minä puolestani luulen kompromissaarien painetuista kirjoista itsekkin osaavan saada asioista selkoa ja sen vuoksi en aio pitkiin selityksiin ryhtyä.

Toivon asian pikaista loppumista.

Kunnioittaen E. N. Setälä” (Setälän päiväamätön luonnos kirjeeksi Jahnssonille, KAYMK 5500)

Kevätlukukausi 1887 oli Setälälle kiireistä aikaa. Yliopistossa hän piti sanskritin luentoja ja Helsingin ruotsalaisessa normaalilyseossa hän suoritti opetusharjoittelunsa, jonka päätteeksi hänen opetustaitonsa arvioitiin erittäin hyväksi. Suomalais-ugrilaisen kielitieteen dosentiksi hänet nimitettiin 5.4. 1887.

4.3. Kaksi Jahnssonin kirjettä F. W. Rothstenille vuoden 1887 alussa

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa ovat tallella seuraavat kaksi kirjettä, jotka A. W. Jahnsson on lähettänyt SKS:n sihteerille Frans Wilhelm Rothstenille. Kuten edellä ilmeni (2.4.), Rothsten oli Jahnssonin ystävä ja Jahnssonin lauseopin tärkein palautteen antaja.

Ensimmäisen kirjeen Jahnsson lähetti Rothstenille samanaikaisesti 30.1. 1887 päivätyn ja 6.2. 1887 *Uudessa Suomettaressa* julkaistun yleisönosaston kirjoituksen käsikirjoituksen kanssa (ks. myös kuva 24):

(SIT-50)

“Turku 30.1.1887

klo 1/2 12 illalla

Veli Veikkoseni!

Saatuani vastaukseni Setälän äkki arvaamatta tapahtuneeseen hyökkäykseen valmiiksi lähetän sen huomiossa postissa sinulle, jotta saat sen lukea, ennenkuin se painetaan. Minä pyydän, että sinä teet siinä ne muodolliset korjaukset, jotka katsot tarpeellisiksi, ja sitte annat sen Löfgren’ille lehteen pantavaksi. Minä toivon, että vastaukseni tuolle nuorelle ylpeälle herralle tuntuu jotenkin tyveneltä. Hänen uhkauksiaan minä en pelkää, mutta oman rauhani pysyttämiseksi olisi minulle mieluisampaa, jos kompromissioikeudesta ei tulisi mitään. Että oikeus on minun puolellani, sitä en epäile hetkeäkään. --.

Lopuksi sydämellisimmät terveiseni!

A. W. Jahnsson” (Jahnssonin kirje Rothstenille, SKSKA 330:76:23)

(Kuva 24)

Alkuosa Jahnssonin kirjeestä Rothstenille 30.1. 1887.

Jahnssonin mielipide Setälästä käy selväksi, kuten myös hänen toiveensa, ettei välimiesmenettelyyn lopulta tarvitsisi mennä. Seuraava kirje on vielä suorasukaisempi [lihavointi lisätty]:

(SIT-51)

“Turku 9.2.1887

Veli Veikkoseni!

Ikävällä huomasin kirjeestäsi, että olet «alla päin», jonkatähden vähän epäilevänä lähestyn sinua uudella pyynnöllä. Jos Setälä aikoo uhkaustaan täyttää — joka minun ymmärtääkseni olisi mitä tyhmintä hän tehdä saattaisi — täytyy minun pyytämällä pyytää sinua olemaan osallisena kompromissioikeudessa, koska sinä paremmin kuin kukaan muu tunnet puheena olevan asian. Toiseksi olen aikonut lankomieheni Vehasen, joka pitää huolta juridillisista keinoista ja kyllä on sinulle vahvana tukena. Kaikissa tapauksissa oikeus ei tule istumaan ennenkuin pitkän ajan päästä, jotta siksi ehdit uudestaan vahvistua. Luultavasti loppuistunto on tapahtuva vasta syksyllä. **Minä en kuitenkaan usko, että Setälä jatkaa juttuaan, sillä pitäisi hänen ymmärtää, että hän lukukirjassaan on harjoittanut suoranaista varkautta, joka saattaa hänelle tulla tukalaksi, jos minä rupeen häntä ahdistamaan — ja lauseopissaan on hän, niinkuin sinä tiedät yhtä hyvin kuin minä, käyttänyt minun lauseoppiani niin ahkerasti, että sitä ei voi mitenkään puolustaa.**

Tästä asiasta saamme tarkemmin päättää, jos tarve tulee. Mutta toivokaamme, että S., vaikka ylpeys häntä paisuttaakin, malttaa mielensä, ennenkuin hän uudestaan urheiluretkille lähtee. Jos hän kumminkin pysyy päätöksessään, syyttäköön itseänsä. Minä en ole kostonhimoinen, mutta jos hän minua ärsyttää, niin minäkin suutun. --

Paljo terveisiä!

Tuus, A. W. Jahnsson” (Jahnssonin kirje Rothstenille, SKSKA 330:76:24)

Jahnsson pyytää siis Rothsteniä Vehasen ohessa omaksi välimiehekseen. En ole löytänyt selvää osoitusta siitä, että Rothsten olisi lopulta suostunut välimieheksi. Jahnsson ilmoittaa selvin sanoin pitävänsä Setälän menettelyä niin lukukirjan kuin lauseopin tapauksessa varkautena. Kaikkiaan Jahnsson on varma siitä, että hän on oikeassa, mutta toivoo silti riidan raukeamista ilman välimiesoikeuden kannanottoa.

4.4. Genetzin ja Setälän kirjeenvaihto vuoden 1887 alussa

Arvid Genetz kommentoi plagiointisyytöstä ja Setälän reaktiota siihen seuraavasti Setälälle lähettämässään kirjeessä 31.1. 1887:

(SIT-52)

“H:linna 31.1.87

Hyvä veli!

Koska nyt päästyäsi liseniaatiksi luultavasti tarvitset motsioonia, pyydän Sinua toimittamaan myötäseuraavat paperit Kouluhallitukseen, jos mahdollista vielä huomenna.

Ikävään rettelöön olet joutunut Jahnssonin kanssa; mutta tuskinpa hän voi päästä antamasta Sinulle täydellistä hyvitystä, sillä hyvin ajattelemattomalta hänen hyökkäyksensä tuntuu. --

Ystäväsi Arvid Genetz” (Genetzin kirje Setälälle, KAYMK 5226)

Genetz on selvästikin sitä mieltä, että Jahnssonin plagiointisyytös on aiheeton. Edellä kävi jo ilmi, että Setälä pyysi Genetziä toimimaan yhtenä omista edustajistaan välimiesoikeudessa. Pyynnön Setälä esitti kirjeellisesti helmikuun alussa:

(SIT-53)

“Helsinki 6.2. 1887

Arvoisa Veli!

--. Erittäin kiitollinen tietysti olen, jos väitöskirjani tulisi ilmoitetuksi ‘Valvojassa’. Donnerin lausunto on niin lyhyt — vain muutamia rivejä — ettei sitä voi käyttää. Ei mitään muuta mahdollisuutta ole kuin saada Veljeltä.

Veljen tutkimuksista (= Suomalaista Kielentutkimusta II) aion pian kirjoittaa. En kuitenkaan nykyään ole ‘vapaampi taivaan lintua’, sillä auskulteraan,^{xciv} annan tunteja y.m. y.m. y.m. —

Tämän päiväisessä U. Suomettaressa Jahnsson ilmoittaa suostuvansa kompromissiin. Minä pyytäisin sen vuoksi saada kysyä, suostuisiko Veli rupeamaan kompromissaariksi. Minulla tietysti ei oikeastaan olisi oikeutta niin suurta palvelusta pyytää, varsinkin kuin sen vuoksi luultavasti olisi matka Helsinkiin loppukokoukseen tarpeellinen. Väärin olisi tietysti käyttää hyväkseen Veljen minua kohtaan aina osottamaa uhraavaista hyväntahtoisuutta, mutta tahdon kuitenkin kysyä, sopisiko se miten Veljen toimiin ja tuumiin ja kävisikö Helsingin matkaa sovittaminen yhteen Veljen omien asiain kanssa. --

Hyvää vointia!

Veljesi Emil Setälä” (Setälän kirje Genetzille)^{xcv}

Setälä ja Genetz esittelivät siis toistensa teoksia yleisölle. Setälän lupaama Genetzin teosten esittely ilmestyi seuraavana vuonna *Valvojassa* (Setälä 1888b), ja siinä käsiteltiin lyhyesti Genetzin väitöskirjasta *Lautphysiologische Einführung in das Studium der westfinnischen Sprachen* (1877a) alkaen koko hänen keskeinen tuotantonsa. Tässä vaiheessa Setälän ja Genetzin välit olivat vielä läheiset, ennen niiden rikkoutumista vuosien 1889-1891 tapahtumien yhteydessä (7.3.).

Genetz vastasi Setälän äskeiseen kirjeeseen tuoreeltaan seuraavana päivänä:

(SIT-54)

“H-linnassa 7. P. Helmik. 1887

Hyvä Veli!

Paljo kiitoksia paperien puuhaamisesta Kouluhallitukseen ja lupauksesta, joka koski teoksieni ilmoittamista *Valvojassa*. -- Kompromissimieheksi olen taipuvainen ryhtymään sillä ehdolla, että Jahnsson ei pidä minua lauseopin suhteen jäävillisenä.” (Genetzin kirje Setälälle, KAYMK 5226)

4.5. Setälän kirje Lauri Paloselle 2.3. 1887

Setälä kirjoitteli ahkerasti kasvatusisälleen Lauri Paloselle. Maaliskuun 2. päivänä 1887 Setälä lähetti pitkän kirjeen, josta seuraavassa ote:

(SIT-55)

“Ikävästä rettelöstäni Jahnssonin kanssa olette kai sanomalehdissä nähneet. Asia nyt tulee kompromissiin ratkaistavaksi, jos Jahnsson vain saapi itselleen kompromissaareja; vielä hän ei kuulu niitä saaneen. Asian toivon hyvin selviävän, niin että sekä minä että ystäväni voivat olla rauhassa. --” (Setälän kirje Lauri Paloselle 2.3. 1887, KAYMK 5507)

Setälä suhtautui siis levollisesti tilanteen kehittymiseen. Maaliskuun jälkeen vuonna 1887 Setälä lähetti Paloselle vielä viitisen säilynyttä kirjettä, mutta näissä ei plagiaattikiistaa enää mainittu.

4.6. Kolme C. J. Lindequistin kirjettä Jahnssonille huhti- ja toukokuussa 1887

Huhtikuun alkupuolella 1887 Jahnssonin välimiehekseen toivoma (SIT-48) Carl Johan Lindequist oli ollut yhteydessä Setälään. Tämä on pääteltävissä seuraavasta Lindequistin Jahnssonille 23.4. 1887 lähettämästä kirjeestä, joka sisältää kiintoisia lisätietoja:

(SIT-56)

“Käre Broder!

Under väntan på en af Setälä utlofvad formulering till förlikningsskrift, har jag låtit Din nu bilagda räkning jämte en dylik från mig ligga oafsända så här länge. Då emellertid S. antingen af sjukdom eller annan orsak ännu icke lemnat sitt förslag, nödgas jag i afseende å kompromissfrågan framskjuta definitiva underrättelser, men sänder härmedelst de nämnda räkningarna. Mitt tillgodohafvande 9 mk torde vid lägligt tillfälle, t. ex. med Hjelt, som inom nästa vecka kommer hit, mig tillställas. Keine Eile!

Krohn och jag ense om Ditt förslag. Det närmare, så snart möjligt blir. —
D. 23/IV 1887. Helsa och var helsad!
Din vapenbroder
C. J. Lqvist” (Lindequistin kirje Jahnssonille, Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa)

Jahnsson oli siis lähettänyt jonkinlaisen ehdotuksen tai kenties välitysesityksen Lindequistille, joka oli neuvotellut siitä Setälän nimeämän välimiehen Krohnin kanssa päästen asiasta yhteisymmärrykseen. Jahnssonin ehdotusta tai esitystä en ole pystynyt löytämään hänen jälkeen jääneistä, Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa olevista papereistaan tai muualta. Esityksen tarkka sisältö jää siksi arvailujen varaan. Kirjeen vaikeasti ymmärrettävä viimeinen virke “Det närmare, så snart möjligt blir.” tarkoittaa ehkä, että Jahnssonin ehdotus oli koskenut neuvottelujen aikataulua paremminkin kuin että se olisi ollut varsinainen ratkaisuesitys.

Setäläänkin Lindequist oli äskeisen kirjeen mukaan ollut yhteydessä, ja Setälä oli luvannut toimittaa hänelle sovintoesityksen. Mahdollisesti Lindequist oli välittänyt Jahnssonin puheena olevan esityksen myös Setälälle, mutta tästä kirje ei anna varmuutta.

Seuraavana päivänä eli 24.4. 1887 Lindequist oli kuitenkin saanut Setälän sovintoesityksen:

(SIT-57)

“Hfors d. 25. Apr. 1887

B. B.

Äntligen i går mottog jag af S. hans förslag till förlikning, uppgjort i samråd med Krohn och Godenhjelm, hvilka båda jemväl bådo mig vänligast helsa Dig och uppmana Dig att godkänna förslaget och sålunda begrafva tvisten. Äfven jag instämmer af öfvertygelse i denna uppmaning. Du kan ju intet förlora derpå, om också intet vinna. Värdigast är att ej spilla ett ord vidare på hela den struntsaken. --

Helsa vänligast Din familj och var lika helsad af gla trogne

qvisten” (Lindequistin kirje Jahnssonille, Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa)

Setälän sovintoesitystä tai sen luonnosta en ole pystynyt löytämään hänen muuten runsaasta kirjallisesta jäämistöstään, joka on tallella Kansallisarkistossa. Löytyiväthän sieltä Jahnssonille samana keväänä lähteneiden kirjeiden luonnokset ja Setälän itsensä *Uudesta Suomettaresta* leikkaamat kummankin osapuolen yleisönosaston kirjoituksetkin. Jahnssonin jäämistöstä taas olisi voinut olettaa sovintoesityksen alkuperäiskappaleen löytyvän, kun siellä on tallella myös Lindequistin kirje, jonka ohessa sovintoesitys todennäköisesti on Jahnssonille lähetetty. Tämäkin toive osoittautui turhaksi. Myöskään Setälän välimiesten Krohnin ja Godenhjelmin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa tallessa olevasta runsaasta kirjallisesta jäämistöstä en ole pystynyt tällaista dokumenttia löytämään.^{xvii}

Lindequistin sanakäänteistä näkyy, että Setälän sovintoesitys on ollut Jahnssonille laihanpuoleinen: “Du kan ju intet förlora derpå, om också intet vinna”. Lindequist itse rohkaisee Jahnssonia lopettamaan kiistan tähän. Ilmeisesti Jahnsson ei hyväksynyt Setälän esitystä, vaan halusi jatkaa asian puimista välimesoikeudessa. Tämä voidaan päätellä kirjeestä, jonka Lindequist pari viikkoa myöhemmin lähetti Jahnssonille. Tämä Lindequistin kirje on Jahnssonille vielä vähemmän rohkaiseva kuin edellinen [alleviivaukset alkuperäisiä]:

(SIT-58)

“Hfors d. 9 maj 1887

Kära Vän och Vapenbroder!

Ditt uppdrag, så okärt det än är, skulle jag dock af tacksamhet och vänskap gärna åtaga mig, om jag trodde mig därigenom kunna i någon grad tjäna Dig. Men förhållandet är att jag icke torde vara i stånd att bidra till en för Dig gynnsam lösning af tvistefrågan. Min ställning till densamma är nämligen, åtminstone i närvarande stund, sedan jag just genomläst Eder polemik, följande: Äfven om Du, hvilket jag för närvarande ej kan bedöma, men gärna vill tro, skulle haft icke så liten anledning att beskylla hr. S. för plagiat i hans grammatik, synes den mig likväl icke varit berättigad att offentliggöra såsom beskyllning uti företalet till en lärobok, som är afsedd att under en lång, ja, oberäknelig följd af år läsas i vida kretsar af gammal och ung och som därför åt denna beskyllning med dess brännmärkande af en aktningvärd, ung mans heder ger en fortvaro utan ände och sålunda omöjliggör för honom att, om han är brottslig, försona detta brott och restituera sitt anseende hos lärobokens läsare. Detta ur såväl laglighets som humanitets synpunkt — äfven om Din tillvitelses riktighet kan med objektiva grunder bevisas. Ty till och med en för brott mot borgerlig lag och dess fordringar förvunnen får ju ej för sådant stämpas i all hans tid. — Värre blir förhållandet, om hr S. icke kan objektivet åt saken fällas, hvilket ju är mycket möjligt, oakadt subjektiva och sannolikhetsskäl kunde förebringas för det berättigade i hvad honom påbördats af Dig.

Sådan är min närvarande uppfattning af frågan. Kan Du upphäfvat det däri liggande hindret att blifva Din kompromissarie och förty bibringa mig en annan åsikt, är jag Dig tacksam och skall i detta fall uppbjuda all min förmåga att betjäna Dig i detta ärende.

S^a kompromissarier blifva Genetz och Krohn. Bättre vore för Dig att hafva någon annan kompromissarie än Vehanen både för Edert svågerskaps skull och af annat skäl. Så har man från vederdelomannens [Setälä] sida sagt, enligt hvad jag erfarit. Rothsten har jag ännu icke träffat. Med ingen har jag heller eljes i fallet talat.

Det anförda har jag trott mig skyldig att öppet meddela Dig, för att Du i anledning därpå må kunna träffa Ditt val, om, som jag förmodar, Du finner mig på grund af min åskådning olämplig.

Stor hast. Mera en annan gång. Helsa Din älskliga hustru och Dina snälla barn samt Dig själf hjärtligt från

amicissimus

qvisten.” (Lindequistin kirje Jahnssonille, Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa)

Kirjeen on täytynyt olla Jahnssonille karvasta luettavaa. Lindequist pitää Jahnssonin tapaa syyttää Setälää kohtuuttomana. Oppikirjan esipuheessa julkaistu syytös tekee Lindequistin mukaan Setälälle käytännössä mahdottomaksi palauttaa kunniansa oppikirjan lukijoiden silmissä, oli hän sitten syyllinen tai syytön. Lindequist ei halua ryhtyä ajamaan Jahnssonin asiaa välimiesoikeudessa, vaikka hän oli jo toiminut Jahnssonin yhteismiehenä Setälään, Godenhjelmiin ja Krohniin päin. Kirjeestä käy myös selvästi ilmi, että Lindequist ei ollut vielä perehtynyt pääasiaan eli siihen, oliko Setälä (1880) plagiaatti vai ei. Lindequist myös yhtyy Setälän käsitykseen, että Vehanen ei lankouden takia sovi välimieheksi.

4.7. Muita havaintoja kevään 1887 tapahtumista

Antti Jalava ja József Budenz olivat säännöllisessä kirjeenvaihdossa 1875-1892. Maaliskuun 3. päivänä 1887 päivätyssä kirjeessään Budenzille Jalava ei mainitse Setälän ja Jahnssonin sanomalehtidebattia *Uudessa Suomettaressa*, vaikka Jalava tässä kirjeessä muuten kertoo sellaisia lingvistisiä kuulumisia, että Setälä aikoo lähteä kesällä Unkariin, August Ahlqvist nauttii virkavapautta, Otto Donner oli ollut Italian Mentonessa, kun siellä sattui maanjäristys ym.^{xcvii} Kirjeessään Budenzille 26.4. 1887 Jalava mainitsee Setälän tulleen äsken nimitetyksi dosentiksi ja suunnittelevan Unkarin matkaa, Ahlqvistin aikovan erota professorin virastaan ja Genetzin luultavasti tulevan professoriksi Ahlqvistin jälkeen.^{xcviii} Tämän voi kenties tulkita niin, ettei Jalava pitänyt keskustelua merkittävänä. Mainitsemisen arvoinen se olisi silti saattanut olla jo senkin takia, että Budenz kuten edellä jo nähtiin vuonna 1880 oli lähettänyt kappaleen *Finn nyelvtanin* toista painosta Jalavan välityksellä Jahnssonille erityisesti huomauttaen siitä, että Jahnssonin lauseoppi oli ollut Budenzille (1880) hyödyllinen teos.

Antti Jalava oli säännöllisessä kirjeenvaihdossa József Szinnyein kanssa vuosina 1880-1909. Myöskään Szinnyeille lähettämässään kirjeissä keväällä 1887 Jalava ei mainitse Setälän ja Jahnssonin sanomalehtiväittelyä, vaikka Setälän tammikuussa tarkastettu tohtorinväitöskirja on kirjeenvaihdossa esillä.^{xcix}

Toukokuun keskivaiheilla Jahnsson teki kirja- ja paperikauppaansa liittyvän liikematkan Tukholmaan, mistä hän 16.5. 1887 kirjoitti pitkän kirjeen vaimolleen Ida Jahnssonille. Ohimennen Jahnsson sanoo "Setälää en vielä puhutellut. Minä säästän sen siksi kun hän palaa."^c

Vuoro on siis edelleen Jahnssonilla, joka näyttää harkitsevan seuraavaa siirtoaan. Setälä on matkoilla. Epäselväksi jää, onko Jahnsson kenties käynyt Helsingissä toukokuun alkupuoliskolla, mutta ollut Setälää tapaamatta. Vai oliko Jahnsson ajatellut tapaavansa Setälän Ruotsissa? Helsingin yliopiston valtuuskuntaan kuuluvana Setälä oli täsmälleen samoihin aikoihin toukokuussa 1887 Upsalassa uuden yliopistorakennuksen vihkiäisissä. Juhlat alkoivat 16.5. ja päättyivät 19.5. 1887. Setälä kirjoitti niistä peräti neljä pitkää matkakirjettä *Uuteen Suomettareen*.^{ci}

Näin pitkälle olen pystynyt jäljittämään kevään 1887 tapahtumien kulkua. Kesäkuun alussa Setälä ryhtyi Ikaalisissa suorittamaan puolentoista kuukauden mittaista osaa asepalveluksestaan,^{cii} joten on ymmärrettävää, että plagiointikiistan käsittelyyn tuli tauko. Syyskuussa 1887 tapahtui kuitenkin yllättävä käänne.

—

4.8. Jahnsson perääntyy syyskuussa 1887

Löytämäni kevään 1887 dokumentaarinen aineisto päättyy Jahnssonin kirjeeseen vaimolleen 16.5. 1887. Kesältä 1887 en ole löytänyt mitään relevanttia aineistoa. Kesän alkupuoliskon ajanhan Setälä oli asepalveluksessa. Vuoden 1887 maaliskuun jälkeistä Setälän ja Jahnssonin välistä kirjeenvaihtoa tai sen luonnoksia ei näy säilyneen. En ole löytänyt näyttöä siitä, että välimiesoikeuden jäsenistä lopulta olisi päästy yksimielisyyteen saati että oikeus olisi kokoontunut ja ottanut kantaa kiistan perusongelmaan, oliko Setälä (1880) plagiaatti vai ei. Mutta 23.9. 1887 *Uusi Suometar* julkaisi seuraavat peräkkäiset lapidaariset, aiheemme kannalta yllättävät yleisönosaston kirjoitukset:

(SIT-59)

“Herra Dosentti E. N. Setälä!

Koska ystäväni antamien tietojen kautta olen huomannut, että minun lausuntoani

Teidän lauseopistanne lauseoppini toisen painoksen esipuheessa on väärin käsitetty, enkä tarkemmin mietittyäni katso sellaisen erehdyttävän lauseen pysyttämistä koulukirjassa suotavaksi, olen päättänyt sen poistaa.

Kunnioituksella, A. W. Jahnsson” (Uusi Suometar 23.9. 1887)

(SIT-60)

“Yllä olevan julkisen ilmoituksen johdosta, katsoo allekirjoittanut meidän välisen riidan loppuneeksi.

Kunnioituksella, E. N. Setälä” (Uusi Suometar 23.9. 1887)

Tässä Jahnsson melkein hätkähdyttävällä tavalla luopuu plagiointisyytöksensä (SIT-40), jonka keskeistä osaa hän luonnehtii nyt “erehdyttäväksi”, ja myöntyy Setälän *Uudessa Suometassa* 27.1. 1887 esittämään vaatimukseen (SIT-41), että joko Jahnsson julkisesti peruuttaisi syytöksensä taikka asetettaisiin välimiesoikeus.

Välimiesoikeutta ei enää tarvittu, kun Jahnsson oli peruuttanut syytöksensä. Mutta miksi Jahnsson menetteli näin? Ei ole epäilystä siitä, että hän alun perin oli vakuuttunut syytöksensä oikeutuksesta. Tämä käy selvästi ilmi hänen Rothstenille lähettämistään kirjeistä (SIT-50, SIT-51). Eikö Jahnsson onnistunut saamaan omia edustajia välimiesoikeuteen, erityisesti sen jälkeen kun Lindequist oli kieltäytynyt? Eikö hän lopulta halunnutkaan asian julkista puimista loppuun asti välimiesoikeudessa, jonka työskentely todennäköisesti olisi ollut kaikille osapuolille raskasta? Vaikuttiko Jahnssonin elämäntilannekin hänen perääntymiseensä?

Fil. maist. Aila Heikinheimo-Lindholm, A. W. Jahnssonin tyttärentytär, on puhelinkeskusteluissa kanssani 5.8., 6.8. ja 18.8. 1998 arvellut, että kaksi jälkimmäistä selitystä muodostavat osan vastauksesta, useastakin syystä. Ensinnäkin A. W. Jahnssonin isä Simon Jansson^{ciii} teki kuolemaa syyskuussa 1887. Jonkin aikaa sairasteltuaan hän kuoli kurkkusyöpään 27.9. 1887, siis vain neljä päivää perääntymisilmoituksen julkaisemisen jälkeen. Muutaman päivän päästä eli 2.10. 1887 tuli toinen kuolinviesti, kun Kosti Vehanen^{civ} menehtyi keuhkotautiin, hänkin sairasteltuaan jonkin aikaa. Vehanen oli Jahnssonin läheinen ystävä, jonka hän olisi halunnut toiseksi edustajakseen välimiesoikeuteen. Vuoden 1887 kesä ja sen jatkeena syyskuu olivat siis Jahnssonille raskasta aikaa. Tästä on todisteena myös Aila Heikinheimo-Lindholmin äidin Lyyli Heikinheimon^{cv} oma kertomus vuodelta 1932:

(SIT-61)

“Kun Aarne [Kallioniemi, A. W. Jahnssonin kuudes lapsi] oli syntynyt 22.6. 1887 ja isä Adolf Waldemar tuli viikon kuluttua Turusta, riensivät lapset kertomaan hauska tapahtumasta. Mutta isä olikin vakavan näköinen, mitä lapset ihmettelivät. Syynä oli varmaankin ainakin osittain se, että isän isä Simon Jansson oli vakavasti sairaana.” (Aila Heikinheimo-Lindholmin kirjallinen selostus Fred Karlssonille syyskuussa 1998)

Kolmanneksi A. W. Jahnssonin vaimo Ida uskonnollisena ja vaatimattomana ihmisenä halusi kaihtaa julkista hälyä, ja hän vaikutti vahvasti mieheensä.^{cvi} Elämäntilanne, erityisesti läheisten kuolemantapaukset, selittää osaksi, miksi A. W. Jahnsson ei lopulta halunnut tai jaksanut ratkoa riitaa loppuun asti julkisesti. Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa olevassa Jahnssonin kirjeessä vaimolleen 16.9. 1887 Jahnsson valittaa isänsä ja Vehasen huonoa vointia. Kirjeessä ei mainita yhteydenottoja Setälään tai Setälän taholta, mutta Jahnsson sanoo, ettei hän “jaksata ajatellaan työtä”. Eihän Jahnsson syvimmältään itsekään halunnut julkista riitaa.

Lindequistin kieltäytymisen ja Vehasen kuoleman myötä Jahnssonilla ei ollut enää omia edustajia välimiesoikeuden jäseniksi. Ainoa jäljellä oleva mahdollisuus näyttää olleen F. W. Rothsten. Peräti 22 Jahnssonin Rothstenille lähettämää kirjettä vuosilta 1878-1887 on tallella Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistossa, mutta viimeinen on päivätty 9.2. 1887 eikä heidän välisensä kirjeenvaihto siten valota plagiointikiistan loppuvaiheita.

Rothstenilla oli taipumus melankoliaan tai depression, johon tuon viimeisen kirjeen ensimmäisessä virkkeessä viitataan (SIT-51). Rothsten oli Jahnssonin keskeinen, nähtävästi ainoa tieteellinen tukija ja uskottu, ja Jahnsson olisi halunnut Rothstenin välimieheekseen. Rothstenin terveydentilan järkkäminen ratkaisevalla hetkellä vaikutti Lindequistin vetäytymisen ja Vehasen menehtymisen ohessa Jahnssonin perääntymiseen.

On ilmeistä, että Jahnsson ja Setälä olivat pitäneet yhteyttä ja neuvotelleet asiasta toukokuun 1887 jälkeen ja sopineet kiistan, muulla tavalla ei voi selittää heidän kirjoitustensa ilmestymistä saman päivän *Uudessa Suomettaressa* 23.9. 1887. Kenties riidan lopettamisen tai tehdyn sopimuksen pohjana oli se ehdotus, jonka Setälä oli Lindequistin välittämänä esittänyt jo huhtikuun 24. päivän vaiheilla, mutta jota en ole pystynyt paikantamaan.

Jahnsson ei ainakaan pysyvästi pahoittanut mieltään saati katkeroitunut asioiden saamasta käänteestä. Riita ja sen ratkaisu ei välittänyt jälkeläisille kärsittävä vääryytenä. Aila Heikinheimo-Lindholmin suullisen ilmoituksen mukaan plagiointiriita ei ole ollut suvun tiedossa eivätkä hänen isoäitinsä (Ida Jansson) tai äitinsä koskaan maininneet siitä.

— Syyslukukaudeksi 1887 Setälä siirtyi kohti uusia haasteita. Konsistori määräsi 15.9. hänet hoitamaan suomen ja kirjallisuuden professorin virkaa 16.9. - 16.12. 1887 August Ahlqvistin toimiessa viimeistä lukukauttaan Yliopiston rehtorina.^{cvi}

4.9. Setälän lauseopin kolmas painos

Setälän lauseopin kolmas painos ilmestyi syksyllä 1891, niiden dramaattisten tapahtumien jälkeen, jotka professuurin täyttöön liittyivät (7.3.). Kirjeessään Thomsenille 24.10. 1891 (KBK) Setälä mainitsi, että hän oli ahkeroinut koko syksyn käsikirjoituksen ja sen painattamisen kanssa: “Ensi viikolla se luultavasti ilmestyy kirjakauppaan”. Kolmannen painoksen esipuhe on pitkä, kolmen sivun mittainen. Setälä käyttää kokonaisen sivun selostaakseen, miten lauseopin ensimmäinen painos oli syntynyt. Tästä oli jo puhe (SIT-12). Tämän pitkän selostuksen ilmestyminen kolmannen painoksen esipuheeseen johtui varmaankin sekä lauseoppiin että virkaväitöskirjaan liittyvien plagiointiriitojen saamasta julkisuudesta. Setälä sanoo käyttäneensä Jahnssonin ja Budenzin lauseoppeja “apuna” kirjoittaessaan Genetzille “ainekokoelmaa” lauseopin tekoa varten, suurin piirtein samoin sanakääntein kuin ensimmäisessäkin painoksessa.

Toiseen ja kolmanteen painokseen tekemiään muutoksia Setälä erittelee näin:

(SIT-62)

“Ne muutokset, jotka tein lauseoppini toisessa painoksessa perustuivat pääasiassa sen lauseopillisen tutkimusmatkan tuloksiin, jonka v. 1881 tein Koillis-Satakunnassa. Joitakuita muutoksenehdotuksia olin saanut h:roilta Ahlmanilta, Genetziltä ja Hahnssonilta.

Tätä lauseoppini kolmatta painosta valmistaessani olen huomioon ottanut n. s. kielioppikomitean^{cvi} mietinnön, jonka mukaan olen kirjaani ottanut enimmäkseen yleiset määräykset. En puolestani suinkaan pidä komitean ehdotusta parhaimpana mahdollisena, mutta katson jonkinmoisen yhdenmukaisuuden aikaansaamisen kielenopetuksessa niin

tärkeäksi asiaksi, että kunkin yksityisen kieliopin tekijän sitä varten täytyy jotakin uhrata. Mielestäni tehdään kuitenkin erehdys, jos lauseopissa, yhdenmukaisuuden saavuttamiseksi, lähdetään «yleisinhimillisestä ajattelemisesta» ja muodostetaan lauseopillisia kategorioja, jotka ovat olemassa riippumatta eri kielten muotovaroista. Minun ajatukseni mukaan on lauseoppi käsitettävä pääasiassa vain muotojen funktsooniopiksi ja yhdenmukaisuuden tavoittaminen eri kielten opetuksessa rajoitettava siihen, että samalla termillä aina tarkoitetaan samaa asiaa. Samoin kuin suomalaisessa lauseessa «minulla on kirja» ja sitä vastaavissa muunkielisissä vastaavat sanat, niiden muotoon katsoen, ovat aivan eri lauseenosina, samoin tulee mielestäni suomalaiselle lauseopille säilyttää oikeus esim. semmoisissa lauseissa kun «hän on pappi» ja «hän on pappina» tehdä vastoin muiden kielten tapaa «pappi» ja «pappina» sanojen välillä erotus, johon niiden muoto antaa aihetta ja joka suomen kielen lauseopille on erittäin tärkeä. Tämän olen lausunut puolustaakseni menetystäni siinä, ett'en ole yhtynyt komitean appositionikäsitteeseen, joka ei tietääkseni ole ketään tyydyttänyt, ja että olen essiivissä ja translatiivissa (siis paikallissijoissa) olevan «predikaatintäytteen» käsittänyt adverbiaaliksi («predikatiiviadverbiaaliksi»). Näissäkin kohdissa on kuitenkin erityisten muistutusten kautta säilytetty niille opettajille, jotka niin haluavat, tilaisuus liittyä komitean ehdotukseen.

Paitsi mainittua mietintöä olen silmällä pitänyt Uusfilologisen klubin julkaisemaa «Granskning af den s. k. grammatik-komiténs betänkande», ilmestyneitä oppikirjoja (m. m. Jahnssonin lauseopin uutta painosta) ja suomen kielen lauseoppia koskevia kirjoituksia, sekä eri miesten suosiollisesti tekemiä huomautuksia.

Suurimmat muutokset on tehty, niinkuin on luonnollista, kirjan 1:ssä luvussa, joka esiintyy melkein kokonaan uudistettuna. Muista tärkeämmistä muutoksista mainitsen ainoastaan sen, että olen koettanut entistä enemmän koota yhteen paikallissijojen merkityksiä ja että olen erottanut I:sen infinitiivin lyhyemmän ja pidemmän muodon käytännön esityksen, koska ne muodollisestikaan eivät kuulu yhteen.” (Setälä 1891a: iv)

Setälä oli siis pääosin ottanut huomioon vuoden 1888 kielioppikomitean mietinnön. Hän oli tehnyt muutoksia erityisesti lausetta ja sen osia, appositiota, partitiivisubjektia, paikallissijojen päämerkityksiä sekä sanajärjestystä koskeviin kohtiin. B. F. Godenhjelm (1892) arvosteli kolmannen painoksen *Valvojassa* ja sanoi muun muassa, että se on “säätöjensä tarkkuuden ja selvyuden sekä hyvin järjestetyn sisällyksensä tähden kaikin puolin sopiva opetuksen korkeammille asteille”.

Setälän lauseopin kolmannesta painoksesta tuli setäläläisen lauseoppiperinteen kaanon. Toisen painoksen alaotsikko *Kouluja varten* vaihtui kolmannessa painoksessa muotoon *Oppikouluja varten*, mikä osoittaa vaatimustason nousua.

Neljännestä painoksesta (1896a) alkaen Setälä ei enää kerinnyt tekemään lauseoppiinsa oleellisia muutoksia, vaikka hän viidennen painoksen esipuheessa ilmoittaa ajatustensa kieliopin järjestelmästä melkoisesti muuttuneen (1901a). Myöskään ei enää mainittu Genetzin eikä Jahnssonin merkitystä ensimmäisen painoksen kehkeytymisessä: lauseopin uusien painosten lukijoille jäi käsitys, että kirja on Setälän.

Lauseopin alaotsikkona säilyi *Oppikouluja varten* aina kahdenteentoista painokseen (1942). Kun kolmastoista painos ilmestyi Matti Sadeniemen tarkistamana vuonna 1952, alaotsikko *Oppikouluja varten* oli poistettu. Tämä heijasti kirjan vuosikymmeniä aiemmin tapahtunutta nousua suomen kielen lauseopillisen kuvauksen perustaksi. Se ei ollut enää ensisijaisesti koulukirja, vaan tieteellisen kielenkuvausperinteen ilmentymä. Tämä tulkinta kirjan luonteesta vahvistui sitä

mukaa kuin se 1940-luvulta alkaen pikku hiljaa poistui koulukäytöstä, mutta pysyi yliopistojen tutkintovaatimuksissa aina 1970-luvulle.

Kolmannen painoksen Setälä käännätti ruotsiksi: *Finska språkets satslära. Till läroverkens tjänst* (1892a).^{cix} Tämä kirja ilmestyi kilpailijaksi Jahnssonin ruotsinkielisen lauseopin kanssa, jonka kolmas painos myös ilmestyi 1892. Setälä ilmoittaa ruotsinkielisen syntaksinsa esipuheessa, että kirjaa oikeastaan voi pitää suomenkielisen version kolmannen painoksen parannettuna neljäntenä painoksena: “Den svenska upplagan kan sålunda anses tillika vara en fjärde omarbetad upplaga av min finska skolsyntax.”. Koska Setälä teki vain pieniä muutoksia suomenkielisen lauseopin neljänteen (1896a) ja sitä seuraaviin painoksiin (1901a, 1907, 1913 jne.), hiukan ironiseksi lopputulokseksi jäi, että ruotsinkielinen versio (1892a) on setäläläisen lauseoppiperinteen pisimmälle viety versio, jonka Setälä itse viimeisteli. Tämäkin kirja kului useiden koulupolvien ahkerassa käytössä. Viimeinen eli kahdeksas painos ilmestyi 1943.

4.10. Jahnssonin lauseopin kolmas painos sekä suomennoshanke

Jahnssonin lauseopin kolmas ja viimeinen painos ilmestyi sisällöltään muuttamattomana 1892, kaksi vuotta ennen tekijänsä kuolemaa. Jahnsson ei ollut 1870-luvun alun jälkeen enää opettanut eikä tutkinut suomen kieltä. Syyskuussa 1887 tekemänsä julkisen ilmoituksensa mukaisesti (SIT-59) Jahnsson poisti kolmannen painoksen esipuheesta sen kohdan, joka toisen painoksen esipuheessa oli saanut Setälän reagoimaan. Jahnssonin esipuhe vuonna 1892 oli lyhyt:

(SIT-63)

“Sedan den andra upplagan af undertecknads «Finska Språkets Satslära» slutsåts och en tredje upplagas föranstaltande sålunda blef ett behof, vände sig undert., som under senaste decennium icke vidare haft att syssla med undervisning i finska språket, till tvänne lärare i detta språk, på hvilkas omdöme han mäst litade, och då desse meddelade, att de icke ansågo någon omarbetning af behofvet påkallad, beslöt undert. att utgifva denna upplaga i samma skick som den föregående, för att sålunda bespara eleverna en oangenäm utgift och lärarne obehaget att möjligen på samma klass nödgas begagna olika upplagor af samma bok. — Endast några obetydliga ändringar i uttryckssättet har undertecknad här och där tillåtit sig.

Åbo den 20 Augusti 1892. A.W. Jahnsson.” (Jahnsson 1892, paginoimattomasta esipuheesta)

Jahnssonin lauseopin kolmannesta painoksesta ei ilmestynyt arvosteluja, kuten ei ilmestynyt toisestakaan.

On yllättävää havaita, että vuoden 1890 vaiheilla Jahnsson suunnitteli lauseoppinsa suomentamista. Tämä käy ilmi seuraavasta F. W. Rothstenin Jahnssonille lähettämästä kirjeestä [lihavointi lisätty]:

(SIT-64)

“H:ssä 18.X.90

Vanha ystävä!

Oikein iloiseksi teki minut Sinun kirjeesi. Ja aikomukseni on ollut kirjoittaa vähän enemmänkin varsinkin lauseoppisi suomentamisen tuumasta. Mutta lomahetken saanti tällä

haavaa näyttää ihan mahdottomalta. Suomenkielinen lauseoppi, josta puhut, on mielestäni välttämättömän tarpeellinen. **Setälän ei ole ainoastaan sen tähden vaikea käyttää, että se on suomalaisille ajottu, vaan myös esitystapansa puolesta, sillä minusta ainakin tuntuu siltä kuin sitä olisi mahdoton oppia.** Olen itse välillä ajatellut, että täytyy kai minun oppikirjan puutteen vuoksi luopua normaalikoulusta, jos vaaditaan, että myös lauseoppia tästälähin opetan. Kirja tarvitaan siis, ja jos itse ehtisit sen tehdä, luulisi asian erittäin hyvin menestyvän. Täytyy vaan koettaa saada uusi kirja, jos mahdollista, lyhyemmäksi kuin alkuteoksesi. Ja lyhentäminen käykin ainakin paikoin hyvin laatuun. Saisi ehkä koko osan yhdysperäisestä lauseesta pää-asiallisesti sulkea pois. Täysi syy on Sinun asiaa ajatella. Kovin mielelläni minäkin pidän sitä mielessäni, jos huomaisin jostakin yrityksen eduksi Joulun puoleen ehkä saada vähän enemmän aikaa. Silloin myöskin ryhtyisin tuota suomennosasiaa katselemaan, jos siitä jotakin syntyy. — Olen koko viikon, Jumalan kiitos, nukkunut hyvin öisin, että olen tavallista virkoisempi. Mutta puhe täytyy tähän katkaista. Kiitän Sinua sydämmestäni kaikin puolin ystävällisestä kirjeestäsi ja toivotan Sinulle terveyttä ja kaikenlaista muuta hyvää.

Vanha tuttava

F. W. R-n” (Rothstenin kirje Jahnssonille, Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa)

Ilmeisesti oli kyse suomenkielisestä lauseopista ruotsinkielisiä kouluja varten. Rothstenin kommentti Setälän lauseopin vaikeasta luonteesta on kiintoisa. Myös lauseopin toisen painoksen *Valvojassa* arvostellut A. Kallio (1887b) piti teosta liian vaikeatajuisena kouluopetukseen.

Jahnssonin ajatukset kirjan suomentamisesta eivät kuitenkaan johtanut tuloksiin.

4.11. Ovatko Setälän omat kappaleet Jahnssonin lauseopista tallella?

Paljon valaistusta koulupoika Eemilin työskentelytapoihin saataisiin, jos hänen oma tai omat alkuperäiskappaleensa Jahnssonin lauseopista löytyisivät, erityisesti Jahnssonin ensimmäisen painoksen kappale tai kappaleet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen “Suomen suvun” kirjasto sisältää suurimman osan Setälän yksityiskirjastosta, ja sieltä toden totta löytyy^{cx} nimimerkillä “Eemil Setälä” varustettu kappale kirjasta Jahnsson (1871b). Voiko tämä olla se kappale, joka toimi Setälän mallina hänen kirjoittaessaan lauseoppiaan vuosina 1879-1880?

Kirjassa ei ole merkintää, milloin Setälä on sen saanut. Marginaaleihin on milloin suomeksi, milloin ruotsiksi merkitty useita kymmeniä kriittisiä kommentteja Jahnssonin esitykseen, lähes 80 kpl. Kommentit ovat yksinkertaisimmillaan virhemerkintöjä tai kysymysmerkkejä, noin kymmenessä tapauksessa tyyppiä “ei kuulu tähän”, “väärä”, “väärässä paikassa”, “ei kuulu muotooppiin”, “mihin suffiksi kuuluu”, “tarpeeton”, “ei yksikössä”. Nämä kommentit ovat kauttaaltaan asiantuntevia ja aiheellisia, selvästi asiantuntijan tekemiä. Kommenttien käsiala on usein melko suurta, kuten nuorella henkilöllä. Useista kohdista olen tunnistanut Setälän oman käsialan, toisissa kohdissa käsiala näyttää vieraammalta ikään kuin toinenkin (ruotsinkielinen?) henkilö olisi tehnyt merkintöjään. Termit *essiivi* ja *predikaatti* esiintyvät kerran väärin kirjoitettuna, “*essivi*” ja “*predikati*”, mikä lähinnä viittaisi toiseen kirjoittajaan kuin Setälään. Noin viisi kertaa sääntöjen kohdalle on merkitty kirjain “R”, jota en pysty tulkitsemaan.

Kaikkiaan tämä Jahnssonin lauseopin kappale ei näytä siltä kuin se olisi tavattomasti kulunut käyttäjänsä käsissä.^{cx} Tämä kappale Jahnssonia (1871b) ei voi olla sama, jota Setälä on käyttänyt koulupoikana ja jonka mukaan hän on oman lauseoppinsa kirjoittanut. Sellaisessa

koulukirjassa on täytynyt olla enemmän merkintöjä, kommentteja ja kulumisen merkkejä.

Myös Jahnssonin lauseopin toisesta painoksesta (1886) on tallella Setälän oma kappale.^{cxii} Siinä ei ole Setälän nimeä omistajan merkinä, mutta runsaasti hänen käsialallaan tehtyjä kommentteja. Kirja on ilmiselvästi ollut Setälän omassa käytössä.

Yllättävää on, että kirjassa ei ole mitään merkintää tai kommenttia, edes huutomerkkiä, siinä esipuheen kohdassa, missä Jahnsson lausuu plagiointisyytöksensä (SIT-40), joka sai Setälän kirjoittamaan ensimmäisen *Uuden Suomettaren* polemiikkiartikkelinsa tammikuussa 1887 (SIT-41). Tämä panee arvelemaan, että kirja olisi tullut Setälän käteen tai omistukseen vasta kouluaikojen jälkeen. Tutkijalle luonteenomainen reaktio olisi panna merkintöjä sellaiseen kohtaan, josta on kirjoittajan kanssa täysin eri mieltä ja joka on henkilökohtaisesti loukkaava, semminkin kun kirjasta muuten löytyy Setälän kriittisiä kommentteja kymmenittäin. Noin viiteentoista kohtaan Setälä on kirjoittanut kommentteja tyyppiä “vrt. E. N. S. 1”, joissa hän vertailee Jahnssonin toisen painoksen sääntöjen sanankäänteitä oman lauseoppinsa ensimmäisen^{cxiii} painoksen vastaaviin.^{cxiv}

Kaikkiaan puheena oleva Jahnssonin lauseopin kappale on oppihistoriallisesti kiintoisa Setälän lauseopillisen ajattelun kartoituksen kannalta. Ratkaisevaa lisävalaistusta Jahnssonin ja Setälän omaperäisyyden vertailuun tai Setälän reaktioihin se ei kuitenkaan tarjoa.^{cxv}

5. Oliko Setälän lauseoppi plagiaatti?

5.1. Hyvän tieteellisen käytännön loukkaukset ja tieteellinen vilppi

Käyn nyt analysoimaan Setälän lauseopin tapausta tutkimuksen etiikan näkökulmasta sellaisena kuin se on Suomessa kodifioitu 1990-luvulla. Todennäköisesti 16-vuotias Setälä ei heti aluksi ajatellut, että hänen koulukirjaksi tarkoittamansa lauseoppi olisi ollut myös merkittävä tieteellinen kontribuutio. Tuonnempana (jakson 8.5. lopussa) tulemme kuitenkin näkemään, että Setälä ainakin eläkkeelle siirtymisensä jälkeen vuonna 1929 piti lauseoppiaan ensimmäisestä painoksesta alkaen nimenomaan kielitieteeseen kuuluvana. Tapauksen tarkasteleminen tutkimuksen etiikan näkökulmasta on paikallaan senkin takia, että Setälän lauseoppi käytännössä nopeasti nousi tieteelliseksi klassikoksi, suomen kielen lauseopin kuvauksen ja akateemisenkin opetuksen ohjenuoraksi. Käytettiin sitä 80 vuotta kurssikirjana suomen kielen yliopistollisissa tutkintovaatimuksissa, joiden osaksi se Helsingin yliopistossa otettiin jo vuonna 1888. Monessa arvovaltaisessa yhteydessä on tähdennetty, että Setälän tieteellinen ura alkoi jo lauseopin ensimmäisestä painoksesta.^{cxvi} Ilman fennistis-fennougristisen tutkijayhteisön suuren enemmistön myötävaikutusta Jahnssonin laajamittainen unohtuminen ja Setälän (1880) myöhempi tieteellinen kanonisoitumisprosessi ei olisi ollut mahdollinen. Tämän prosessin myötä Setälän oma usko lauseopin tieteelliseen innovatiivisuuteen ilmeisesti kasvoi. Tässä mielessä rike on Setälän ja tutkijayhteisön yhteinen.

Tapauksen tarkasteleminen tutkimuksen etiikan näkökulmasta on paikallaan senkin takia, että jo 1850-luvun humanistit olivat hyvin perillä tieteen eettisistä pelisäännöistä, erityisesti kohtuullisista viittauskäytännöistä. Niinpä Eero Salmelaisen folkloristinen tohtorinväitöskirja hylättiin vuonna 1857, koska sen oli osoitettu olevan muun muassa Grimmin satututkimusten osittainen plagiaatti. Tätä tapausta analysoidessaan Pekka Laaksonen (1977) on näyttänyt, kuinka jo tuolloisen tiedekuntakäsittelyn yhteydessä käytiin perusteellinen keskustelu siitä, paljonko ja minkä luonteisia lainauksia hyväksyttävässä väitöskirjassa voi olla. Salmelaisen väitöskirja hylättiin, vaikka luvattomia eli lähdeettä ilmoittamattomia lainauksia oli ”vain” vajaa kolmannes ja vaikka esikuvat oli mainittu muualla väitöskirjassa. Voidaan myös palauttaa mieliin, että Jahnssoniakin oli vuonna 1873 syytetty plagioinnista hänen latinan kieltä käsittelevässä virkaväitöskirjassaan (1.2.). Plagioinnin käsite oli siis tuttu ja elävä.

Humanistinen tutkimus Turun (vanhassa) Akatemiassa oli pitkään ollut spekulatiivista ja siinä mielessä epäitsenäistä, että väittelijöiden tutkielmien päätarkoituksena usein oli oppineisuuden osoittaminen arvossa pidettyjä varhempia auktoireita siteeraamalla. 1800-luvun alussa Suomessakin alkoi kuitenkin vaikuttaa humboldtilainen yliopisto- ja tiedonkäsitys, joka korosti omakohtaista ajattelua ja tutkimuksen merkitystä. Yliopiston statuuttimuutokset 1828 ja vallankin 1852 johtivat yliopiston, erityisesti filosofisen tiedekunnan tieteellisen tehtävän korostumiseen.^{cxvii} Väitöskirjojen taso nousi, opettajien ja opiskelijoiden tieteellisten menetelmien, vaatimusten ja pelisääntöjen tuntemus kasvoi. Jo 1850-luvulla tässä prosessissa oltiin pitkällä, kuten Laaksosen (1977) analyysi Salmelaisen tapauksesta osoittaa. Samaa näyttää analyysini historiallis-kielitieteellisessä osastossa ja konsistorissa käytetyistä puheenvuoroista suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virkaa täytettäessä vuosina 1889-1891 (ks. 7.3.).

Opetusministeriön asettama Tutkimuseettinen neuvottelukunta on äskettäin antanut uudet menettelyohjeet tieteellisen vilpin ehkäisemiseksi (*Tieteellisen vilpin ehkäiseminen* 1998). Aiheemme kannalta keskeiset käsitteet ovat *hyvän tieteellisen käytännön loukkaus* sekä *vilppi*. Toistan neuvottelukunnan määritelmät:^{cxviii}

“*Hyvän tieteellisen käytännön loukkaukset.* Tieteellisen tutkimuksen luotettavuus ja uskottavuus perustuvat siihen, että tutkijat noudattavat hyvää tieteellistä käytäntöä («good scientific practice»). Sillä tarkoitetaan tiedeyhteisön tunnustamien toimintatapojen noudattamista, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta tutkimustyössä ja tulosten esittämisessä, muiden tutkijoiden työn ja saavutusten asianmukaista huomioonottamista, omien tulosten esittämistä oikeassa valossa sekä tieteen avoimuuden ja kontrolloitavuuden periaatteiden kunnioittamista. Eri tieteenaloilla on omat hyvään tieteelliseen käytäntöön liittyvät erityispiirteensä.

Hyvän tieteellisen käytännön loukkaukset ovat tuomittavia ja vaikuttavat erittäin haitallisesti tutkimuksen laatuun tai tiedeyhteisön toimintaan. Esimerkkeinä hyvän tieteellisen käytännön loukkauksista voidaan mainita muun muassa: muiden tutkijoiden osuuden vähättely julkaisuissa ja puutteellinen viittaaminen aikaisempiin tutkimustuloksiin, tutkimustulosten tai käytettyjen menetelmien huolimaton ja siten harhaanjohtava raportointi, tulosten puutteellinen kirjaaminen ja säilyttäminen, samojen tulosten julkaiseminen useita kertoja näennäisesti uusina ja suuren yleisön tietojen harhaanjohtaminen oman tutkimustyön suhteen.”

“*Vilppi.* Vilpillä tarkoitetaan sepitettyjen, vääristelyjen tai luvottomasti lainattujen havaintojen tai tulosten esittämistä tiedeyhteisölle esim. tieteellisessä kokouksessa pidettävässä esitelmässä, julkaistavaksi tarkoitettussa käsikirjoituksessa tai apurahahakemuksessa. Sepitetty havainnot ovat keksittyjä havaintoja, joita ei ole tehty tutkimusraportissa kuvatuilla menetelmillä. Sepittämistä («fabrication») on myös tekaistujen tulosten esittäminen tutkimusraportissa.

Havaintojen vääristelyllä («misrepresentation», «falsification») tarkoitetaan alkuperäisten havaintojen tarkoituksellista muokkaamista tai esittämistä niin, että havaintoihin perustuva tulos muuttuu. Tulosten vääristelyllä tarkoitetaan tieteellisesti perusteetonta tutkimustulosten muuttamista tai valikointia. Vääristelyä on tällöin myös johtopäätösten kannalta olennaisten tulosten esittämättä jättäminen.

Vilppiä on myös alkuperäisen tutkimusidean, -suunnitelman tai -havaintojen anastaminen toiselta tutkijalta («misappropriation») tai jonkun toisen julkituoman tutkimussuunnitelman, käsikirjoituksen, artikkelin tai muun tekstin tai sen osan esittäminen omanaan («plagiarism»).»

Plagiaatilla tarkoitetaan tässä käsitteistössä suoria tekstilainauksia ilman asiaan kuuluvia lähdeviitteitä. Käytännössä ei tietenkään ole selvää rajaa kirjaimellisten plagiaattien ja jonkin verran mukailtujen lainattujen tekstien välillä. Jos alkuperäistekstistä jättää pois joitakin sanoja, lisää toisia ja vielä lyhentää tekstiä jonkin verran, uusi teksti voi edelleen olla lähellä alkuperäistä. Tällaiset enemmän tai vähemmän lievästi mukailut melkein-plagiaatit ovat **plagiaatinomaisia**.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan määritelmät jättävät **parafrasien** aseman hivenen epäselväksi. Parafraasoidessaan kirjoittaja lainaa toisen ajatuksia, ideoita ja tekstiäkin, mutta ilmaisee ne ilman lähdeviittausta toisella tapaa niin, että kyse ei ole suorasta tekstilainauksesta. Ovatko parafrasit hyvän tieteellisen käytännön loukkauksia vai tieteellistä vilppiä? Jälkimmäisessä tapauksessa nekin olisivat plagiaatteja. Kansainvälisessä käytännössä parafraseja pidetään yksiselitteisesti plagioinnin muotona.^{cxix} Omasta puolestani yhdyn tähän tulkintaan.

Plagioinnin käsite juontaa juurensa antiikin taidekäsitteestä, jonka mukaan matkimisen eli mimesiksen osuus oli merkittävä. Kirjailijan oli liikuttava vahvasti konventionaalisten tekstilajien eli genrejen sisällä. Keskeisintä oli vanhojen aiheiden ja tekstien muuntelu eli parafrasi, tavoitteena vanhan aiheen entistä parempi käsittely ja olemassa olevan tekstin entistä laadukkaampi ilmaisu. Plagiaatti määriteltiin neljän kriteerin avulla: tekijän tarkoituksena oli pettää lukija, hän karttoi omaa vaivaa, hänellä oli itsekkiät tavoitteet, ja lopputulos oli heterogeeninen tai huonompi kuin esikuva. Muiden tekstejä sai sinänsä käyttää vapaasti, plagiaattorina pidettiin sitä, joka ei saanut aikaiseksi esikuvaan verrattuna parempaa lopputulosta. Jo muinaiskreikkalaiset mestarikirjailijat saattoivat syyttää toisiaan plagioinnista (Jorma Kaimio 1996).

Syvimmältään toistoon perustuva matkiminen on yksi inhimillisen kulttuurin ja sosiaalisen järjestyksen perustavimmista ja välttämättömmistä prosesseista. Kielenomaksumisesta alkaen lapsen sosiaalistuminen perustuu ympäristön antamien mallien, perinteiden, sisäistämiseen. Malleista poikkeaminen uuden ja tuntemattoman suuntaan on toisaalta luovaa ja innovatiivista, mutta yhteisön kannalta kuitenkin useimmissa tapauksissa poikkeus, josta lankeaa sanktio (virheellisen käyttäytymisen korjaamiskehotus tai vieläkin tuntuvampi rangaistus). Sama koskee uutta luovaa tiedettä ja taidettakin. Tieteen ja taiteen sosiologia on selkeästi osoittanut, kuinka vahvasti normatiivisessa kontekstissa tieteellisesti tutkitaan ja taiteellisesti luodaan.

Antiikin aikainen kenen tahansa vapaa oikeus käyttää muiden tekijöiden teoksia paranneltujen parafrasien tekoon on renessanssin ajoista rajoittunut kahdella tapaa, oikeudellisesti tekijänoikeutena, tieteen etiikassa tutkijan velvollisuutena tehdä selkoa riippuvuuksistaan ja lähteistään. Tässä kirjassa rajoitun tarkastelemaan tapahtumia tieteen etiikan näkökulmasta. Tarkoitukseni ei ole käydä juridista oikeudenkäyntiä Setälää vastaan, vaikka jaksossa 5.3. otankin esille myös eräitä tapauksen juridiseen tulkintaan liittyviä taustatietoja ja näkökohtia. Tieteellisen plagioinnin äskeiset määritelmät kumpuavat tutkijayhteisöstä, eivät oikeuslaitoksesta.

5.2. Setälän rikkeen luonne

Jahnsson esitti Setälän lauseopin ensimmäiseen painokseen kohdistuneen lievästi verhotun plagiointisyttöksensä, mutta peruutti sen syyskuussa 1887. Oliko syytös lopulta oikeutettu vai ei? Lyhyt ja suora vastaus on: “oli”. Setälän lauseopin (1880) suhteen Jahnssonin lauseoppiin (1871a,b) on itse asiassa seikkaperäisesti selvittänyt jo Eeva Annikki Kaukola vuonna 1959 pro gradu -tutkielmassaan “Yrjö Koskisen, A. C. Coranderin ja A. W. Jahnssonin lauseoppien rakenne” (Helsingin yliopiston suomen kielen laitos). Siteeraan Kaukolaa:

(SIT-65)

“Monet säännöt Jahnsson laati niin täsmällisesti, että Setälä saattoi ne sellaisinaan siirtää lauseoppiinsa. -- Ensimmäisessä painoksessaan Jahnsson suoritti loppuun sen aineiston muokkaustyön ja systeemin etsimistyön, joka oli edellytyksenä E. N. Setälän lauseopin laatimiselle. -- Utta asiaa Setälän lauseopissa ei juuri ole. -- Setälän «oppikirjan koetta» voi pitää lähinnä tiivistelmänä edeltäjän teoksesta. Monien sääntöjen on huomattu sellaisinaan siirtyneen, mutta vielä useampi sai lisää toisista säännöistä tai muistutuksista, joita aikaisemmissa lauseopeissa oli runsaasti, mutta joiden määrän Setälä sai huomattavasti vähenemään harkitun yhdistämistyön kautta.” (Kaukola 1959: 129, 133-134)

Kaukolan päätelmät antavat yksiselitteisen vastauksen kysymykseen, kuinka innovatiivinen Setälä (1880) oli. Setälä oli ottanut kaikki oleelliset deskriptiiviset perustiedot ja monet perusratkaisut Jahnssonilta. Setälän oma panos oli ennen kaikkea Jahnssonin sääntöjen osittaisessa tiivistämisessä ja uudelleen järjestämisessä. Perspektiiviltään omituisena voi tietenkin pitää Kaukolan sitä luonnehdintaa, että Jahnsson suoritti loppuun sen aineiston muokkaustyön ja systeemin etsimistyön, joka oli edellytyksenä E. N. Setälän lauseopin laatimiselle, ikään kuin Jahnssonin tehtävä ja saavutus olisi ollut vain toimia Setälän ponnahduslautana. Kaukola ei itse problematisoi asian tutkimuseettistä puolta, vaan tyytyy kuvailemaan riippuvuuden astetta.

Esitän yhden konkreettisen esimerkin siitä, miten Setälä käytti Jahnssonin tuloksia hyväkseen. Näin Jahnsson (1871a,b) ja Setälä (1880) kuvaavat subjektia (olen jättänyt pois sääntöjen muistutukset):

(SIT-66)

“A) Subjektet

§ 1. Om subjektet i svenskan utgöres af ett **nomen** eller **pronomen**, ställes det i finskan
a) i **Nominativus**, om det är **totalt**, t.ex. *Sydän sykkii*: hjertat (hela) klappar;
Ihmiset kuolevat: människorna (alla) dö; *Me elämme*: vi lefva; *Te laulatte*: J sjungen;
Kokenut kaikki tietää, vaivainen kaikki kokee: den som pröfvat, vet allt, olycklig den som får pröfva allt (ordspr.).

Anm. **Totalt** kallas subjektet, om predikatet utsäges om **hela** dess **omfång** eller om en **bestämd** ifrågavarande **del** af omfånget, t. ex. *Puu mätäne*: trädet ruttnar;
Linnut lentävät: fåglarne flyga; *Tuolla pojat tulevat*: der komma gossarne (alla de gossar, om hvilka vid tillfället är fråga).

b) i **Partitivus**, om det är **partielt**: d.ä. om predikatet utsäges blott om en **obestämd** del af subjektets omfång, t. ex. *Lihaa on torilla*: kött (något af det slag, som kallas kött) finnes på torget; *Miehiä tulee tupaan*: männer (några af sådana, hvilka kallas

männer) komma i stugan; *Kyllä on rikkautta, kussa on rakkautta*: nog finnes der rikedomar, hvarest det finnes kärlek (ordspr.).” (Jahnsson 1871a: 1)

(SIT-67)

“A. Subjekti

1. Kun **nomini** on subjektina, niin se pannaan

a) **Nominatiiviin**, jos se on **totaalinen** l. **kokonaissubjekti**, s. o. jos subjektin **koko piiri**, tahi **määrätty osa** sen piiristä on puheena; esim. *Poika juoksee; Linnut lentävät; Me puhumme; Kokenut kaikki tietää, vaivainen kaikki kokee*.

b) **Partitiiviin**, jos se on **partiaalinen** l. **osa-subjekti**, s.o. jos ainoasti **epämääräinen osa** subjektin piiriä on puheena; esim. *Ruokaa on pöydällä; Poikia juoksee pihalla*. (Setälä 1880: 1)

Setälän subjektisäännöstö (SIT-67) on rakennetta, sisältöä, esimerkkilauseita ja typografisten tehostuskeinojen käyttöä myöten Jahnssonin vastaavan säännöstön (SIT-66) kloonin. Ainoat erot ovat, että Setälän säännöstö on suomenkielinen eikä kontrastoi suomea ja ruotsia. Lisäksi Setälä on jättänyt pois muutamia esimerkkilauseita. Hän on myös yleensä vaihtanut lainaamiensa esimerkkilauseiden sanoja toisiin, mutta ei muuttanut esimerkkilauseiden rakennetta:

Jahnsson

Sydän sykkii.

Ihmiset kuolevat.

Me elämme.

Kokenut kaikki tietää, vaivainen kaikki kokee.

Lihaa on torilla.

Miehiä tulee tupaan.

Setälä

Poika juoksee.

Linnut lentävät.

Me puhumme.

Kokenut kaikki tietää, vaivainen kaikki kokee.

Ruokaa on pöydällä.

Poikia juoksee pihalla.

Viimeiset kaksi eksistentiaalilause-esimerkkiä ovat erityisen paljastavia, käänteisine sanajärjestyksineen ja samoine semanttisine kenttineen.

Jahnssonin subjektisäännöt taas poikkeavat huomattavasti lähimpien edeltäjien Koskisen (1860) ja Coranderin (1861, 1865) vastaavista niin strukturoinnin, sisällön kuin esimerkkilauseidenkin osalta. Koskisen ja Coranderin säännöt ovat ylimalkaisempia ja jäsentelyltään sekavampia. Merkittävä deskriptiivinen oivallus Jahnssonilla (SIT-66) oli nominatiivin ja partitiivin määräisyysopposition semanttinen luonnehdinta tavalla, joka edelleen on jokseenkin pätevä. Mainituista neljästä suomen kielen lauseopin kuvauksesta Jahnssonin on innovatiivisin. Hän saattoi subjektin, objektin, predikatiivin, objektinsukuisten määritteiden sekä infinitiivien ja partisiippien syntaksin kuvauksen suurin piirtein nykyiselle tolalleen. Nämä kaikki suomen syntaksin perusainekset ovat Jahnssonin ensimmäisenä selvästi formuloimisia.

Setälän subjektisäännöt on ilmiselvästi kopioitu Jahnssonin sääntöjen mukaan. Vastaavanlaisia kloonaustapauksia Setälän lauseopista voidaan löytää kymmeniä, kuten Kaukola (1959) on osoittanut. Kohdittain Setälän lauseopissa on Jahnssonista poikkeaviakin ratkaisuja, esimerkiksi dispositiossa sekä apposition ja paikallissijojen kuvauksessa.

Jahnssonin dispositio noudatti 1800-luvun alkupuoliskon yleistä kaavaa yksinkertainen lause (subjekti ja objekti) - kasvanut lause (sisältäen objektin ja adverbialit) - yhdistetty lause, jota yleisesti käytettiin muun muassa aikakauden latinan ja ruotsin kieliopeissa. Setälä (1880) luopui

lauseen käsitteestä ja hahmotti kuvauksensa kolmeen pääjaksoon: nomini, verbi, partikkeli. Tämän kolmijaon ajatuksen hän on saattanut saada latinan opettajansa J. G. Geitlinin latinan kieliopeista (1858, 1870), joiden syntaksi on tällä tavoin kolmijakoinen. Lauseoppinsa toiseen painokseen Setälä (1884a) palautti lauseen käsitteen ja kirjoitti siitä lyhyen alkuluvun. Muuten dispositio säilyi suurin piirtein entisellään läpi kaikkien painosten.

Paikallissijojen perusrhythitys ei ollut Setälän oma keksintö, sen hän lainasi Johan Adolf Lindströmiltä (1857), joka ensimmäisenä postuloi kolme sijaryhmää eli sisä-, ulko- ja yleiset paikallissijat. Tästä lainauksesta Günter Johannes Stipa toteaa seuraavan:

(SIT-68)

“Diese Entdeckung hat sich später E. N. Setälä als Siebzehnjähriger (!) in seiner «Finnischen Syntax» zu eigen gemacht.” (Stipa 1990: 274)

Tämäkin on ilmeinen plagiointisyötös Setälää kohtaan.

Virittäjän ensimmäisen numeron ensimmäisenä artikkelina ilmestyi vuonna 1883 Setälän kirjoitus “Suomen kielen attribuutti- ja appositiosuhteista”. Tässä Setälä tulee itse kuvanneeksi lauseoppinsa attribuutti- ja appositiosääntöjen syntyä tavalla, joka vahvistaa edellä sanotun [lihavointi lisätty]:

(SIT-69)

“Jo silloin kun julkaisin pienen lauseopin oppikirjan koulujen tarpeeksi, eivät entiset säännöt minua tyydyttäneet, **mutta kun en saattanut parempiakaan keksiä, niin ne jäivät pääasiassa entiselleen.**” (Setälä 1883b: 1)

Setälän lauseopissaan (1880) mukailemat säännöt ovat edellä käyttöön otetun terminologian mukaan plagiaatinomaisia, useassa tapauksessa melkein kirjaimellisesti suomennettuja. Setälä loukkasi hyvää tieteellistä käytäntöä, koska hän ei ilmoittanut lähteitään tavalla, joka olisi tehnyt selväksi esikuvan todellisen merkityksen sekä lainausten määrän ja luonteen. Hän vähätteli Jahnssonin osuutta eikä esittänyt omia tuloksiaan oikeassa valossa, vaikka hän toki esipuheessa mainitsi käyttäneensä Jahnssonin lauseoppia lähteenä (SIT-11).

Kaisa Häkkinen (1993, 1994) on tulkinnut Setälän esipuheen niin, että Setälä olisi ilmoittanut teoksensa olevan toisinto Jahnssonin lauseopista:

(SIT-70)

“Esipuheessa tekijä ilmoittaa, että teos on oikeastaan lyhennetty ja yksinkertaistettu laitos Jahnssonin lauseopista.” (Häkkinen 1994: 111)

(SIT-71)

“Setälä oli omana aikanaan kielitieteen kiistaton johtohahmo. Lingvistiikan ihmelapseksi hän oli osoittautunut jo 16-vuotiaana koulupoikana julkaisemalla ensimmäisen suomenkielisen lauseopin. Tätä ansiota ei jälkimaailman silmissä ole himmentänyt se, että Setälällä oli apunaan sekä pätevä opettajansa Arvid Genetz että aiemmin ilmestynyt A. V. Jahnssonin ruotsinkielinen lauseoppi sekä tästä kirjoitetut arvostelut. Teoksensa ensimmäisen painoksen esipuheessa Setälä sanookin kirjansa olevan pääasiassa Jahnssonin lauseopista lyhentämällä ja yksinkertaistamalla muokattu.” (Häkkinen 1993: 21)

Näin suoraan Setälä ei minusta suhdettaan Jahnssoniin kuitenkaan ilmoita. Oma luentani Setälän esipuheesta (SIT-11) on se, että hän enemmän arvostelee Jahnssonia, olkoonkin, että Setälä epäsuorasti ilmoittaa Jahnssonin kirjan olleen hänen lauseoppinsa lähtökohtana: “vertasin Jahnsson’in yllämainittua teosta tarkoin kansan puhekieleen sekä muutamiin vanhempiin lauseoppeihimme, samalla ottaen huomioon ne muistutukset, joita Jahnsson’in lauseoppia vastaan on tehty”. Tämäntapasita tulkintaa tukevat myös Jahnssonin reaktiot, sekä hänen lauseoppinsa toisen painoksen esipuheessa (SIT-40) että erityisesti *Uuden Suomettaren* yleisönosaston kirjoituksessa: “Itselfäni en kumminkaan saattanut salata, että nuori tekijä minun ymmärtääkseni oli minun kirjastani hyväksensä käyttänyt järjestelmiä ja esityksiä, joista muutamat olivat monen vuoden ahkeran miettimisen hedelmiä, ja vakuutukseni oli, että jos tekijä olisi ollut ijältään vanhempi, kirjan joko nimilehti tai esipuhe olisi muodostunut ainakin vähäisen toisellaiseksi” (SIT-42). Jahnsson ei tulkinnut Setälän esipuhetta siten, että hän olisi saanut ansaitsemansa tunnustuksen esikuvana ja lähtökohtana.

Jahnssonin viittaus Setälän (1880) esipuheeseen paljastaa, ettei hän pitänyt sitä kohtuullisena. Setälä ei (SIT-11) selväsanaisesti ilmoittanut, missä määrin hän oli kirjaansa ammentanut Jahnssonin oivalluksista ja säännöistä, vaikka hän kyllä sanoo Jahnssonin teoksen olevan “monessa suhteessa ansiokas” ja ilmoittaa käyttäneensä sitä ja Budenzin kielioppia painettuina lähteinä. Kuten muun muassa Kaukolan edellä siteeratut vertailut ja päätelmät osoittavat, Jahnssonin reaktio oli luonnollinen ja oikeutettu.

Lauri Saxén on tieteellisen vilpin luonnetta analysoidessaan luokitellut luvattomat lainaukset tieteelliseksi varkaudeksi. Saxén on luonnehtinut tätä vilpin muotoa tavalla, joka sopii tarkalleen nuoren Setälän harha-askeleeseen:

(SIT-72)

“Varkauden yleisin muoto on nimettömien viittausten käyttäminen; tutkija esittää ominaan ajatuksia, joiden prioriteetti on vähintäänkin kyseenalainen ja jotka saattavat löytyä toisten jo julkaisemista tutkimuksista. Tällaista osin tarkoituksetontakin vilppiä saattaa tavata etenkin aloittelevien tutkijain opinnäytteistä ja usein voi taustalla olla pelkkä oppimattomuus tai pelisääntöjen tuntemattomuus. Nämä eivät tee lainailua mitenkään hyväksyttäväksi ja asettavat työn ohjaajan tarkkaavaisuuden koetukselle.” (L. Saxén 1996: 5)

Saxénin luonnehdinta tuntuu yksityiskohtia myöden sopivan Setälän lauseopin tapaukseen, vaikka kirja olikin alun perin tarkoitettu koulujen oppikirjaksi. Koska Setälä plagioi Jahnssonin akateemisen väitöskirjan keskeiset tulokset omiin nimiinsä, niinkin kova luonnehdinta kuin “tieteellinen varkaus” ei ole vailta katetta. Jahnssonilta vietiin syntymäisillään olevassa suomenkielisessä suomen kielen kuvauksessa tieteellinen prioriteetti hänen keskeisimpiin tutkimustuloksiinsa. Setälä (1880) enemmän arvosteli Jahnssonin lauseoppia kuin tunnusti sen tosiasiallista esikuvallisuutta, ja vuonna 1896 ilmestyneestä neljännestä painoksesta alkaen Jahnssonia ei mainittu ollenkaan esipuheissa.

Kuten Lauri Saxén huomauttaa, ohjaajan vastuu on suuri. Tämä asettaa paradoksaalisesti Arvid Genetzinkin outoon valoon. Tekee mieli arvella, ettei Setälän, 16-vuotiaan koulupojan, vilppi ollut kovin tarkoituksellista. Aluksihan hänen tehtävänsä oli vain “kokoilla suomalaisen lauseopin aineita” Genetzille. Koko julkaisemiseidea oli Genetzin siitä päätellen, että Setälä ilmoittaa “suostuneensa” kirjan julkaisemiseen (SIT-11). Julkaisemispäätöksen jälkeenkin Setälän keskeinen motiivi oli varmaan mitä tähdellisin, suomen kielen aseman ja opetuksen parantaminen

sekä suomenkielisen sivistyksen edistäminen. Toisaalta Setälä myös tieteellisessä mielessä oli harvinaisen varhaiskypsä. Onhan siitä todistuksena tieteelliseksi tarkoitettun Yrjön-seuran perustaminen jo vuonna 1879. Tieteellisesti naiivi hän ei ollut, niin 16-vuotias kuin olikin.

Genetzin, tieteellisesti kokeneen opettajan, olisi tullut puuttua lauseopin käsikirjoitukseen niin, että Jahnssonin merkittävä osuus peruslähteenä olisi tullut selkeästi ja myönteisellä tavalla tunnustetuksi. Tästä Genetz ei kuitenkaan huolehtinut. Kenties asiaan vaikutti sekin, ettei Genetz ollut tutkinut syntaksia eikä tuntenut alaa samalla lailla omakseen kuin äänne- ja muoto-opin. Yksi osoitus tästä on Genetzin kirja *Neuvoja Suomen kielen opettajille* (Jännes 1886), jonka alaotsikko on *Äännetieteen alkeet y. m.* Lauseoppi on taka-alalla. E. A. Tunkelon (1915) muistellessa Genetziä opettajana hänelle oli jäänyt mieleen erityisesti äänne-, taivutus- ja johto-opin opetus. Opettajan ominaisuudessaan Genetzin on silti tietysti täytynyt tuntea Jahnssonin lauseoppi perinpohjaisesti.

Lauseoppinsa toiseen ja erityisesti kolmanteen painokseen Setälä teki runsaasti muutoksia ja lisäyksiä, jotka etäännyttivät hänen tekstinsä Jahnssonista. Paljon Jahnssonia jäi silti kolmanteenkin ja myöhempisiin painoksiin, erityisesti nominaalisten pääjäsenten kuvaukseen. Kolmannen painoksen (1891a) valmistelujen yhteydessä Setälä joutui ottamaan kantaa ensimmäisen, vuonna 1888 mietintönsä jättäneen kielioppikomitean ehdotuksiin. Esipuheessa Setälä korostaa komitean ehdotuksista poiketen, että lauseoppia ei voi perustaa yleisiin kaikkia kieliä koskeviin kategorioihin, vaan kuvauksen pitää lähteä kuvattavan kielen ominaispiirteistä. Juuri tämä oli alun perin ollut Jahnssonin keskeisiä oivalluksia.

5.3. Setälä (1880) tekijänoikeuden näkökulmasta

Olen analysoinut tapausta tutkimuksen etiikan näkökulmasta, en juridisesti tekijänoikeuden näkökulmasta. Rohkenen kuitenkin esittää muutamia taustatietoja asian tästäkin puolesta.

Tekijänoikeus säänneltiin Suomessa ensimmäisen kerran yksityiskohtaisesti 15. maaliskuuta 1880 annetussa asetuksessa kirjailijan ja taiteilijan oikeudesta työnsä tuotteisiin (KirjTaitA). Asetus annettiin puolisen vuotta ennen kuin Setälän lauseopin ensimmäisen painos ilmestyi, Setälän esipuhe on päivätty heinäkuulla 1880. Tämän asetuksen relevantit pykälät ovat seuraavat:

(SIT-73)

“8§. Den, som utan att ega utgifningsrätt till skrift genom tryck eller annorledes för spridning mångfaldigar eller mångfaldiga låter densamma, är för olaga eftertryck underkastad ansvar och annan påföljd, såsom i Kap. 4 stadgas.

Såsom eftertryck varde ock ansedt, om skrift olofligen återgifves med omskrivningar eller så oväsentliga ändringar och tillägg, att det nya alstret icke pröfvas kunna såsom sjelfständigt arbete gälla.” (KirjTaitA 1880)^{cxx}

Tekijänoikeudellisesti keskeinen kysymys olisi, onko tekijä ollut niin itsenäinen ja omaperäinen, että hänen voidaan katsoa itse luoneen teoksensa, vai onko hän “siinä määrin seurannut esikuvia tai annettuja ohjeita, että itsenäisyyden ja omaperäisyyden vaatimus jää täyttymättä” (Haarmann 1992: 61). Siitä riippuen, mikä vastaus tähän kysymykseen on, niin sanottu teoskynnys joko ylittyy tai jää ylittymättä, ja tekijänoikeutta on loukattu tai oltu loukkaamatta. Tekijänoikeudellisesti suojattu on joka tapauksessa vain alkuteoksen ulkoinen muoto, eivät teoksessa ilmaistut sisällöt, ajatukset, säännöt, aiheet, teemat jne. sellaisinaan.

Setälässä (1880) on jälkiperäisen teoksen tunnusmerkkejä eli se on sekä käännetty että lyhennelmän tapainen (SIT-70, SIT-71). Juridisen harkinnan piiriin kuuluvia kysymyksiä olisivat myös, onko alkuperäisen tekijän isyys- ja respektioikeutta kunnioitettu ja onko siteerauksissa noudatettu hyvää tapaa lähteitä mainittaessa. Mainitaanhan Jahnssonin nimi Setälän (1880) esipuheessa, mutta lähinnä kriittisessä hengessä ja tavalla, johon Jahnsson itse ei ollut tyytyväinen, kuten ilmeni hänen Rothstenille lähettämästään kirjeestä (SIT-42). Jahnsson koki selvästi sekä isyys- että respektioikeuttaan loukatun.

Bo-Göran Erikssonin (1967: 93) mukaan plagiointi ja muut vastaavat tekijänoikeusloukkaukset eivät olleet yleisiä 1800-luvulla. Kun valtiopäivät vuonna 1872 aloitti vuoden 1880 KirjTaitA:n valmistelun, käsittelyn yhteydessä ei viitattu yhteenkään konkreettiseen tapaukseen, ja esiin tulleiden tapausten puute sai eräät edustajat epäilemään koko asetuksen tarpeellisuutta.

Pirkko-Liisa Haarmannin (1992: 60) mukaan kirjallisen teoksen omaperäisyys on vain harvoin ollut Suomessa korkeimman oikeuden käsiteltävänä.

Asianajaja Seppo Kempin minulle ilmoittaman mukaan tekijänoikeusneuvoston^{cxxi} lausunnoista käy ilmi periaate, että juuri oppikirjojen kohdalla on hyväksytty se, että aiheen puolesta teokset voivat olla hyvinkin samankaltaisia. Pienikin ero esitystavassa tai rakenteessa voidaan katsoa riittäväksi, jotta teoskynnys ylittyisi. Täysin orjallinen Jahnssonin mukaelma Setälä (1880) ei missään tapauksessa ole. Siksi Setälä (1880) varmaan ylittää juridisen teoskynnyksen.

Kiintoisa ja jotenkin ironinen yksityiskohta on, että Suomen ensimmäinen tekijänoikeuslaki, Laki tekijänoikeudesta henkisiin tuotteisiin, säädettiin vuonna 1927 esityksen pohjalta, jonka oli laatinut tuolloin opetusministerinä toimiva — E. N. Setälä! Setälä oli lain valmistelussa ollut hyvin aktiivinen ja teki useita muutoksia lainvalmistelukunnan ehdotukseen.^{cxxii} Ennen vuotta 1927 tekijänoikeudesta oli säännelty vuonna 1880 annetussa asetuksessa kirjailijan ja taiteilijan oikeudesta työnsä tuotteisiin, ja tätä ennen ensimmäisen kerran vuoden 1829 painoasetuksessa eli asetuksessa sensuurista ja kirjakaupasta. Vuosina 1905 ja 1920 esitetyt ehdotukset tekijänoikeuslaiksi eivät johtaneet lainsäädännöllisiin toimiin. 1920-luvulla Setälän panos tässäkin asiassa oli siis merkittävä. Valtioneuvosto asetti vuonna 1934 Setälän puheenjohtolla toimivan komitean tekijänoikeuslainsäädännön uudistamista varten.^{cxxiii} Nyt voimassa oleva tekijänoikeuslaki on vuodelta 1961.

Jo 1910-luvulla Setälä oli osoittanut olevansa kiinnostunut tekijänoikeuden käytäntöön soveltamisesta. Hänen ensimmäinen appensa Julius Krohn (1835-1888) oli suomentanut Walter Scottin romaanin *A Legend of Montrose* (1819), joka ilmestyi 1871 nimellä *Vanhä tarina Montrosesta* G. W. Edlundin kustantamana. Krohn kuoli tapaturmaisesti 1888. Mentyyään 1891 naimisiin Krohnin tyttären Helmi Krohnin kanssa Setäläkin kuului tämän teoksen oikeudenomistajiin. Heidän kiellostaan huolimatta kustantaja julkaisi toisen painoksen 1910. Oikeudenomistajat nostivat kanteen kustantajaa vastaan Helsingin Raastuvanoikeudessa 1911 ja vaativat korvauksia yhteensä 740 mk. Raastuvanoikeus tuomitsi kustantajan korvauksiin 1911. Ratkaisuun tyytymättömänä kustantaja vei asian hovioikeuteen, joka hylkäsi kanteen 1914. Kantajat veivät asian vielä Senaattiin, joka 1915 yhtyi Raastuvanoikeuden tuomioon, mutta alensi korvauksia 555 markkaan. Alkuperäisessä kanteessa viitattiin nimenomaan vuoden 1880 tekijänoikeusasetukseen, jota kustantaja kantajien mukaan oli loukannut. Osoituksena Setälän aktiivisesta kiinnostuksesta tähän asiaan on se, että oikeustapaukseen liittyvien dokumenttien kopiot ovat tallella Setälän ansioluetteloiden, todistusten ja muiden keskeisten henkilökohtaisten asiakirjojen yhteydessä (KAENSAK, kansio 68).

5.4. Maan ja maailman tapa?

Setälän (1880) syntyhistoriaa ja omaperäisyyttä arvioitaessa myös kieliopinkirjoituksen perinnäiset työskentelytavat ja viittauskäytännöt on otettava huomioon. Sakari Vihonen on väitöskirjassaan (1978) ja sen uudistetussa laitoksessa (1998) käsitellyt 1600-luvun suomen kielen oppikirjojen syntyä ja niissä ilmenevää kieliopillista ajattelua. 1600-luvulla ilmestyneet kaksi suomen kielen oppikirjaa olivat Eskil Peträuksen (1649) *Linguae Finnicæ brevis institutio* ja Matthias Martiniuksen (1689) *Hodegus Finnicus*.

Seikkaperäisen vertailun avulla Vihonen osoittaa,^{cxxiv} että suurin osa Peträuksen (1649) säännöistä on otettu tuon ajan latinan kieliopista, erityisesti Nathan Chytræuksen *Grammatica Latinasta* (1634) ja Arvid Tideruksen samannimisestä teoksesta (1640), jotka molemmat olivat monina painoksina laajalti käytössä tuon ajan Ruotsi-Suomen koululaitoksessa. Esimerkiksi Peträuksen 48 syntaktisesta säännöstä vain yhdellä ei ole muoto- tai sisältövastinetta Tideruksen vastaavien sääntöjen joukossa, ja Tideruksen kielioppi taas on Chytræuksen kieliopin mukaelma, jossa ei ole montakaan Chytræuksen säännöistä poikkeavaa sääntöä. Peträuksen lauseopillisista esimerkeistä 44 % on riippuvaisia hänen latinalaisista lähteistään. Martiniuksen kielioppi taas on Peträuksen mukaelma, monin kohdin sanasta sanaan jäljennös. Martiniuksen lauseopillisista säännöistä 45 eli 83,3 % on suuremmin tai pienemmin muutoksin otettu Peträukselta (1649), muut rakentuvat joko Tideruksen tai Chytræuksen sääntöjen pohjalle.^{cxxv}

Kun Euroopan kansalliskielistä alettiin kirjoittaa kielioppeja 1500-luvulla, tämä tapahtui poikkeuksetta lähtökohtana vuosituhantinen latinalainen kielioppiperinne. Tämä perinne oli kodifioitu esimerkiksi Donatuksen, Priscianuksen ja Alexander de Villa-Dein kielioppiteoksissa ja se muodosti senaikaisen deskriptiivisen kielenkuvauksen itsestään selvän perustan ja lähtökohdan, sekä käsitteellisesti että terminologisesti. Koska latinaa ja sen kategorioita pidettiin universaalien järjen ilmentyminä, jotka ilmenivät kielessä kuin kielessä, kansalliskielen kieliopin kirjoittajan tehtävä oli lähinnä selvittää, miten latinalaisperinteeseen sisältyvät, jotakuinkin annetut säännöt ilmenivät kuvattavassa uudessa kansalliskielessä.

Emma Vorlat (1975) on tutkinut englannin kielen kuvaukseen liittyvän kielioppiteorian kehitystä kaudella 1586-1737 usean kymmenen tuolloin ilmestyneen englannin kielen kielioppiteoksen valossa, ja todennut saman kuin Vihonenkin: jokseenkin kaikki tuonaikaiset kieliopit olivat edeltäjiensä mukaelmia, usein sananasaisia plagiaatteja. Jopa Ben Jonsonin kuuluisa *The English Grammar* (1640) on Ramuksen, Gillin, Lilyn ja muiden mukaan tehty kopio. Näissä teoksissa alkuperäislähteet on yleensä jätetty nimeämättä ja ovat tietenkin monessa tapauksessa enemmän tai vähemmän tietymättömissä kaukana antiikissa. Vorlatin sanoin englannin kielioppikirjoituksen taso ja kehitys puheena olevalla kaudella oli koko lailla masentava.^{cxxvi} Hänen tulkintansa mukaan on neljä perustavanlaatuisia syytä englannin kielen kieliopinkirjoituksen vaatimattomalle alulle: latinan kielioppi-ilmidiöiden oletettu universaalisuus, kieliopinkirjoittajien vaihteleva motivaatio, heidän enemmän tai vähemmän olematon lingvistinen tietämyksensä ja koulutuksensa sekä kielitieteen olemattomuus tieteenä.

Vorlatin havainnot sopivat hyvin kuvaamaan myös suomen kielen ensimmäisiä kielioppeja ja niiden tekijöitä. Peträus ja Martinius olivat teologeja ja heidän työskentelytapansa samat kuin Vorlatin kuvaamien englantilaisten kieliopintekijöiden. Nämä varhaiset kieliopit eivät olleet tieteellisiä tutkimuksia, vaan yleensä käytännön kielenopetukseen tarpeisiin tehtyjä, näin selvin sanoin esimerkiksi Peträus (1649), joka on nyt tärkeäksi tulleen S2-suomen ensimmäinen oppimateriaali.^{cxxvii} Suomessakin on satojen vuosien perinne, että (käytännön) kielioppien

kirjoituksessa voi nojata edeltäjiinsä ja käyttää heidän tekstejään.

Kun Setälä 1879-1880 kirjoitti lauseoppinsa Jahnssonin ajatuksia ratkaisevalla tavalla hyödyntäen, hän liittyi siis pitkään perinteeseen. Mutta tähän perinteeseen ei ainakaan 1800-luvulla kuulunut välittömien edeltäjien työn tulosten riisto antamatta edeltäjille asiaan kuuluvaa tunnustusta. Kannattaa verrata Setälän tapaa siteerata edeltäjiään ja lähteitään muihin Suomessa samaan aikaan ilmestyneisiin käännettyihin tai muuten mukailtuihin kielioppeihin. Miten alkuperäisteokset ja -tekijät sekä muut lähteet on näissä ilmoitettu? Mikä oli maan tapa 1800-luvun jälkipuoliskolla?

H. F. Sohlberg julkaisi 1857 Turussa kirjansa *Lärobok i allmän och svensk grammatik*. Esipuheessa hän ilmoittaa laatineensa ruotsin kielen kielioppiosuuden seuraavasti:

(SIT-74)

“Svenska grammatiken utgör en omarbetning af S. J. Filéns lärobok,^{cxxviii} som redan länge varit allmännare begagnad i landets skolor.” (Sohlberg 1857, paginoimattomasta esipuheesta)

Johan Gabriel Geitlin oli Hämeenlinnan lyseon rehtorina vuosina 1874-1887, Setälän ollessa koulussa oppilaana. Geitlin julkaisi useita latinan ja saksan kielen oppikirjoja, ensimmäisenä *Latinalaisen kieliopin umpisuomalaisen nuorison hyväksi* (1858). Keskeiset lähteensä Geitlin raportoi näin:

(SIT-75)

“Forsmannin, af Brunérin, Madvigin ja R_ben hyvin tunnettuja kielioppia [sic] olen tässä enimmästi noudatellut; suureksi hyödyksi on myös Eurenin “Suomalainen Kielioppi” minulle ollut.” (Geitlin 1858, paginoimattomasta esipuheesta)

Kolme vuotta myöhemmin eli 1861 Geitlin julkaisi *Saksalaisen kieli-opin ynnä lukemiston ja sanakirjan kanssa. Umpisuomalaisille toimittanut J. G. Geitlin. I. Kielioppi. II. Lukemisto ja sanakirja. J. E. Lythin mukaan*. Geitlin ilmoitti siis Lythin merkittävän osuuden esikuvana jo kirjansa nimessä ja nimiösivulla. Esipuheessa Geitlin tarkensi lähteiden käyttöään seuraavasti:

(SIT-76)

“Muoto-opin kirjoittamisessa olen enimmästi noudattanut Lyth’in, Lidfors’sin ja Alm’in kielioppia; lukemisto taas kokonaan on otettu Lyth’in kieliopin 40:nnestä painoksesta.” (Geitlin 1861, paginoimattomasta esipuheesta)

Kirjan vuonna 1870 ilmestyneessä toisessa painoksessa Geitlin sanoi käyttäneensä “etenkin Madvig’in, Schultz’in, Fromm’in ja Bruner’in hyvin tunnettuja kieli-opillisia teoksia”. Vuonna 1867 oli ilmestynyt Geitlinin latinan lauseopin harjoituskirja, jonka esipuheessa samaan tapaan todettiin: “Lähteinä olen parhaasta päästä käyttänyt L. Ramshornin, F. Schultz’in, R. Kühner’in ja I. N. Madvig’in kieli-opillisia teoksia”.

H. G. Perander julkaisi 1860 *Latinalaisen oppikirjan vasta-alkajille, prof. Gyldénin, ruotsiksi kirjoitetun, oppikirjan mukân suomeksi toimittanut H. G. P.* Proveniensi oli erittäin täsmällisesti ilmoitettu.

Gustaf Cannelin ilmoitti kreikan kieliopissaan (1863) täsmällisesti, miten esikuvat olivat vaikuttaneet hänen kirjaansa:

(SIT-77)

“Tässä myös mainitsen, että «alkusanat» ja «säännöttömäin tekosanain luettelo» ovat suomennetut suoraan Langen kielioopin pohjalta, jota kirjaa muutenkin olen paikoin noudattanut, erinomattain asiain järjestämisessä.” (Cannelin 1863, paginoimattomasta esipuheesta)

R. M. Oppmanin kirja *Englannin kielioppi ynnä lukemisto ja sanakirja. I Kielioppi*. Ilmestyi 1867. Kannessa lukee “toimittanut R. M. Oppman” ja lyhyt esipuhe kokonaisuudessaan on seuraavaanasiainen:

(SIT-78)

“Tätä kieliooppia toimittaessa olen seurannut parhaastaan Öhrlander’in, Ekman’in, May’n ja Murray’n teoksia. Lukemisto on melkein kokonansa painettu Öhrlander’in teoksesta sekä sanakirja tehty, lukemistoa tarkoin noutamalla, Webster’in, Thieme’n ja osittain Walker’in sanakirjan mukaan. Muutoin on järjestys piimmastaan yhtäläinen kuin Geitlin’in saksalaisessa ja Floman’in ranskalaisessa kielioopissa.” (Oppman 1867, esipuhe)

Oppman ilmoittaa lähteensä ja riippuvuutensa edeltäjistään täsmällisesti. C. G. Swanin ranskan kielen oppikirjan (1878) kannessa lukee “Ranskan kielen alkeisoppi Carl Pløetz’in mukaan, suomeksi toimittanut C. G. Swan”. Swanin esipuhe alkaa näin:

(SIT-79)

“Se opetuskeino, jota kirjassa *Elementarbuch des Französischen Sprache* von Dr. Carl Pløetz noudatetaan, on niin yleiseen tunnettu maassamme, ettei tarvitse siitä erittäin puhua. Sen sijaan pidän minä velvollisuutenani alkutekijän suhteen lyhyesti luetella tärkeimmät lisäykset ja muutokset, joita kirjaa suomentaessani olen katsonut tarpeellisiksi. --” (Swan 1878: v)

Tekemänsä muutokset Swan sitten esittelee yksityiskohtaisesti. Vuotta myöhemmin Swan (1879) julkaisi kirjan *Ranskan kielioppi ja lukemisto. I. Kielioppi*, jonka melkein kolmisivuinen esipuhe on tarkka selvitys siitä, missä kielioopin osissa tekijä on hyödyntänyt esikuvana ollutta A. W. Flomanin kirjaa *Ranskan kieli-oppi Lukemiston ja Sanakirjan kanssa*, mitä tekijä on kirjoittanut itse uutta (lauseopin säännöt) ja mitä muita kirjoja työssä on käytetty lähteinä (6 kpl).

C. J. Lindeqvistin (1881) *Kreikan kielioppi* sisältää viisisivuisen esipuheen, jossa syntyhistoria on selvitetty samaan tapaan kuin Swan (1879) teki:

(SIT-80)

“Muoto-oppia suorittaessaan tekijä on faktillisen ainehiston päälähteenä käyttänyt Curtiuksen maailman mainiota «Griechische Schulgrammatik», jonka runsasvaraista sisällystä tässä on ollut järjestäminen pedagogillis-metodillisten periaatteiden mukaan, joille tuo kuuluisa tiedemies teoksessaan ei ole antanut tarpeeksi määräävää ja johtavaa valtaa. -- Lauseoppi on muodostettu M. Seyffert’in kirjan mukaan «Hauptregeln der griechischen Syntax» --.” (Lindeqvist 1881: vii-viii)

Sohlberg, Geitlin, Cannelin, Oppman, Swan ja Lindequist ovat täsmällisesti kuvanneet, miten

heidän kielioppinsa ovat syntyneet sekä missä määrin ja miten he ovat hyödyntäneet esikuvateoksiaan. Näihin kirjoittajiin verrattuna nuori Setälä veti paljon enemmän kotiinpäin ja vähätteli arvostelun muodossa peruslähteensä Jahnssonin esikuvallisuuden astetta (SIT-11). Tulkitsen Jahnssonin sanonnat (SIT-40) niin, että hänen mielestään Setälän lauseopin ensimmäisen painoksen kohtuullisempi nimi olisi voinut olla Peranderin (1860) ja Swanin (1878) käyttämää tyyppiä: “Suomen kielen lauseoppi A. W. Jahnssonin mukaan, suomeksi toimittanut E. N. Setälä”.

6. Tutkijayhteisö ja Setälän lauseoppi

6.1. Setälän lauseoppiperinteen vakiintuminen

Olen jo tehnyt selkoa aikalaisten suhtautumisesta Jahnssonin ja Setälän lauseoppeihin. Jahnssonin ensimmäinen painos (1871a) sai myönteisen arvion vastaväittäjältä Julius Krohnilta, mutta muuten melko runsaasti kritiikkiä August Ahlqvistilta, Ferdinand Ahlmanilta ja nimimerkiltä A. H. [J. A. Hagman]. Kahta myöhempää painosta (1886, 1892) ei ammattilehdissä arvosteltu. Setälän lauseopin ensimmäiset kolme painosta saivat enemmän ja nimenomaan myönteistä huomiota osakseen. Senaatti piti ensimmäistä painosta niin hyvänä, että myönsi sen ilmestymisen takia Setälälle erityispalkinnon syksyllä 1882.

Tieteellisissä piireissä Jahnssonin lauseoppi jäi nopeasti Setälän varjoon. Setälän lauseoppihan kanonisoi kolmannen painoksen myötä jo 1890-luvulla. Lauseopin harrastus oli fennistiikassa melkein olematonta kaudella 1900-1950 ennen kaikkea siksi, että Setälä oli ohjannut nuorten tutkijoiden enemmistön kiinnostumaan äännehistoriasta. *Virittäjän* uudesta asiahakemistosta kaudelta 1883-1996 ei löydy viittauksia Jahnssoniin. Perusteellisemmin hänen lingvististä työtään ei siis ole käsitelty ainakaan tällä foorumilla. Sama koskee *Sananjalkaa*, jonka vuosikerroista kaudelta 1959-1988 hakemistojen mukaan löytyy yksi ainoa viittaus Jahnssonin lauseoppiin.^{cxxix} Vuosien 1917-1987 uralistiikan tutkimuksen bibliografian laajassa kielitieteellisessä osassa (BSÜ 1991) yleiskatsausartikkeleissa esiintyvät viittaukset keskeisiin tutkijoihin on sisällytetty hakemistoon, mutta Jahnssoniin ei ole viitattu kertaakaan. Sitaatioselvitystäni F. Karlsson (1994) varten kokosin tietokannan, jossa ovat kaikki *Virittäjän* vuosikerroissa 1981-1993 esiintyneet lähdeviitteet. Tässä aineistossa Jahnssonin lauseoppiin viitataan kaksi kertaa,^{cxxx} Setälän lauseoppiin 17 kertaa. Setälän lauseoppi oli tämän aineiston valossa fennistiikan seitsemänneksi siteeratuin teos.

Mitkä tekijät vaikuttivat Setälän lauseoppi- ja muun kielioppiperinteen nopeaan vakiintumiseen? Tärkeitä syitä olivat tietenkin kirjojen suomenkielisyys ja nopeasti kasvavan suomenkielisen koululaitoksen tarpeet. Setälä oli erinomaisen tuottelias oppikirjojen kirjoittajana eri koulumuotoja varten. Esimerkiksi *Suomen kielen lauseopin* kolmas painos ilmestyi 1891, sen ruotsinkielinen laitos *Finska språkets satslära* 1892, *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi* 1898, *Äidinkielen oppikirja kansakouluja varten* 1899, *Suomen kielen oppikirja alkeisopetusta varten* 1900 ja niin edelleen. Kirjojen suosioon koululaitoksessa myötävaikutti niiden pedagoginen ja ohjaileva ote (Larmola 1966: 7). Kirjakielen standardit eivät vielä olleet vakiintuneet, ja siksi selkeät normatiiviset säännöt olivat tervetulleita.^{cxxxi} Setälä osasi markkinoida kielioppejaan harvinaisen tehokkaasti suppean, konkreettisen ja autoritaarisen esitystavan avulla (Häkkinen 1995: 263). Näin setäläläinen kielenkuvaus valloitti suomenkielisen koululaitoksen tehokkaasti.

Setälän lauseoppia käytettiin laajalti suomenkielisessä koululaitoksessa jo 1880-luvun keskivaiheilla. Tieteellisesti merkittävin tapahtuma ajoittuu jo vuoteen 1888, kun kirjan toinen painos (1884a) otettiin Helsingin yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden tutkintovaatimuksiin, mahdollisesti Setälän omasta ehdotuksesta (hän hoiti virkaa tekevänä suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virkaa syyslukukauden 1887).^{cxxxii} Näinkin varhain teos siis oli virallisesti hyväksytty oppikirjaksi koulutusjärjestelmän kaikilla asteilla. Vuoteen 1890 mennessä siitä oli tullut suomen kielen lauseopin tieteellisenkin kuvauksen eksemplaari eli malliratkaisu (Kuhnin mielessä).^{cxxxiii} Se tarjosi käsitteet, joiden mukaan lauseiden rakenne hahmotettiin: siitä tuli käytännössä paitsi pedagoginen myös tieteellinen normi. Tästä on osoituksena muun muassa se, että syntaksin tutkimuksessa alettiin jo näinä vuosina viitata Setälän lauseoppiin tieteellisenä auktoriteettina, näin esimerkiksi Knut Cannelin (1888) ja Salu Latvala (1894). Kirjan saaman monenlaisen tunnustuksen ansiosta Setälä itsekin saattoi alkaa uskoa sen sisällön itsenäiseen tieteelliseen innovatiivisuuteen, vaikkei hän alun perin olisikaan tätä uskonut tai sisältöä sellaiseksi tarkoittanut.^{cxxxiv} Vastaavasti Jahnssonin ansiot ja tieteellinen prioriteetti unohtuivat,^{cxxxv} ja hänen reaktionsa plagiointisyytöksen muodossa on tämän valossa aivan ymmärrettävä. Koska lauseopin ilmiöitä ei (harvalukuisia poikkeuksia lukuun ottamatta) tutkittu 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, alkoi näyttää siltä, että suomen kielen lauseopin kuvaus alkoi Setälästä — ja päättyi Setälään.

Mikä on ollut tutkijayhteisön rooli tässä prosessissa kautta vuosikymmenten? Miten tutkijayhteisö on suhtautunut Setälän lauseopin syntyhistoriaan, erityisesti Jahnssonin ja Setälän lauseoppien suhteeseen? Voidaan erottaa neljä eri tapaa, millä tutkijayhteisö on tulkinut Jahnssonin ja Setälän lauseoppien riippuvuussuhteet ja keskinäisen innovatiivisuuden asteen.

6.2. “Setälän lauseoppi — omaperäinen, innovatiivinen luomus”

Setälän lapset Salme (SIT-27, SIT-28) ja Vilho Setälä (SIT-29) ovat esittäneet, että Setälä (1880) olisi ollut täysin itsenäinen, teoreettisesti ja pedagogisesti omaperäinen luomus. Jotkin tutkijayhteisön jäsenetkin ovat levittäneet myyttiä Setälän lauseopin ensimmäisen painoksen omintakeisuudesta ja täysin itsenäisestä syntyhistoriasta. Näin kirjoittaa Niilo Liakka^{cxxxvi} vuonna 1936 muistosoissaan Setälälle tämän aktiivista tutkimuspanosta korostaen:

(SIT-81)

“Jo kolmannella luokalla Setälä lienee alkanut suunnitella tarkoituksenmukaisemman äidinkielen oppikirjan valmistamista ja kun hän oli 16-vuotias, pari vuotta ennen hänen ylioppilaaksi pääsyään, ilmestyi painosta hänen sepittämänsä Suomen kielen lauseoppi. -- Kaikissa näissä itsenäisesti suunnitelluissa ja käsitellyissä oppikirjoissansa hän on soveltanut uudenaikaisen kielentutkimuksen periaatteita alkeisopetukseen juurruttaen niitä yleiseen tietoisuuteen.” (Liakka 1936: 166, 169)

Yrjö Larmola, Setälän elämänvaiheiden tutkija (Larmola 1964), kirjoittaa samassa hengessä, kenties Salme Setälän teksteihin nojaten:

(SIT-82)

“Yleisesti tiedetään, että Setälä aloitti kielentutkijan uransa erinomaisen varhain, koulupoikana. Suomen kielen lauseopillisen yleisesityksen laadinta edellytti huomattavaa perehtymistä kielitieteen periaatteisiin. Ne kategoriat — sanaluokat, lauseenjäsenet, pääteaines, prepositiot, postpositiot jne. — joiden mukaan länsimaiset kielet on totuttu hahmottamaan, oli tuonaikaisessa koulussa opetettava latinan avulla. Aikaisempi suomalainen tutkimus, lähinnä August Ahlqvistin ja Arvid Genetzin, sekä jo kouluaikaiset kirjalliset tuttavuudet saksalainen Max Müller ja unkarilainen Jozsef Budenz lujittivat teoreettista pohjaa. Setälän 16-vuotiaana oman koulunsa — ja oman luokkansa — käyttöön kirjoittama Suomen kielen lauseoppi oli perustavanlaatuisen uudisluomus ja säilytti asemansa koulukirjana 1950-luvulle asti (ajanmukaistettuna tietysti).” (Larmola 1993: 8)

Samaan tapaan Setälän omaperäisyyttä arvioi Tauno Nurmela, romanisti ja Turun yliopiston entinen kansleri, Edwin Linkomiestä käsittelevässä artikkelissaan:

(SIT-83)

“Tieteellisessä varhaiskypsyydessä Edwin Linkomiehen voittaa vain toinen suuri satakuntalainen kielimies ja poliitikko, Emil Nestor Setälä, joka julkaisi ensimmäisen tieteellisen teoksensa jo 16-vuotisena koululaisena.” (Nurmela 1965: 100)

Nämä kannanotot eivät vastaa todellisuutta. Yhtä kaikki myyttiset mittasuhteet saavuttanut ja laajalle levinnyt käsite “Setälän lauseoppi” on suurin piirtein samansisältöinen.

6.3. “Setälän lauseoppi — suomenkielisen lauseopin perusta”

Fennistiipereissä yleisin tulkinta Setälän lauseopista on korostanut sen asemaa suomenkielisen lauseopin kirjoituksen pioneerityönä ja perinteen luojana ottamatta eksplisiittisesti kantaa sen ja Jahnssonin lauseopin suhteeseen ja toisaalta korostamatta nuoren Setälän syntaktista innovatiivisuutta. Tällaisia luonnehdintoja ovat esittäneet esimerkiksi Y. H. Toivonen (1935), E. A. Tunkelo (1935), J. J. Mikkola (1936), Artturi Kannisto (1938-1939), Paavo Ravila (1964), Osmo Ikola (1965), Pertti Virtaranta (1965), Liisa Heikkinen (1980), Mikko Korhonen (1986), mietintö *Kieli ja sen kieliopit* (1994), Kaisa Häkkinen (1995) ja Matti Leiwo (1996).^{cxxxvii}

Jahnssonin osuus on vuosikymmenten varrella unohtunut, mihin on myötävaikuttanut sekin, ettei Setälä sisällyttänyt mainintaa Jahnssonin ja Genetzin osuuksista lauseopin esipuheeseen neljännestä painoksesta (1896a) eteenpäin.

6.4. “Jahnsson — Setälän hyvä esikuva”

Pienempi tutkijoiden tai asianharrastajien joukko on selväsanaisesti maininnut Jahnssonin merkityksen Setälän lauseopin esikuvana, kiinnittämättä kuitenkaan huomiotaan plagiointiongelmaan.

Nimimerkki O. G. [Otto Grotenfelt] totesi ilmoittaessaan *Finsk Tidskriftissä* lyhyesti Setälän lauseopin ilmestymisestä, että “Setälä har på syntaxens fält haft några goda föregångare; i detta afseende är den så kallade Jahnssonska satsläran särskilt beaktansvärd” (O. G. 1882: 301).

A. W. Jahnsson kuoli 1894. Jahnssonin kuoleman 40-vuotismuiston kunniaksi paljastettiin Turun Suomalaisessa Klassillisessa Lyseossa hänen muotokuvansa vuonna 1934. Muotokuvan paljastuspuheessa lehtori F. O. Lehto lausui muun muassa näin:

(SIT-84)

“Jahnssonin lauseopin seuraajaksi tuli sitten E. N. Setälän tunnettu lauseoppi. Jahnssonin suomenkielen lauseoppi oli tunnollisen tieteellisen tutkimuksen tulos, jonka vaikutukset näkyivät selvästi Setälän lauseopissa.” (Lehto 1934: 2)

Vuoden 1950 jälkeen, suomen kielen syntaksin tutkimuksen taas elpyessä, Jahnssoniin on silloin tällöin viitattu arvostavassa hengessä. Göran Karlsson (1965: 14) totesi näin: “Ensimmäinen kokonaisesitys tältä alalta [syntaksista] oli A. W. Jahnssonin *Finska Språkets Satslära* (1871). Pääasiassa Jahnssonin laskemalle varmalle pohjalle rakentui se *Suomen kielen lauseoppi*, jonka 16-vuotias lukiolainen E. N. Setälä opettajansa Arvid Genetzin johdolla laati ja julkaisi v. 1880”. Liisa Heikkinen (1981: 31) käyttää samantyyppistä sanontaa ja sanoo Jahnssonin lauseopin laskeneen “varman pohjan suomen syntaksin tutkimiselle ja kirjoittamiselle”. Yrjö Larmola (1966: 6) toteaa Setälän lauseopin sanajärjestyssääntöjä ja –normeja käsittelevässä sivulaudaturtutkielmassaan, että Jahnssonin kirja on Setälän päälähde. Myös teossarjassa *Suomen kirjallisuus* on realistinen kuvaus Jahnssonin ja Setälän lauseoppien suhteesta:

(SIT-85)

“Entisiin verrattuna laajoja kieliopeja julkaisivat Yrjö Koskinen (1860) ja A. W. Jahnsson (1871). Heidän esityksiensä pohjalta laati sitten lukiolainen E. N. Setälä tunnetun lauseoppinsa (1880), jonka lukuisiin, etevästi täydennettyihin painoksiin sivistyneistömme käsitys äidinkielen syntaksista olennaisesti perustuu. Äänne- ja muoto-opin alalta ilmestyi samoihin aikoihin Arvid Genetzin esitys (1881), jota niin ikään on pidetty edeltäjiään huomattavasti ansiokkaampana.” (Kuusi 1968, toim.: 35)

G. J. Stipa (1990: 278) kirjoittaa Kaukolaan (1959) viitaten, että Jahnssonin syntaksi “inspiroi” Setälää lauseopin teossa. Matti Leiwon ja Lea Niemisen (painossa) mukaan Setälän lauseoppi perustui Jahnssonin kirjaan.

6.5. “Setälä — Jahnssonin plagiaatti?”

Kukaan aikalainen ei kiinnittänyt kriittistä huomiota Setälän riippuvuuteen Jahnssonista. Vuosien 1889-1891 virantäytön yhteydessä useat Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston ja konsistorin jäsenet asettivat Setälän itsenäisen panoksen lauseopin (1880) kirjoittajana kyseenalaiseksi, mutta kaikki nämä kriitikot pitivät ratkaisevien virikkeiden antajana työn teettäjää ja ohjaajaa Arvid Genetziä eivätkä Jahnssonia.

Jahnssonin lyhyt ja tutkijayhteisöltä unohtunut virke hänen lauseoppinsa vuonna 1886 ilmestyneen toisen painoksen esipuheessa (SIT-40) toi päivänvaloon Setälän lauseopin provenienssin ongelman. Seuraava löytämäni viittaus Jahnssonin ja Setälän lauseoppien plagiatiinomaiseen suhteeseen on 50 vuotta nuorempi, Martti Rapolan 8.2. 1936 pitämästä muistopuheesta Setälästä [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-86)

“Viidesluokkalaisena tämä oppilas kirjoitti jo suomen kielen muoto-opin luonnoksen, joka tosin jäi hänen pöytälaatikkonsa salaisuudeksi, mutta seuraavana lukuvuonna hän opettajansa Arvid Genetzin kehotuksesta ryhtyi valmistelemaan suomen lauseopin oppikirjaa — toht. A. W. Jahnssonin v. 1871 ilmestynyt oppikirja oli ruotsinkielisenä hankala suomenkielisissä kouluissa käytettäväksi ja sitä paitsi tarpeettoman laaja —, ja E. N. S:n 54-sivuinen «Suomen kielen lause-oppi. Oppikirjan koe» ennätti tosiaankin julkisuuteen niin hyvissä ajoin ennen syyslukukauden alkua 1880, että se voitiin ottaa käytäntöön tekijän omalla ja seuraavalla, koulun ylimmällä luokalla.

Tapaus oli kieltämättä erikoinen, aiheuttipa se myöhemmin julkisen sanomalehtiväittelynkin Setälän ja Jahnssonin kesken. Tärkeintä Setälän kannalta oli kuitenkin, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seura uskoi seuraavana vuonna haettavaksi julistamansa lauseopillisen matka-apurahan hänen käytettäväkseen, vaikka kilpailijoiden joukossa oli filosofiantohtorikin, ja siten tämä lukiolainen, **jonka taipumusten laadusta ei enää saattanut olla epäilyjä**, pääsi ensimmäiselle tieteelliselle tutkimusmatkalleen. Retken tuloksena oli itsenäisesti suunniteltu «Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä», joka ilmestyi 1883 235-sivuisena teoksena, siitä n. 65 sivua huolellisesti merkittyjä murretekstejä.” (Rapola 1936: 31)

Rapolan sananvalinnat osoittavat hänen olleen tietoinen Setälän lauseopin provenienssin ongelmallisuudesta: sen jälkeen, kun Setälä 1883 oli saanut lauseopillisen tutkimusmatkastipendin, hänen taipumustensa “laadusta ei enää saattanut olla epäilyjä”, ja matkan tuloksena oleva tutkimus (Setälä 1883a) oli “itsenäisesti suunniteltu”, vihjauksena tietenkin, että 1880 ilmestynyt lauseoppi ei ollut itsenäisesti suunniteltu.

Setälän syntymän 100-vuotispäivän aattona 26.2. 1964 Yleisradion rinnakkaisohjelmassa lähetettiin muisteluohjelma otsikolla “E. N. Setälä kielentutkijana ja poliitikkona”, jonka esiintyjät olivat Setälän tuolloin 96-vuotias veli Otto Setälä, lapset Vilho ja Salme Setälä, professorit Aarni Penttilä ja Martti Rapola sekä kouluneuvos Arvo Inkilä (SKNA, nauhoite 3420). Ohjelmassa Rapola luonnehti Setälän lauseopin riippuvuutta Jahnssonista vielä suuremmin sanoin kuin vuoden 1936 muistosanoissaan. Rapola esitti kysymyksen, miten oli mahdollista, että Setälä sai aikaan lauseopin jo 15-vuotiaana koulupoikana. Tähän Rapola näki kaksi syytä. Toinen oli Setälän poikkeuksellinen kypsyytensä ja pystyvyys, toinen se, että Setälällä oli “vankka asiapohja käytettävänä”. Rapola jatkoi: “Ei tarvitse paljon selailta Jahnssonin teosta ja Setälän Suomen kielen lauseoppia pannakseen merkille, että jälkimmäinen todella rakentuu edelliselle. Mutta nuoren tekijän poikkeuksellinen kypsyytensä tulee silti selvästi esille siinä taidossa, jolla lyhentäminen on suoritettu, ja samoin niissä parannuksissa, jotka Jahnssonin esitykseen on tehty”.

Eeva Annikki Kaukolan pro gradu -tutkielmasta (1959) on jo ollut puhe (SIT-65). Kaukola osoitti seikkaperäisesti, kuinka suoraan Setälä on hyödyntänyt Jahnssonin kuvauksia. Liisa Heikkinen (1981: 81) on Stipan (1990) ohessa niitä harvoja tutkijoita, joka on kiinnittänyt huomiota Kaukolan tuloksiin. Heikkinen toteaa Kaukolaan viitaten, että Setälä on lauseoppinsa ensimmäisessä painoksessa “seurannut uskollisesti sääntöjen muodostuksessa päälähteensä Jahnssonin lauseopin metodia”.

Väitöstilaisuuden alkajaispuheenvuorossaan ensimmäisen infinitiivin lyhyen muodon jäsentämisestä Pauli Saukkonen (1966) kuvasi osuvasti Setälän (1880) riippuvuutta edeltäjistään:

(SIT-87)

“Nykyaikoihin pysyneen tradition loi E. N. Setälä. Käsitusten vakiintumisen ymmärrämme hyvin: Setälän lauseoppi oli ensimmäinen suomenkielinen ja oli vuosikymmenet alan ainoa esitys, ja tekijästä itsestään tuli auktoriteetti. Kuitenkin on todettava, että hänen 16-vuotiaana v. 1880 julkaisemansa Suomen kielen lauseoppi ei ollut ainakaan 1. inf. lat:n jäsenysperiaatteiden osalta erityisen omaperäinen, vaan hän seuraili ja yhdisteli siinä edeltäjiensä teoksia aina esimerkkejä myöten. On tietymätöntä, mikä on hänen opettajansa Genetzin osuus asiassa, mutta joka tapauksessa hänen periaatteenaan näyttää olleen 1. inf. lat:n puristaminen niihin jäsentelykaavioihin, jotka oli muodostettu nominien käytöstä. Eurénilta ja Coranderilta hän sai objektikategorian ja subjektikategorian täydellisimmin lähimmältä edeltäjältään Jahnssonilta.” (Saukkonen 1966: 155)

Kaisa Häkkinen (1994: 11, SIT-70) on epäsuorasti luonnehtinut Setälää (1880) plagiaatiksi. Samantapaisesti Saara Peltola luonnehtii Jahnssonin ja Setälän lauseoppien suhdetta:

(SIT-88)

“Eemilillä oli oli työnsä pohjana koulussa käytetty Jahnssonin Finska språkets satslära. Tätä lyhentämällä, osin täydentämällä ja puhuttuun kieleen vertaamalla hän sai valmiiksi Suomen kielen lauseopin, jonka Genetz katsoi julkaisukelpoiseksi sellaisenaan.” (Peltola 1998: 10)

Rapola, Kaukola, Saukkonen, Häkkinen ja Peltola eivät käytä sanaa *plagiaatti*, mutta heidän ajatuksensa tai tutkimustuloksensa ovat sellaisia, että tarkkaavainen lukija voi päätellä heidän ymmärtäneen Jahnssonin vaikutuksen Setälään.

7. Muita tutkimuseettisiä syytöksiä Setälää kohtaan

Sekä Jahnssonin lauseopin toisen painoksen esipuheesta että hänen Rothstenille lähettämistään kirjeistä käy ilmi, että Jahnsson piti Setälän lauseopin ensimmäistä painosta oman lauseoppinsa alkuperäisversion plagiaattina. Setälän tutkijapersoonallisuuden ymmärtämisen kannalta merkityksellinen tosiseikka on, että häntä kohtaan on esitetty useita muitakin tutkimuseettisiä, erityisesti plagiointiin liittyviä syytöksiä. Esittelen seuraavaksi kymmenen tällaista tapausta, niin yksityiskohtaisesti kuin olen ne pystynyt selvittämään ja dokumentoimaan.

7.1. Vähäinen Suomalainen Lukukirja

Jahnsson piti *Uuden Suomettaren* yleisönosaston kirjoituksessaan 6.2. 1887 (SIT-42) Setälän oppikirjaa *Vähäinen Suomalainen Lukukirja* (1884b) oman oppikirjansa *Lukemisia Suomen kieltä oppivaisten hyödyksi* (1866) plagiaattina. Setälä kielsi syytöksen *Uudessa Suomettaressa* 13.2. 1887 (SIT-43) vedoten muun muassa siihen, että hän oli lukukirjansa “toimittaja” eikä tekijä. Tämä on kuitenkin korkeintaan puolittomuus. Kannessa Setälän nimi esiintyy normaaliin tapaan kirjan tekijänä, kirjan toimittamisesta ei tässä lainkaan mainita. Nimiösivulla tekijän tai toimittajan nimeä ei mainita ollenkaan. Esipuheessa Setälä puhuu ohimennen itsestään toimittajana, mutta ei ilmoita käyttämiään lähteitä. Hän nimenomaan kieltää sen, että ennen hänen kirjaansa olisi ollut olemassa vastaavia tälle tasolle sopivia suomen kielen opiskelun apuneuvoja:

(SIT-89)

“Alkulause.

Kustantajan pyynnöstä lausuttakoon tässä muutamia sanoja tämän pienen, vaatimattoman, alkuansa vain toimittajan omaa tarvetta varten syntyneen kirjan tarkoituksesta. — Kirjan toimittaja joutui näet tämän vuoden alusta antamaan suomen kielen opetusta eräässä tšekäläisessä ruotsinkielisessä yksityiskoulussa oppilaille, jotka olivat lukeneet vuoden suomea Kockströmin oppikirjan mukaan ja siis jo voittaneet ensimmäiset vaikeudet. Hän tahtoi silloin vaihtaa mainitun oppikirjan johonkin lukukirjaan useammistakin syistä. Ensinnäkin hänellä on omasta kouluajastaan se kokemus, ett’ei mikään ole enemmän kaikkea oppilaan intoa kuolettavaa kuin kieliopin sääntöjen päähän ajaminen yksinomaisesti harjoitus-esimerkkien kautta, joissa ei ole vähintäkään keskinäistä yhteyttä. Toiselta puolen hän on saanut huomata että yhdenjaksoiset kertomukset aivan toisella tavalla virkistävät oppilaita ja että vasta niitä lukemalla oppilas voipi saada opittavan kielen sanavaraston, muodot ja lausetavat eläväksi omaisuudekseen. Teki siis mieli ryhtyä jotakin tälle edistyskannalle sopivaa lukukirjaa oppilailla luettamaan, mutta mitään semmoista ei ollut olemassa. Hän päätti sen vuoksi, sinne tänne tuumailtuaan, panna kokoon tämän pienen lukukirjan, joka vähitellen edistyy helpommasta vaikeampaan. Niinpä ei kirjaseen ensi kappaleissa esiinny supistuvaisia nomineja, supistuvaisia verbejä tulee vasta 25:nneestä kappaleesta alkaen esiin, passiivia vieläkin myöhemmin ja nominaalimoodi-järjestelmiä vain kirjan viimeisissä proosakappaleissa, jotka muutenkin ovat vaikeampia. Toimittajan aikomus on kirjoittanut oppilaille kappaleiden sanat vihkoihin, käännettäväksi, sekä lopuksi muistista kerrottaa ja kirjoittanut ne heillä. Käsikkäin tämän kanssa käypi kieliopin opetus siten, että tarpeellisimmat säännöt ensin analyttisesti runsaiden esimerkkien ja sekä suullisten että kirjallisten harjoitusten kautta johdetaan ja sitten opitaan Genetzin oivallisesta kieliopista. Tarvittavat lauseopin säännöt opitaan saman menestystavan mukaan ja kirjoitetaan vihkoihin.

Toimittaja ei saata toivoa että kukaan muu opettaja ottaisi tätä muutamain joutohetkien tuotetta samalla tavoin käyttääkseen, mutta hän uskaltaa kumminkin luulla mahdolliseksi, että kirjaa kävisi viljeleminen jonkinlaisena virkistimenä oppilaille Kockströmin luvun ohessa ja välissä, sekä myöskin valmistuksena Ahlqvistin lukemistolle. Helsingissä 15 p. syysk. 1884.

E. N. Setälä” (Setälä 1884b: 3-4)

Lukukirjan arvostelussaan (1885) V. R. Kockström kiinnitti huomiota Setälän väitteeseen, ettei lukukirjalla ollut esikuvia. Kockström totesi Jahnssonin lukukirjan olleen esikuvana ja senkin, että Setälä oli ottanut useita kertomuksia suoraan tästä kirjasta:

(SIT-90)

“Med förvåning hafva vi erfarit hr S. vara så litet bevandrad i vår pedagogiska litteratur, att han kan säga, att en bok sådan som den, hvilken han nu utgifvit, icke funnits. Emellertid utkom redan 1869^{cxxxviii} «Lukemisia Suomenkieltä oppivaisten hyödyksi koulua ja kotia varten» af A. W. Jahnsson. «Lukemisia Suomenkieltä oppivaisten hyödyksi» innehåller också ett stort antal af just samma berättelser som de, hvilka hr S. i sin bok intagit.” (V. R. Kockström [V. R. K.] 1885: 109)

Kockström päätyy pitämään Jahnssonin lukukirjaa huomattavasti parempana ja Setälän kirjaa sopivana käytettäväksi vain suomenkielisissä kouluissa. Kockström (1885) lienee ensimmäinen Setälään kohdistuva julkinen plagiointisyttö.^{cxxxix} Saara Peltolan mukaan (1998: 16) Setälä kokosi

lukukirjansa muutamassa viikossa. Tämäkin viittaa valmiina olevien aineiden käyttöön ja muokkaamiseen.

Setälän puolustusargumenteista (SIT-43) onnistunein oli sen osoittaminen, että Jahnsson itse oli lukemistoonsa lainannut kertomuksia muilta lähdeä ilmoittamatta. (Kenties tämä vähensi Jahnssonin halua viedä plagiointisyytöksensä loppuun asti.) Setälän viittaus maan tapaan ei ollut vailla perusteita. Vastineessaan Kockströmille Setälä (1885: 337) myös kielsi kokonaan kieltäneensä esikuvien olemassaolon. Hän oli vain sanonut, ettei ollut “tälle edistyskannalle” sopivia lukukirjoja, sillä Jahnssonin ei ollut tällainen, koska se Setälän mukaan jo edellytti enemmän esitietoja. Setälä plagioi osittain muutellen myös Jahnssonin ajatuksia oppikurssin progressiosta. Olihan Jahnsson tyytymättömyytensä julkistaessaan (SIT-42) nimenomaan vedonnut tekemäänsä itsenäiseen työhön: “-- kertomukset olivat muodostettava niin, että määrätyt muodot ja säännöt niissä tulivat askel askelelta esille, ja että ne sanat ja sanamuodot vältettiin, joiden tuntemista ei vielä saattanut oppilailta vaatia”. Näin Jahnsson (1866) oli ilmaissut tavoitteensa:

(SIT-91)

“Kaikissa tähän asti painetuissa lukemistoissa on jo ensimmäisten kappalten lukeminen vaatinut lukialta tuttavuuden kaikkien sanain muotojen ja muutamain vaikeampain lauseopin sääntöjen kanssa. Tämän haitan poistamista tarkoittaa tämä kirjanen.” (Jahnsson 1866, paginoimattomasta alkulauseesta)

Setälän lukukirjan toinen painos ilmestyi 1886, esipuhe on päivätty 15. syyskuuta. Kannessa Setälän nimi on entiseen tapaan tavanomaisena tekijänä, mutta nimiösivulla sanotaan nyt ensimmäisestä painoksesta poiketen “Toimittanut E. N. Setälä”. Setälä oli siis hivenen vähentänyt omaa osuuttaan. Sama asetelma on kolmannessa painoksessa 1889. Vuonna 1895 ilmestyneessä neljännessä painoksessa Setälä ilmoitetaan kansitekstissäkkin toimittajaksi, mutta ei enää kuudennessa painoksessa 1905 eikä seitsemännessä 1914.

Lukukirjansa kolmanteen (1889) ja myöhempisiin painoksiin Setälä lisäsi *Uudessa Suomettaressa* esittämänsä lupauksen mukaisesti maininnan sitä, että hän oli ottanut eräitä lukukappaleita muun muassa Jahnssonilta. Viimeisessä eli seitsemännessä painoksessa todetaan edelleen näin:

(SIT-92)

“Kappaleet 7, 9, 13, 18, 23, 31, 35, 36 ovat tähän painetut A. W. Jahnssonin «Lukemisien» mukaan, –.” (Setälä 1914: vi)

Myös A. Kallio (1885) kirjoitti arvostelun Setälän *Vähäisestä suomalaisesta lukukirjasta*. Kallion arvio oli myönteinen, eikä hän maininnut mitään Jahnssonin lukukirjan olemassaolosta tai mahdollisesta esikuvallisuudesta.

7.2. Yhteissuomen murteiden luokittelu

A. A. Borenius-Lähteenkorvalla oli jo 1870-luvulla tekeillä väitöskirja suomen murteista ja lähisukukielistä sekä niiden sukulaisuussuhteista ja historiasta. Väitöskirja ei kuitenkaan Boreniuksen monien muiden hankkeiden johdosta koskaan valmistunut. Tähän työhön liittyen Borenius julkaisi vuonna 1890 *Uudessa Suomettaressa* artikkelin otsikolla “Yhteissuomen murren keskinäisestä sukulaisuussuhteesta”, viikko ennen Setälän virkaväitöskirjan tarkastustilaisuutta, joka oli 15.10. 1890. Yhteissuomen murteilla Borenius tarkoitti nykyisen terminologian mukaan itämerensuomalaisia kieliä murteineen. Lokakuun 4. päivänä 1890 päivätyn artikkelin tarkoituksen Borenius määritteli näin:

(SIT-93)

“Eräässä väitöksessä, joka ilmestyy näinä päivinä, kuuluu kosketettavan ainetta, joka kauvan on ollut allekirjoittaneen ajatusten esineenä, eli Yhteis-Suomen murren keskinäiseen sukulaisuussuhteeseen. Minä en tiedä, mitä väitöksen tekijä siitä asiasta sanoo, mutta koska pidän luultavana, että hän ainakin pääasiallisesti tulee samallisiin päätöksiin kuin minä, ja koska tiedän, että mielipiteeni eivät ole olleet toisiin tutkijoihin vaikuttamatta, niin tahdon tässä ainakin lyhyesti lausua ajatukseni, joka tässä asiassa on ollut vakaantunut jo lähes kaksikymmentä vuotta, pidättäen itselläni oikeuden vastedes täydellisemmin tuoda esiin sen perusteet.” (Borenius, Uusi Suometar 7.10. 1890)^{cx1}

Borenius julkisti ajatuksensa juuri tuona ajankohtana ilmeisesti saadakseen tuloksiinsa tieteellisen prioriteetin. Hän ei suorin sanoin syytä Setälää ajatustensa omaksumisesta, mutta vihjaus on ilmeinen: “eräässä väitöksessä” ja “mielipiteeni eivät ole olleet toisiin tutkijoihin vaikuttamatta”.

Erkki Itkonen (1936) ei Boreniuksesta kirjoittamassaan elämäkerrassa tarkemmin analysoi Setälän virkaväitöskirjan (1890) ja Boreniuksen äsken mainitun kirjoituksen suhdetta, mutta toteaa, että Boreniuksen kirjoitus on tieteellisenä kannan ilmaisuna kiintoisa. Boreniuksen kirjeenvaihdosta käy ilmi, että hänellä oli jo vuonna 1880 valmiina osia aiotusta kielitieteellisestä väitöskirjastaan, muun muassa johdanto, jonka otsikkona oli “Suomen kielen murren jakautuminen”.^{cxli} Siten ei ole syytä epäillä Boreniuksen ilmoitusta vuodelta 1890, että hänen uusi hahmotelmansa murteiden suhteista olisi ollut olemassa “kauvan” eli ainakin kymmenen vuotta, Boreniuksen oman ilmoituksen mukaan jopa 20 vuotta.

Setälän (1890) tulkinnat suomen murteiden ja lähisukukielten suhteista ovat lähellä niitä, mitä Borenius esitti. Borenius sanoo esimerkiksi, että kaikki nämä kielimuodot ovat lähellä naapurimurteitaan, että murteet yleensä “leviävät ikään kuin kehänmuotoiset laineet”, että yksikään nykyinen murre ei ole kehittynyt muuttumattomana säilyneestä toisesta murteesta, ja että karjala, aunus ja vepsä ovat murteenomaisessa suhteessa keskenään. Boreniuksen ajatukset ovat innovatiivisia verrattuna siihen kaksijakoiseen murteiden jaotteluun (“hämäläiset” vs. “karjalaiset”), joka periytyi Porthanilta ja jota muun muassa Sjögren (Suomenlahden eteläpuolelle laajennettuna), Castrén, Lönnrot, Ahlqvist ja Julius Krohn olivat pääperiteittäin tukeneet. Borenius toteaa ajatustensa poikkeavan kaikkien näiden tutkijoiden luokittelusta.

Setälä (1890: IV) esittää aivan samanlaisia ajatuksia suomesta, karjalasta, aunuksesta, vepsästä, vatjasta, virosta ja liivistä: “Nämä kielet elikkä murteet, jos niin tahdotaan, ovat hyvin lähellä toisiaan, niin että osittain raja kielen ja murteen välillä on jotenkin mielivaltainen.” Myös yhteissuomen käsite eli kantasuomi historiallisena oletuksena näyttää Boreniuksella ja Setälällä olleen sama.

Borenius osallistui myös Setälän virkaväitöskirjan tarkastustilaisuuteen 15.10. 1890 ja

esiintyi ylimääräisenä vastaväittäjänä.^{cxlii} Martti Haavion (1931: 11) mukaan Borenius tällöin herätti huomiota polemisoidessaan Setälää vastaan. Polemiikin kohteena oli ollut juuri yhteissuomen eli kantasuomen murteiden luokittelu ja uuteen ajatukseen liittyvä kiistanalainen prioriteetti. Setälän (1890) esipuheessa tai muussa tuotannossa Boreniusta ei mainita tämän asian yhteydessä.

Setälä oli esittänyt puheena olevat ajatuksensa jokseenkin samassa muodossa jo 5.3. 1888 esitelmässä, jonka hän piti Upsalan kielitieteellisessä yhdistyksessä.^{cxliii} Boreniuksen prioriteettia keksintöön tämä ei silti muuta. Ei ole luontevaa ajatella, että Setälä (1888) olisi ollut näiden ajatusten ensimmäinen esittäjä ja että Borenius olisi lainannut ne tästä lähteestä. Genetz (1889) arvosteli Setälän (1888) artikkelin *Valvojassa*, ja luovutti tuolloin prioriteetin Setälälle: “aivan uusi on samoin tekijän esittämä yhteissuomen kielten ryhmitys”.

Boreniuksen väitteiden todenperäisyyttä ei tietenkään voi todistaa. Hän on ilmeisesti puhunut muille tutkijoille tulkinnoistaan, jolloin ne ovat tulleet laajemman tutkijayhteisön tietoon. Prioriteettiaan ajatuksiinsa Borenius ei ole saanut ankkuroiduksi, koska hän ei niistä kirjoittanut. Setälä on tietenkin voinut päätyä tulkintaansa itsenäisesti. Molempiin erikseen on saattanut vaikuttaa Johannes Schmidtin kuuluisa kielellisten muutosten aaltoteoria vuodelta 1872, jonka ajatustapoja niin Boreniuksen kuin Setälän tulkinnat muistuttavat. Tällöin heillä olisi ollut yhteinen innoittaja. Sovellus itämerensuomeen oli kuitenkin suomalainen innovaatio.

7.3. Virkaväitöskirja

Eniten plagiointisyytöksiä Setälää kohtaan on esitetty suomen kielen ja kirjallisuuden professuurin täytön yhteydessä 1889-1891. Keskustelun kohteena oli erityisesti Setälän virkaväitöskirjan riippuvuus Vilhelm Thomsenista (kuva 24) ja hänen tutkimustyöstään.

(Kuva 24)

Kööpenhaminan yliopiston vertailevan kielitieteen professori Vilhelm Thomsen (1842-1927), Setälän appi vuodesta 1913. Pronssipysti (Helsingin yliopiston museo).

Voidaan sanoa, että Thomsen toimi Setälän virkaväitöskirjan etäohjaajana. Kirjeessä 23.3. 1889 Setälä kysyy Thomsenin mielipidettä, kannattaisiko hänen laatia väitöskirjansa “yhteissuomen äänneopin pääkohdista” (KBK). Tähän Thomsen vastasi heti myöntävästi ja antoi konkreettisia neuvoja, joista Setälä kiitti 1.4. 1889. Syyskuun 23. päivänä Setälä pyysi Thomsenilta, että tämä välittömästi lähettäisi hänelle painossa olevan balttilaisten ja itämerensuomalaisten kielten suhteita käsittelevän teoksensa (1890) vedokset:

(SIT-94)

“Minä nyt hyvin kipeästi tarvitsisin Teidän teostanne liettualais-lättiläisestä vaikutuksesta suomen kieleen. Sen vuoksi rohkenen Teiltä kysyä, olisiko mahdotonta antaa kirjapainolle käsky lähettää kaikki valmiiksi painetut arkit minulle. Jos se voisi tapahtua ja niin pian kuin mahdollista, olisin Teille suuressa kiitollisuuden velassa.” (Setälän kirje Thomsenille 23.9. 1889, KBK)

Pari viikkoa myöhemmin Setälä oli jo saanut tuohon mennessä valmistuneet vedokset ja pyytää vedoksia lisää:

(SIT-95)

“Monet sulimmat kiitokset niistä arkeista (2-15, siv. 9-120) Teidän teostanne, jotka eilen sain. Olen ne mitä suurimmalla intressillä uudestaan lukenut lävitse, koska nyt asiaa kuitenkin enemmän ymmärrän kuin Kööpenhaminassa käydessäni. Pyydän anteeksi että olen tuottanut Teille vaivaa, mutta Teidän kirjanne on minun nykyistä työtäni varten äärettömän tarpeellinen, aivan välttämätön. Tahtoisin kysyä jatketaanko painattamista ja voisitteko antaa kirjapainolle semmoista määräystä että arkit sen mukaan kuin ne valmistuvat minulle lähetettäisiin. Minä hyvin mielelläni korvaisin kirjapainon vaivat ja kulungit.” (Setälän kirje Thomsenille 11.10. 1889, KBK)

23.11. 1889 Setälä kiitti Thomsenia siitä, että hän jatkuvasti sai uuden “erittäin huvittavan” teoksen painoarkkeja. (Samassa kirjeessä Setälä informoi Thomsenia August Ahlqvistin kuolemasta.)

Setälän virkaväitöskirjan opposentti Otto Donner kiinnitti väitöstilaisuudessa 15.10. 1890 sekä 19.12. 1890 päivätyssä asiantuntijalausunnossaan toistuvasti huomiota Setälän puutteelliseen tapaan käyttää lähteitä ja viitata edeltäjiensä töihin, erityisesti Thomsenin teokseen (1890), mutta myös Genetziin:

(SIT-96)

“Öfverhufvud äro förf:s hänvisningar till föregående arbeten nog knapphändiga --.

Denna regel om stadieväxlingen sammanfaller i hufvudsak med Thomsens framställning i hans senast utgifna arbete om beröringar mellan finska och baltiska språk. --

Det kan ej gerna komma i fråga, att här fullständigt genomgå förf:s arbete för att uppvisa, till hvilken grad han upptagit åsigter af andra författare, hvilka redan vunnit allmänt erkännande --. Hela afdelningen om gemensamt finskt *str* (sid. 158-160) baserar sig på Genetz' framställning (Karelische Lautlehre 20), hvilken endast i slutet af kapitlet omnämnes i en parentes med vrt (vertakoo). Äfven för en mängd öfriga ställen är detta bristfälliga sätt att citera i det föregående anmärkt. -- Slutligen kan jag ej underlåta påpeka det bristfälliga sätt, på hvilket förf. öfverhufvud citerar sina föregångares arbeten och åsigter eller drar i härnad mot användandet af föråldrade termer.” (Otto Donner, HYHKOSPK 19.12. 1890)

Setälä kirjoitti Donnerin lausunnon takia kahdessa päivässä^{cxliv} 16-sivuisen vastineen (Setälä 1891c), jonka alun hän omisti siteeraustapojensa eksplikointiin, mitään rikkeitä myöntämättä. Näin Setälä itse kuvasi siteeraamisperiaatteitaan sekä suhdettaan Thomsenin työhön:

(SIT-97)

“Det är något genomgående i opponentens utlåtande att visa det bristfälliga sätt, på hvilket jag enligt hans förmenande citerar mina föregångares arbeten. Jag anser det därför vara nödigt att närmare redogöra för mitt sätt att citera. Detta är en sak, hvori olika forskare mycket afvika från hvarandra; i det den ena späckar sitt arbete med citat på citat, anmärker den andra mot ett sådant «Citatenkrämerei», och några författare citera nästan icke als (t. ex. Ahlqvist). Alla däremot torde vara ense därom, att man i systematiska arbeten är berättigad att inskränka citaten till det minsta möjliga. T. ex. i Brugmanns «Grundriss», som hvarje lingvist måste känna, anförs i de skilda afdelningarnas början en gång för alla de arbeten, där de speciella frågorna behandlas; men sedermera vid de skilda punkterna citeras det icke als, om författaren icke anser någon punkt vara osäker, eller afviker från allmänt antagna förklaringar. Dock har det fallit ingen in att anse denna sak förringa detta arbetes stora vetenskapliga värde, eller att förneka det arbetet jämte det gamla äfven innehåller mycket nytt af värde, ehuru där också materialet är gammalt. Att mitt specimen är ett systematiskt arbete, ett kapitel af en systematisk framställning och undersökning af samfinsk ljudhistoria, synes opp. ha förbisett. Det är naturligt att ett sådant arbete äfven måste innehålla förut utredda saker, och enligt min öfvertygelse lemna mina nog talrika citat tillräcklig ledning för bedömande af arbetets förhållande till dess föregångare. Literaturen är dessutom på det ifrågavarande området så inskränkt, att hvar och en sakkunnig genast kan se, hvad som i mitt arbete är gammalt och hvad som är nytt; den icke sakkunnige åter kan icke als i detalj bedöma ett så beskaffadt arbete som det ifrågavarande. Jag medger gärna att man, i fall man uppfattar uppgiften annorlunda än hvad jag gjort, hade kunnat med skäl tillägga åtskilliga citat, äfven utöfver hvad opp. påpekat; men att detta skulle ha någon betydelse för arbetets vetenskapliga värde öfverhufvudtaget, kan jag icke finna.

Däremot har det varit nödvändigt att afvärja kända forskares uppfattning, där den kunde anses försvaga min bevisföring.

En fråga som står i närmaste samband med denna punkt, är frågan om mitt

förhållande till Thomsens nyaste arbete, och jag anser det därför vara af vikt att i korthet redogöra för uppkomsten af min afhandling. Förarbeten till en samfinsk ljudhistoria påbörjade jag år 1887; under höstterminen 1887, då jag förestod professionen i finska språket och litteraturen, föredrog jag allmän och finsk fonetik samt livisk språkhistoria. För dessa senare föreläsningar undersökte jag det liviska språkmaterialet och kom till resultat, som i hufvudsak, om också icke i alla punkter, öfverensstämde med, dem som Thomsen nyss publicerat i sin liviska exkurs; dessa resultat meddelades i mina föreläsningar, delvis äfven i ett föredrag, som jag då höll inför Finsk-ugriska sällskapet. Mina åsikter i de skilda frågorna stadgade sig dock väsentligen under de resor, som jag gjorde 1888-1889, då jag var i tillfälle att ytterligare studera den moderna språkvetenskapens metod under ledning af framstående indoeuropeiska språkhistoriker och fonetiker samt att själf tillämpa och kontrollera dessa metodiska grundsatser i lefvande finska språk. Jag hade redan ordnat största delen af mitt material och i hufvudpunkterna bildadt mig en åsikt, innan jag kunde begagna det Thomsenska arbetet. År 1888 hade Prof. Thomsen visat mig korrekturark af arbetet, men till följd af hans sjukdom blef utkommandet fördröjdt. Jag gjorde därför en förfrågan hos förf., om arbetet snart skulle komma ut, och i motsatt fall, huruvida jag kunde få se de färdigtryckta arken. Prof. Thomsen hade den godheten att förtro mig dessa ark; såvidt jag kan erinra mig erhöj jag inledningen mot slutet af år 1889 [tarkemmin sanottuna lokakuussa] och en fortsättning i början af år 1890 efter hemkomsten från min estniska resa; en tredjedel af arbetet kom mig tillhanda, sedan största delen af min afhandling var tryckt. Att forskare, som följa den nyare språkvetenskapens metodiska grundsatser, i mångt och mycket, oberoende af hvarandra, måste komma till samma resultat, är klart för hvar och en, som bet att äfven forskare, som utgå från diametralt motsatta förutsättningar, äfven någon gång kunna komma till liknande slutsatser. Det är naturligt att jag icke med afseende å vissa enskilda beröringspunkter kan bevisa, att jag oberoende af Thomsen kommit till samma åsikter som han; men jag anser att själfva undersökningens gång i mitt arbete lemnar för hvarje sakkunnig bedömare borgen för arbetets själfständighet. Då jag dessutom mer än någon annan forskare genom eget hörande känner de vestfinska språken och just de mest afvikande, liviskan och vepsiskan, kunde jag icke ens vänta att min fulla rätt att tala i eget namn kunde af någon ifrågasättas. Jag måste äfven påpeka att temat för Thomsens och mina undersökningar är väsentligen olika och att han därför behandlar blott en mindre del af hithörande frågor, om också hans resultat för den finska språkhistorien äro ytterst viktiga. Att jag ur Thomsens för mer än tjugu år sedan utkomna första arbete, som för alltid grundade hans namn i språkvetenskapen, äfvensom ur det nu utgifna lärt mer än af någon annan forskare, är jag den förste att erkänna, liksom jag tror att hvarje indoeuropeisk och finsk-ugrisk språkforskare har att lära af honom. Men äfven om man frånräknar allt, som Thomsen i sina arbeten uttalat i enahanda riktning som jag, anser jag dock mitt arbete, som för första gången systematiskt behandlar samfinsk ljudhistoria med tillämpande af den moderna språkvetenskapliga metoden, innehålla en mängd viktiga inlägg och resultat i hithörande frågor.” (Setälä 1891c: 1-4)

Vastineensa Setälä toimitti professori Ivar Heikelille, joka liitti sen osaksi omaa lausuntoaan.^{cxlv} Menettely nostatti paljon aiheellista kritiikkiä, koska yliopiston perussääntöjen mukaan hyväksytyt väitöskirjan esittäneellä väittelijällä ei ollut oikeutta tällä tavoin polemisoida vastaväittäjän kanssa väitöstilaisuuden jälkeen.

Setälän vastine on päällisin puolin vakuuttava, mutta kokonaan se ei katkaise esitetyn kritiikin terää mitä tulee hänen tapaansa hyödyntää Thomsenin työtä. Kirjeessään Thomsenille 25.11. 1890 Setälä kuitenkin avoimesti myönsi, että hänen siteeraustapansa eivät kaikilta osiltaan olleet olleet tyydyttäviä [lihavoinnit lisätty, alleviivaukset alkuperäisiä]:

(SIT-98)

“Yksi laji muistutuksia, joita Donner teki ja joita hän kuuluu vielä suuremmassa määrässä tehneen yksityisesti, on ilkeämpää laatua. Hän nimittäin disputatiooniaktissa viittasi siihen ja kuuluu siitä myöhemmin yksityisesti puhuneen, että minä olen ollut kohtuuton («orättvis») muita tutkijoita vastaan. Erittäin minä olen, hän arvelee, kohtuuttoman ankarasti tehnyt muistutuksia Genetzin kantaa vastaan, tuomatta esiin hänen suuria ansioitaan. Tämän ansioiden esiintuomisen olisi hänen mielestään pitänyt tapahtua siten, että olisin siteerannut runsaammin. **Voi olla mahdollista että tässä muistutuksessa on näennäisesti^{cxlvi} jonkin verran perää**, mutta kaikki johtuu siitä, että minun oli kesken katkaiseminen teokseni. Teoksen johdantoon olin aikonut pienen historiikin, jossa olisin erittäin luetellut, mitä äännehistoriallisia seikkoja on edellisten tutkimusten kautta ratkaistu. Kun teoksen eri arkit painettiin, en vielä tietänyt että minun oli teos halki leikkaaminen. Koska siten teoksen suunnitelma muuttui — olin nimittäin aikonut koettaa saada esitystä koko joukon lyhyemmäksi ja enemmän vain esitykseksi, kuin miksi se myöhemmin muodostui — on tosiaankin siteerauksessa jonkinlaista epätasaisuutta. Donnerin yksityisiä tätä seikkaa koskevia lausunnoita ovat muutamat Genetzin ystävät [Borenius ja Nyman, vrt. SIT-114] kaupungissa levitelleet siinä muodossa että **minä muka olen ollut epärehellinen, plagieerannut!** Tämä juttu on tosin tätä nykyä luullakseni kokonaan hävinnyt,^{cxlvii} mutta joka tapauksessa se on täkäläisiä intriigejä kuvaava. --. Minun ajatukseni on, että vaikka tuo kohtuuttomuuden syytös olisi oikeutettu, ei tämän seikan sittenkään pitäisi koskea teoksen tieteellistä arvoa. Minun vakaumukseni kuitenkin on, ett'en ole kellekään tahtonut vääryyttä tehdä.” (Setälän kirje Thomsenille 25.11. 1891, KBK)

Setälä kiistää siis puutteellisten viittausten tahallisuuden ja panee nämä sen tiliin, että hän saattoi väitöskirjana esittää vain osan laajasta käsikirjoituksestaan. Ottamatta tarkemmin kantaa tahallisuuden asteeseen tosiseikaksi kuitenkin jää, että niin aikalaisten kuin jälkimaailman silmissä hänen virkaväitöskirjansa ei täyttänyt kaikkia tieteen etiikan vaatimuksia.

Pari kuukautta myöhemmin osasto käsitteli kysymystä Genetzin ja Setälän virkaväitöskirjojen paremmuudesta, Donnerin esityksen pohjalta. Setälästä Donner kirjoitti muun muassa näin:

(SIT-99)

“Jag ser mig derjämte nödsakad, att ännu påpeka den altför ringa uppskattning af andra forskares arbeten, som är ett genomgående drag hos förf. och hvilket framträder dels i ofullständiga citat, dels i polemik mot enskilda uttryck.-- Och dock har Setälä i så mycket kunnat stödja sig på föregångares undersökningar, främst Thomsens nyaste arbete, hvori denne nedlagt tjugu års trägna forskningar. I uppfattningen af det samfinska ljudsystemets gestaltning öfverhufvud och i en stor mängd detaljer följer han Thomsen så troget, att afhandlingen utan dennes verk enligt min öfvertygelse i väsentliga punkter skulle getaltat sig annorlunda.” (Otto Donner, HYHKOSPK 24.2. 1891, myös Handlingar 1891: 51, 53)

Setälän virkaväitöskirja (1890) oli poikkeuksellisen poleeminen, erityisesti Genetziä kohtaan. Genetzin aiemmin eri yhteyksissä esittämiä tulkintoja ja kuvauksia Setälä kuvaa muun muassa sellaisilla määreillä kuin “aivan tarpeeton, vieläpä väärä”, “epähistoriallinen”, “kokonaan perusteeton”, “yhtä vähällä perustuksella”, “niin ei ole laita”, “varmaan perusteeton”, “eivät saata mitään todistaa”, “aivan sopimaton”, “aivan mahdoton”, “katsantotavan virhe” ja niin edelleen.^{cxlviii}

Setälän tapa siteerata muita tutkijoita ja suhtautua heihin sai eniten kritiikkiä konsistorin loppukäsittelyssä käytännöllisen teologian professori Otto Immanuel Collianderilta:

(SIT-100)

“Redan vid disputationstillfället den 15. oktober sistlidne år, då Docenten Setäläs specimen ventilerades, gjorde ex officio opponenter ganska talrika och graverande anmärkningar mot det sätt, på hvilket specimenen i sitt arbete användt tidigare forskares vunna resultat utan att med tillbörlig tydlighet hafva citerat dessa sina föregångare, hvadan den läsare, som icke ägde en allsidig kännedom om det faktiska förhållandet i detta afseende, måste komma till den uppfattning, att specimenens förtjenster i vida högre grad än faktiskt är, öfverväga hans föregångares. Detta väcker så mycket mera uppseende som förf. å andra sidan oftast i mycket skarpa ordalag betonar de fall, i hvilka han däremot trots sig kunna afvika ifrån och i synnerhet korrigerat sina föregångares vunna resultat. Om nu detta förfaringsätt redan i allmänhet ej kan anses vara berömvärdt, så blir det däremot ganska betänkligt, då sådant sker i ett specimen, som skall ligga till grund för bedömandet af författarens insigter och vetenskapliga själfständighet såsom kompetens för ansökt lärarejänst vid Universitetet. Det är just denna högst viktiga omständighet, som Professor Thomsen i Köpenhamn alls icke tyckes hafva tagit med i beräkningen, då han på tillfrågan af enskild sektionsmedlem på ett för Docenten Setälä så urskuldande och undfallande sätt yttrat sig om detta faktum, som icke heller han anser sig kunna med bästa vilja helt och hållet förneka. En samvetsgrann domare såsom ju hvarje medlem af konsistorium bör vara kan och får icke taga saken så lätt. Men tager han saken allvarligt, såsom hans embetsed ålägger honom, då måste, om saken verkligen så förhåller sig som ex officio opponenter ej blott vid specimenstillfället, utan äfven i sitt skriftliga utlåtande till sektionen framhållit, detta Docenten Setäläs förfaringsätt förefalla granskaren icke blott i högsta grad betänkligt, utan särskildt i nu föreliggande fall t. o. m. synnerligen klandervärdt, då specimenen användt detta oriktiga förfaringsätt gentemot sin kompetitor, mot hvars vetenskapliga meriter granskarna äga att uppväga just medsökandens verkliga och icke blott skenbara förtjenster. Hvarje åtgörande vare sig från utanför saken stående personers eller från någondera specimenens egen sida och särskildt just från dessas, hvilket i någon mån vore egnadt att för granskarens förvilla eller försvåra det klara och opartiska bedömandet af båda sökandenas ömsesidiga förhållande till hvarandra med hänsyn till själfständigt vetenskapligt arbete, måste således betecknas såsom i högsta grad klandervärdt.

En noggrann utredning af detta förhållande från sektionens sida hade därför särskildt i detta fall varit högst af nöden. Emellertid föreligger icke i handlingarna någon sådan, ty i stället för att sektionen hade bordt såväl af ex officio opponenter som äfven af andra sakkunniga män, och väl i främsta rummet af Lektor Genetz, hvars rätt möjligen genom det af ex officio opponenter påpekade oriktiga förfarandet från Docenten Setäläs sida blifvit kränkt i vida högre grad än Professor Thomsens, införskaffa en fullständig

förteckning öfver alla de i Docenten Setäläs specimen förekommande bristande citaten eller vilseledande uppgifterna om hvad som är hans eget och hvad som är af andra lånadt, — i stället för allt detta synes det som om sektionen eller rättare några af dess medlemmar hade ansett hela denna sak såsom varande af alldeles underordnad vikt och därför velat skjuta densamma åt sidan. Sålunda säger t. ex. Professoren Gustafsson i sitt yttrande till sektionsprotokollet för den 31 Januari d. å. «att hela denna sida af saken alls icke bordt i så väsenlig mån indragas i sektionens granskning af Setäläs arbete.» Tvärtemot en sådan uppfattning af saken, måste jag för min del anse en noggrann undersökning af just denna fråga hafva varit af ytterst stor betydelse. Ty om denna utredning hade ådagalagt, att de af ex officio opponenter gjorda anmärkningarna ägt tillräcklig grund och att verkliga plagiat i en eller annan form således förelåge, så måste ett sådant förfaringssätt betecknas såsom svekfullt, och i sådan händelse hade jag för min del icke ansett mig enligt mitt samvete kunna tilldela Docenten Setälä något rum å förslaget till den af honom ansökta professionen, stödande mig därvid på såväl den fordran af «bepröfvad medborgerlig dygd» som våra grundlagar ställa på innehafvare af offentligt embete, som äfven därpå att hvarken Universitetet eller den finska språkforskningen kan anses vara betjenad af forskare, som icke äro fullt ärliga i sitt vetenskapliga arbete. Då jag emellertid, såsom jag redan ofvan påpekat, icke kan anse denna sida af saken ännu vara till fullo utredd, har jag likväl, trots de ofvannämnda ganska graverande anmärkningarna i detta hänseende, icke kunnat förvägra Docenten Setälä rum å förslaget. Till följd af hvad som dock äfven i denna sak af ex officio opponenter uttalats kan jag emellertid icke tilldela Docenten Setälä första förslagsrummet --”. (Otto Collianderin lausunto, HYKONSPK 29.5. 1891)

Colliander ei siis pitänyt Setälän virkaväitöskirjan (1890) puutteellisia viittaustapoja ja plagiointiväitteitä koko laajuudessaan selvitettyinä, mutta silti piti niitä niin raskauttavina, ettei voinut sijoittaa Setälää ensimmäiselle ehdokassijalle. Setälä hävisikin lopulta tiukan viimeisen äänestyksen 14-12 eikä saanut virkaa.^{cxlix} Kuten edellä on useassa yhteydessä nähty, käsitys Setälän kyseenalaisesta menettelystä oli huomattavan yleinen niin konsistorissa kuin tiedekunnassakin. Tämä oli tärkein syy, miksi konsistorin enemmistö äänesti Setälää vastaan.^{cl}

Setälä oli käynnistänyt melkoisen kampanjan etujensa ajamiseksi virantäytön yhteydessä. Rungas viikko virkaväitöskirjansa tarkastustilaisuuden jälkeen hän kirjoitti tarkoitushakuisen kirjeen Budenzille Budapestiin pyytäen tätä kirjoittamaan arvostelut sekä tohtorin- että virkaväitöskirjasta:^{cli}

(SIT-101)

“Jos arvostelut piakkoin ilmestyisivät, voisivat ne olla hyvänä lisäselvityksenä siinä Genetzin ja minun konkurrenssiassiassa, joka tänä lukukautena tulee ratkaistavaksi.”
(Setälän kirje Budenzille 26.10. 1890, HYKK)

Setälä pyysi toistuvasti myös Thomsenia kirjoittamaan lausuntoja ja arvosteluja teoksistaan.^{clii} Esimerkiksi 24.1. 1891 Setälä vetosi Thomseniin sanomalla: “Minun tieteellinen maineeni täällä kotona on nyt Teidän käsissä” (KBK).

Edellä todettiin, miten Ivar Heikel sisällytti Setälän polemiikin vastaväittäjää vastaan osaksi omaa lausuntoaan. Täten Setälän käsitykset tulivat historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirjoihin ja hän sai viimeisen sanan. Vuoden 1891 *Finsk Tidskriftissä* ilmestyi peräti kolme kirjoitusta, jotka kiittivät Setälää ja arvostelivat Genetziä. Vilhelm Thomsen laati Setälän itsensä ja

Fridolf Gustafssonin pyynnöstä^{cliii} arvostelun Setälän virkaväitöskirjasta ilmoittaen pitävänsä sitä erinomaisena. Thomsen sanoi myös, että Setälää oli kohtuuttomasti arvosteltu puutteellisista viittauksista ja ilmoitti, ettei hän itse ole tässä suhteessa tyytymätön. Kokonaan Thomsenkaan ei kiistänyt Setälään kohdistuneen tutkimuseettisen kritiikin oikeutusta:

(SIT-102)

“-- viktigare än alla dessa enskildheter är emellertid, såsom redan antydts, hela den metod som följes i arbetet och som bland annat medför att till och med mångt och mycket, som tidigare uttalats af andra, likväl framträder i ny belysning. Redan därigenom **förminskas i väsentlig grad** [mutta ei kokonaan] **betydelsen af en gjord anmärkning, att förf. någon gång underlåter att åtminstone tillräckligt tydligt citera sina föregångare** — en anmärkning som med afseende å alt det goda, ja förträffliga, som arbetet innehåller, i själfva verket förefaller mig ganska obillig. För egen del har jag icke något att beklaga mig öfver i detta hänseende, och hvad andra författare angår, har jag icke i något fall, där tillfogandet af ett citat eller valet af en annan form för ett sådant möjligen kunde ha varit önskligt eller dock försiktigare, fått det intryck, att d:r Setälä velat pryda sig med lånta fjädrar.” (Thomsen 1891: 304, lihavointi lisätty)^{cliv}

Samaan tapaan Thomsen ilmaisi käsityksensä kirjeessä professori Fridolf Gustafssonille. Tämä mielenilmaus liitettiin myös virantäytön asiakirjoihin [lihavointi lisätty]:

(SIT-103)

“Jeg indrømmer, at **dr. Setälä, skönt han citerer meget, dog ligesom vistnok kunde enhver forfatter kunde have citeret endnu mere og at det måske vilde have været forsigtigt af ham, i ganske enkelte tilfælde muligtvis også ønskeligt, om han havde gjort det, hvor det nu ikke er skett, eller gjort det på en annen måte end han gör det.** Men jag har ikke på noget punkt indtryk, at han undladt att göra det för att smykke sig med lånte fjer.” (HYHKOSPK 24.2. 1891, myös Handlingar 1891: 48)

Kaikkiaan Thomsen siis puolustaa Setälää liialliselta kritiikiltä, mutta ilmaisee silti selkeästi, että eräissä tapauksissa Setälän olisi sitaattien merkitsemisessä kannattanut menetellä toisin.

Setälä ilmaisi 22.3. 1891 kirjeitse kiitollisuutensa Thomsenille tämän puuttumisesta arviointiprosessiin: “Pääasia on, että Teidän lausuntonne kautta minun nimeni on puhdistettu, ja sitä minä en milloinkaan ole unohtava.” Jo pari kuukautta varhemmin eli 24.1. Setälä oli kirjoittanut “Minä olen vakuutettu siitä ett’ei vastaisuus minua tuomitse niinkuin Donner”. Muutenkin Setälä oli ottanut opiksi tapahtumista. Jatkettuaan loppuvuodesta 1890 virkaväitöskirjan toisen osan kirjoittamista hän kirjoitti 28.1. 1891 Thomsenille: “Olen nyt ollut hirveän varovainen sitaateissani.”^{clv}

Setälän hyvä ystävä J. J. Mikkola (1891) kirjoitti *Finsk Tidskriftiin* katsauksen viimeaikaiseen suomalais-ugrilaiseen kielentutkimukseen arvostellen voimakkaasti Otto Donnerin ja Arvid Genetzin tuotoksia, kun taas Setälän virkaväitöskirjaa ylistettiin: “en storslaget planlagd samfinsk ljudhistoria”. Fridolf Gustafsson (1891), joka tiedekunnassa Ivar Heikelin ohessa oli Setälän vankin tukija virantäyttöasiassa, arvosteli samaten *Finsk Tidskriftissä* Setälän pamfletin *Nyrikaikuisen kielentutkimuksen periaatteita* (1891b) myönteiseen sävyyn. Setälä puolestaan (1891f) esitteli Thomsenin kirjat (1869, 1890) *Valvojassa* myönteiseen sävyyn, ja toi samalla esille useita sellaisia oman virkaväitöskirjansa kohtia, missä hän oli saattanut tarkentaa tai varmentaa

Thomsen tuloksia. Setälää yritettiin siis aktiivisesti ajaa professorin virkaan eikä Setälä itse jättänyt yhtään keinoa tai vaikutusmahdollisuutta käyttämättä.

Setälän eri tahoilta saama tuki näyttää organisoidulta. Tukijat olivat vakuuttuneita hänen tieteellisesti etevämmyydestään, mutta kielipolitiikkakin vaikutti kannanottoihin. Setälän tukijat olivat yleensä ruotsinmielisiä, jotka karsastivat ruonoilija-Genetzin eli Arvi Jänneksen suomalaisuuslinjaa (vrt. “Herää Suomi”). Setälä ei samalla tavoin näkyvästi ollut vielä ottanut kantaa suomen kielen asemaan ja suomalaisuusasiaan.^{clvi}

Setälän pyrkimys kovienkin keinojen avulla voittaa professuurikisa tuhosi hänen suhteensa Genetziin. Edellä ilmeni (SIT-22), miten Genetz lokakuussa 1890 Setälän virkaväitöskirjassaan esittämän julkisen arvosteluryöpyn jälkeen “kovin taisteli itsensä kanssa voidakseen olla menemättä Setälän väittäjäisiin häntä kukistamaan”. Lopulta Genetz nimitettiin suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi 22.9. 1891. Setälän puolesta puhujat yrittivät loppuun asti vaikuttaa nimitysasiaan. Niinkin myöhään kuin 9.9. 1891 sanomalehti *Nya Pressen*issä ilmestyi näkyvästi ensimmäisellä sivulla virantäyttöön liittyvä pitkä nimetön^{clvii} kirjoitus, jossa todisteltiin Setälän etevämmyyttä. Kirjoituksessa puhuttiin epäsuorasti nimiä mainitsematta vanhemmasta hakijasta (Genetzistä) ja nuoremasta hakijasta (Setälästä). Ilmeisenä tarkoituksena oli vaikuttaa nimittäjään Setälän hyväksi. Varmuuden vuoksi kirjoituksen lopussa ehdotettiin myös viran jakamista, jotta Setälä joka tapauksessa voitaisiin kiinnittää yliopiston palvelukseen. Mutta nyt Genetzkin avasi — tässä asiassa tietääkseni ainoan kerran julkisesti — sanaisen arkkunsa ja julkaisi viikkoa myöhemmin samassa lehdessä vastineen otsikolla “Ytterligare i fråga om den finska professionen”, vain neljä päivää ennen nimittämistään [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-104)

“Då min före detta elev för närvarande står i förhållande af lärjunge till Thomsen, så att han ofta ända till löjlighet imiterar honom, är det icke att förundra sig öfver att Thomsen gifvit honom företräde framför mig. --. Insändaren talar visserligen om de «allvarsamma anmärkningar», som framkastats om viss forskning, och menar härmed måhända den om **en egendomlig taktfullhet vittnande polemik, som min medtäflare ansett lämplig att föra emot mig.** Jag vill härvid blott anmärka, att jag tills nu ansett det opassande träda i svaromål åtminstone så länge denna befordringsfråga varit beroende af inhemska myndigheter. **Men hvarför nämner insändaren ingenting om att mot medsökanden riktats ännu allvarsammare anmärkningar, ja de allvarsammaste som öfver hufvud kan komma ifråga vid bedömandet af akademiska disputationer? Såväl ex officio [Donner] som enligt vad jag tror extra opponenter [Borenius] beskyllde honom nämligen för bristfällig citering. --. Denna fråga kan icke anses hafva blifvit utredd utan endast nedtystad, hvilket förhållande är så mycket anmärkningsvärdare, som universitetet förut torde behandlat dyliga frågor mycket strängt.**

Helsingfors d. 15 september 1891

Den äldre sökanden till den finska professionen” (Genetz, *Nya Pressen* 18.9. 1891)

Genetz oli tuohtunut Setälän, entisen oppilaansa, menettelytavoista ja toi käsityksensä julki, että yliopisto oli paremminkin tukahduttanut plagiointikritiikin kuin selvittänyt, pitikö se paikkansa. Merkille pantavaa on, että Genetz puhuu pelkästään akateemisista väitöskirjoista. Hän ei omalta osaltaan ilmaise Setälän lauseopin syntyvaiheisiin liittyvää tyytymättömyyttä, vaikka nimitysasian käsittelyssä oli puhuttu paljonkin Genetzin osuudesta Setälän lauseopin syntyyn. Tätä voidaan pitää epäsuorana todisteena siitä, että Genetz ei käsittänyt osuttaan tässä aliarvioidun. Seuraavana päivänä *Nya Pressen* julkaisi Setälän vastineen, jossa sanottiin muun muassa näin:

(SIT-105)

“Huruvida min polemik mot den äldre sökandens vetenskapliga ståndpunkt har varit berättigad eller inte, kommer den framtida forskningen att utvisa. --. Jag kommer nu till min medtäflares allvarsamma beskyllning mot mig för bristfällig citering. I det jag på det bestämdaste afvisar denna beskyllning, såtillvida den innebär en beskyllning för tillagnande af andras förtjänster, ber jag att få framhålla följande:” (Setälä, *Nya Pressen* 19.9. 1891)

Setälän keskeiset argumentit olivat, että (i) ylimääräinen vastaväittäjä Borenius ei ollut väitöstilaisuudessa esittänyt syytöstä puutteellisista viittauskäytännöistä, että (ii) Setälä kirjoituksessaan (1891c) oli kumonnut varsinaisen vastaväittäjän Otto Donnerin huomautukset samoista asioista, ja että (iii) historiallis-kielitieteellinen osasto ei ollut vaientanut esitettyä kritiikkiä, vaan että eräät sen jäsenet olivat hyväksyneet Setälän menettelyt. Kirjeessään Thomsenille 24.10. 1891 Setälä suorasukaisesti paheksui Genetzin kirjoitusta.^{clviii}

Samassa *Nya Pressenin* numerossa 19.9. 1891 ilmestyi myös Fridolf Gustafssonin kirjoitus, joka arvosteli Genetziä voimakkaasti ja otti kantaa Setälän puolesta.

Seuraavalla viikolla eli 22.9. 1891 Genetz nimitettiin suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virkaan. Poikkeuksellisen latautunut virantäyttö oli ratkennut, muttei jälkiä jättämättä.

Setälän ensimmäinen vaimo Helmi Krohn julkaisi vuonna 1945 muistelmia-artikkelin “Muistoja puolen vuosisadan takaa”, jossa hän kuvaa Setälän kielentutkijakollegojen vierailuja perheessään ja muutenkin valottaa 1890-luvun kielitieteellisiä ja muita tapahtumia. Näin Helmi Krohn ilmaisee oman näkemyksensä virantäyttökiistan loppuvaiheista ja seurauksista [lihavointi lisätty]:

(SIT-106)

“Mieheni suhde yliopistollisiin virkaveljiinsä oli aluksi kuitenkin viileä. Hän oli näet hakenut suomenkielen ja kirjallisuuden professorin virkaa, ja hänen kilpailijanaan oli hänen vanha opettajansa Arvid Genetz. Niin suomenmielisiä ja -kielisiä kuin molemmat olivatkin, aiheutui asiasta kielikysymys. Sekä tiedekunnan että konsistorin jäsenet jakautuivat kieliryhmän mukaan kahtia suomenmielisten asettaessa Genetzin ja ruotsinmielisten minun mieheni ensimmäiselle sijalle. Ja vaikka ulkomaalaiset asiantuntijat olivat ehdottomasti asettaneet mieheni tieteelliset työt Genetzin edelle, niin viimeksi mainittu valittiin virkaan. **Se oli raskas aika miehelleni, varsinkin kun monet hänen vanhoista ystävistään asettuivat häntä vastaan, menivätpä vielä niin pitkälle, että yrittivät leimata hänen professorinväitöskirjansa plagiaatiksi.** Genetzin astuttua virkaan konsistori ehdotti, että suomenkielen ja kirjallisuuden professuuri jaettaisiin kahtia siten, että perustettaisiin entisen rinnalle suomalais-ugrialaisten kielten professorinvirka. Itsestään selvältä tuntui, että tämän uuden oppituolin haltijaksi tulisi mieheni, sillä hänhän oli kielimies eikä kirjallisuudentutkija. Mutta jostakin syystä sallittiin Genetzin valita jompikumpi professuureista, ja hän valitsi sen oppituolin, joka oli erikoisesti miestäni ajatellen perustettu.” (Helmi Krohn 1945: 256-257)

Nykyterminologian mukaan Setälää syytettiin dramaattisen virantäyttöprosessin yhteydessä useista hyvän tieteellisen käytännön vastaisista menettelyistä, erityisesti muiden tutkijoiden tulosten vähättelystä ja esittämisestä väärässä valossa sekä plagiaatinomaisesta lainaamisesta ilman selkeitä lähdeviittauksia. Vilhelm Thomsen itsekään ei kokonaan kieltänyt syytösten oikeutusta. Setälän virkaväitöskirjan syntytavassa on samoja piirteitä kuin lauseopin (1880) syntyhistoriassa. Setälän

menettelyt 1889-1891 olivat samantapaiset kuin mistä Jahnsson häntä arvosteli jo 1886.^{clix}

7.4. Homo Sum –käännös

Syksyllä 1892 suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virka jaettiin niin, että Genetz toivomuksensa mukaisesti sai uuden suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorin viran, jonka haltijaksi hänet nimitettiin 1.2. 1893 alkaen. Kun suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virka pantiin hakuun, Setälä oli ainoa hakija. Asia käsiteltiin nopeasti ja 29.3. 1893 konsistori oli jo valmis yksimielisesti esittämään Setälän nimittämistä. Konsistorin suullisessa keskustelussa Genetz oli kuitenkin arvostellut tapaa, miten Setälän ansioluettelossa vuoden 1890 professuurihaun yhteydessä oli ilmoitettu Georg Ebersin *Homo Sum* -romaanin vuonna 1881 ilmestyneen suomennoksen tekijät. Saksankielisen alkuteoksen käännöksen olivat tehneet Setälä ja viisi hänen koulutoveriaan nimimerkillä “Kuusikko”.^{clix} Huhtikuun alkupäivinä 1893 Setälä lähetti Genetzille seuraavan luonnoksen mukaisen kirjeen:

(SIT-107)

“Arvoisa Veli!

Olen saanut tietää että Konsistorin viime kokouksessa olet meriittiluetteloni johdosta tehnyt muutamia muistutuksia, jotka asettavat minut omituiseen valoon. Sen mukaan mitä minulle on kerrottu, olet sanonut:

1) että olen edelliseen professuurihakemukseeni liitettyssä meriittiluettelossa maininnut «Homo Sumin» suomennoksen kokonaan omaksi tekemäkseni.

2) että en ole oikeassa sanoessani «Homo Sumin» käännöstä suurimmaksi osaksi omakseni.

Mitä tulee ensimmäiseen kohtaan, niin et Sinä saata perustaa väitettäsi yhteenkään ainoaan minun omaan kirjoittamaani meriittiluetteloon, vaan ainoastaan Konsistorin pöytäkirjoissa olevaan referaattiin. On kuitenkin kohtuutonta, että minut tehdään vastuunalaiseksi referaatista, jota en ole nähnytkään ennenkuin se kopioitiin painettavaksi. Silloin muistan vielä yliopiston sihteerille tehneeni muistutuksen siitä, ettei referaatti ollut aivan tarkka, mutta sihteerin katsoi asian perin vähäpätöiseksi eikä tahtonut sallia muuttaa justeerattua pöytäkirjaa. Minun alkuperäisessä meriittiluettelossani on ihan varmaan ollut samalla tavalla kuin tässä viimeisessä: «suomennostyo suurimmaksi osaksi allekirjoittaneen». Kaikissa julkisuuteen ilmestyneissä kirjoitusteni luetteloissa sekä ennen että jälkeen professuurihakemukseni konsistorille antamista olen maininnut asian samalla tavalla (Kutsumuskirja maisterin- ja tohtorin-promotionsineihin 1886, s. 173: «suomentanut suurimmaksi osaksi Georg Ebersin romaanin Homo Sum»; Inbjudningsskrift till magisters och doktors promotioner 1890, s. 121: «suurimmaksi osaksi suomentanut Georg Ebersin romaanin Homo Sum»; Renvall, Finlands universitet 1828-90, Hki, 1891, johon olin tiedot omasta puolestani antanut syks. 1889, siv. 340: «Har till finska öfversatt största delen af Georg Ebers Homo Sum»).

Käydessäni pari päivää sitten rehtorin kansliassa pyytämässä nähdä alkuperäistä meriittiluetteloaani ilmoitettiin minulle sen olevan lähetetty Pietariin; mielestäni on velvollisuutesi, jos tahdot syyöksessäsi pysyä, hankkia se tänne ja siitä näyttää että olen sanonut toisin kuin tässä.

Mitä tulee muuten osuuteeni Homo Sumin käännöksessä, tiedät itse että meitä

kääntäjiä alkujaan oli kuusi, jonka johdosta otimme kääntäjänimeksi “Kuusikon”. Käännös tehtiin alkujaan ruotsista, mutta sittemmin minä yksin tarkastin sen saksalaisen alkuteoksen mukaan niin perinpohjaisesti, että alkuperäisestä jäi tuskin yhtä ainoata lausetta muuttamatta. Tarkastustyöhön panin monta kuukautta ja se antoi minulle aivan yhtä paljon vaivaa kuin uusi käännös. Kukin kääntäjä kirjoitti oman alkuperäisen osansa puhtaaksi, ja nämä puhtaaksi kirjoitetut käsikirjoitukset Sinä olet nähnyt, mutta näiden mukaan ei kukaan voi arvostella minun osuuttani tässä työssä. Sinulle en muistaakseni koskaan ole tarkoin kertonut kuinka suuri osa minulla käännöksessä oli. Parhaiten selittänee asiata myötä liitetty yhden kuusikkolaisen O. Relanderin tekemä kertomus työn kulusta. Pyytäisin saada kysyä, ottaisitko ensi konsistorissa konsistorin jäsenille oikaistaksesi ja peruuttaaksesi edellisen ilmoituksesi (erittäin huomautuksen etten missään ansioluettelossani, en myöskään yllämainituissa painetuissa), ole ilmoittanut käännöstä kokonaan omakseni, sekä samalla erittäin selittäen että todella olen käännöksen suurimmaksi osaksi tehnyt.) Jollet sitä tahdo tehdä, tahdon saada ylläolevan muuta tietä konsistorin jäsenten tietoon. Sen vuoksi pyydän saada tietää teetkö sen vai etkö.” (Setälän päiväämättömän luonnos kirjeeksi Genetzille, KAENSĀK, kansio 68)

Myös viranhakuun liittyvien dokumenttien julkaistussa koosteessa Setälä ilmoitetaan yksin Homo sum –kirjan kääntäjäksi (Handlingar 1891: 103).

Lähettkö Setälä sittenkään äskeisen luonnoksen, jonka päiväyksen olen arvannut seuraavan kirjeen päiväyksen perusteella? Ehkä Setälä vain keskusteli Genetzin kanssa 9.4. 1893 ja sitten lähetti seuraavansisältöisen kirjeen [lihavointi lisätty]:

(SIT-108)

“Helsingissä 10. IV.93

Arvoisa Veli!

Eilisen keskustelun lisäksi tahdon vielä mainita että olin varmasti päättänyt Sinun nimityksesi jälkeen tulla kanssasi keskustelemaan ja omasta puolestani suoraan tunnustamaan, missä kohdin tyynemmässä hetkessä saatoin katsoa väärin menetelleeni Sinua vastaan ja pyytämään, että suostuisit sovintoon. Silloin kirjoituksesi Nya Pressenissä^{clxi} sekä Boreniuksen ja Nymanin^{clxii} kirjoitukset tekivät aiheeni tyhjiksi. Tiedän että niihin oli antanut aihetta Gustafssonin kirjoitus Nya Pressenissä, mutta siinä kirjoituksessa ei minulla — sanon sen kaikkien mahdollisten epäluulojen välttämiseksi, koska minua kaikesta epäillään — ole pienintäkään osaa keskustelun tai kehotuksen muussa muodossa. Kirjoituksen oli Gustafsson sen mukaan mitä kuulin, jo kesällä 1891 antanut Nya Presseniin, vaikka toimitus kauan pidätti sen julkaisemista.^{clxiii} **Pyydän saada muistuttaa että taistelu, mitä Sinuun tulee, on koskenut ainoastaan tieteellistä ansiotasi, mutta mitä taas minuun tulee, minun rehellisyyttäni.** Niinkuin sanoin, soisin hartaasti että modus vivendi aikaansaataisiin. En tunne vielä päätöstäsi, jonka kai jo olet tehnyt, mutta niinkuin jo eilen sanoin, Sinun vallassasi tällä kertaa on, onko se mahdollinen vai eikö?

Jos olet päättänyt tai päätät lausuntosi pysyttää pöytäkirjassa, pyydän että hävität tämän kirjeen.

Kunn.

E. N. Setälä” (Setälän luonnos kirjeeksi Genetzille, KAENSĀK, kansio 68)

Ensimmäisen päiväämättömän luonnoksen oheen oli tarkoitus liittää seuraava ilmeisesti Setälän

pyytämä O. Relanderin selostus Homo Sumin käännöstyön edistymisestä, joka tukee Setälän versiota tapahtuneesta:

(SIT-109)

“Muistaakseni se oli 1880 tai ehkä jo 1879 kun me kuusi lyseolaista Hämeenlinnassa, päätimme ruveta suomentamaan G. Ebersin romaanin «Homo Sum». Me jaoimme keskenämme ruotsalaisen käännöksen romaania ja suoritimme kukin osamme käännöstyötä. Suurempaa vaivaa emme luullaksemme kukaan panneet käännöstyöhön, sillä aikomus oli lukea ja tarkastaa käännös yhdessä, samalla korjata ja parantaa sitä ja verrata sitä alkuperäiseen saksalaiseen. Arvattavasti olimme myöskin suomennostyöhön tottumattomia silloin. — Vertaustyötä vähän yritimmekin yhdessä, mutta se edistyi hyvin hitaasti monesta syystä, niin jotta siitä pian luovuimme. Ei meillä aikaakaan ollut siihen ylen määrin uhrata, etenkin kuin meitä oli kuusi. Käännöksen korjaaminen, parantaminen ja saksalaisen tekstin kanssa vertaaminen jätettiin yksinomaisesti yhden toverin Setälän tehtäväksi. Sen hän suorittikin niin perinpohjaisesti, että alkuperäisestä suomennoksesta jäi hyvin vähän jällelle. Siihen vaikutti ensinnäkin meidän kokemattomuutemme ja taitamattomuutemme, toiseksi se seikka, että emme olleet lopullista muotoa tavottaneetkaan, ja sen vuoksi vaikeampiin paikkoihin panneet vaan ehdolle käännöksen, kolmanneksi ei ruotsalainen käännös ollut läheskään tarkka, vaikeita paikkoja oli jätetty pois, j. n. e. Setälä siis pani suomennostyöhön enimmin vaivaa ja oli hänen myös vastattava suomennoksen kelvollisuudesta.

O. Relander

Helsingissä 1.4.93. Jäljennöksen oikeaksi todistavat:

H. Paasonen, A. Almberg” (Otto Relander, KAENSAK, kansio 68)

Konsistorin pöytäkirjoista keväältä 1893 ei löydy merkintää, että Genetz olisi niihin sisällyttänyt huomautuksensa kirjallisesti. Toisaalta sellaistaakaan merkintää ei löydy, että hän olisi peruuttanut alkuperäisen suullisen huomautuksensa, joka alun perin antoi Setälälle aiheen kirjoittaa asiasta. Myös Genetz arvosteli siis Setälän akribiaa julkisesti vielä toisen professorinimityksen yhteydessäkin. Kirjeluonnokset paljastavat, että Genetzin ja Setälän suhteeseen oli tullut säröjä Setälän aggressiivisen käyttäytymisen myötä, ja että Setälä oli tullut katumapäälle, mutta ei ollut saanut sovintoa hierotuksi.

Genetzin ja Setälän suhde oli tästä eteenpäin lähinnä muodollinen. Setälä lähetti kuitenkin julkaisujensa eripainoksia Genetzille, josta yhtenä osoituksena on Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen kirjastossa oleva kappale Setälän artikkelista “I. N. Smirnows Untersuchungen über die Ostfinnen” (1900a). Siinä on omistuskirjoitus “Prof. Arvid Genetzille ystävällisesti tekijä”. Kansallisarkistossa on tallella kolmisenkymmentä Genetzin 1880-luvulla Setälälle kirjoittamaa kirjettä, mutta vuoden 1890 jälkeisiä vain yksi, lyhyt muodollinen ilmoitus vuodelta 1895.

Samaiseen Kansallisarkiston kansioon, mistä Genetzille tarkoitetut kirjeluonnokset löytyivät, on sijoitettu suuri osa Setälän virkauraan liittyvistä keskeisistä asiakirjoista. Siitä löytyy kuitenkin myös Setälän itse laatima saksankielinen puheena olevan julkaisuluettelon versio, jossa *Homo Sum* –käännöksen tekijäksi ilmoitetaan Setälä yksin.^{clxiv}

7.5. Tohtorinväitöskirja

Virantäytön yhteydessä 1889-1891 eräät historiallis-kielitieteellisen osaston jäsenet pyysivät ulkopuolisilta lisää lausuntoja Genetzin ja Setälän virkaväitöskirjoista ja muista ansioista. Myös A. A. Borenius-Lähteenkorvalta pyydettiin tällainen lausunto. Hän ei ollut aikonut julkistaa lausuntoaan, mutta närkästyttyään Fridolf Gustafssonin kirjoituksesta *Nya Pressenissä* 19.9. 1891 (ks. 7.3.) hän kuitenkin julkaisi käsityksensä Genetzin ja Setälän ansioista 14-sivuisena omakustanteena *Till frågan om besättandet af professuren i finska språket* (1891). Tässä pamfletin tapaisessa kirjoituksessa Borenius arvosteli kovin sanoin Setälän tutkijan etiikkaa ja otti kantaa Genetzin puolesta [lihavointi lisätty]:

(SIT-110)

“Genetz är enligt min mening en af våra skarpsinnigaste och gedignaste forskare och har genom dessa egenskaper verkat banbrytande inom sin vetenskap. Setälä är kunskapsrik och har en klar och tilltalande framställning men lider tillika af stora och väsendtliga brister, främst saknaden af originalitet (egna ideer) och **benägenhet att såsom sitt eget framställa sådant, som tidigare bevisats af andra**, äfvensom bristande kritik i användningen af språkhistoriska fakta. Jag ställer därför Genetz såsom vetenskapsman obetingadt och betydligt öfver Setälä.” (Borenius 1891: 3)

Boreniuksella oli kaksi pääargumenttia. Toinen liittyi Setälän tohtorinväitöskirjaan (1886a), josta Borenius kirjoitti näin [lihavointi lisätty]:

(SIT-111)

“Kärnan i Setäläs 1887 utgifna specimen, Zur Geschichte der Tempus- und Modus-stamm-bildung in den finnisch-ugrischen Sprachen, utgjordes af demonstrationen, att presens karakteristika i Finskan och beslätgade språk är *k* med följande vokal. Detta utfördes på 50 af afhandlingens 182 sidor (p. 28-77). Af ämnets hela framställning kan läsaren icke få någon annan föreställning, än att både tanken och bevisen för densamma äro författarens tillhörighet. Endast på sidan 53 finnes en liten antydning om en tidigare undersökning af frågan, men äfven denna antydning är mera vilseledande än upplysande. På närmast föregående sidor hade nämligen förf. påpekat, att 1 och 2 person pluralis endast i presens ursprungligen har långt *m* och långt *t*, medan deremot personaländelsen i imperfektum ursprungligen har kort konsonantljud, och att man af detta förhållande kan sluta, att det i dessa former framträdande personalpronomen i presens föregåtts af ännu ett annat element. Härefter yttrar förf.: «Das Verdienst der Frage diese Richtung gegeben zu haben kommt Aminoff und Genetz zu». Den intet ondt anande läsaren kan här af intet annat sluta, än att Aminoffs och Genetz' ställning till frågan är densamma, och att bådas tillgörande i denna varit af blott förberedande art, eller inskränkt sig till hvad förf. angifvit. Detta måste så mycket mera blifva fallet, som förf. omedelbart härpå med framhållande af sin uppfattning i ämnet fortsätter: «Wir halten also dafür, dass in der Dehnung des *m* und *t* in der 1. und 2. Person das Präsenssuffix sich birgt, d. h. genauer: das Suffix *-ka*». Nu är förhållandet sådant, att Aminoff i sin undersökning af Finskan i Sydösterbotten ganska riktigt påpekat nämnda olikhet i verbets pluraländelser men antagit, att det föregående konsonantelementet i presens var *t* och presens fullständiga karakteristika *ta*, således någonting helt annat än det, hvartill författaren säger sig hafva kommit. I händelse läsaren

gifver sig mödan att kontrollera uppgiften i afseende å Aminoff, kan han således blott styrkas i den slutsats, han af Setäläs anförda ord måste draga samt således antaga att dennes åsigtter lika skarpt skilja sig från Genetz' och innehålla någonting väsentligt nytt. Så är dock icke fallet. Redan tio år före Setälä hade Genetz i sitt inom den finska språkforskningen epokgörande verk *Karelische Lautlehre* äfvensom i andra arbeten genom en bindande bevisning fastställt, att presens karakteristika är just *ka*. Nytt hos Setälä är endast det, att han utsträckt jemförelsen äfven till de språk, som till Finskan stå i ett aflägsnare släktskapsförhållande, medan Genetz i sin undersökning höll sig till de vid Östersjövattnen boende finska folkens språk. **Hade Setälä nöjt sig med att angifva såsom sitt inlägg i frågan konstaterandet af, att samma presenssuffix, hvilket Genetz uppdagat, återfinnes på hela det finsk-ungerska språkområdet, hade det inneburit förtjenst nog och han deraf haft mera heder än af det tillvägagående, han iakttagit.**

Detta oredliga förfarande, hvilket genom inga spetsfundigheter kan bortförklaras, är tyvärr icke ensamstående.” (Borenius 1891: 4-7)

Kirjoituksesta on näkevinään Genetzin vaikutuksen. Vuonna 1888 Genetz oli nimittäin kirjoittanut arvostelun Setälän tohtorinväitöskirjasta *Valvojaan*, ja tuolloin ilmaissut tyytymättömyytensä tapaan, millä Setälä kunnolla viittaamatta oli lainannut hänen hypoteesinsa preesensin alkuperästä [lihavointi lisätty]:

(SIT-112)

“Lähes kolmasosa itse tutkimusta (ss. 28-77) käsittelee toista preesensmerkkiä «ka» (typistyneenä «k,´-» [sic]), jonka allekirjoittanut tutkimuksissaan venäjän karjalan kielestä (1877 ja 1880) oletti yhteissuomalaiseksi, päättäen m. m. semmoisista muodoista kuin viron «annetak-se» annetaan, ja karjalan «ei annetak» ja «ei annettoa», jotka edellyttävät passiivin preesensvartalon «anne-tta-ka», sekä semmoisista aktiivisista muodoista kuin «annak-sen», «ei annak» ja vepsän «emai andkoi» emme anna, joiden yhteisenä perusmuotona näkyy olevan aktiivin preesensvartalo «anta-ka». **Hra S. on hyväksynyt tämän hypoteesini, todistaa sen uudestaan samoilla syillä kuin minä ja lisää vähän omiakin todisteita; hänen pääansionansa tässä kohden on kuitenkin se**, että hän tarkastaa samallaisia muotoja muissakin kielissä ja löytää niitä tai niiden jälkiä koko heimokunnasta.” (Genetz 1888: 311)

Tässä Genetz huomauttaa omasta tieteellisestä prioriteetistaan ja Setälän esittämän tulkinnan alkuperän epätarkasta dokumentoinnista.

Boreniuksen syytösten takia Setälä (1891d) julkaisi vastineen, jossa hän jyrkästi kielsi Boreniuksen väitteet. Setälän argumentit olivat samantapaisia kuin edellä (7.3.) käsitellyssä, Donneria vastaan suunnatussa kirjoituksessa Setälä (1891c).

7.6. Liivin katkoäänne

Boreniuksen (1891) toinen argumentti koski kysymystä, oliko Setälä viittauksitta ottanut omiin nimiinsä kunnian sen keksimisestä, että liivin kielessä esiintyi katkoäänne eli glottaalklusiili, intonaatioon liittyvine oheisilmiöineen. Tämän havainnon oli ensimmäisenä tehnyt Vilhelm Thomsen vuonna 1888 ja julkaissut sen pari vuotta myöhemmin (1890: 59). Setälä oli kuitenkin

kuullut liivin katkoäänteestä Thomsenilta jo opintomatallaan Kööpenhaminassa 1888, ja itse tutkinut ilmiötä paikan päällä Kuurinmaalla liivien luo tekemällään tutkimusmatkalla myöhemmin samana vuonna. Setälä lähetti *Uuteen Suomettareen* viisi matkakirjettä.^{clxv} Yhdessä hän kuvasi työtään liivin fonetiikan parissa näin [lihavointi lisätty]:

(SIT-113)

“Liiviläisen äänneopin hienouksista mainitsen tässä erään omituisuuden, joka tavataan myös latin kielessä, vieläpä myös, niinkuin olen huomannut, Kuurinmaan saksalaisessa murteessa, mutta päitse näissä ei tiettävästi missään muussa kielessä kuin tanskassa. Se, joka on tanskaa kuullut ja tarkannut, on mahdollisesti huomannut, että siinä ääni ikäänkuin katkeilee, seikka, joka antaa tanskalaiselle puheelle jonkinlaisen väräjävän luonteen. Tämä katkeileminen on seurauksena kurkun äänijänteiden äkillisestä sulkeumisesta keskellä äänensointia. Tanskalaiset ja ulkomaalaiset äännetieteen tutkijat sanovat että useimmat muukalaiset eivät vuosien kuluessa opi edes kuulemaan tätä murtoäännettä ja tuskin koskaan sitä oikein tajuamaan. Ja minusta se kuitenkin tanskassa on selvempi kuin tavallisesti liivinkielessä. Sen vuoksi en suuresti ihmettele ettei Sjögren ja Wiedemann ensinkään ole murtoäänteen olemassaoloa liivinkielessä huomanneet. Ja kuitenkin on tämä seikka äärettömän tärkeä liiviläisen kielihistorian ymmärtämiseksi. **Olen maininnut tämän todistaakseni lukijoille että tutkittavanani on jokseenkin hienoja seikkoja ja ettei liivinkielen tutkimus suinkaan ole kaikista helpoimpia.**” (Setälä, Uusi Suometar 28.11. 1888)

Setälä ei tässä suoraan väitä keksineensä liivin katkoäännettä, mutta silti kirjoituksesta saa vaikutelman, että juuri hän on ensimmäisenä todennut katkon olemassaolon, vastakohtana Sjögrenille ja Wiedemannille, jotka vanhemmissa teoksissaan eivät kiinnittäneet siihen huomiota. Vähintäänkin tarkoitushakuiselta tuntuu, ettei Thomsenia mainita tämän “jokseenkin hienon seikan” keksijänä,^{clxvi} kun lavealti käsitellään tanskan kielen vastaavaa äännettä eli kuuluisaa stød-ilmiötä ja sen ominaisuuksia.

Unkarin matkallaan 1889 Setälä oli pitänyt esitelmän liiviläisistä ja liivin kielestä Unkarin Tiedeakatemiassa. Esitelmä julkaistiin unkarinkielisenä (Setälä 1889). Borenius syytti Setälää siitä, että hän myös tässä kirjoituksessa Thomsenin unohtaen oli antanut epätarkan kuvauksen liivin katkoäänteen keksimisen prioriteetista.

Setälä kirjoitti vastaukseksi omakustanteen (1891d), jossa hän painokkaasti kiisti kaikki Boreniuksen esittämät väitteet. Setälä kuittasi liiviläiskritiikin ylimalkaisesti toteamalla “På h:r B:s fordran af citat i föredrag, i tidningskorrespondenser -- behöfver jag ej förspilla några ord” (Setälä 1891d: 2). Viittaamatta jättäminen ei kuitenkaan sanomalehtitekstissäkään ole puolustettavissa, jos teksti on tieteellisloueinen ja keksinnön prioriteettisuhteet vääristyvät.

Virantäytön loppuvaiheissa vuonna 1891 Setälä kirjoitti kasvatti-isälleen käsityksensä Boreniuksesta ja Otto Collianderista näin:

(SIT-114)

“Genetzin ystävä Borenius laukkasi koko viime talven pitkin katuja Genetziä ylistämässä ja minua haukkumassa. Hän se on, joka on keksinyt minua vastaan syytöksen epärehellisestä menettelystä. Ei ole kuitenkaan koko kaupungissa ketään muuta paitsi prof. Colliander, johon tämä syytös on mennyt niinkuin hänen lausunnostaan [SIT-50] näkee. Colliander ei myöskään muuten ole maailman terävimpiä ihmisiä, ei hän suinkaan ole ruudinkeksijöitä.” (Setälän kirje Lauri Paloselle, siteerattu Haapalan 1998: 26-27 mukaan)

Setälän epäilyt Boreniuksen vaikuttimista olivat ymmärrettäviä. Borenius oli Genetzin ystävä ja kollega, muun muassa he olivat olleet yhteisillä runonkeruumatkoilla Aunuksessa ja Vienassa.^{clxvii} Sitä paitsi Borenius oli jo noussut julkisesti Setälän tutkijan etiikkaa arvostelemaan sekä *Udessa Suomettaressa* että Setälän väitöstilaisuudessa 1890. Aiheetta Boreniuskaan ei ollut liikkeellä. Hänen arvostelunsa muistutti sitä, mistä Kockströmistä (1885) alkaen monet muut olivat Setälää arvostelleet.

Merkittävä tosiseikka on, että Thomsen itsekin arvosteli kirjeessä lokakuussa 1891 Setälää liivin katkoäänteen keksimisen epätarkasta kuvauksesta:

(SIT-115)

“Den fortsatte polemik, der indeholder meget småligt og ubilligt, gør mig ikke kun ondt for Deres skyld, men er også pinlig for mig selv. Jag vil oprigtig håbe, at det nu må være slut. Kun en ting tillader jag mig at bemerke, idet jag beder Dem ikke at tage det ilde op. Når Borenius i sin brochure [Borenius 1891] har foredragit bemærkninger om mig i Deres ungerske afhandling --, vil jag, når jag skal være ganske oprigtig, tilstå at det måske er det eneste sted i Deres tidligere arbejder, ved hvilket jag selv, strax da jag læste det, tænkte at jag både for Deres og for min skyld vilde have ønsket, at De havde valgt en præcisere form og ved tilføjelse af en eller to linier havde antydte hvori -- iagttagelsen af stødtonen bestod” (Thomsenin kirje Setälälle 25.10. 1891, SKSKA 159)

Thomsen on kyllästynyt virantäyttöprosessin aiheuttamiin polemiikkeihin. Hän ei tuomitse Setälää jyrkästi, mutta puutteellisten liiviläisviittausten hyväntahtoisen kritiikin osoite on silti selvä (jakson 8.5. lopussa tulee esille Setälän vastaus tähän Thomsenin kirjeeseen).

7.7. Vanhat germaanisiet lainasanat

Tutkimuksen etiikan periaatteiden vastainen tapaus oli myös Setälän omissa nimissään (1913b) julkaisema luettelo *Bibliographisches Verzeichnis der in der Literatur behandelten älteren germanischen Bestandteile in den ostseefinnischen Sprachen*, jonka laatimiseen hän oli saanut idean Friedrich Klugelta ja Karl Bernhard Wiklundilta.^{clxviii}

Esipuheessa kerrotaan, että aineiston ensimmäisen version oli Setälän ohjeiden mukaan koonnut Harry Streng, jonka jälkeen osaksi Setälä itse, osaksi eräät hänen muut oppilaansa olivat sitä kartuttaneet. Sitten Toivo Kaukoranta (1888-1968) oli kerännyt lisää aineistoa siten, että lopullisen version aineistosta “suurempi osa” oli hänen kokoamaansa. Kaukoranta oli vielä tarkastanut koko aineiston sisällön puolesta, johon työhön myös professori Hugo Suolahti osallistui. Kaukoranta hoiti myös teoksen painamiseen liittyvän oikoluvun jokseenkin kokonaan. Esipuheen lopussa Setälä kuvaa omaa osuuttaan^{clxix} näin:

(SIT-116)

“Wie aus dem gesagten hervorgeht, ist dieses bescheidene Verzeichnis durch gemeinschaftliche Arbeit mehrerer zustande gekommen; ich allein bin jedoch natürlich für den Plan und die äussere Anordnung, für das Anbringen der kritischen Zeichen sowie auch für die in eckigen Klammern stehenden Bemerkungen verantwortlich”. (Setälä 1913b: 350)

Kustaa Vilkun (1976: 8) mukaan “Sanottiin usein, että työ on Toivo Kaukorannan kädestä” ja “Kaukorannan tarkkuus pistää silmään teoksen jokaiselta riviltä”. Vilkun mukaan siis Kaukorannan merkittävä osuus oli ollut laajemmankin piirin tiedossa. Julkaisun syntytapaa kommentoi Jooseppi Julius Mikkola jopa Setälää koskevassa nekrologissaan (1936: 11) sanomalla: “johon kyllä on bibliografisen keräilyn suorittanut Toivo Kaukoranta”. Setälä itse ilmoitti teoksen kannessa pienin kirjaimin avustajien roolista sanoin “unter Mitwirkung von Fachgenossen und Schülern.”^{clxx} Esipuheessa Setälä (1913b: 4) selostaa keruutyön vaiheet ja ilmoittaa, että “der grössere teil von dem material von dem verzeichnisses, wie es jetzt vorliegt, von herrn Kaukoranta gesammelt worden ist”^{clxxi}.

Esipuheessa Setälä kiitti Kaukorantaa avusta koko työn aikana. Koska Kaukorannan osuus työn valmistumisessa oli huomattava, on selvää, että hänelle olisi kuulunut oikeus tulla mainituksi yhtenä tekijänä: “Setälä - Kaukoranta” tai peräti “Kaukoranta - Setälä”. Laajoissa yhteisprojekteissa hankkeen johtaja tai senioritutkija ei voi omia itselleen koko kunniaa työn valmistuttua, vaikka hän olisikin laatinut alkuperäisen projektisuunnitelman ja itse vastannut vaativimmista tieteellisistä arvioista. Epäsuora todiste Kaukorannan merkittävästä luovastakin osuudesta on se, että Setälä kertoi myöhemmin mielellään Kaukorannan olleen hänen paras oppilaansa, mies, josta hän toivoi seuraajaa suomen kielen professorina.^{clxxii}

Toivo Kaukorannan pojalla, kirjastonhoitaja Heikki Kaukorannalla on hallussaan Setälän antama kirjan kappale, jossa on Setälän omakätinen omistuskirjoitus: “Toivo Kaukorannalle kiittäen hartaimmasti - «quorum pars magna fuisti» - ystäväsi E. N. S.” Heikki Kaukorannan minulle suullisesti ilmoittaman mukaan suvussa oli kulkenut perimätietona, että Setälän työskentelytapoihin kuului oppilaiden töitten hyväksikäyttö.

7.8. Samojedilainen yhteys

Arvo Sotavalta (1889-1950) opiskeli sekä suomen kieltä että suomalais-ugrilaista kielentutkimusta ja suoritti molemmista laudatur-arvosanan. Filosofian kandidaatiksi Sotavalta valmistui 1913 kirjoitettuaan pro gradu -tutkielmansa Heikki Paasoselle ja E. N. Setälälle, kenties kahden aineen yhteisgraduna. Sanon “kenties”, koska Sotavallan gradu on kateissa. Tarkoista etsinnöistä huolimatta se ei ole löytynyt Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisesta^{clxxiii} eikä myöskään suomen kielen laitoksesta. Edes gradun täsmällinen aihe ei ole tiedossa.

Jaksossa 8.4. tulevat esille Arvo T. Inkilän syksyllä 1939 tekemät Setälään liittyvät haastattelut. Haastatteluissa Viljo Tarkiainen oli sanonut muun muassa: “Kun Setälä huomasi jonkin käyttökelpoisen idean, hänelle tuli kiire sen kehittämiseen. Kun Paasonen oli antanut Sotavallalle tutkielman aiheen samojeedien alalta, Setälä joutui lukemaan sen ja kohta alkoi suurella kiireellä tutkia samoja asioita. Myös Ojansuu oli saanut aiheita valitella tätä piirrettä. Ilmeisesti Setälä on tässä suhteessa monta kertaa rikkonut hyvän ja korrektein tavan sääntöjä.” Artturi Kannisto taas oli samasta asiasta sanonut Inkilälle näin: “Kysymykseen, joka koskee Sotavallan Paasoselle tekemää gradutyötä, Kannisto vastaa, että Setälällä tosiaan oli tapana napata idea ja kehittää se loppuunsa.” Mistä tässä oli kysymys?

Setälä (1896b) oli esittänyt hypoteesin astevaihtelun periytymisestä suomalais-ugrilaisesta kantakielestä saakka. Kun Sotavalta ryhtyi Paasosen ohjaamana^{clxxiv} tekemään samojedologista graduaan, hän oli jo alkuvuodesta 1912 mielestään löytänyt astevaihtelun merkkejä eräistä samojedikielistäkin ja siten päätenyt ehdottamaan astevaihtelun periytymistä peräti uralilaisesta kantakielestä. Sotavalta kutsuttiin — vielä ylioppilaana — esitelmöimään aiheesta Suomalaisen

Tiedeakatemiaan täysistuntoon 9.3. 1912. Esitelmä “Astevaihtelu samojedikielissä” julkaistiin Suomalaisen Tiedeakatemiaan esitelmissä ja pöytäkirjoissa (Sotavalta 1912).^{clxxv}

Tässä vaiheessa Setälä astui julkisuuteen Viljo Tarkiaisen ja Artturi Kanniston kuvaamalla tavalla. Vuoden 1912 *Finnisch-Ugrische Forschungenissa* hän julkaisi runsaan sivun mittaisen ennakkoilmoituksensa “Zu dem alter des stufenwechsels. Der stufenwechsel ist auch in den samojedischen sprachen zu konstatieren. Vorläufige mitteilung.” Setälä ilmoittaa pitäneensä esitelmän Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 23.1. 1909 ja tuolloin päätyneensä siihen, että suomalais-ugrilainen astevaihtelu on sekä kvantitatiivista että kvalitatiivista ja että se koskee koko konsonantistoa. Lisäksi Setälä ilmoittaa luennoineensa astevaihteluteoriasta Helsingin yliopistossa lukuvuosina 1910-1911 ja 1911-1912, ja tuolloin päätyneensä siihen, että myös samojedikielistä löytyy merkkejä astevaihtelusta (erityisesti nasaalien *m*, *η* osalta), ja että suomalais-ugrilainen ja samojedilainen astevaihtelu on yhteistä, siis uralilaisista perua. Ennakkoilmoitus päättyy toteamukseen “Diese ergebnisse -- werde ich in der arbeit über den finisch-ugrischen stufenwechsel berücksichtigen”.

Tämä ylimalkainen ilmoitus, jossa ei viitattu Sotavallan Suomalaisessa Tiedeakatemiassa pitämään esitelmään, on selvä prioriteettipaaluutus: Setälä halusi itselleen kunnian astevaihtelun uralilaisuuden^{clxxvi} esittämisestä. Vuoden 1912 FUF ilmestyi samalla kuin vuoden 1911 myöhästynyt FUF, ja ilmoitettu ilmestymisvuosi on 1911-1912, mikä saa Setälän — FUF:n päätoimittajan — artikkelin näyttämään varhemmalta kuin Sotavallan (1912). Oikea ilmestymisvuosi on kuitenkin 1912.

Vuoden 1912 FUF:n Anzeigerissa Setälä julkaisi perusteellisen 128-sivuisen esityksen samoista asioista nimellä “Über art, umfang und alter des stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen. (Autoreferat über zwei öffentliche vorträge von E. N. SETÄLÄ: 1. am 23/1 1909 und 2. 24/2 u. 23/3 1912 in der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft.” (1914b). Tässä Setälä tarkasti kuvaa, milloin ja miten hänen ajattelunsa on kehittynyt. Sotavaltaan ei viitata. Setälä oli pitänyt esitelmän Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa astevaihtelun uralilaisuudesta 24.2. 1912, vain kaksi viikkoa ennen kuin Sotavalta piti omansa Suomalaisessa Tiedeakatemiassa. FUF:n numeron ilmestymisvuodeksi ilmoitetaan “1912-1914”, samantapaisista syistä kuin äsken käsitelty “1911-1912”. Oikea ilmestymisvuosi on kuitenkin 1914.

Setälä kehitti artikkelissaan (1914b) aihetta omalla tavallaan, mutta hänen prioriteettikiireensä ja opiskelija Sotavallan työn ohittaminen ei ole tutkimuseettisesti hyväksyttävää. Heikki Paasonen ilmoitti oikean prioriteetin teoksessaan *Beiträge zur Finnisch-Ugrisch-Samojedischen Lautgeschichte* (1917 [1912]: 3-4).^{clxxvii} Sen jälkeen kun Paasonen oli vuoden 1911 kevätlukukaudesta alkaen seminaareissaan käsitellyt tätä aihepiiriä ja Sotavalta pitänyt esitelmänsä Suomalaisessa Tiedeakatemiassa 9.3. 1912, Setälä oli Paasonen mukaan ilmoittanut (“E. N. Setälä teilt neulich mit”), että hän oli päätenyt aivan samantyyppisiin tuloksiin. Tämä on kontekstissaan monimielinen ilmaus: joko Paasonen tarkoitti, että Setälä ei ollut ajatuksen ensimmäinen esittäjä, tai sitten hän luovutti rinnakkaisen prioriteetin Setälälle.^{clxxviii}

Kirjeessään Vilhelm Thomsenille 25.7. 1914 (KBK) Setälä kertoo, että “hän on viimeistelemässä mainittuihin Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa pidettyihin esitelmiin perustuvaa astevaihtelututkimustaan (1914b). Hän valittaa kuluneista kahdesta vuodesta ja sanoo, että “sillä välin on mm. prof. Paasonen, joka oli läsnä esitelmäni [joko 24.2. tai 23.3.] kuulemassa, Keleti Szemlessä [Revue Orientale] painattanut koko joukon samoja asioita”. Tämä on Paasonen kohdistuva plagiointivihjailu. Sana “mm.” tarkoittaa ilmeisesti Sotavaltaa, joka piti oman esitelmänsä Suomalaisessa Tiedeakatemiassa pari viikkoa Setälän ensimmäisen esitelmän jälkeen, mutta ennen toista esitelmää.

Tosiasia kuitenkin on, että Paasonen oli käsitellyt samojedologisia aiheita seminaarissaan jo

kevätlukukaudesta 1911, ja että Setälä ensimmäisen kerran julkisesti puhui astevaihtelun oletetusta uralilaisuudesta 24.2. 1912. On mahdotonta, että ylioppilas Sotavalta olisi kuullut Setälän esitelmän 24.2. 1912, varastanut sen eräät keskeiset ajatukset ja saanut muutaman päivän varoitusajalla itsensä järjestetyksi puhumaan Setälän oivalluksista Suomalaisen Tiedeakatemian kokouksessa 9.3. 1912. Kokousohjelma oli varmaan sovittu kuukausia etukäteen. Sotavalta Paasosen innoittamana näyttää siis olevan idean keksijä. Kuten Viljo Tarkiainen ja Artturi Kannisto kertovat, Setälä oli kuullut uudesta ideasta, ja itse ryhtynyt kehittämään siitä omaa ratkaisuaan.

7.9. Setälän ja Ojansuun prioriteettiskisma

Myös Heikki Ojansuu (1873-1923) oli Setälän oppilas. Muistosanoissaan Ojansuulle Aarni Penttilä totesi näin: “Jos ehkä olemmekin epävarmoja Setälän vaikutuksesta Ojansuun elämänuran valintaan, ei meidän tarvitse olla epävarmoja siitä myöhemmästä voimakkaasta ja ohjaavasta vaikutuksesta, joka Setälällä oli tähän lahjakkaaseen oppilaaseensa hänen elämänuransa suunnan vakiuduttua.”^{clxxix} Ojansuu toimi Turun yliopiston ensimmäisenä suomen kielen ja sen sukukielten professorina 1921-1923 ennen varhaista kuolemaansa. Kaisa Häkkinen (1993: 41) on todennut, että luonteeltaan iloinen ja herkkä Ojansuu suuresti kärsi siitä, että Setälä ei hänestä erityisemmin pitänyt. Tähän pitämättömyyteen oli enemmän tai vähemmän todelliset syynsä, kuten kohta nähdään. Lauri Kettuselle taas Ojansuu sanoi olevansa ikuisesti kiitollinen siitä, että tämä oli esimerkillään auttanut häntä pelastamaan persoonallisuutensa Setälän moukarin alta (SIT-123).

Ojansuun ja Setälän osaksi säilynyt kirjeenvaihto vuosien 1915-1916 vaiheilta paljastaa, että Ojansuulla ja Setälällä oli keskinäinen prioriteettiskisma, jossa myös esiintyi plagiointivihjailuja puolin ja toisin. Setälä oli virkaväitöskirjassaan (1890: 410) esittänyt, että kantasuomessa olisi toteutunut äänne muutos $rn > rr$, esimerkiksi **pur+nut > pur+rut*. Vuoden 1905 *Virittäjän* ensimmäisessä numerossa julkaistiin Ojansuun lyhyt artikkeli (1905), jossa hän Setälän äskeistä käsitystä kunnioittavaan sävyyn arvostellen osoitti, että kantasuomalainen rn kuitenkin oli säilynyt (vrt. *herne, hirnua, saarni*) ja että assimilaatiotapaukset kuten *purrut* olivatkin syntyneet analogian tietä. Vuoden 1904 *Finnisch-Ugrische Forschungenin* (FUF) neljännessä vuosikerrassa, jonka ilmestymisen vuosilukuna kannessa lukee 1904-1905, Setälä julkaisi sivun mittaisessa artikkelissaan omaa alkuperäistä kantaansa muuttaen saman päätelmän melkein samaan aineistoon nojaten kuin Ojansuu oli käyttänyt.

Melkein kymmenen vuotta myöhemmin, vuonna 1914, ilmestyi FUF:n 14. vuosikerrassa fennougriistiikan vuoden 1905 bibliografia. Tämän luettuaan Ojansuu lähetti seuraavan kirjeen Setälälle [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-117)

“Virtasalmi 22.VII.1914

K. Veli!

Olen äskettäin palannut noin 6-viikkoiselta matkaltani. Otin m. m. vähän viimeisten Kraasnan virolaisten puhetta ja laulua fonografiin. Viivyn nyt kuukauden päivät täällä Virtasalmella lepäilemässä.

Helsingissä näin FUF:n bibliografian v:lta 1905. Siinä on eräs meitä koskeva kohta, johon haluaisin jonkinlaista muutosta. Se koskee esityksiämme rn :stä. Nehän ilmestyivät, niinkuin muistanet, jotenkin samaan aikaan. Minulla ei huhti- ja toukokuussa 1905 painattaessani kirjoitustani ollut mitään tietoa Sinun kirjoituksestasi. **Sinä et kaiketi myös**

ole omaa esitystäsi julkaistessasi nähnyt minun kirjoitustani, koska et siitä mitään mainitse. Bibliografia esittää Sinun artikkelisi ilmestyneen 1904 (sen vuoden bibliografiaan viitataan) ja se on pantu luetteloon ennen minun artikkeliani. Kun FUF on ollut vuoden, väliin kai parikin ajastaan jäljellä ja se FUF:n vihko, jossa Sinun *rn*-esityksesi oli, ilmestyi vasta 1905, tietääkseni myöhemmin kuin se *Virittäjän* numero, jossa minun omani oli — minä sain sen vasta kesällä tai syksyllä 1905 —, niin on bibliografian tiedonanto tässä kohden harhaanviepä.

Bibliografian esitys tekee minusta jälkimaailman silmissä plagiaattorin. Otaksun, ettei Sinun tarkoituksesi ole voinut olla sellainen ja pyydän sentähden, että hyvántahtoisesti oikaisisit puheenalaisen kohdan niin, että kirjoitustemme kronologinen suhde tulee selväksi.

Kun keväällä 1905 (Frans Äimältä) olin saanut kuulla, että Sinä luennoillasi olit korjannut ÄH:n [äännehistorian eli Setälän (1890)] esitystäsi *rn*:stä, oli minusta ikävää julkaista kirjoitustani, vaikka olenkin Sinusta riippumatta tuon pikkuhuomioin tehnyt, mutta *Virittäjä* oli silloin jo ladottuna, kenties taitettunakin eikä varastossa ollut sopivaa kirjoitusta tilalle, jos oli kirjoituksia ollenkaan, sillä silloin *Virittäjä* eli vielä «kädestä käteen» ja päätoimittaja sai itse usein laittaa palstan täytettä.

Hauskaa kesän jatkoa!. Kunn. terveiseni myös omaisillesi!

Tuus

Heikki Ojansuu.” (Ojansuun kirje Setälälle, KAYMK 5344)

Ojansuun kuultua Äimältä, että Setälä oli luennoillaan 1890-luvun alussa luopunut alkuperäisestä kannastaan ja suullisesti esittänyt saman tulkinnan kuin Ojansuu itsekin, hän päätti artikkelinsa seuraavaan alaviitteeseen: “Myöhemmin, kun tämä jo oli korrehtuurina, olen saanut kuulla, että prof. Setälä luennoillaan on selittänyt *rn*:n historian samaan tapaan kuin minä nyt” (Ojansuu 1905: 66). Ojansuu tunnustaa siis selvän sanoin Setälän prioriteetin ajatuksen esittämiseen.

Ojansuun äskeisen kirjeen mukaan Setälä on kuitenkin esittänyt heidän artikkeleittensa ilmestymisjärjestyksen väärin. Ojansuun suurin huoli on, että se, joka tutustuu vain vuoden 1905 vuonna 1914 julkaistuun bibliografiaan, saa käsityksen, että hän on plagioinut Setälää. Tapauksen hahmottamista vaikeuttaa se, että Setälä julkaisi kaksi lyhyttä *rn*-yhtymään liittyvää artikkelia, ensimmäisen FUF 4:ssä (1904-1905) ja toisen FUF 5:ssä (1905). Jälkimmäinen sisälsi vain pari edelliseen artikkeliin liittyvää esimerkkiä. Vuonna 1914 ilmestyneeseen bibliografiaan (FUF 14: 91) Setälä on yhtenä päätoimittajana sijoittanut jälkimmäisen vuonna 1905 ilmestyneen täydennyksen ja sen alle ilmoituksen, että se täydentää vuonna 1904 ilmestynyttä ensimmäistä artikkelia. Ojansuun artikkeli mainitaan vasta Setälän täydennyksen jälkeen, mikä tosiaan saa Ojansuun kontribuution esiintymään oudossa valossa — miksi hän olisi 1905 julkaissut uudelleen sen tulkinnan, jonka Setälä näyttää julkaisseensa jo 1904 ja vielä täydentäneenkin 1905 ennen kuin Ojansuu julkaisi omansa?

Äsken siteeratussa kirjeessä Ojansuu tarkoittaa Setälän ensimmäistä artikkelia (1904-1905) ja sitä, että tämä ilmestyi vasta Ojansuu (1905):n jälkeen. Ojansuu ilmiselvästi ajatteli, että Setälän on täytynyt nähdä hänen artikkelinsa ennen kuin julkaisi omansa, mutta Ojansuu ei kuitenkaan esitä tätä väitettä aivan suoraan: “Sinä et kaiketi myös ole omaa esitystäsi julkaistessasi nähnyt minun kirjoitustani, koska et siitä mitään mainitse.” Vaikeaa on tosiaankin ajatella, että Setälä vain sattumoisin olisi tullut julkaisseeksi oman *rn*-kantansa muutoksen vähän sen jälkeen kun Ojansuu oli esittänyt saman ajatuksen. Todennäköisintä on, että hän vasta nähtyään Ojansuun *Virittäjän* kirjoituksen päätti julkaista omansa.

Ojansuulta oli ilmeisesti jäänyt huomaamatta, että FUF oli julkaissut fennougristiikan

vuoden 1904 bibliografian vuonna 1909, ja että Setälä oli maininnut oman ensimmäisen *rn*-artikkelinsa jo siinä, vuonna 1904 ilmestyneenä.^{clxxx}

Setälän vastaus Ojansuun edellä käsiteltyyn kirjeeseen ei ole tallella, mutta Ojansuun seuraava kirje Setälälle on:

(SIT-118)

“Helsinki 21.IX.1914

Rakas opettajaveli!

--. Mitä sitten lopuksi kesäiseen asiaani tulee, niin tyydyttäisi minua täydellisesti sellainen ratkaisu, että ensi bibliografiaan tulisi lyhyt (meidän molempien hyväksymä) huomautus *rn*-esitystemme samanaikaisuudesta. Itse keksinnön prioriteetin olen Sinulle jo Virittäjässä v. 1905 luovuttanut [puheena olleessa alaviitteessä].

Vieläkin kerran kiitos kirjeesi minulle tuottamasta virkistyksestä! Minusta on usein viime vuosina tuntunut kuin olisin kadottanut Sinun ystävytesi. Olen siitä paljon mielessäni kärsinyt. Olisin oikein iloinen, jos vastainen aika taas toisi minut ihailtua opettajaa ja avuliasta herttaista toveria lähemmäksi.

Suomalais-ugrilainen kielentutkijamaailma odottaa mitä suurimmalla mielenkiinnolla Sinun nerokkaan astevaihteluteoriasi yksityiskohtaista esitystä.

Toivotan Sinulle terveyttä ja voimia saattamaan suuren työsi onnelliseen päätökseen.

Tuus totus

Heikki Ojansuu.” (Ojansuun kirje Setälälle, KAYMK 5344)

Ojansuun kaipaamaa molempien hyväksymää ilmoitusta ei kuitenkaan FUF:ssa koskaan julkaistu. Setälä oli vetänyt pitemmän korren. Ojansuu ei saanut Setälää myöntämään Ojansuulle hänen toivomaansa *rn*:n analogisen tulkinnan rinnakkaista itsenäisen keksimisen kunniaa, vaikka hän jo 1905 oli luovuttanut keksinnön prioriteetin Setälälle. Setälä kohteli tässä skismassa oppilastaan kylmäkiskoisesti ja Ojansuun on täytynyt tuntea saaneensa perusteellisen läksytyksen.

Setälän tapa FUF:n päätoimittajana ilmoittaa lehden ilmestymisvuosi todellista varhemmaksi (1904-1905 pro 1905) oli tarkoitushakuinen ja samanlainen kuin Sotavallan tapauksessa (1911-1912 pro 1912, 1912-1914 pro 1914).

7.10. Mystinen plagiointisyytös eräässä Setälän lauseopin kappaleessa

Myös seuraava erikoinen tapaus liittyy Setälää vastaan esitettyihin tutkimuseettisiin epäilyihin, jos kohta ei ole täysin varmaa, että juuri Setälä on syytöksen kohteena.

FM Jaakko Leino osti syksyllä 1998 Hiltusen antikvariaatista Helsingistä Setälän lauseopin kymmenennen vuonna 1922 painetun painoksen kappaleen. Kannen sisäisivulla kirjan omistajaksi ilmoitetaan “Genetz 1924” ja heti tämän alle joku on kirjoittanut ruotsiksi (ks. myös kuva 15):

(SIT-119)

“Obs! Se kielioppi och kom ihåg: «Du skall icke stjåla!». Ej ens litterärt eller vetenskapligt. Se prof. Arvid Genetz invidliggande böcker.”

(Kuva 25)

Mystinen plagiointisyytös eräässä Setälän lauseopin 10:n painoksen kappaleessa.

Arvid Genetz kuoli 1915, nimikirjoitus “Genetz 1924” ei siis voi viitata häneen. Hän ei olisi muutenkaan kirjoittanut itsestään itse omistamaansa kirjaan tällä tavalla. Kirjan omistaja “Genetz” on saattanut olla joku Genetzin muista lapsista tai joku muu Genetzin suvun jäsen. Ketä tässä syytetään plagioinnista, ja minkä plagioinnista? Varmana voitaneen pitää, että ruotsinkielinen kehoitus “Se kielioppi” tarkoittaa jotain kirjaa, jonka nimessä esiintyy sana “kielioppi”. Viittaus puheena olevan kirjan kappaleen vieressä oleviin (“invidliggande”) Arvid Genetzin kirjoihin saattaa tarkoittaa joko Genetzin itse kirjoittamia kirjoja, esimerkiksi hänen suomenkielistä suomen kielen äänne- ja muoto-oppiaan (1881) tai vastaavaa ruotsinkielistä teosta (1882), taikka hänen omistamiaan, muiden kirjoittamia kirjoja, kuten vaikkapa Setälän *Suomen kielioppia* (1898) tai jopa Jahnssoinin lauseoppia (1871a,b).

Onko ajateltavissa, että Arvid Genetziä syytetään plagioinnista ja että ruotsinkielinen kehoitus “Se kielioppi” viittaisi esimerkiksi Genetzin kirjaan *Suomen kielen äänne- ja muoto-oppi ynnä runousoppi* (1881) tai sen ruotsinkieliseen laitokseen (1882)? Tämän kirjan nimi muuttui kolmannesta painoksesta (1890) sanan “kielioppi” tullessa mukaan: *Suomen kielioppi. Alkeis-, muoto- ja runo-oppi*.

Genetzin (1881) jälkilauseessa on aiheemme kannalta kiintoisa kommentti:

(SIT-120)

“Tämän oppikirjan synnystä on mainittava, että sitä toimittaessani olen paitsi painosta ilmestyneitä tutkimuksia ja oppikirjoja, etenkin Ahlqvist’in «Suomen kielen rakennus» ja Budenz’in «Finn Nyelvtan» nimisiä teoksia, apuna käyttänyt myöskin erästä käsikirjoitettua Suomen kielen muoto-oppia, jonka on tehnyt tšekäläisen normaalilyseen oppilas E. N. Setälä, ja joka syksyllä 1879 annettiin minulle tarkastettavaksi sekä sittemmin käytettäväksi. Paitsi muutamia pienempiä sääntöjä on siitä esim. substantiivien johto ja nominien synty liiton kautta, vähäisillä muutoksilla, tähän otettu.” (Genetz 1881, paginoimaton jälkilause)

Genetz viittaa tässä Setälän edellä puheena olleeseen (SIT-27) koulunaikaiseen eli vuonna 1879 valmistuneeseen “Suomen Kielen Kielioppiin”, josta Genetz oli käyttänyt eräitä sanojen muodostukseen liittyviä osia, yhteensä noin kuuden sivun verran. Nämä alun perin Setälän kirjoittamat kappaleet eivät kuitenkaan voi olla plagiaatteja, koska ne kirjaimellisesti olivat luvallisia (“luvan saaneita”) lainauksia ja lähde on täsmällisesti ilmoitettu. Ei ole siis luontevaa ajatella, että plagiointisyytös (SIT-119) olisi kohdistunut ainakaan Genetzin (1881) riippuvuuteen Setälän varhaisesta julkaisemattomasta käsikirjoituksesta “Suomen Kielen Kielioppi”.

Genetzin äänne- ja muoto-opin eli kieliopin (1881) originaalisuuteen on kuitenkin kohdistunut lieviä plagiointivihjailuja. Genetzistä kirjoittamassaan nekrologissa Heikki Ojansuu (1916: 88) kiittää teosta, mutta sanoo kuitenkin alaviitteessä, että “olisi osoitettava, miten se suhtautuu Budenzin unkarinkieliseen suomen kielioppiin (Finn Nyelvtan)”. Kuten äsken kävi jo

ilmi, Genetz ilmoitti kyllä kirjassaan käyttäneensä Ahlqvistin, Budenzin ja koulupoika-Setälän kirjoituksia lähteinään. Setälän (1915a: 315) Genetzistä kirjoittamassa nekrologissa sanotaan varovaisemmin, että “Budenzin koulun vaikutus on selvästi tunnettavissa Genetzin seuraavissa teoksissa, etenkin hänen «Suomen kieliopissaan» (I:nen painos 1881)”.

Vuosien 1890-1891 suomen kielen professuurin täytön yhteydessä József Szinnyeiltä pyydettiin (oikeastaan epävirallinen) lausunto Genetzin ja Setälän tieteellisistä ansioista. Szinnyeiltä luonnehtii Genetzin kirjaa (1881) näin:

(SIT-121)

“Hänen koulu-kielioppinsa, jota kirjoittaessaan hänellä oli käytössään paitsi Ahlqvist’in «Suomen kielen rakennusta» myös Budenz’in oiva kielioppi, on selvästi kirjoitettu ja hyvin järjestetty kirjanen, jota parempaa ei ole sitä ennen, eikä sen jälkeen suomen kielellä ilmestynyt. Tekijä on siinä asettunut uudemmalle kielitieteelliselle kannalle, jota hänen kotimaiset edeltäjänsä eivät ole likimainkaan saavuttaneet; siinä hänellä on ollut suurena apuna ja osaksi mallina Budenz’in kielioppi, mutta toisella puolen on myönnettävä, että muutamissa kohdin Genetz’in kielioppi on täydellisempi, erittäin murteellisiin muotoihin katsoen, joita Budenz muukalaisia varten kirjoitetussa kieliopissaan ei ole pitänyt tarpeellisena luetella.” (József Szinnyeiltä, HKOSPK 27.4. 1891, myös Handlingar 1891: 85)

Szinnyeiltä mukaan Budenzin vaikutus Genetzin kielioppiin oli huomattava. B. F. Godenhjelm (1884) laati myönteisen arvion Genetzin kirjasta, mutta ei verrannut sitä Budenzin kielioppiin. En tässä ryhdy näitä teoksia tarkemmin vertailemaan, koska se ei kuulu varsinaiseen aiheeseeni. Ohimennen todettakoon, että Genetzin kirjan huomattavin innovaatio, Euréniin verrattuna supistettu nominien ja verbien taivutusluokkien lukumäärä, oli Genetzin oma keksintö eikä lainaa Budenzilta. Genetz oli esitellyt ratkaisunsa Budenzille kirjeitse jo 15.1. 1880 (HYKK) ja toisessa kirjeessä Budenzille 26.10. 1881 Genetz kirjoittaa: “Nominien ja verbien luokkajaon tunnet erään kirjeeni kautta ja olet sen hyväksynyt.”

Kaikkiaan ei ole järkevää ajatella, että Setälän lauseopin kappaleessa syytettäisiin jotakuta toista (kuten Genetziä) plagioinnista. Muutenkaan ei tunnu luontevalta ajatella, että juuri Genetzin suvun jäsen syyttäisi Arvid Genetziä plagioinnista. Peräti epätodennäköistä on, että Genetzin sukulainen Setälän lauseopin kappaleessa syyttäisi Genetziä Budenzin äänne- ja muoto-opillisten ajatusten plagioimisesta.

Todennäköisemmin plagiointisyytös (SIT-119) ja ruotsinkielinen kehoitus “Se kielioppi!” viittaa Setälän vuonna 1898 ilmestyneeseen toiseen kieliopilliseen pääteokseen, *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi. Oppikouluja varten*, nimenomaan Genetzin omistamaan tämän kirjan kappaleeseen. Voisi ajatella, että asianomaisessa Setälän lauseopin kappaleessa tarkoitetaan, että Setälän äänne- ja sanaoppia (1898) syytetään Genetzin kieliopin (esimerkiksi 1895, ensimmäinen painos äsken mainittu 1881) plagioinnista osoittamalla, mitkä Setälän (1898) kohdat ovat Genetziltä peräisin tai ainakin Genetzin inspiroimia. Setälä (1898) on dispositioltaan ja monilta yksityiskohdiltaan samankaltainen kuin Genetz (1895), olkoonkin, että myös huomattavia eroja löytyy. Setälä sanoutuu irti Genetzin konstruktivisesta tavasta kuvata suomen kielen morfofonologia. Setälä puhuu äännevaihteluista, ei (synkronisista) äänne- ja muoto-oppilisten yhteydessä en voi kuitenkaan tarkemmin selvittää näiden kahden teoksen täsmällistä suhdetta enkä Setälän (1898) originaalisuuden astetta.

Tuntuu oudolta ajatella, että Setälän lauseopin kappaleessa syytettäisiin ketään muuta kuin Setälää itseään plagioinnista. Sekin on mahdollista, että “Se kielioppi” tarkoittaa Setälän lauseopin riippuvuutta Jahnssonista. Kirjasta voisikin odottaa löytävänsä vertailuja Jahnssonin lauseoppiin,

tätä tarkoittavia kommentteja tms., mitä siinä ei kuitenkaan ole, vain muutamia tavanomaisia alleviivauksia kirjan alkupuolella.

7.11. Päätelmä

Tässä luvussa olen dokumentoinut kymmenen muuta tapausta, missä Setälää kohtaan on esitetty tutkimuseettisiä epäilyjä tai syytöksiä, joko plagioinnista, puutteellisista viittauksista, oppilaiden töitten hyväksikäytöstä tai prioriteetin yksipuolisesta omimisesta itselleen. Ainoakaan näistä epäilyistä tai syytöksistä ei ole täysin aiheeton. Joukossa ovat Setälän lingvistisen tutkimustyön viisi keskeisintä aihepiiriä eli lauseoppi, molemmat väitöskirjat, lainasanatutkimus ja astevaihteluteorian ulottaminen uralilaiseksi eli samojedikieliin asti. Vähäisempiä tapauksia ovat *Vähäinen Suomalainen Lukukirja*, *Uuden Suomettaren* artikkeli liivin kielestä, *Homo Sum* -käännöksen tekijöiden ilmoittaminen, yhteissuomen murteiden luokittelu sekä Ojansuun kanssa käyty prioriteettikiista. Näistä kymmenestä tapauksesta vain yhteissuomen murteiden uuden luokittelun kohdalla näyttää mahdolliselta, että Setälä olisi saattanut päätyä uuteen tulkintaan riippumattoman (joskin myöhemmän) keksimisen kautta, olematta tietoinen aikaisemmasta keksijästä eli Boreniuksesta.

Kun käsikirjoituksen lopulliseksi luulemani versio oli jo jätetty kustantajalle, kohtasin vielä yhden tapauksen, jonka tässä mainitsen selvittämättä kaikkia yksityiskohtia. Vuonna 1963 Pertti Virtaranta haastatteli Martti Rapolaa, äänite on Suomen kielen nauhoitearkistossa (SKNA, nauhoite 2212). Rapola puhui Setälän “äärettömästä ambitiosta” ja “pyrkimyksestä vallata allensa tehtäviä enemmän kuin hän ehti ja jaksoi tehdä” ja jatkoi sitten: “Vieläpä saatuaan vihjeen siitä, että joku oli keksinyt sitä ja sitä, niin Setälä heti keksi sen itse ja toi julkisuuteen, Y. H. Toivoseltakin vei jonkun idean. -- Ojansuulla oli samantapainen kokemus kuin Toivosella siitä, että Setälä sieppaa haltuunsa jotakin, mitä he ovat ajatelleet. -- Niin Toivonen oli kerran esittänyt jonkin etymologian, joka hänestä oli ilmeinen. Setälä oli tutkinut ja heilutellut taas päätänsä tapansa mukaan ja sanonut «ei, ei tämä voi olla». Seuraavassa Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokouksessa hän piti siitä esitelmän mainitsematta mitään siitä, että hän oli idean saanut Toivoselta, ja hän julkaisi sen.” Rapolan loppukommentti oli jonkin verran kyyninen: “Semmoista käytevoimaa tarvitaan, pitäkööt toiset puolensa” (ibid.).

Tapausten määrästä ja muusta esittämästäni voidaan päätellä, että Setälän tapa käyttää hyväkseen tutkijakollegojen tuloksia sekä hänen tapansa viitata heidän töihinsä ja tuoda esiin heidän tuloksensa ja osuutensa *toistuvasti* poikkesivat tutkijayhteisön normeista ja kiinnittivät muiden huomiota, yleensä kuitenkin yksityisesti. Jahnssonin lauseopin plagiointi ei ollut yksittäistapaus, Setälän nuoruuden tuotannon poikkeuksellinen hairahdus.^{clxxxii}

Tiedossani on ylipäättään vain yksi toinen suomalainen kielentutkija, jota vastaan on esitetty (ja todistettu) plagiointisyytös. Syytös koski vain yhtä artikkelia. Setälän toistuva joutuminen tutkimuseettisiin kiistoihin on poikkeuksellista.

8. Setälän tutkijankuva

Setälän tutkijankuvaa ei ole vielä selvitetty, eikä myöskään seikkaperäisesti pohdittu hänen asemaansa tutkijayhteisössä eikä hänen vaikutustaan siihen. Setälän lauseopin syntyta ja myöhempi unohtuminen voidaan ymmärtää vain, kun ne suhteutetaan Setälän tieteellisiin luonteenpiirteisiin ja henkilösuhteisiin.

Tässä jaksossa yritän analysoida Setälää tutkijana ja henkilönäkin, erityisesti pyrin analysoimaan hänen tieteellisiä tavoitteitaan ja tutkimuskäytäntöään. Aineistonani ovat konkreettiset esimerkit, aikalaisarviot sekä Setälän omat kuvaukset ja kannanotot. Hallitsevaksi piirteeksi osoittautuu tutkijan — Setälän — tarve saada tunnustusta. Tunnustuksen saaminen edellyttää, että tutkijakollegat tunnustavat tulokseen päässeen tutkijan prioriteetin uusiin tieteellisiin tuloksiinsa. Suhteutan Setälän näin hahmottuvan tutkijankuvan viime vuosikymmeninä yleisessä tieteen sosiologiassa ja psykologiassa tutkittuun tietoon. Oliko Setälän tutkimuskäytäntö sittenkään kovin erilainen kuin muiden suurten tutkijoiden? Valotan myös, kuinka poikkeuksellisen voimakas tutkijapersoonallisuus voi käytännössä valloittaa koko areenan, mitä tieteesosiologisia seurauksia siitä voi olla ja miten tämä yksilötasolla ilmenee.

8.1. Setälä tutkijayhteisön vallankäyttäjänä

Setälän lauseopin taustan selvittämisessä ja tulkinnassa tutkijayhteisön kontrolli on ollut heikko. Muutamit harvat tutkijat ovat vuosikymmenten varrella ohimennen maininneet Jahnssonin lauseopin ansioista, mutta tutkijoiden suuri enemmistö on korostanut Setälän lauseopin perustavanlaatuisuutta tai peräti innovatiivisuutta. Kaukolan pro gradu –tutkielman tarkastajat Lauri Hakulinen ja Pertti Virtaranta eivät tutkielman marginaaleihin kirjoittamissaan kommentteissa kiinnittäneet mitään myönteistä huomiota kohtiin, missä Kaukola osoitti Setälän lauseopin ensimmäisen painoksen täydellisen riippuvuuden Jahnssonista (SIT-65). Näissä kohdissahan Kaukola esitti uusia tuloksia, jotka mullistivat eräitä fennistiikan vakiintuneita peruskäsityksiä. “Uusi” tarkoittaa tässä sitä, ettei kukaan ennen Kaukolaa (1959) ollut selkeästi vertaillen ja perustellen julkisesti osoittanut, mikä Jahnssonin ja Setälän lauseoppien todellinen suhde oli.

Tutkijayhteisön välttelevään suhtautumiseen on paljossa vaikuttanut myös Setälä itse. Hän piti persoonallisuudellaan tutkijayhteisöä lujassa otteessa, tavalla joka vaimensi useimmat kriittiset äänet vuosikymmeniksi, kuoleman jälkeenkin. Erkki Ikonen (erityisesti 1949) oli Kettusen jälkeen ensimmäinen, joka selkeästi totesi Setälän astevaihteluteorian olleen erheellinen harhakuvitelma. Ensimmäisen kriittisen yleisarvion Setälästä tutkijana ja tieteellisenä vaikuttajana esitti Mikko Korhonen (1986). Korhosen mukaan koulukunta oli liian yksipuolisesti keskittynyt äännehistorian tutkimukseen, mikä johti synkronisen kielitieteen katastrofaaliseen laiminlyömiseen ja lopulta steriiliyteen:

(SIT-122)

“The school achieved some truly significant victories in research into Finnish and related languages as will be discussed below. But its bias finally led to its collapse. Concentration almost entirely on the historical study of sounds and etymologies from one decade to another caused dangerous neglect in other fields. The damage became initially apparent after the turn of the century and by the 1920s it was considerable. Almost no research was carried out in morphology, syntax or semantics even from a historical point of view until the 1940s. The rare exceptions were considered curiosities. The almost total neglect of synchronic linguistics proved absolutely disastrous — Finnish grammar was never modernized, there was very little theoretical debate. It seems that the general linguistic trends of the first half of this century never even reached the ears of Setälä and his school. -- Thus the linguistics of the 1890s in Finland that were [sic] rather advanced in the international avant-garde came to a standstill within a few decades, formalized and sterile. The blame for this rests with Setälä who dominated the scene until 1935, but also with those younger language scholars who neither had the skill nor strength to extricate themselves from the mainstream.” (Korhonen 1986: 142)

Samansuuntainen on Kaisa Häkkisen arvio vuodelta 1993:

(SIT-123)

“Setälä ei arkaillut esittää ajatuksiaan absoluuttisina totuuksina, eikä hänelle juuri sanottu vastaan. Ympärillään hän näki mieluummin nöyriä opetuslapsia kuin tasaveroisia kollegoja, kriittisistä puhumattakaan. Luonteeltaan iloinen ja herkkä Heikki Ojansuu, joka halusi tulla toimeen kaikkien kanssa, kärsi suuresti siitä, että Setälä ei hänestä erityisemmin pitänyt, ja Kettuselle Ojansuu sanoi olevansa ikuisesti kiitollinen siitä, että tämä oli esimerkillään auttanut häntä pelastamaan persoonallisuutensa Setälän moukarin alta (Kettunen 1948, 75; Siro 1980, 3). Artturi Kannisto, joka oli uhrannut viisi vuotta elämästään vogulimaille ja hoitanut Setälän rinnalla suuria sanasto- ja julkaisuhankkeita mutta jäänyt silti vaille leipäpuuksi kelpaavaan yliopistovirkkaa, totesi katkerasti, ^{clxxxii} että etusijalle pannaan ne jotka saavat ansionsa Nummisuutarien Eskon tapaan: «Minä istun kotona ja neuloskelen isän kanssa» (Kettunen 1948, 246).

Setälän pätevimmat tieteelliset tutkimukset ovat hänen nuoruusvuosiltaan. Myöhemmin hän työnsi tuleen niin monta rautaa, ettei hän ehtinyt enää tieteellisesti uudistua. 1920-luvun julkaisuista huomattava osa on vanhojen aiheiden uudelleenlämmittelyä. Monet uskolliset palvelijansa hän kahlehti vuosikymmenien ajaksi mammuttimaisiin tutkimushankkeisiin, jotka kokonaisuuksina ovat ainutlaatuisen arvokkaita mutta tutkijajaksilöiden kannalta loputtomuudessaan masentavia. Selvää ja pysyvää haittaa koitui koko Suomen kielitieteelle siitä, että alan kruunaamattomana keisarina Setälä kykeni tanssittamaan koko tiedeyhteisöä oman pillinsä mukaan, ja ne, jotka eivät piiriin liittyneet, saivat tyytyä seuraamaan esitystä syrjästä. Vasta Setälän kuoleman jälkeen fennistien sisäpiiri rohkeni ryhtyä epäilemään, että keisarin vaateparsi oli ollut auttamattoman vanhaa mallia.” (Häkkinen 1993: 41-42)

Setälä hallitsi tutkijayhteisöä lähes yksinvaltiaana, ja tutkijayhteisö salli harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta tämän tapahtua. Saihan Setälä Jahnssoninkin luopumaan plagiointiväitteestään.

Setälän paradigmaa muodostava vaikutus suomen kielen kuvauksen yksityiskohdista kielitieteen luonteen määrittämiseen ja rajaamiseen. Oppikirjoilla on keskeinen osuus tieteellisen

perinteen vakiinnuttamisessa. Ne välittävät teorian perusnäkemys ja malliratkaisut tuleville tutkijapolville. Setälän lauseoppi ja kielioppi olivat tällaisia malleja, mutta Setälä muovasi myös monien opiskelija- ja tutkijapolvien kieliteoreettisia perusnäkemys. Vuosikymmenien ajan suomen kielen opiskelijoiden kielentutkimuksen johdantokirjana käytettiin niin Helsingin kuin Turun yliopistossakin Setälän kärkeväsanaista nuorgrammaattista pamflettia *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista* (1891b), jonka hän virantäytön yhteydessä oli kirjoittanut ajaakseen omia etujaan ja vähätelläkseen Arvid Genetzin ansioita.^{clxxxiii} Esimerkiksi 1920-luvulla Turun yliopiston suomen kielen approbatur-arvosanassa oli kohta “Yleisen kielitieteen alkeet”, jonka keskeinen osa oli Setälän teoksen *Kielentutkimus ja oikeakielisyys* (1921) sivut 1-187. Näiden sivujen ydinsisältö oli juuri Setälän teoreettinen taistelukirjoitus (1891b) ja lisäksi virkaanastujaisluento (1894), molemmat jotakuinkin alkuperäisissä asuissaan, polemiikkeineen arvosteluineen kaikkineen.^{clxxxiv} Kun Paavo Ravilan teos *Johdatusta kielihistoriaan* ilmestyi 1946, Jalo Kalima ilmoitti arvostelussaan, että uusi teos lähinnä tulee korvaamaan Setälän oppikirjan “Kielentutkimus ja oikeakielisyys” (1921) luvun “Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista”, toisin sanoen Setälän (1891b), joka vielä 1940-luvulla kuului tutkintovaatimuksiin kielitieteen luonteen ja tavoitteiden perusesityksenä.^{clxxxv}

Jahnssonin, Boreniuksen ja Genetzin jälkeen vain harvat lingvistit rohkenivat julkisesti arvostella Setälän menettelytapoja ja hänen teorioitaan. Näkyvin näistä kielentutkijoista oli Lauri Kettunen, joka varhain näki Setälän astevaihteluteorian liioittelevat piirteet^{clxxxvi} eikä arkaillut ilmoittaa käsitystään niistä. Jo väitöskirjassa (1913a) Kettusen ajatukset olivat alkaneet kulkea eri suuntiin kuin Setälän, kuten myös artikkelissa itävatjan konsonanttien geminoitumisesta (1913b). Kun Kettunen samoihin aikoihin haki dosentuuria, asiantuntijaksi valittiin Setälä. Hänen lausuntonsa oli erittäin kriittinen, suorastaan murskaava, vaikka se päättyikin pätevyyspuoltamiseen. Näin Setälä luonnehti Kettusta tutkijana:

(SIT-124)

“Kettusella on suuri harrastus teoretiseraamiseen sekä laajemmilla että ahtaammilla aloilla, mutta minun tulee lausua, että tällä alalla tiemme erkanevat: minä en voi useissa tapauksissa hyväksyä sitä tapaa, millä tohtori Kettunen toimii kielellisenä ajattelijana, minusta siltä monesti puuttuu tarpeellista selvyyttä ja kielellisten tosiasian oikeata arviointia. Mutta tämä minun arvosteluni on kenties jossain määrin subjektiivista, minun ajatukseni ovat kielellisissä asioissa tottuneet kulkemaan toisia raiteita; ken voi lopulta sanoa, kuinka paljon pysyvää on jääpä meidän teoreettisista päätelmistämme? -- Minä puolestani olen kaikesta huolimatta valmis tunnustamaan tohtori Kettusen lahjakkuutta, johon minä ensi sijassa luen suuren energian, työkyvyn ja käsistäänsaavaisuuden, hyvän havaintokyvyn ja suuren asianharrastuksen sekä erityisen halun teoreettisiin kysymyksiin. Yksinään halukin teoreettisten kysymysten, sekä suurten että pienten, ratkaisuun on katsottava ansioksi, ja minä olen — kokemuksesta päättäen — varma siitä, että tohtori Kettunen, vaikka kyllä aluksi vastaan ponnistellen ja omista arveluistaan kovasti kiinnipitäen, vähitellen on korjaava sitä, mikä on virheellistä, kun hän ehtii näköalojaan laajentaa laajemmilla opinnoilla. Suurella työkyvyllään hän on varmaan vastaisuudessa keräävä tieteelle uusia aineksia ja yhä kypsyneemmin niitä käsittelevä.” (Setälä, HYHKOSPK 21.2. 1914)

Setälän 11-sivuinen lausunto sai suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorin Heikki Paasosen puuttumaan asiaan. Paasonen piti Setälän lausuntoa kohtuuttomana ja kirjoitti 19-sivuisen vastalausunnon, jossa todettiin muun muassa:

(SIT-125)

“[Setälän] vastaväitteet minun nähdäkseni mitenkään eivät oikeuttaisi näin ankaraan, tahtoisinpa melkein sanoa kaameaan loppuarvosteluun, joka prof. Setälän asemassa olevan miehen omasta oppilaastaan antamana melkein kuulostaa nuoren lahjakkaan tutkijan kuolemantuomiolta --.” (Heikki Paasonen, HYHKOSPK 29.4. 1914)

Paasonen huomauttaa selvin sanoin siitä, että Kettusen artikkeli (1913b) vei pohjan Setälän astevaihteluteorian keskeiseltä osalta.^{clxxxvii} Asiaa käsiteltiin useissa osaston kokouksissa, ja niin Setälä kuin Paasonen kirjoittivat lisää lausuntoja. Pohjoismaisten kielten professori Hugo Pipping pyysi yksityisesti maaliskuussa 1914 K. B. Wiklundia lausumaan mielipiteensä Kettusen pätevydestä, minkä Wiklund tekikin kahdessa lyhyessä Pippingille osoitetussa kirjeessä. Muun muassa näin Wiklund luonnehti tutkimustilannetta:

(SIT-126)

“Särskilt vill jag framhäva Kettunens lika berömvärda som — jag måste säga det — på vårt forskningsområde icke tillräckligt vanliga kritiska förmåga, vilken bjuder honom att i största möjliga utsträckning bilda sig en egen mening om företeelserna, och utan fruktan framställa den, även om den strider mot allmänt antagna hypoteser. -- [Kettusen astevaihtelututkimukset] ger en hälsosam erinran om nödvändigheten av noggrann, induktiv detaljgranskning på detta för hela den finskugriska språkforskningen viktiga gebiet, som i sig självt inbjuder till aprioristisk teoretisering och som också i rikt mått blivit föremål härför”. (K. B. Wiklundin kirje Hugo Pippingille 24.3. 1914, HYHKOSPK 29.4. 1914)

Toukokuun 12. päivänä 1914 osasto päätti lopulta Paasonen lausunnon nojalla äänin 15-1 esittää konsistorille Kettusen nimittämistä dosentiksi.^{clxxxviii} Tässä kokouksessa esittämässään loppulausunnossa Paasonen ottaa kantaa fennistiikan ja fennougristiikan tilanteeseen Wiklundin tapaan:

(SIT-127)

“Mitä erityisesti tulee [Kettusen] väitöskirjassa paikoittain esiintyneeseen liialliseen teoreettiseeraamiseen, on vielä erittäin huomattava, että suomalainen ja suomalais-ugrilainen kielitutkimus — syistä joihin minä en voi tässä lähemmin kajota — viime aikoina on jotenkin yleisesti liikkunut epävarmojen teorioiden ja hypoteesien merkeissä, johon prof. Setäläkin asiantuntijalausunnossaan kuvaavasti viittaa lausuessaan: «Ken voi lopulta sanoa, kuinka paljon pysyvää on jääpä meidän teoreettisista päätelmistämme?». Tuskin siihenkin katsoen on kohtuullista kovin ankarasti arvostella nuorta tutkijaa, joka todella itsenäisesti koettaa selvittää kielellisiä probleemeja, seuraamatta kuten moni muu orjallisesti toisten latuja, jos hänkin, kuten tri Kettunen väitöskirjassaan, joukkosuggestionin vaikutuksen alaisena hetkeksi on mennyt tällä alalla liian kauvas.” (Heikki Paasonen, HYHKOSPK 12.5. 1914)

Paasonen ja Wiklund arvostelivat siis Setälän menettelytapoja ja vaikutusta tutkijayhteisöön. Kritiikki ei saanut Setälää muuttamaan käsitystään Kettusesta. Kettunen sai seuraavan rangaistuksensa asiantuntijalausunnossa, jonka Setälä kirjoitti täytettäessä Turun yliopiston suomen kielen ja sen sukukielten professorin virkaa Heikki Ojansuun kuoleman jälkeen vuonna 1923. Kettusen kilpahakijana oli Martti Rapola. Muut asiantuntijat olivat József Szinnyei ja K. B.

Wiklund, jotka molemmat lausunnoissaan empimättä pitivät Kettusta pätevämpänä kuin Rapolaa. Setälä oli lausunnoissaan jälleen erittäin kriittinen Kettusta kohtaan ja asetti Rapolan ensimmäiselle sijalle. Lausuntojen perusteella tiedekunta asetti ensimmäiselle sijalle Kettusen, toiselle Rapolan. Mutkikkaiden ja juridisesti kyseenalaisten vaiheiden jälkeen Rapola nimitettiin virkaan, vastoin asiantuntijoiden enemmistön selkeää kantaa.^{clxxxix}

Virantäytön kiintoisin dokumentti on Wiklundin 17-sivuinen lausunto, jossa hän perusteellisemmin kuin vuoden 1914 kirjeessään ottaa kriittisesti kantaa myös Setälän paradigman valta-asemaan ja seurannaisvaikutuksiin [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-128)

[*Martti Rapolasta:*]

“Rapola kan emellertid icke göras helt ansvarig för den stora och betänkliga lucka i hans vetenskapliga utrustning jag på detta sätt måst påtala. Den är i själva verket **ett utmärkande drag för den skola, i vilken han fått sin utbildning och vars ledande satser i många fall kullkastats av den lapska forskningen, utan att detta dock föranledt någon ändring av skolans uppfattning.** --

Med mera frigjordhet och självständighet hade han dock säkerligen, med den fallenhet för vetenskaplig forskning han uppenbarligen besitter, ganska snart funnit, att icke heller frågan om finskans diftonger på *i* i obetonad stavelse kan behandlas **inom den snäva ram skolan utstakar**, utan fordrar ett mycket större armbågsrum. --

Rapolas **rädsla och osjälvständighet gentemot auktoriteter** kommer fram även i denna avhandling [Rapola 1919-1920], tyvärr t.o.m. starkare än förut. Sid. 4f. gör han sålunda ett både olyckligt och opåkallat försök att bortförklara Setäläs uttryckliga framställning /1916/ av den dialektala växlingen mellan å ena sidan *ia, iä, ua* och *yä* och å andra sidan *ee, oo* och *öö* såsom beroende på stadiesväxling /«astevaihtelu»/, vilken framställning, såsom förf. påpekar, verkat därefter, att **forskarne icke vågat uppfatta företeelsen på ett visst annat, rimligare, närmare till hands liggande och dessutom av prof. Setälä själv förut omfattat sätt.** Förf. är nu angelägen att framställa denna tidigare uppfattning såsom alltjämt gällande, men säger till slut: «Kysymys siitä, kuinka väljäksi astevaihtelu termi on käsitettävä, lankeaa tämän esitykseni rajojen ulkopuolelle; omasta puolestani vältän sen käyttämistä kyseessä olevista vokaali- ja vokaaliyhtymävaihteluista.» Man må kanske icke förtycka, att förf. på detta sätt vill hålla en väg öppen för sig till reträtt ur den riskabla situationen, men läsaren blir då litet förbluffad, när han i bokens slut /sid. 69/ vid sammanfattningen av undersökningens resultat finner författaren två gånger å rad tala om den i vissa områden förekommande enhetliga vokalen *ee, oo, öö* som en «supistuma-aste», vilken framträder “paradigmaattisesti *vaihdelleen*” med motsvarande osammandragna vokalförbindelse. Alltså ändock in amplissima forma en «astevaihtelu»! **Förf. vet tydligen icke, på vilken fot han skall stå inför dels sin lärares tvänne från varandra avvikande meningar, av vilka den ena bör dementeras, och dels för det tredje den sanning eller sannolikhet han själv genom sin undersökning uppnått. Han söker då rädda sig ur dilemman genom vaga antydningar i stället för att frimodigt taga steget fullt ut** och förklara, att man verkligen har att göra med en på aksentens olika plats beroende, inom ett och samma paradigm uppträdande växling, alltså en «astevaihtelu», men en sentida «astevaihtelu», som icke har något sammanhang med det komplex av uråldriga företeelser, vilket gemenligen nämnes med detta namn.

Det kan för den utomstående synas obegripligt, att det kan anses förenat med

någon risk att taga ett dylikt steg, men när man går till konkurrentens [Kettunen] vetenskapliga produktion och ser, med vilken frenesi denne å sin sida bekämpar den allt uppslukande «astevaihtelu»-tanken och till vilka överdrifter han därvid går, så förstår man dock så småningom, att vägen verkligen *är* farlig. Under dessa förhållanden blir man t.o.m. benägen att i någon mån överse med förf:s svaghet och osjälvständighet,^{cxc} vilken möjligen under gynnsammare förhållanden kan komma att försvinna.

[Lauri Kettusesta:]

Förf. har tydligen undervärderat och med orätt bagatelliserat beviskraften hos några av de moment, som framförts som stöd för den rådande teorin rörande stadieväxlingen — det komplex av företeelser, som utgör centrum i hela den finska ljudläran — **men icke desto mindre måste man nästan med en känsla av befrielse hälsa den skarpa, ja, våldsamma räfst förf. anställer.** Jag är den förste att erkänna, att förf. många gånger överskrider gränsen för det tillåtliga, men **hans sätt att reagera är dock nyttigare för saken och i längden mera tilltalande än den hjälplösa underkastelsen under en auktoritet.** En grundlig uppröjning av den finska stadieväxlingsbråten har sedan länge tillbaka varit oundgängligen nödvändig, och när den så kommer, får man finna sig i att även en del dugtigt material och riktiga slutsatser till en tid slängas undan och behandlas med sidvördnad — de komma nog till heders igen, när allt damm, som rivits upp, hunnit sopas bort av vinden och situationen klarnat igen.

För att uppskatta och fullfölja dessa sistnämnda uppslag måste man emellertid liksom i fråga om stadieväxlingen och otaliga andra moment, som icke ha sin upprinnelse under den urfinska perioden, utan i äldre tider, vid sin forskning gå utanför de baltiskfinska språkens gränser, närmast då till lapskan, och här visar, såsom jag redan förut antydtt, de bägge sökandenas utbildning samma begränsning. **Denna brist kan dock icke helt läggas dem själva till last, utan skulden faller snarare på den skola, ur vilken de utgått och som icke följt med den på andra håll bedrivna forskningen, utan även på avgörande punkter nonchalerat dess resultat, när de icke stämt överens med de egna hypoteserna.** Särskilt skärande faller detta i ögonen i fråga om stadieväxlingen. På detta område utgick man av naturliga skäl vid sin forskning till en början från förhållandena i finskan såsom varande de lättast tillgängliga och bäst bekanta och dessutom, efter vad det tycktes, klarast och ålderdomligast. Man observerade visserligen, att stadieväxlingsföreteelserna voro mycket mera invecklade och mångtaligare i lapskan än i finskan, men man kände ännu icke lapskans historia närmare och kunde därför icke efter förtjänst uppskatta de fingervisningar detta språk gav. **Vid ifrågavarande tid, år 1896, framlades så i helt flyktiga drag som en «vorläufige Mitteilung» Setäläs stadieväxlingsteori, vilken sedermera under långa år spelade en mycket framstående och fruktbärande roll inom den finskugriska språkhistoriska forskningen, trots det den aldrig blev utförligare motiverad.** Såsom arbetshypotes var den således utmärkt och gjorde utomordentliga tjänster som sådan, men det ödesdigra felet begicks, att den icke fick förbli arbetshypotes, utan — fortfarande utan all närmare bevisning och på de flesta håll utan nämnvärt motstånd — upphöjdes till allmänt erkänd sanning och trosartikel. Under tiden fortskred studiet av de lapska dialekterna, och man fann då, att lapskan var ett i alla avseende viktigare och värdefullare fält för undersökningar rörande stadieväxlingen än finskan, där dessa företeelser i själva verket voro betänkligt borttrasslade. Finskans klarhet och ålderdomlighet på denna punkt visade

sig vara blott skenbar, och de på de baltiskfinska språken grundade slutledningarna härvidlag måste sålunda revideras. Härför har man emellertid ingalunda varit benägen, utan i stället har man utan något egentligt försök till motbevisning negligerat de på annat håll vunna resultaten, vare sig dessa äro evident riktiga eller till en del ännu diskutabla. Samma påföljd ha de tvivel och den opposition rört, som uppstått på internt finskt håll och med tiden växt sig allt starkare, framför allt hos prof. Kettunen, vars ställning till denna fråga jag ovan skisserat. **Utgången av det hela har blivit, att den gamla stadieväxlingsteorin enligt min uppfattning i realiteten heller på att avföras från dagordningen och att i dess ställe en ny åskådning är under bildande, dels med utgångspunkt i vissa allttjämt giltiga beståndsdelar av den gamla teorin, dels också på grundval av det myckna nya material, som insamlats och nu håller på att bearbetas.**” (K. B. Wiklundin asiantuntijalausunto s. 5, 6, 8, 9, 13-16, TYA)

Wiklund kuvaa osuvasti, miten monet Setälän oppilaat ja kannattajat olivat kritiikittömästi sallineet astevaihteluteorian nousta vakiintuneen totuuden asemaan ja miten yksittäiset tutkijat (tässä Rapola) eivät uskaltaneet sitä arvostella silloinkaan, kun teoria johti ilmeisiin ristiriitoihin. Merkkillisintä astevaihteluteorian kehityskaaressa oli tosiaan, että Setälä ei alun perinkään ollut esittänyt teorialle kunnollisia perusteluja, vain suulliseen esitelmään perustuvan alustavan ilmoituksen (1896b) “Über Quantitätswechsel im Finnisch-Ugrischen. Vorläufige Mitteilung. (Vorgetragen in der Sitzung der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft den 16 november 1895)”. Turun yliopiston lausunnossa (s. 12) Setälä arvosteli Kettusta laveasti siitä, että tämä oli luopunut olettamasta uralilaista astevaihtelua. Setälä väitti myös, että “astevaihtelun periaatteet lienevät saavuttaneet tutkijain miltei yksimielisen tunnustuksen” ja että muiden muassa Szinnyei ja Wiklund olisivat luopuneet teorian vastustamisesta. Wiklundin oma äsken siteerattu lausunto puhui kuitenkin päinvastaista kieltä.^{cxci}

Kettunen ohitettiin ja Martti Rapola sai Turun yliopiston viran. Vuonna 1925 Kettunen kirjoitti Setälästä, erityisesti hänen astevaihteluteoriastaan (Wiklundin sanoin astevaihteluroinasta, “stadieväxlingsbråten”) seuraavasti:

(SIT-129)

“Sitä, mikä vasta olisi todistettava, pidetään jo todistettuna, sille yhä uutta rakennetaan, ja koko suomalainen kielitieteemme on saanut lisäksi vahvasti dogmatiikan väriä. Mutta mitäpä tästä tieteemme surullisesta tilasta sen pitemmältä puhua. Olkoon tulevilla tutkijapolvilla enemmän työmahdollisuuksia ja työnsä rakkautta kuin meillä, ja he suorittavat työn, vaikka heidän nähtävästi tulee paljon repiä, ennenkuin pääsevät rakentamaan.” (Kettunen 1925: 148)

Setälän laaja astevaihteluteoria eli kuitenkin vielä pitkään ikään kuin se olisi ollut vakiintunut totuus. Esimerkiksi Otavan *Ison Tietosanakirjan* vuoden 1931 versiossa Artturi Kannisto esitteli astevaihteluteorian laajan version, jonka mukaan vokaalitkin olisivat alun perin vaihdelleet. Vuonna 1961 ilmestyneestä toisesta painoksesta tämä oletus oli poistettu.

Eräiden muiden tutkijoiden suhdetta Setälään sekä Setälän tapaa määrällä tutkijayhteisöä Lauri Kettunen kuvasi näin:

(SIT-130)

“K. F. Karjalaisen kanssa olisi hyvät edellytykset ollut ystäväysty, sillä hän sanoi — tietysti kahden kesken — epäilevänsä minun laillani Setälän astevaihtelumeininkejä ja kehoitti minua niitä penkomaan. Ojansuun kanssa minä olin niin hyvää pataa, että kun Karjalainen taas kerran määrättiin hoitamaan Setälän virkaa ja Ojansuun minulle puhui katkerasti syrjäyttämistään (eihän Karjalainen ollut edes suomen kielen dosentti, kuten Ojansuu), niin enkös minä tarttunut kampiin ja tuonut Karjalaiselle itselleen julki paheksumiseni Ojansuulle tehdyn «vääryyden» johdosta. Karhunpalveluksen tein myös Ojansuulle moisella tahdittomuudella, sillä hän oli ilmankin Setälän epäsuosiossa ja kärsi siitä, päinvastoin kuin minä, hirmuisesti. Ei sanonut saavansa yöllä unta, jos päivällä pahan sanan Setälältä oli kuullut. Turkuun hänet pistettiin professoriksi, niin Ojansuu itse sanoi Setälän ollessa matkoilla — *jottei tarvittu pyytää mahdollisesti evättävää siunausta.*” (Kettunen 1948: 19)

Kettunen taas kuvaa E. A. Tunkelon suhdetta Setälään:

(SIT-131)

“Tunkelon opintovuodet sattuiivat aikaan, jolloin kielitieteen nuorgrammaattinen suuntaus meillä teki läpimurtoaan nuoren intomielisen Setälän johtamana. Hänen oppilaitaan olivat Tunkelon lisäksi Heikki Ojansuu, Frans Äimä, Artturi Kannisto, Kusti Karjalainen ja monet muut, sellaisetkin, joiden panos tieteelle on jäänyt vähäiseksi tai olemattomaksi. «Me tappelimme Setälän puolesta kuin Napoleonin sotilaat», muisteli Heikki Ojansuu-vainaja kerran noita aikoja. Tappelu kävi tietenkin Arvid Genetziä ja hänen ei vähälukuisia kannattajiaan vastaan, äskeisen kilpailun laineethan läikkyivät vielä korkealla. Setälän myöhempi antagonistina ja auktoriteettina kilpailija Heikki Paasonen sai sittemmin jäädä rauhaan, olihan hän kuitenkin uudenaikaisen tutkimussuunnan edustaja ja suosittu mies elämänsä loppuun asti. Tunkelosta ei nyt ollut «tappelijaksi», sen esti jo hänen tasapuolinen ja harkitseva luonnonlaatunsa. Mutta Setälän keskeiset opetukset painuivat Tunkeloon, niin silloin kuin myöhemmin, kuten sormenjäljet saveen, johon ne sitten kivettyivät. Niinpä Setälän astevaihteluteoriassa, tarkoitan sen ensimmäisessä redaktiossa, kun se näet ensimmäisenä iskettiin mieleen ja graafillisina kuvioina silmään, ei Tunkelolla ollut hänen viimeisimmässäkään tuotannossaan sanottavasti tinkimisen varaa, mitä kylläkään ei käy ihmetteleminen, sillä koulukunnan tämä suuntaus on pysynyt järkkymättä aina viime vuosien yllätyksiin saakka, jolloin teorian entiset kiihkeät kannattajatkin ovat kieltäneet mestarinsa ja jolloin myös Genetz on alkanut saada hyvitystä arvonkadotuksestaan.” (Kettunen 1956: 61-62)

Kettusen loppuarvio Setälän vaikutuksesta ja vaikutusvallasta on karu:

(SIT-132)

“Mutta jos ei lukijan kanssa enää tavattaisikaan, niin antaisin, pojat, sellaisen neuvon, että jos tahdotte helposti päästä eteenpäin tieteen tiellä ja säästyä ikävyyksiltä, älkää ryhtykö vahvempaanne vastaan tai menkö heikomman puolelle, sillä se kostetaan. Jos tahdotte saada reklamoivia ystäviä, kehukaa puolestanne vaikei kehumista olisikaan tai sitten olkaa hiljaa, jos tuntonne vähänkin sallii. «Tie tasainen, asfalttinen, on varmin vaeltaa.»” (Kettunen 1948: 246)

8.2. Setälä Ojansuun kanssa käymänsä kirjeenvaihdon valossa

Ojansuu oli Setälän ensimmäisen polven eli 1890-luvulla aloittaneista oppilaista pisimmälle edenneiden joukossa. Hänet nimitettiin Turun yliopiston suomen kielen ja sen sukukielten professoriksi vuonna 1921. Muistosanoissaan Ojansuulle Setälä (1923) puhui lämpimästi edesmenneen oppilaansa tutkijankyvyyistä.

Ojansuun suhde Setälään oli pitkät ajat ongelmallinen. Ojansuun oli vaikea itsenäistyä eikä opettaja tukenut itsenäistymisprosessia.^{cxiii} Vuoden 1914 *rn*-jupakka ei ollut omiaan vahvistamaan Ojansuun itsetuntoa. Vuonna 1915 Setälällä ja Ojansuulla oli uusi yhteenotto, joka johti välirikoon. Setälä oli ollut tyytymätön siihen, että Tietosanakirjan toimitus oli pyytänyt Ojansuuta laatimaan artikkelin suomen murteista. Tämän jälkeen Ojansuu kirjoitti Setälälle seuraavan kirjeen kesäkuussa 1915:

(SIT-133)

“Purtola 12.VI. 1915

K. Veli

Tietosanakirjan toimitus on Sinun huomautuksesi johdosta jättänyt «Suomen murteet» Sinun kirjoitettavaksesi tarjottuaan niitä ensin minulle. On kyllä luonnollista, että se, joka kirjoittaa «Suomen kielestä», myös kirjoittaa murteista, vaikka on tietysti myös ajateltavissa, että ne ovat eri käsissä, varsinkin jos asianomaiset kirjoittajat voivat neuvotella toistensa kanssa. Sentähden oli muutosesityksesi mielestäni tarpeeton.

En tiedä, minusta on usein tuntunut kuin tällä kertaa olisi samalla kysymyksessä jonkinlainen epäluottamuslause Sinun puoleltasi. Siltä varalta, että niin olisi laita, tahdon sanoa, etten tiedä sitä mitenkään ansainneeni. Ainakin olen eri kertoja kieltäytynyt minulle tarjotuista tehtävistä, jotta ne olisi voitu antaa Sinulle. Niinpä kun minua 1907 pyydettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran juhlassa pitämään esitelmää Agricolan kielestä, kehoitin pyytäjää ensin kääntymään Sinun puoleesi. Samoin suostuin kirjoittamaan Omaan maahan vasta kun minulle vakuutettiin että Sinä olit kieltäytynyt. Edelleen kun Suomen kartastoa varten pyydettiin minua laittamaan karttoja ja kirjoittamaan suomen murteista, ilmoitin silloinkin suostuvani vain siinä tapauksessa, että Sinä, jonka puoleen mielestäni oli ensin käännettävä, olisit kieltäytynyt. Tämän luettuasi ymmärrät, että eräs insinuatsioni, jonka muutamia vuosia sitten heitit minulle vasten silmiä, että olisit muka huomannut kuinka Sinua syrjäytettiin — oli muistaakseni kysymys jostakin Kotikielen seuran asiasta — koski minuun kipeästi.

Pyydän, ettet ymmärrä minua väärin. En ole itse pyytänyt suomen murteita kirjoittaakseni enkä niistä nyt kirjoittaisi, vaikka Tietosanakirjan toimitus pyytäisi. Olen näet samaa mieltä kuin Yrjö Wichmann kortissaan minulle, että minulla on «parempaakin kirjoitettavaa». (Tietysti tämä vielä paremmin sopii Sinuun.)

Ihmisluonteet ovat erilaisia ja eri ihmisten pyrkimykset käyvät ristiin. Hankauksia ja ikävyyksiä ei voi välttää. Mutta toistensa ymmärtämiseen ja suvaitsemiseen on hartaasti pyrittävä. --.

Leppoisa kesää!

Nuorempi veljesi Heikki Ojansuu.” (Ojansuun kirje Setälälle, KAYMK 5344)

Setälällä oli selvä käsitys tieteenalan marssijärjestyksestä ja omasta ykköspositiostaan, eikä hän katsonut hyvällä, että tästä poikettiin. Tieteenalan yleiskatsausten kirjoittaminen merkittäviin

hakuteoksiin ja käsikirjoihin on keskeisten oppikirjojen kirjoittamisen tapaan osoitus kirjoittajan johtoasemasta ja korkeasta statuksesta, siis tieteellisen vallankäytön keskeisiä välineitä. Setälä halusi pitää langat käsissään ja korostaa alan hallintaansa ja johtajan asemaansa.

Ojansuu vetäytyi toistuvasti ja antoi periksi Setälän vaatimuksille. Setälän vastaus äskeiseen kirjeeseen ei liene tallella, mutta Ojansuun siihen lähettämä vastaus on:

(SIT-134)

“Sarkkila 25.VII. 1915

Kunnioitettu opettaja ja veli!

Ystävällinen, opettavainen kirjeesi, joka valitettavasti on jäänyt pitkäksi aikaa vastaamatta, kaipaa minun puoleltani muutamia selittäviä lisä.

Mitä ensiksikin kiistelynalaiseen artikkelikysymykseen tulee, niin oli itsestään selvä, että «Suomen kieli» tarjottiin Sinulle, suomen kielen ja kirjallisuuden professorille, ensimmäiselle miehellemme tällä alalla. Kun tämä artikkeli on erittäin tärkeä — joka tapauksessa paljon tärkeämpi kuin artikkeli «Suomen murteet» — ja kun Sinä esitit Tietosanakirjan toimitukselle, että molemmat nämä artikkelit olisivat saman henkilön kirjoitettavat, niin oli myös luonnollista, että ne molemmat annettiin Sinulle. – Ehdotuksesi, että artikkelit annettaisiin minulle sekä niihin liittyvän todistuksen minun pätevydestäni voi tässä yhteydessä käsittää ainoastaan liioitelluksi kohteliaisuudeksi, niinkuin Wichmann, jonka menettelyn tässä asiassa täydellisesti ymmärrän ja hyväksyn, epäilemättä on käsittänyt. - -

Kotikielen seuran asia oli sellainen, että sihteeri kerran takavuosina jätti Sinulle ilmoittamatta kokouksenpidosta. Syy oli sihteerin, sillä minä olin sanonut, että kokoustenpidosta on aina neuvoteltava Sinun kanssasi. Sinä olit huomauttanut asiasta sihteerille, jolta minä vuorostani kuulin, että olit (niinkuin luonnollistakin) ollut pahoillasi. Yliopistolla tavattaessa otin puheeksi sihteerin menettelyn, jonka vasta häneltä itseltään olin kuullut. Siihen Sinä yliolkaisesti sanoit muutenkin huomanneesi kuinka Sinua viime aikoina oli syrjäytetty, käänsit selkäsi ja painuit johonkin kokoukseen.

«Puumeisterista»^{cxci} minulla on vähän toisenlainen muisto kuin Sinulla. Sinä kysyit minulta, erehdystäni mainiten, äkäisen pisteliäästi: «Joko minun taas täytyy kirjoittaa oikaisu?» (Olit ennenkin minua Virittäjässä oikaissut.) En käsittänyt tätä lupaukseksi itse kirjoittaa asiasta, vaan oratooriseksi nuhteluksi. Joka tapauksessa valitan, että lähde (= Sinun tiedonantosi Lübbenistä) on jäänyt mainitsematta.

Sinä alat ja lopetat kirjeesi viittaamalla meidän persoonallisiin suhteisiimme. Suo anteeksi, jos minun on ollut vaikea uskoa tarkoitatko totta sanoessasi, että välimme mielestäsi on ollut «mitä suloin ja ystävällisin» ja ettet, kun eräässä kirjeessäsi (noin vuosi sitten) viittasin siihen, ettei kaikki ollut, niinkuin olisi pitänyt, voinut tätä viittausta käsittää. Kyllä kai Sinun tarkemmin mietittyäsi täytyy myöntää, että esiintymisesi minua kohtaan on viime vuosikymmenenä eri kertoja ollut epäystävällinen. Minuun kohdistuneen pahantuulisuutesi ja ynseytesi vielä olen jaksanut ymmärtää, vaikka en likimainkaan aina hyväksyä; mutta arvoitukseksi on minulle jäänyt, mistä syystä ihan viime vuosina olet pari kolmekin eri kertaa minua läpätunkevasti, vihaisesti silmäillyt. En ymmärrä muuta kuin että Sinulla on ollut tyytymättömyytesi ja vihaasi syitä, joita et ole suvainnut minulle ilmaista.

Minulla on kaunis kuva Sinusta opettajana ja työtoverina opinto- ja ensimmäisiltä dosenttivuosiltani. Sekä opista että ystävällisyydestä olen Sinulle suuremmassa kiitollisuuden velassa kuin kenellekään muulle opettajalleni; minusta onkin sentähden tuntunut ikävältä, kun nyt olen joutunut esittämään sellaista, mikä vuosien vierieessä on

jäänyt okaana sydämeeni pistämään. Viihdyttävää olisi mielelleni, jos välimme voisivat pysyväisesti muodostua luottavaisiksi ja suoriksi. Mielihyvällä olenkin pannut merkille, että suhtautumisesi minuun jo vuosikauden on ollut suvaitsevampi ja hyväntahtoisempi kuin lähinnä edellisinä vuosina.

Lopetan tällä kertaa ja pyydän jo etukäteen anteeksi, jos kirjeelläni vielä entistä enemmän olen pahoittanut mieltäsi. Mutta selvitys on selvitystä niin Vesilahdessa kuin Ristiinassakin.

Viimeisten riviesi johdosta on minun vielä lisääminen, etten toivoisi Sinun selittävän kirjeitäni välien katkaisemisyrikykseksi; päinvastoin olen kerran uskaltanut puhua suuni puhtaaksi sinä toivossa, että suhteemme kehittyisi siihen suuntaan, että siitä ilman liioittelua voisi sanoa, että se on «mitä selvin ja ystävällisin».

Tähän pyrkien pyydän saada olla oppilaasi ja ystäväsi
Heikki Ojansuu.” (Ojansuun kirje Setälälle, KAYMK 5344)

Ojansuun kirjeen sävy on paikoin alistuva, melkein nöyristelevä, jonkalaisia piirteitä oli havaittavissa hänen aiemmissakin Setälälle lähettämässään kirjeissä. Setälä oli ylitulkinut Ojansuun esittämät kysymykset ja varovaisen kritiikin yritykseksi katkaista heidän suhteensa. Tästä tulkinnasta Ojansuu sanoutuu irti. Hän ilmoittaa selvästi, että on vain koonnut voimansa ja yrittää puhua suunsa puhtaaksi mieltään raskauttavista kanssakäymisongelmista, jotta normaali keskusteluyhteys voitaisiin palauttaa.

Setälän suorasukainen vastaus tuli nopeasti. Luonnos on tallella [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-135)

“Mikkeli, Kallioniemi 30.7.1915

[*Setälän luonnokseen itse lisäämä alkukommentti*: Tämä kirje on sisällyksellisesti mutta ei muodollisesti yhtäpitävä H.O:lle kirjoituskoneella kirjoitetun kirjeen kanssa. En jaksanut sitä uudelleen kopioida. Kirjoituskoneellisessa ovat asiat paremmin järjestetyt. Suo anteeksi kirjoituskoneen käyttö; käteni on hiukan väsyksissä.]^{cxiv}

Kunnon veli!

Eilen tulleeseen kirjeeseesi vastaan heti, jotta tämmöiset asiat eivät pääsisi vanhenemaan.

Tietosanakirja-artikkelista olen puhunut siksi paljon viime kirjeessäni, ettei minulla ole siihen lisättävää. Minulla ei ole käsillä tietosanakirjaa enkä siis tiedä, kutka ovat viitanneet artikkeliin «Suomen murteet» ja kenen aloitteesta siis semmoinen artikkeli on tietosanakirjaan aiottu; useat artikkelit ovat nimenomaisesti syntyneet sillä tavoin, että joku kirjoittaja on viitannut olettamaansa seuraavaan artikkeliin; itse olen monesti sillä tavoin menetellyt, välistä toimituksen pyytämättä. Pääasia on että Sinä ilmeisesti edelleenkin olet eri kannalla noiden artikkelien kokoonpanosta ja vetoat tietosanakirjan toimitukseen. Jos toimitus todellakin on samalla kannalla ja siinä esittämistäni vastasyistä huolimatta pysyy, en minä missään tapauksessa ota kirjoittaakseni artikkeleita «Suomen kieli». En ole asiasta vielä Wichmannille kirjoittanut, kun odotin Sinulta jonkinlaista elonmerkkiä.

Nyt kirjoitan hänelle ja selitän, miten minä olin ajatellut artikkeleita «Suomen kieli» kirjoitettavaksi. Kieltäymiseni ei sisällä epäluottamusta Sinua eikä ketään muuta vastaan, vaan johtuu siitä periaatteellisesta kannasta, jolla olen tämmöisiin artikkeleihin nähden.

Kotikielen seuran asiata en muistanut. Kyllä siihen aikaan ei tapahtunut vain kerran, vaan monta kertaa, kerta kerran perästä, ettei minulle Kotikielen Seuran kokouksista ilmoitettu, ja mahdollista on että jos Sinä asian otit puheeksi, olen saattanut sen johdosta

sanoa jonkun varmistaneen sanan. Mielipahani ei vähimmässäkään määrässä johtunut «syryttämisestä» — varmaan olet sanani ja «yliolkaisuuden» väärin käsittänyt — vaan ainoastaan siitä, että minusta tuntui ikävältä, että minun kerta kerralta täytyi olla poissa kokouksista, kun ne asetettiin minulle mahdottomiin aikoihin. Ja mielelläni olisin halunnut osoittaa, ettei harrastukseni nuorison toimiin ollut aivan kuollut. Niinkuin sanottu, «syryttämisestä» en ajatellut. Myöskin tiesin, ettet Sinä ollut syyllinen, mutta onhan jokseenkin inhimillistä, että pahan mielensä sanoo sille, jonka näkee. Kaikki mitä muuten puhut «viime vuosikymmenen» tapahtumista, on minulle aivan arvoitusta. Mitä «pahantuulisuuteen» ja «ynseyteen» tulee, niin tunnustan olevani epätasainen ihminen; vähän siinä on tietysti «hermoja» ja vähän pahaa tapaa sanoa sanottavansa terävästi. Tätä ovat toisinaan muutkin ystäväni valittaneet. Minä puolestani en näitä asioita yleensä sen enempää ajattele; en edes huomaa, että olen sanonut terävästi, sillä se ei milloinkaan lähde sen enemmästä tarkoituksesta. Kaikista vähimmin loukkaamisen tarkoituksesta. Puheesi, että olen «pari kolmekin kertaa läpitukenvasti, vihaisesti silmäillyt» Sinua kuuluu aivan mielikuvituksellisiin asioihin. Varmaan eivät Sinunkaan hermosi ole aivan hyvät, koska tämmöistä oletat. Minulla ei ole tapa sillä tavoin «vihaa» osoittaa. Jos tämmöistä ollenkaan on tapahtunut, niin kyllä paha mieli on ollut suunnattuna aivan muualle ja sinä sattumalta joutunut väliin. Minulla ei ole tästä mitään tietoisuutta.

Minä uudistan sen: minä en ole ollut Sinuun tyytymätön muuta kuin sen yhden ainoan kerran, jonka mainitsin. Koska nyt «puumeister» tuli puheeksi, niin lienee tarpeellista verestää muistiasi. Minun tekemäni huomautuksen esität nyt kirjeessäsi sillä tavoin, että se sisälsi vain «tiedonannon Lübbenin sanakirjasta», joka tapauksessa sanayhdistys, jos kohtakin yksinkertaista lajia; jos toinen oikaisee toisen (A:n) tekemän väärän sanayhdistyksen ja esittää sen sijaan uuden, niin eihän sitä voi leimata vain «tiedonannoksi siitä tai siitä sanakirjasta». Onhan tietysti selvää, että tämäkin olisi voinut tuon yhdistyksen tehdä, koska tuon sanakirjan käyttäminen on niin toiselle kuin toisellekin vapaa. Mutta joka tapauksessa on toinen (B) tehnyt tuon yhdistyksen. **Minulla oli siis kaikkien periaatteiden mukaan oikeus tulla siteeratuksi** — ei «Lübbenin sanakirjaa koskevaan tiedonantoon», vaan tekemääni yhdistykseen nähden. Sinä kenties sanot: eihän minun yhdistykseni ollut uusi yhdistys, koska Sinäkin olet yhdistänyt sanan saksalaiseen sanaan. Se oli sittenkin uusi, sillä minun yhdistykseni sisälsi yhdistyksen toiseen germaaniseen kieleen (keskialisaksa on eri kieli kuin nykyisyläsaksa). Sillä oli sitä paitsi hiukan yleisempi merkitys. Luullakseni ei silloin vielä ollut julkisuudessa esimerkeillä osoitettu, että viron saksalaiset lainat yleensä olivat alisaksalaisia. Eräs kirjoittaja oli juuri pikkuista aikaisemmin (sanomalehtikirjoituksessa) esittänyt todellisuudessa alisaksalaisia lainoja ruotsalaisina.

Sinunkin kirjoituksesi, jossa ilman muuta toistuivat myöhäisyläsaksalaiseen muotoon, osoittaa että tämä asia oli verraten outo. Lisäksi sisälsi kirjoituksesi varsinaisena kärkenään sen, että sana oli kansanetymologia, joka nyt raukesi. Harvoin tapahtuu, että peruutus, jos se on täysin kursailematon, on perinpohjaisempi: Kirjoitus kokonaisuudessaan olisi ollut peruutettava, ja kun näin olisi ollut tehtävä **olisi myös huomauttaja ollut mainittava**. Sinä et näin tehnyt, vaan kirjoitit hassunkurisen «oikaisun», jossa koetit selittää tätä sittenkin kansanetymologiaksi, vaikka oikaisusta kävi selville, että se oli Ojansuu-etymologia; oikaisullesi naurettiin siihen aikaan paljon (siitä kertoi mm. niin ulkopuolella kielitiedettä oleva mies kuin Kaarle Krohn, että se oli Virittäjän lukijoissa herättänyt suurta iloisuutta). Mitä minun kirjoitukseni «puumeisterista» tulee, niin et nyt enää muista asiata oikein; onkin luonnollista, että minä

tekeillä olevan kirjoitukseni vuoksi muistan sen paremmin. Kun Sinä tulit luonani käymään, sanoin Sinulle, että olin aikonut (en tiedä sanoinko «taaskin», sillä en muista Sinua niinä aikoina «oikaisseeni», mutta se on mahdollista eikä muuta asiaa) Sinua vastaan hiukan polemiseerata; Sinulla on mielessäsi että sanoin sen «pisteliäästi», minulla taas on mielessäni, että sanoin sen hyväntahtoisesti, sillä muuten en olisi aikeistani Sinulle edeltäpäin kertonutkaan. Sinä kysyit, mitä minulla olisi oikaistavaa; minä kerroin, ja silloin pyysit minua sanakirjasta näyttämään, mitä tarkoitin. **Jonkinmoisella kummastuksella katselin, että rupesit kiireesti tekemään muistiinpanoja ja olleen punaisena korvia myöten.** Minä kysyin tarkoitustasi, ja Sinä sanoit tekeväsi vain itseäsi varten muistiinpanoja. **Minä en ymmärtänyt, että aioit asiasta kirjoittaa,** koska nimenomaan olin sanonut aikovani siitä antaa kirjoituksen Virittäjään. Kirjoituksessa aioin «puumeisterin» lisäksi esittää muutamia kymmeniä alisaksalaismuotoisia lainoja, jotka olin koonnut Wiedemannin sanakirjasta (kokoelmat näin siellä eräänä päivänä kun järjestelin «Germanica» papereitani) sekä hiukan puhua tuosta alisaksalaisesta lainakerroksesta. Silloin ilmestyi Sinun «oikaisusi» josta et ennakolta minulle sanaakaan virkkanut.

Ymmärrät, että jos Sinä olisit julkaissut «oikaisusi» korrektissa muodossa, minä olisin siitä huolimatta voinut kirjoitukseni julkaista. **Mutta ymmärrät myös, että «oikaisusi» teki sen mahdottomaksi: joko minun olisi julkisuudessa ollut kirjoitukseesi lisättävä puuttuva sitaatti, jota en mitenkään tahtonut (en ole yksityisestikään siitä kenellekään sanonut luotua sanaa), tai minun olisi ollut aloitettava kirjoitukseni: «Niinkuin H. O. on osoittanut» jne ja antaa siihen muutamia lisiä, eikä minulla tämmöiseenkään komediaan ollut halua, vaan kirjoitukseni jää ainaseksi julkaisematta; onhan minulla hiukan muitakin ja tärkeämpiä ideoita.** Olin silloin Sinuun tyytymätön, mutta ajoin tämän asian heti pois mielestäni, en ole sen jälkeen muistellut enkä «vihaa» kantanut. Ainoa mikä minua nyt hämmästyttää, on kirjeesi «— Sinun tiedonantosi Lübbenistä». Olen tämän itsessään vähäpätöisen asian — kirjeesi sanojen johdosta — esittänyt näin täydellisesti osoittaakseni, mikä ainoa tapaus se on, johon olen ollut tyytymätön sekä voimakkaasti torjuakseni syytöksen jo kymmenen vuoden kuluessa jatkuneesta «ynseydestä». Jos minulla olisi Sinua kohtaan «ynseyttä» en olisi tällä avoimuudella asiata esittänyt. Sinä tiedät, että olen yliopiston asioissa sekä pienissä että suurissa (mm. Hallonbladin stipendissä) puoltanut voimakkaasti Sinun asiatasi, en ainoastaan painetuissa lausunnoissa, vaan myös konsistorin pöytäkirjaan annetussa mielestäni sangen pontevassa lausunnossa. Ylimääräistä professuuria en katsonut vielä olleen syytä ehdottaa, kun mielestäni Niemen (ja «nytemmin» myös Ramstedtin) erinäisistä syistä piti tulla ennen, mutta sen sijaan ehdotin adjunktuuria, josta olojen normaalissa merkeissä olisi voinut muuttaa ylim. professuuriin; kun olot ovat nykyiselleen muuttuneet, niin saamme olla kiitollisia siitä, että asia on nykyisellä tolalla. En myöskään tiedä, että olisin osoittanut muuta kuin vilpittömästi tunnettua ystävyyttä. **Nytkin «tarkemmin mietittyäni» on kaikki, mitä Sinä kirjeessäsi minulle kerrot «epäystävällisyydestä», «ynseydestä» ja «läpätunkevasta vihaisesta silmäilystä» minulle pelkkä arvoitus ja katkeroitaa minua suuresti. Minulla on ollut viime vuosikymmenen aikana melkoinen kuorma kannettavanani: Valtiopäivillä minulla oli taakka, jonka alla olin nääntyä. Ei tämäkään johtunut esiintymisen halusta vaan siitä, mitä tunsin «velvollisuudekseni», niinkuin voit päättää siitä, että olen kaikesta luopunut, kun arvelin suorittaneeni asevelvollisuuteni. Samalla aikaa painoivat minua yksityiset surut, joista en hiiskunut ainoatakaan sanaa ainoallekaan**

ihmiselle. Kaiken tämän ohessa koetin pysyä edes hiukkasen kiinni varsinaisessa elämäharrastuksessani, tieteessä. Hermostuminen kohosi pelottavassa määrässä; toinen unettomuusperiodi seurasi toistaan. Kerran kolmen kuukauden pituisena. Sinun pitäisi voida ymmärtää, että ihminen näissä oloissa ei voi olla aina pelkkää päivänpaistetta; varsinkin jos toinen sattuu puhuttelemaan sellaisena aikana, jona tulinen kiire kutsuu toisalle, voi tulla antaneeksi toisen tuntee «ynseyttä» ja «pahantuulisuutta» siinä toivossa, että todellinen ystävä senkin voi suoda anteeksi inhimillisen heikkouden nimessä. Kun en tieten tahtoen ole epäystävällisyyttä osoittanut (**tähän tietysti ei kuulu etten ole suinkaan kaikkea hyväksynyt mitä olet kirjoittanut ja että olen ehkä saattanut näistä asioista jonkin verran hermostuneesti puhua**), niin tuntuu todellakin katkeralta saada kaiken päätteeksi kuulla tuo syytös epäystävällisyydestä ja ynseydestä.

Minun omatuntoni on täysin puhdas. Minä olen elänyt luulossa, että olemme ystäviä, minkä vuoksi en edes viime kirjeesi viittausta ymmärtänyt. Sinun asiasi on ratkaista, tahdotko säilyttää ystävytyeni, vai etkö. Sen voin vakuuttaa, etten milloinkaan tule tuntemaan vihan tunnetta Sinua kohtaan, siksi hyvä on muisto ystävyystämme, mutta siinä tapauksessa luen Sinunkin ystävytyesi katkeamisen niihin moniin elämän pettymisiin, joita minulla on muistossani säilyttävänä.

Kirje on venynyt. Tervehdin sovun toivossa.

Terv. E. S.” (Setälän luonnos kirjeeksi Ojansuulle, KAYMK 5504-5505)

Setälä syyttää Ojansuuta Puumeister-etymologian varastamisesta. Avoimesti Setälä kuvaa oman elämäntilanteensa paineita 1905-1915, henkilökohtaisten asioiden osalta arvatenkin erityisesti eroaan Helmi Krohnista 1912-1913 ja sitä edeltänyttä perhe-elämän vaihetta. Kirjeen loppua kohden Setälän katkeruus yltyy ja Ojansuu nimetään erimielisyyden aiheuttajaksi. “Minun omatuntoni on täysin puhdas”, Setälä sanoo omasta osuudestaan. Ojansuu ja Setälä puhuivat toistensa ohi.

Kirje oli Ojansuulle raskasta luettavaa. Kesti toista viikkoa ennen kuin hän vastasi [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-136)

“Vesilahdessa 11 p. elok. 1915

Kunnioitettu opettaja ja Veli!

Viimeisen kirjeesi saatuani olen ollut pahoinvoipa, osittain vuoteen omana. Kaiken aikaa, päivin ja öin, on kirjeesi ajatuksiani askaroittanut. Mutta en ole jaksanut ennenkuin nyt vasta panna vastausta kokoon.

Olen kiitollinen Sinulle siitä, että olet viime kirjeessäsi kaikki epäilykset hälventävällä selvyydellä esittänyt, m i k s i olet ollut minulle pahoillasi puumeisterjutun johdosta. Nyt voin uskoa, että tässä on ainakin pääaihe siihen vastenmielisyyteen, jota pitkään vuosien vierieessä olet minulle osoittanut samalla kuitenkin monen monta kertaa päästäen auringonkin pilvistä pilkistämään.

Puumeister-jutussa on minun kuitenkin, jos yksityiskohtia myöten pyrin asettumaan kannallesi, vaikea hyväksyä menettelyäsi. **Jos opettaja ja ystävä huomaa nuoremman toverin kainostelematta varastavan, on hänen heti tuoreeltaan tätä siitä hyväntahtoisesti oikaistava, nuhdeltava; voihan muuten tapahtua, että mies joka tänään ojennusta saamatta tekee pikku varkauden, onnistumisestaan yltyneenä jo huomenna yrittää suurta ryöväystä. Eiköhän vanhempi toveri, joka ilman muuta antaa rikoksen tapahtua, itse ole tunnossaan myötärrikollinen? Ainakaan ei tällainen**

opettajan menettely voi osoittaa “suoraa ja rehellistä kantaa” oppilaaseen.

En myös voi oikein ymmärtää Sinua, kun esität, että minun oikaisuni puumeisteristä esti Sinua julkaisemasta niitä muutamia kymmeniä esimerkkejä alisaksalaisista lainoista, joita mainitset jo silloin Wiedemannista poiminesi. (Tämä on minulle uusi asia.) Ensiksikään ei Sinulla, jos hienotunteisuussyistä halusit olla hiiskumatta huomaamastasi virheestä, olisi ollut mitään suoranaista pakkoa puuttua koko puumeisteriin (olihan viron alisaksalaisista lainoista jo ennenkin kirjallisuudessa mainittu). Et kai Sinä etevine disponeeraustaitoinesi ollut vain yhden esilauseen varassa. Ja toisekseen — olisithan voinut ottaa puumeisterin mukaan ja sopivalla tavalla paljastaa sen tahdittomuuden, mikä tässä oli tapahtunut. Se olisi mielestäni ollut ehdottomasti sympaattisempaa kuin nykyinen esiintymisesi — 11 vuoden kuluttua.

Tämä Sinun menettelysi kritiseeraaminen ei merkitse sitä, että puolustaisin omaani. Päinvastoin tunnustan nyt avoimesti, että olen rikkonut Sinua vastaan, vaikka tämä rikos onkin tapahtunut niin sanoakseni lieventävien asianhaarojen vallitessa. Minulle oli tieteellisessä artikkelissa sattunut erehdys. Sellaiseen erehdykseen olisi vanhempi virkatoveri voinut suhtautua ystävällisesti, humaani opettaja olisi kenties tarjonnut oppilaalleen tilaisuuden itse korjata erehdyksensä. (Tietysti oppilas kiitollisesti olisi maininnut opettajansa nimen oikaisun yhteydessä.) Sinä suhtaudut nuorempaasi ja heikompaasi aivan toisella tavalla. Sinulla on se muisto, että olet tehnyt huomautuksesi “hyväntahtoisella pilalla”. Minun täytyy se jyrkästi kieltää, sillä muistan asian alun erittäin hyvin, koska juuri tämä seikka minuun niin kipeästi koski. Sinä alat keskustelun pisteliäästi, vieläpä masentavalla ylimielisyydellä. (Käytöstapasi tosin muuttui, kun sait nähdä kuinka minä nolostuin.) Päätin silloin itse korjata erehdykseni — siinä määrin kukisti tuo kohtausta respektini Sinua kohtaan. Mutta ei ole tietenkään millään tavoin puolustettavissa, että olen jättänyt Sinun nimesi tässä yhteydessä mainitsematta. Toivottavasti saan piankin sopivan tilaisuuden osoittaakseni Sinun osuutesi puumeisteriin. Katson myös kohtuulliseksi pyytää menettelyäni kokonaisuudessaan anteeksi.

Kärsitty loukkaus jää useimmiten mieleen kytemään, enkä luule erehtyvänä, kun otaksun, että tämä tahdittomuuteni on sittenkin vielä myöhäisiin aikoihin hämmentänyt Sinun suhdettasi minuun.

Jos saan olla edelleen suora, niin tahtoisin sanoa Sinulla olevan yhden vian, joka toisinaan tulee häiritsevästi näkyviin, liiallisen itsetietoisuuden. Sinulla on m. m. jonkun verran halua identifioida suomalais-ugrilainen kielentutkimus oman persoonasi kanssa. Jos joku erehtyy tutkimuksissaan tai tekee työtä jollain tavoin toisin kuin Sinä, katsot Sinä kuin Sinua persoonallisesti olisi loukattu. Sinä voit tällöin haavoittaa toisten oikeutettua itsetuntoa ja sillä tavalla aiheuttaa haitallista hajaannusta joukossa, joka on johdettavanasi. Huolehdi entistä enemmän siitä, että voimme niin vanhemmat kuin nuoremmat ilolla pitää tunnussananamme: **Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen hyväksi, Setälä johtajanamme.**

Kun minä näin uskallan neuvoa miestä, joka on tällä alalla liikkunut puolta pitemmän ajan kuin minä, miestä, jonka tieteelliset saavutukset ovat tehneet hänestä eurooppalaisen kuuluisuuden ja miestä, jota kunnioitan omana opettajanani, on minun kai omalta kohdaltani mainittava joitakin esimerkkejä.

Kerran syytit minua suoraan Ahlqvistin muistin halventamisesta (vai oliko se peräti häpäisemisestä?) Pyytämättä tätä kohtuutonta loukkausta muulla tavoin anteeksi kuin vähän myöhemmin selittämällä, että olit käyttänyt kovia sanoja, kun Ahlqvistin nimi on

itsellesi niin rakas — uudistit siis vain loukkauksesi. Ja kuitenkin oli siitä asiasta, josta mielipahasi aiheutui, etukäteen puolittain sovittu! — Kettusen väittelyn jälkeen sanoit minulle opettajainhuoneessa: “Sen miehen olisi pitänyt olla m i n u n seminaarissani”. (Ainoastaan me molemmat olimme K:n opintovuosina suomen seminaareja pitäneet.) Olin tietenkin pahoillani, mutta en sanonut mitään, vaikka muistelinkin, ettei K. ollut minun seminaarissani ollut. Tiedusteltuani myöhemmin asiaa K:lta sain kuulla, ettei hän tosiaankaan ole ollut minun seminaarissani vaan Sinun! Mutta vaikka K. olisi ollutkin minun seminaarissani, olisi lauseesi siinäkin tapauksessa ollut sopimaton. — Eräässä seminaarissa pidätit minut, kun olin juuri pois lähtemässä, saadaksesi koko seminaarin kuullen todistaa, että olin erehtynyt. — Olen saanut monet kerrat sekä kuulla että muuten huomata, etten ole ollut persona grata. Mutta mitä jatkaa esimerkkien luettelemista! --.

Minun mieleni on janonnut täyttä sovintoa ja harras haluni olisi olla Sinun ystäväsi. Sillä Sinun ystävyytesi merkitsisi paljon minun tieteelliselle työlleni, jota silloin voisin ilomielin suorittaa; kenties minunkin ystävyuteni saattaisi jonkun verran Sinun mieltäsi lämmittää. Jos luulet voitavasi unohtaa kärsimäsi loukkauksen ja jos olet voinut pahastumatta lukea oppilaasi hyvää tarkoittavat sanat, niin tuntisin itseni erinomaisen rauhoittuneeksi ja iloiseksi.

Väsynyt veljesi

Heikki Ojansuu.” (Ojansuun kirje Setälälle, KAYMK 5344)

Setälän omille töille tunnusomaista oli lauseopista alkaen suurpiirteisyys lähteiden ja muiden tutkijoiden ideoiden käytössä, mutta omien ideoitensa ja kirjoitustensa oikeaa siteeraamista hän valvoi tarkasti. Ojansuu myöntää menetelleensä väärin, plagioineensa, ja pyysi tekoaan anteeksi. Setälän oppilaaseensa kohdistama pitkävihaisuus tuntuu opettajan oman eettisen koodin näkökulmasta kohtuuttomalta, mistä Ojansuu valittaakin. Ojansuu rohkenee syyttää Setälää liiallisesta itsetietoisuudesta, riittämättömästä kritiikinsietokyvystä sekä oman persoonansa samastamisesta koko suomalais-ugrilaisen kielentutkimukseen. Vuosien 1887-1893 tapahtumien eli virantäytön sekä Jahnssonin, Boreniuksen ja Genetzin julkisten kannanottojen jälkeenhän Setälää ei ollut paljoa tieteellisesti arvosteltu.

Kirjeenvaihto johti käytännössä Ojansuun ja Setälän suhteiden katkeamiseen. Yliopistollakaan he eivät tämän jälkeen tulleet luontevasti toimeen. Vielä huhtikuun alussa 1916 Ojansuu pahoittelee katkenneita suhteita ja jatkaa [lihavointi lisätty]:

(SIT-137)

“Muuten pyydän tässä saada korjata erään muistirehdyksesi. Sanot olleesi yhden ainoan kerran pahoillasi menettelystäni (nim. puumeister-jutussa) ja kerrot ainakin kolmanteen kertaan, että sen asian päätit unohtaa ja unohtitkin muka «seuraavana päivänä» etkä siitä ollut yhdellekään ihmiselle hiiskunut ennenkuin sen mainitsit viime kesänä, eikä se muka ollut hetkeksikään hämmentänyt ystävällistä ajatuskantaasi oppilaasta. — **Tunnen henkilön, jolle takavuosina olet pari kertaa tuosta Sinun mielestäsi pahastakin plagiaatista kertonut.** En ole siitä pahoillani ja kernaasti saat asiasta puhua edelleen, niinkuin tähänkin asti, mutta en näin ollen myös voi katsoa jalomieliseksi menettelyä, mikä ei missään suhteessa ole jalomielistä ollut.

Valitan, että viime kirjeesi jälkeen viimeinenkin toivon kipinä ystävällisten välien palauttamisesta on sammunut. Mutta en osaa ottaa siitä pääsyytä itselleni, niin valmis kuin Sinä tunnut olevankin vyöryttämään kaiken vastuun minun niskoilleni. Saan sanoa, kuten kotipuolessamme on tapana: «Tule tänne vaan, syy parka!»

Entinen ystäväsi, eikä toivottavasti koskaan vihamiehesi
Heikki Ojansuu.” (Ojansuun kirje Setälälle, KAYMK 5344)

Tämä on Ojansuun viimeinen tallella oleva kirje Setälälle.

8.3. Vahvan tutkijapersoonallisuuden käänttöpuoli

Mikko Juvan (1998) muistelmia arvostellessaan Jukka Kemppinen (1998) kirjoitti, että E. N. Setälän pimeitä puolia ei ole vielä kartoitettu. Silti Juva oli osoittanut, kuinka Setälä ajoi omia intressejään Turun yliopiston kanslerina ollessaan. Kemppisen sanoin: “Monen yliopistomaailman ja sivistyneistön merkkiphenkilön tie tauluun kokoushuoneen seinälle on ruumiiden reunustama. Mutta siitä ei puhuta!”

Varhaisin tiedossani oleva kriittinen kannanotto Setälän tutkijapersoonaan on August Ahlqvistin lausuma noin vuodelta 1887. Näin kirjoittaa Leo Harmaja kuvatessaan Arvid Genetzin ja Setälän suhteita vuosina 1887-1888, ennen kuin professuurin täyttämiseen liittyvä riita oli alkanut:

(SIT-138)

“Näitä suhteita kosketeltaessa ei voitane jättää mainitsematta, että Aug. Ahlqvist kerran oli antanut nuoresta kielimiehestä [Setälästä] varsin jyrkän arvostelun, kun Genetz oli hänelle koettanut puolustella entisen oppilaansa menettelyä joitakin moitteita vastaan, joita hänestä oli esitetty. Tämä keskustelu taisi olla tapahtunut ennen kuin kilpailu suomen kielen ja kirjallisuuden professorinvirasta oli alkanut ja se suuri toimeliaisuus, jota erällä tahoilla siinä asiassa osoitettiin, oli tullut näkyviin. Entisestä oppilaastaan Genetzistä ja hänen tieteellisistä ansioistaan verrattuina nuorempaan tutkijaan Ahlqvistilla oli oma varma mielipiteensä, jonka hän selvästi ilmaisi konsistorissa Aleksanterin stipendistä keskusteltaessa, eikä hänestä ollut paikallaan sellainen «kilvastus», joka niihin aikoihin, vähää ennen Ahlqvistin kuolemaa, oli alkanut osoittaa ensimmäisiä elonmerkkejään.”
(Harmaja 1949a: 241)

Harmaja ei kerro, mistä Setälää oli moitittu, eikä hän anna lähdeviitteitä. Lähempiä tietoja ei löydy kevään 1887 historiallis-kielitieteellisen osaston eikä konsistorin pöytäkirjoista tai näihin liittyvistä äänestyslausunnoista. Tällöin Aleksanterin-stipendi myönnettiin Genetzille tiukan äänestyksen jälkeen. Keskeinen kilpahakija oli Setälä, kolmas hakija ruotsin murteiden tutkija Herman Vendell.

Ojansuun ja Setälän kirjeenvaihto ja heidän suhteensa kehitys valaisee Setälän tiettyjä luonteenpiirteitä, ennen kaikkea monille tutkijoille tyypillistä itsekeskeisyyttä, joka ilmenee omien tieteellisten aikaansaannosten päättäväisenä edunvalvontana. Tarkastelenkin seuraavaksi näitä Setälän luonteenpiirteitä ja menettelytapoja sekä niiden vaikutusta tutkijayhteisöön. Ilman tätä analyysia ei ole mahdollista ymmärtää Suomen kielitieteen kehitystä 1900-luvun alkupuoliskolla.^{cxv}

Setälän luokkatoveri Frans Hannula oli tullut oppilaaksi Hämeenlinnan lyseoon 22-vuotiaana, kymmenen vuotta vanhempana kuin Setälä, ja oli vuodesta 1877 Setälän asuintoverina. Hannula kuvaa Setälän suhdetta häneen Hämeenlinnan lyseon 40-vuotisjuhlaulkaisussa 1913 [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-139)

“Vuoden 1877 alusta tulim asumaan E. Setälän kanssa erään lapsettoman suutarin perheen luo. Tällä oli suuri kissa, jolla oli hyvin kunniakas asema talossa. Setälä, joka oli vilkas poika, piti monta lystiä tuon kissan kanssa. Niinpä hän usein aamuisin pani pitkän yönutun hartioilleen ja rupesti pitämään messua mirrille, joka varsin tyytyväisenä katseli ja kuunteli tuota toimintaa, väliin säestäen sitä maukumisella. Me toiset olimme nauruun nääntyä tuosta lystistä.

Minulle, joka olin kömpelö maalta tullut työmies, tuo 12-vuotias Setälä teki monta kolttoa, huomauttaen, etten saa ollenkaan suuttua hänelle ja perustellen vaatimustaan seuraavalla tavalla: **«Sinä olet jumalinen ja Jumala on pannut minut sinun kurittajaksesi. Minä olen Hänen piiskansa. Sinun täytyy alistua ja ottaa kiitollisuudella vastaan kaiken sen, mitä minä sinulle teen».**

Tuolini oli korkean piirongin päässä ja piirongilla oli kaljakarahviini. Kun Setälä meni ottamaan kaljaa, niin hän hyvin usein kaataissaan lasiin, piti tätä pääni kohdalla ja kaasi yli reunojen, niin että kalja valui niskaani ja monasti olin hyvinkin märkänä. Samalla hän lausui: **«Pysy paikallasi ja ole hiljaa. Jumalan lapsen tulee olla nöyrä, ja Jumala on asettanut minun sinua nöyryyttämään.»**” (Hannula 1913: 196-197)

Vaikka 12-vuotias Setälä oli vielä lapsi ja kyseessä oli leikki, Hannulan kuvauksesta voi silti tunnistaa idullaan olevaa kovuutta ja vahvaa egoa, mitä monet Setälän kollegat ja tuttavat myöhemmin pitäisivät hänelle luonteenomaisina.

Setälä esiintyi tutkijana itsevarmasti. Tämä piirre ilmeni selvänä hänen monumentaalisessa vanhuuden teoksessaan *Sammon arvoitus* (1932), jossa hän julisti saavuttaneensa lopullisen tieteellisen totuuden Sammon tulkinnasta ja jyrkkään tapaansa arvosteli tieteellisiä vastustajiaan, erityisesti Kaarle Krohnia.^{cxvii} Setälän itsevarmuus ilmeni jo varhain. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50-vuotisjuhla vietettiin 30.6. - 2.7. 1881. Setälä oli 17-vuotiaana abiturienttina saanut kutsun tähän kokoukseen tunnustuksena lauseopistaan, joka oli ilmestynyt vuotta aiemmin. Setälä otti aktiivisesti osaa Kielitieteellisen Osaston keskusteluihin suomen kielen kieliopista, joihin myös Adolf Waldemar Jahnsson osallistui. (Tällöin Jahnsson ja Setälä tapasivat ensimmäisen kerran.)^{cxviii} Muiden keskustelijoiden joukossa olivat D. E. D. Europaeus, K. Forsman, B. F. Godenhjelm, J. A. Hahnsson, Y. Koskinen ja F. J. Petersen. Näinkin arvovaltaisessa seurassa koulupoika Setälä rohkeni käyttää kriittisiä puheenvuoroja. Jahnsson alusti keskustelun infinitiiviobjektin sijasta ja esitti muun muassa, että infinitiivin objekti on nominatiivissa, kun infinitiivi riippuu persoonattomasti käytetystä (= subjektittomasta) verbistä.^{cxviii} Tätä sääntöä Setälä arvosteli kokouksessa suullisesti näin:

(SIT-140)

“Toht. Jahnssonin lausuma sääntö -- ei pidä aina ryhtiänsä, sillä sanotaanhan: **saahan tämän [eikä tämä] tehdä.** -- inf:n objekti on nominatiivissa, kun inf. on subjektina persoonattomasti käytetylle verbille, tahi kuuluu subjektina olevaan substantiiviin; muuten inf:n objekti noudattaa sitä verbiä, josta infinitiivi riippuu.” (Suomi 2:15, 1882: 191-192)

Setälän huomautus oli asiasisällöltään täysin aiheellinen.^{cxix}

J. J. Mikkola oli Setälän koulutoveri ja elinikäinen perheystävä. Muistosanoissaan Setälälle Mikkola luonnehti Setälän tutkijankuvaa tavalla, joka osuvasti kuvaa myös lauseopin syntyhistoriaa [lihavointi lisätty]:

(SIT-141)

“Setälä ei ollut niitä, joissa kuin maanalaisesta vesisuonesta pulppuaa omaperäisiä ajatuksia, mutta jotka eivät aina osaa kehittää näitä ajatuksia teorioiksi. Hänen kykynsä oli pikemminkin siinä, että **hän niin sanoakseni vangitsi jo lennossa olevat ajatukset tai ajatuksen alkiot, osasi kehittää ne, valaa niihin oman henkensä ja muovata niistä huomiota herättävän teorian tai ainakin työhypoteesin.** Kun hän lisäksi tutkijanilossaan, vaikka muuten oli niin lämminsydäminen ja hyväntahtoinen, suhtautui intohimoisella kiihkeydellä toisiin tutkijoihin, syntyi näiden suhteessa häneen kylmyyttä, joka hämmensi yhteistyötä.” (Mikkola 1936: 10)

Lennessa olevia ajatuksia vangittaessa ei synny tekstiplagiaattia, mutta jos alkuperäistä keksijää tai lähdeä ei mainita, menettely on tutkimuksen etiikan kannalta vähintään hyvän tieteellisen käytännön vastainen, ja kyseessä voi olla tieteellinen vilppikin, jos alkuperäinen tutkimusidea, -suunnitelma tai -havainto on anastettu toiselta tutkijalta. Tällainen lainailu ei ilahduta tutkijatovereita. Prioriteetti kiistoja syntyy helposti, jos joku ryhtyy kehittämään toisen keksimää, mutta vielä julkaisematonta ajatusta tai ideaa. Teuvo Kohonen (1994) on osuvasti kuvannut näiden tilanteiden vaikeuksia ja pohtinut mahdollisuuksia välttää niitä. Lainaan Kohosen ajatuksia:

(SIT-142)

“En voi välttyä puuttumasta erääseen hyvin herkkään aiheeseen, nimittäin tutkijan oikeuteen omiin ideoihinsa ja tuloksiinsa. Seuraavassa en suinkaan tarkoita taloudellisia etuja, vaan rajoitun pelkästään henkisiin arvoihin. Tällä vuosikymmenellä pitänee jo olla mahdollista sanoutua irti vielä 1970-lukua hallinneista työkollektiivi- ja artteli-ihanteista, jolloin kaikki tulokset, myös kypsymättömät ideat, katsottiin yhteiseksi henkiseksi omaisuudeksi, joiden välittömään hyödyntämiseen kellä tahansa piti olla oikeus missä vaiheessa tahansa. Olen kuullut vaatimuksia siitä, että tiedon pitäisi olla vapaasti saatavilla. Mutta mikä tällöin on tietoa? Minun käsitykseni mukaan eivät ainakaan julkaisematomat ideat ole vielä tietoa, ennen kuin niitä on kokeiltu ja ne on verifioitu. Siihen asti vastuu ideoista ja siis myös oikeus niiden kokeiluun on yksinomaan niiden esittäjällä. Usein on kuitenkin tutkimuksen kannalta hyödyllistä ja jopa tarpeellista keskustella «nupullakin» olevista ideoista kollegoiden ja jopa oppilaidenkin kanssa, tai käänteisesti oppilaan keskustella opettajansa kanssa. Minun mielestäni ainoa korrekti ja oikeudenmukainen menettely on tällöin katsoa luottamuksellisesti esitetyt ideat «tabuiksi», jolloin kuulijalla ei pitäisi olla moraalista oikeutta edes ruveta miettimään jatkoideoita, ellei häntä siihen erityisesti kehoiteta. Tämä viimeksi mainittu rajoitus taitaa kuitenkin olla uteliaalle ihmislunnonle liian kova koettelemus, ja useiden mielestä jopa vastoin yhteistyön henkeä. -

Nythän ei ole ennen kuulumatonta, että professori voi tahtomattaankin tulla «varastaneeksi» oppilaansa idean, tai oppilas professorin idean, tai kollega kollegalta, seuraavanlaisen tapahtumaketjun johdosta. Kuultuaan uuden teoreettisen tai käytännöllisen periaatteen esimerkiksi yksityisessä keskustelussa toinen osapuoli keksiikin elegantimman vaihtoehdon tai parannuksen, pitäen tällöin viimeistä vaihetta sekä siihen sisältyen mahdollisesti jopa myös alkuperäistä periaatetta ominaan, kun kerran lähtökohta oli tullut keskustelussa «julkiseksi». Ansion osittelu keskusluosapuolten kesken ei ole ollenkaan selvää eikä ongelmatonta, ja voi helposti johtaa riitaantumiseen. Tuskin edes perusteellinen historiankirjoitus pystyy tekemään oikeutta tällaisissa tapauksissa. Sen

vuoksi ei voi kyllin korostaa varovaisuutta näissä luottamuksellisiksi tarkoitetuissa keskusteluissa, ja parempi olisikin työstää idea mahdollisimman pitkälle ennen ensimmäistäkään yhteydenottoa muihin. Toisaalta kuulijan pitäisi muistaa varoa innostumasta ja kiintymästä liikaa kuulemaansa uuteen ideaan; kuten edellä korostan, se on tällöin vielä, ennen sen kirjallista julkaisemista, katsottava «tabuksi».

Lienee sanomattakin selvää, ettei tällaisia ongelmia esiinny silloin, kun tutkimusaiheet on poimittu kirjallisuudesta.” (Kohonen 1994: 11-12)

Keksimisen ja teoreettisen edistymisen sosiaalinen dynamiikka on herkkää aluetta. Setälä ei aina onnistunut tarpeeksi selvästi erottamaan omaa ja vierasta. Erkki Itkonen, joka työskenteli juuri ennen Setälän kuolemaa puolisen vuotta assistenttina Setälän kodissa sijaitsevassa tutkimuslaitoksessa “Suomen suku”, on kuvannut Setälän vaikutusvaltaa ja kiistanalaisia menettelyjä näin:

(SIT-143)

“Auktoriteetillaan Setälä vaikutti tavattoman voimakkaasti ikätoveriensä ja lähimpien oppilaidensa käsityksiin ja töihin. Yhteishenki saattoi kyllä häiriytyäkin, sillä toisinaan esiintyi kilpailua problemeista ja niiden ensimmäisen ratkaisijan kunnia.” (Itkonen 1964)

Prioriteettiepäselvyyksiä Setälällä oli suhteessa Jahnssonin, Boreniuksen, Ojansuun, Paasosen, Sotavallan ja Toivosen tieteellisiin oivalluksiin, joita hän omi itselleen. Prioriteettikilpailuissa hän saattoi lisäksi hypätä päätelmiin ennenaikaisesti, tekemättä kaikkea sitä perustyötä, joka empiirisissä tieteissä on teoreettiseen päättelyyn kietoutuneena. Tätä Martti Rapola on vuonna 1964 suullisesti kuvannut laajan astevaihteluteorian synnystä puhuessaan: “Setälä luuli yksi kaksi löytäneensä todisteita. Häntä kiihotti tieto siitä, että Wiklund ja Paasonen tekivät työtä saman ongelman parissa. Syntyi sellainen kilpailu, että Setälän oli kiireesti saatava omat ajatuksensa julkisuuteen. Tämä oli juuri hänelle luonteenomaista, ennen kuin hän oli kerännyt kaiken sen aineiston, jolla hän uskoi voivansa todistaa ajatuksen. -- Perästä päin on käynyt ilmeiseksi, että hän näki enemmän kuin kukaan on pystynyt todistamaan” (SKNA, nauhoite 3420). Samassa yhteydessä Setälän poika Vilho luonnehti isäänsä tieteelliseksi romantikoksi, joka “näkee päämääränsä jo ennen kuin siihen on tullutkaan, ja ryhtyy siteen vasta työskentelemään todistaakseen, että tämä päämäärä on oikea. Tällä tavoin isäni työskenteli.”

Mikkolan tapaan myös Edwin Linkomies tunsi Setälän hyvin. Linkomies piti Satakunnan killan vuosijuhlassa 19.1. 1936 Setälästä juhlapuheen, jonka hän julkaisi myöhemmin samana vuonna. Sisällytän tähän seuraavan kiinnostavan pitkän sitaatin:

(SIT-144)

—

—

“Voisi sanoa, että Setälä koko elämänsä säilyi koulunerona, joka hetkessä oppi minkälaisen läksyn hyvänsä. Hän ei myöskään koskaan voinut kokonaan vapautua siitä varjopuolesta, joka usein on koulunerolle ominainen, nim. turhamaisuudesta; hänelle tuotti pientä tyydytystä, jos toverit elämän koulussa huomasivat, että hän oli p r i i m u s, jolta tätä arvosijaa ei kukaan kyennyt riistämään. -- Voipa melkein sanoa, että hänessä halki koko hänen elämänsä säilyi jotakin kokemäkeläistä kovaa kuorta, sitä oli kenties myös siinä ulkonaisesti jollakin tapaa kylmässä suhtautumisessa kanssaihmiisiin, joka oli hänelle ominainen ja joka aiheutti, ettei häntä niin paljon rakastettu kuin ihailtiin. Mutta hieman kalsean kuoren alla sykki herkkä sydän, joka lämpeni kaikelle ylevälle ja muun ohella teki hänet syyttäväksi puhujaksi. -- Jos tahtois jollakin sanalla luonnehtia Setälän henkisen olemuksen peruspiirrettä, niin olisi se harvinaisen monipuolisen lahjakkuuden rinnalla a k t i i v i s u u s. Setälä oli aina toimessa, hänellä oli aina uusia tehtäviä, hänen henkensä ei koskaan levännyt, hänen unensakin oli monesti eräänlaista kevyttä koiranunta, josta hän koska tahansa oli valmis heräämään työhön. Että tämä aktiivisuus saattoi muodostua niin hedelmälliseksi, johtui hänen erinomaisen suuresta työkyvystään, joka taas oli seuraus voimakkaasta ruumiinrakenteesta. Sen hän oli perinyt esi-isiensä terveiden elintapojen tuloksena. Monet, jotka ovat olleet Setälän läheisiä työtovereita, todistavat, että hän ei pitkienkään ponnistusten jälkeen väsynyt. Hän saattoi tosin torkkua kesken jonkin kokouksen, mutta se ei johtunut väsymyksestä, vaan eräänlaisesta voimien taitavasta ekonomisoimisesta. Hän oli oppinut ottamaan levon silloin, kun se niin sanoakseni voimataloudellisesti oli edullisinta. Niin hän saattoi säästää itsensä tärkeämpiä tehtäviä varten. Minulla on itselläni hauska kokemus siitä, miten Setälä saattoi pysyä valveilla osoittamatta minkäänlaista väsymyksen merkkiä. Ollessani opiskeluvuosiinani Leipzigissä saapui sinne Setälä, asettuen samaan täysihoitolaan muutamiksi päiviksi. Hän pyysi minua ja erästä toista suomalaista tieteenharjoittajaa avustamaan itseään eräässä kirjallisessa tehtävässä. Me lupasimme, mutta työ joutui Setälän monien kiireiden vuoksi suoritettavaksi yösydännä klo 1 ja 5 välillä aamulla. Lopuksi me jo torkuimme, eikä meidän kirjoittamisestamme tahtonut tulla paljon mitään. Mutta Setälä oli virkku kuin keskellä päivää, ja aamulla ennen klo 9 hän jälleen oli jalkeilla täysin työkykyisenä meidän taas ollessamme väsyneitä valvotun yön jälkeen. Kumminkin Setälä oli meitä molempia 30 vuotta vanhempi.

Setälän aktiivisuus vaikutti, että hänellä harvoin oli pysähdyshetkiä, sellaisia, joina hän olisi joutunut miettimään korkeimpia elämän ongelmia. Hän oli aina menossa eteenpäin, hän hautoi uusia suunnitelmia, hänen aivonsa työskentelivät ratkaisevien tieteen tai käytännön probleemien parissa. Hengen miellyttävä suvanto lienee ollut Setälälle joltisenkin vieras, antautuminen lyyrillisesti hetken valtaan ei hänen kohdaltansa juuri tullut kysymykseen. Sen vuoksi hänen olemuksestaan ehkä puuttui sitä seesteisyyttä ja välittömyyttä, joka leimaa niitä ihmisiä, jotka hetkeksi kykenevät unohtamaan itsensä. Hänen suuri aktiivisuutensa vei myöskin siihen, että hän hajoitti itsensä. Tiede tuli hänen aktiiviselle luonteelleen liian ahtaaksi, hän ei voinut pysyä syrjässä, kun hänen mielestään tärkeämmät isänmaan asiat olivat kysymyksessä. Hänellä oli tunne, että valtiollisella alalla oli tehtäviä, joiden suorittamisessa hänen täytyi olla mukana. Ja vankasti hän uskoi, että nuo tehtävät hän voisi suorittaa paremmin kuin joku toinen. Siinä on selitys, miksi hän palasi tieteeseen vasta myöhään, ehkä liiankin myöhään. Me voimme valittaa sitä, ettei hän pysynyt siinä työssä, jonka hän varmasti olisi voinut tehdä paremmin kuin kukaan muu, nim. tieteessä. Mutta meidän täytyy muistaa, että kussakin ihmisessä on oma mittansa, jonka mukaan ihminen määrää työnsä arvosuhteet. Setälää ajoi sisäinen pakko tieteestä

käytäntöön. Hän täytti tällöin oman mittansa ja siihen meidän täytyy tyytyä. Valtiomiehenä Setälä ei ollut niitä käskijätyyppejä, jotka olemuksellaan pakottavat muut tottelemaan. Sellaiselle ei meidän oloissamme olisi ollutkaan tilaa. Valtiollisessa elämässä hän eräällä tavalla pysyi tiedemiehenä: hän pyrki siinäkin totuuteen, rehellisesti, niinkuin hän sen käsitti, antamatta minkäänlaisten syrjävaikuttimien itseänsä johtaa. Juuri siitä syystä tuleekin hänen panoksensa valtiollisiin oloihimme säilyttämään arvonsa. Mutta voimamies oli Setälä enemmän tieteessä kuin politiikassa.” (Linkomies 1936: 11, 13-15; julkaistu uudelleen teoksessa Linkomies 1954)

Artur Sieberg (Alku Siikaniemi, 1862-1948), Setälän opiskelutoveri, tunnettu kuoromies ja suomenkielisten ruotsin kielen kielioppien^{cc} tekijä, on muistelmiensa toisessa osassa kuvannut opiskeluaikaansa Helsingissä 1880-luvulla. Setälää hän luonnehtii näin:

(SIT-145)

“Länsisuomalaisesta osakunnasta oli miltei ainoana opintotoverinani EMIL NESTOR SETÄLÄ, myöhemmin eurooppalaisesti kuuluisa tiedemies. Hänet tapasin etupäässä suomenkielen luennoilla August Ahlqvistin oppilaiden joukossa. Jo ylioppilaana hän oli päättään pitempi muita, rakenteeltaan roteva ja hengenlahjoiltaan terävä. Toverien kunnioitusta herätti se seikka, että hän jo Hämeenlinnan Normaalilyseon VII:n luokan oppilaana oli kirjoittanut «Suomenkielen lauseopin», jota pian ruvettiin kouluissa käyttämään. Kaikissa kielissä etevänä hän erikoisesti suomenkielen opettajaltaan Arvid Genetziltä oli saanut herätteen tällaisen teoksen kirjoittamiseen. Yliopistossakin hän helposti perehtyi eri kielten rakenteeseen, indoeurooppalaisten kielten alkulähteestä, sanskriitin kielestä alkaen. Ahlqvistin suosioon hän pääsi alusta pitäen. Tämän tiedemiehen v. 1876 perustamassa Kotikielen seurassa hän oli innokkaimpia osanottajia valaisten keskusteluja terävillä huomautuksillaan. — Toverina Setälä oli vilkas, hilpeä, intomielinen ja ystävällinen, joskin etevämmyyden aiheuttama satiirinen hymy pian valahti hänen huulilleen.” (Sieberg 1947: 81-82)

Setälä oli 1880- ja 1890-luvulla usein nähty vieras Antti Jalavan perheessä. Ilona Jalava, Antti Jalavan tytär, on kuvannut Setälän tapaa suhtautua muihin ihmisiin vielä suorasukaisemmin kuin Linkomies ja Sieberg:

(SIT-146)

“Setälä on itse joskus sanonut, että häntä kohdeltiin talossa kuin omaa poikaa. Häntä ihailtiin, enemmän kuin omaa poikaa tavallisesti ihailtaan. Hän oli isälle jonkinlainen kansallisen tieteen täyttymys tai vahva lupaus sen täyttymisestä. Omana poikana pidettäessä olisi isällinen neuvo ja äidillinen opetus joskus ehkä ollut vastaisen varalle suuremmaksi hyödyksi kuin rajaton ihailu.

Setälän toteuttaessa kutsumustaan ja kohotessa kunnian kukkuloille hänessä kehittyi sukkeluksien sinkoileminen lähimmäisten kustannuksella sekä tavaksi että taidoksi. Mutta olkoon hänelle tunnustukseksi ja kiitokseksi mainittu, että meidän isän suhteen hän teki tästä poikkeuksen, Antille hän oli aina hyvä ja ystävällinen.

Mutta kertoipa hän kerran minulle ihailevansakin lähimmäistään. Se kertominen tapahtui siihen aikaan, kun Ståhlberg ja Setälä yhdessä johtivat nuorsuomalaista puoluetta ja Helsingin Sanomain hengen suuntaa. Näin kuuluivat hänen sanansa. «Minä ihailen Ståhlbergia. Hän tietää aina mitä hän tahtoo ja tekee sen mukaan.» Ihaileminen oli

vilpittöntyä ja vilpittön myöskin sen syvin syy, siihen kytkeytynyt tunnustus.” (Jalava 1948: 302)

Ilona Jalavan luonnehdinta kertoo samaa kuin Frans Hannulan ja Artur Siebergin.

Kun Lauri Kettunen oli saattanut perustutkintonsa päätökseen vuoden 1907 kevätlukukauden lopussa, hänen opettajansa Setälä lupasi järjestää hänelle yliopistolta apurahan Ruotsin metsäsuomalaisten pariin suuntautuvaa murteenkeruumatkaa varten. Kettunen kuvaa Setälän vaikutusvaltaa:

(SIT-147)

“Olen perästäpäin usein ihmetellyt, mikä mahtivoima Setälällä yliopistolla oli, kun hän tuohon aikaan voi jo etukäteen luvata stipendin nuorelle ylioppilaalle konsistorin «fiscuksesta», joka yleensäkin ei ole mikään tutkimusrahasa. Yhdestä asiasta tunsin kuitenkin jälkeensä pakanallisen hauskaa mielihyvää: Setälän piti aika lailla ylistää minua rehtorille ja muille asianomaisille (Setälä yleensäkin kehui ylettömästi tahi moitti ylettömästi, aina asianhaarain mukaan), ja siitä oli vastaisuudessa minulle noissa korkeimmissa piireissä hyötyä.” (Kettunen 1945: 11)

Vahvan tutkijapersoonallisuuden toiseen, eräissä suhteissa tieteellisestikin relevanttiin puoleen kuuluu myös perhe-elämä. Moni tutkija uppoaa työhönsä siinä määrin, että perhe-elämä jää vähälle. Näin kävi Setälällekin erityisesti hänen ensimmäisessä avioliitossaan, kuten useat perheenjäsenet ja jälkeläiset yhtäpitävästi todistavat. He puhuvat jopa Setälän jättäytymisestä perhe-elämän ulkopuolelle tieteellisten ja muiden töiden vuoksi.^{cci}

Useissa kahdenkeskisissä keskusteluissa olen kohdannut kysymyksen, vaikuttivatko myös muut kuin tunteelliset näkökohdat Setälän vaimovalintaan. Olihan hänen ensimmäinen vaimonsa Helmi Krohn suomen kielen professorin Julius Krohnin (1835-1888) tytär, ja toinen vaimonsa Christiane (Kristi) Thomsen Kööpenhaminan yliopiston vertailevan kielitieteen professorin Vilhelm^{ccii} Thomsenin (1842-1927) tytär. Tällainen asetelma näyttää päällisin puolin oireellisen tarkoituksenmukaiselta.

Julius Krohn oli kuollut kesällä 1888, kaksi vuotta ennen kuin Setälä ja Helmi Krohn kihlautuivat 1890, jolloin morsian oli 18-vuotias.^{cciii} Naimisiin he menivät 1891. Koska Setälä palasi opiskelu- ja tutkimusmatkoiltaan vasta 1889, on selvää, ettei Helmi Krohnin kanssa solmittuun avioliittoon ole voinut liittyä ammatillista hyödyn tavoittelua apen kautta. Setälän ja Thomsenin suhde taas perustui pitkäaikaiseen vilpittömään ystävyYTEEN, jota Setälä itse luonnehti näin:

(SIT-148)

“Ja erittäin kiitämme Teitä kaikesta siitä ystävyYdestä, joka tutustumisestamme v. 1888 on tullut minun osakseni ja joka on lämpimänä siirtynyt vaimoni ja vieläpä pienen kummipoikannekin [Vilho Setälän] osalle. En milloinkaan unohda sitä tukea, jonka Teiltä sain vaikeana hetkenä elämässäni [1891]; jos sitä ei olisi ollut tai jos Teidän toimenne olisi käynyt päinvastaiseen suuntaan, en tiedä, miten elämäni olisi muodostunut. Minä muistan niitä sanoja, jotka kerran eräässä kirjeessänne lausuite, ettei se ole ainoastaan tiede, tuo yhteinen pyrkimys totuuteen, joka meidät yhdistää, vaan että siinä on myös jotakin muuta, sitä lämpöä ja sympatiaa, joka vie sydämen sydäntä kohti.” (Setälän kirje Thomsenille 22.1. 1902, KBK)

Thomsenilta vuosina 1890-1891 saamansa tuen Setälä siis mielsi ratkaisevan tärkeäksi. Thomsenin tyttärestä Krististä tuli Setälän toinen vaimo 1913. Selvää on, ettei tähänkään liittoon liity Setälän professionaalisen edun tavoittelua. Thomsen oli siirtynyt 70-vuotiaana eläkkeelle 1912, ja Setälällä oli takanaan jo melkein 20-vuotinen ura suomen kielen ja kirjallisuuden professorina.

8.4. Setälä Arvo T. Inkilän haastatteluaineiston valossa

Arvo T. Inkilä (1907-1941) valmistui filosofian kandidaatiksi Helsingin yliopistosta 1935 pääaineenaan suomen kieli.^{cciv} Sen jälkeen hän ryhtyi valmistelemaan väitöskirjaa suomalaisten ilmansuuntakäsityksistä ja -nimityksistä.^{ccv}

Salme Setälän kirjan *Nuori sanaseppä* (1954) lähdeluettelossa mainitaan, että hän on lähteinään käyttänyt muun muassa “Kotikielen Seuran arkistossa olevia maisteri Arvo T. Inkilän haastatteluja E. N. Setälän elämäkertaa varten.” Kotikielen Seuran arkistosta näitä haastatteluja ei kuitenkaan löytynyt, ei Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa olevasta luetteloidusta osasta eikä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa olevasta luetteloimattomasta osasta.

Joulukuun alussa 1998 mieleeni juolahti ajatus, olisiko haastatteluaineisto voinut jäädä Salme Setälän haltuun ja siten osaksi hänen kirjallista jäämistöään, joka on omana osaksi luetteloituna, osaksi luetteloimattomana kokoelmanaan SKS:n kirjallisuusarkistossa. Lahjoituksensa arkistolle Salme Setälä teki vuonna 1971. Luetteloidusta aineistosta haastatteluja ei kuitenkaan löytynyt, vaikka siellä on tallella useitakin käsikirjoitusversioita *Nuoresta sanasepästä*.

Salme Setälän tytär Helmiriitta Honkanen oli lahjoittanut lisää äitinsä aineistoa vuonna 1985. Tästä luetteloimattomasta aineistosta erikoistutkija Eila Tuovinen asiantuntemuksellaan paikansi kansion, josta löytyi Salme Setälän koneella kirjoitettu kopio Inkilän haastatteluaineistosta. Kyseessä on tosiaankin Salme Setälän tekemä kopio, minkä todistaa kirjoituskoneen painojälki, erityisesti kirjasin “iso S”, joka on ääri rajoiltaan leviävä aivan samaan tapaan kuin *Nuoren sanasepän* käsikirjoitusversioissakin. Tiedossani ei ole, minne Inkilän alkuperäishaastattelut ovat joutuneet. Varmuutta ei myöskään ole siitä, onko Salme Setälä kopioinut koko Inkilän alkuperäisen aineiston.

Martti Rapola mainitsee muistosanoissaan Inkilälle tämän ryhtyneen haastatteluihin Setälän elämäkertaa varten Kotikielen seuran toimeksiannosta.^{ccvi} Inkilä sai yhdeksän haastattelua tehdyksi loka- ja marraskuussa 1939 ennen kuin talvisota alkoi, ja yhden helmikuussa 1941. Inkilän haastattelemat henkilöt olivat Kalle Jäntti, Artturi Kannisto, J. J. Mikkola, Erkki Reijonen, E. A. Saarimaa, Tyne Salminen, Väinö Tarkiainen, Uuno Tuominen, Tyyni Vahteri, Kustaa Vilkuna ja A. O. Väisänen. Konekirjoitettuja muistiinpanosivuja aineistossa on kaikkiaan 39. Pisimmät haastattelut ovat Kanniston (13 sivua), Mikkolan (4 sivua) ja Tarkiaisen (7 sivua).

Setälän elämäkertatyö katkesi Inkilän kaatumiseen jatkosodan alussa 30.8. 1941. Julkaisen^{ccvii} seuraavassa Inkilän haastattelijen kiintoisimmat kohdat.

(SIT-149)

“Vilkuna, Kustaa. Haastattelu 25.X. 1939. Tilap. maininta 27.X.39

Vilkuna oli kuullut kerrottavan Setälän taipumuksesta kunniamerkkien käyttöön. Oli Kalevalaseuran vuosijuhla. Setälällä oli rintapieli täynnä kunniamerkkejä, mutta jokin oli jäänyt pois. Setälä oli valitellut asiaa. Silloin Toivonen oli kaivanut housuntaskustaan merkin ja ojentanut Setälälle.” (Inkilän haastatteluista)

(SIT-150)

“Tuominen, Uno / Kirj. 26.X. 1939 /

Setälä oli ollut joissakin diplomaattikutsuissa. Hänellä oli runsaasti «prenikoita». Oli joku, jolla oli vielä enemmän. Setälä oli silloin huomauttanut omiinsa viitaten: «Minä jätin osan kotiin.» (Inkilän haastatteluista)

(SIT-151)

“Väisänen, A. O. Haastattelu 2. 11. 1939.

Väisänen mainitsee, että ennen matkalle lähtöä [vepsäläisten maille vuonna 1916] Setälälle piti mm. ostaa linkkuveitsi. Osto aiheutti aika paljon päänvaivaa, sillä käytiin useammassa kaupassa. Paitsi laatuksymystä, näyttää hinta olleen myös tärkeä asia huomioonotettavaksi. Samoin kun oli määrättävä annetaanko kielenoppaalle 10 vai 5 kopeekkaa palkkioksi, se tuotti suurta päänvaivaa. — Kun sitten pankinjohtaja Hiltunen tiedusteli, mitä Väisänen arveli Setälän taloudellisesta tilasta ja kyvystä, oli Väisäsellä vastaus: ainakaan pikkuasioissa ei kukaan saata olla tarkempi kuin Setälä. — Setälä oli pikku raha-asioissa tarkka, isoja hän ei kyennyt hoitamaan edullisesti. -- Tiedemiehen hajamielisyttäkin hänessä oli. Kerran hän saunan lauteilla oli päätynt pohtimaan probleemojaan ja putosi lauteilta.” (Inkilän haastatteluista)

(SIT-152)

“Saarimaa, E. A. 23.X. 1939

Setälällä oli yleensä suuri halu «käyttää tilaisuutta» sanoakseen pisteliäästi. Saarimaalla oli kokemusta tästä seikasta Liivin-matkalta. Setälä tarttui alinomaan löysään sanaan, oikoi ja huomautteli. Kertoja oli aloittelija saksankielen suullisessa käytössä. Hän oli mm. sanonut Tubak pro Tabak. Tästä Setälä oli useaan otteeseen huomauttanut. Jokin aikaa perästäpäin Saarimaa sai kirjeen Setälältä. Siinä tämä pyysi anteeksi käyttäytymistään ja valitti, että hänen hermonsa eivät olleet hyvässä kunnossa.

Ojansuu oli jossakin yhteydessä saanut valitella Setälän vuoksi. Tässä yhteydessä Saarimaa saa tilaisuuden lausua, että joku aikaisemmin oli sanonut: Ahlqvist jo sanoi, ettei Setälä ole gentlemanni.” (Inkilän haastatteluista)

(SIT-153)

“Jäntti, Kalle

Haastattelu 18.II.41. Agronomi Kalle Jäntti mainitsi ohimennen seuraavaa:

Matkallaan Tanskaan hän joutui v. 1931 E.N. Setälän kanssa samaan laivaan. Oli myrskyinen sää ja Setälä meni verrattain aikaisin hyttiinsä. Sitä ennen oli kuitenkin keskusteltu ja oli puhuttu mm. Turun yliopistosta. Setälä oli sitä mieltä, että oli «pullisteltu liikaa». Turun yliopisto ei kyennyt pitämään parhaita opettajavoimia, ne siirtyivät Helsinkiin.

Kun mentiin Kööpenhaminan satamaan, oli sateinen sää ja autot olivat loppumaisillaan. Tullissa oli jonoa ja Setälä otti Jäntin omaan autoonsa. Kun Jäntti olisi tullimuodollisuuksien vuoksi viipynyt, vilautti Setälä vain diplomaattikorttiaan ja Jänttiin viitaten sanoi: «Tämä on minun yksityissihteerini.» Tullimuodollisuuksista oli sillä selvitty.

Setälä oli muuten matkalla Roomaan paavin luo katolisen kirkon asioissa.” (Inkilän haastatteluista)

(SIT-154)

“Kannisto, Artturi

Haastattelu 23.X. 1939.

Kannisto mainitsee myös Setälän kiusantekohalusta. Prof. Mikkola oli Setälän 60-vuotisjuhliissa kiittänyt Setälää, että kyllähän tämä muuten oli mukava mies jo nuorenaakin ja miksei asuintoverinakin, mutta oli vain niin kova kutittelemaan.

Genetz oli hyvin suosittu. Kun syntyi tunnettu kiista Setälän ja Genetzin välille, silloin sympatiat olivat Genetzin puolella.

Kannisto ilmoittautui myös Setälän luennoille. Setälä luennoi fonetiikkaa. Setälän opetus veti voimakkaasti puoleensa. — Kun kertoja oli ilmoittautunut Setälän luennoille, tämä kyseli mitä muuta Kannisto aikoi kuunnella. Kun hän ilmoitti kuuntelevansa myös ostjakin luentoja, Setälä piti sitä liian aikaisena, mutta arveli, ettei ole kovin haitallista, vaikka alussa joutuukin tekemään hukkatyötä. Setälä kyseli myös Genetzin opetustapaa ja piti sitä liiaksi epähistoriallisena. Totta onkin, niin kertoja sanoi, että Genetzin opetus oli enemmän deskriptiivistä luonteeltaan, Setälän sensijaan oli historiallista.

Kun Setälällä oli paljon kuulijoita, se herätti muidenkin yliopiston opettajien huomiota, joka lausuttiin julkikin. Kannisto ei muista lausujaa, mutta kerrotaan, että joku professori oli sanonut Setälälle: Sinä viet kaikki lahjakkaat ylioppilaat ja jätät meille vain idiootit. Tämä lausuma saattoi johtua siitä, että Karjalainen, joka tunnettiin jo hyvin lahjakkaana historian miehenä, siirtyi Setälän oppilaaksi. Tämän väitteen lausuja ei Kanniston käsityksen mukaan voinut olla Danielsson-Kalmari, mutta Palmén se saattoi kyllä olla. Tämä temperamentin mukaan arvosteltuna.

Setälän loitoneminen pois kielitieteestä tapahtui varsinaisesti kahden seikan yhteydessä. Ensimmäinen oli Setälän antautuminen «Valvojan» toimittajaksi. Toinen oli hänen osallistumisensa suuren adressin hankkeeseen.

Krohn kuului myös piiriin. Setälälle on varmaan ollut suureksi hyödyksi, että s.ugr. kielten lahjakas tutkija ja etevä kielimies asui hänen luonaan. Setälähän ei ollut varsinaisesti opiskellut kaukaisia sukukieliä. Paitsi edellämainittuja yhdistäviä seikkoja oli niitä myös Suuri adressi, S.ugr.seura, FUF ja sen bibliografia, Tietosanakirja ja «Suomen suku».

Genetzin oppiaine poti oppilaiden puutetta. Oppilaat siirtyivät Setälälle. Tämä ilmeisesti tuotti Genetzille pahaa mieltä. Kanniston mukaan Puukko oli kertonut, että erään lukukauden alussa Genetzille ei ilmoittautunut yhtään oppilasta. Tämä meni ilmoittamaan siitä yliop. Rehtorille, Th. Reinille. Rein oli silloin kuivaan tapaansa huomauttanut, että taisikin olla turha toimenpide, että suomenkielen professuuri jaettiin kahtia.

Setälä oli pahentunut Paasoselle siitä, että tämä oli uskaltanut tutkimaan myös ostjakin kieltä, vaikka tämä ala oli varattu Karjalaisen työsaraksi. Kuitenkin Paasonen työ ostjakin kansanrunouden kerääjänä on tällä hetkellä korvaamattoman arvokas. — Tieteen alalla ei muuten ole tarpeen merkitä alueita tarkoin rajoin niinkuin olisi kysymys malmikentistä.

Kanniston mielestä prof. Paasonen on sekä Suomen että koko maailman ja myös tähän asti kaikkien aikojen suurin fenno-ugristi.

Wichmannin ja Setälän suhteet myös ennen pitkää katkesivat. Setälässä siihen syy. Wichmann oli joskus valittanut Setälän suurta «egosentrisyyttä», juuri tätä sanaa hän oli käyttänyt.

Kannisto: Setälä oli ystävänä erinomainen ystävä. Nuorille hän oli mainio innostaja ja opastaja tieteeseen. Usein opettajan ja oppilaan suhde kehittyi työtoverin suhteeksi. Mutta usein myös inhimillinen kateus aiheutti sen, että Setälän suhtautumistapa muuttui. /

Kysymykseen, joka koskee Sotavallan Paasoselle tekemää gradutyötä, Kannisto vastaa, että Setälällä tosiaan oli tapana napata idea ja kehittää se loppuunsa./ Arvovallastaan Setälä myös oli arka ja se saattoi viedä välien kylmenemiseen.

Setälällä oli useita ominaisuuksia, jotka tuottivat hänelle paljon ystäviä. Siitä ehkä johtui, että hän ei osannut arvioida yksityisen ystävän arvoa. Suuressa rikkaudessaan hän ei peljännyt eikä pitänyt suurena vahinkona yksityisen ystävän menettämistä.

Setälä oli myös altis imartelulle.

Setälä oli siis ollut Wichmannin ystävä, tämä ystävyys katkesi. Samoin kävi Ojansuun, Kettusen, Suolahden. Yleensä ollaan sitä mieltä, että kuoleman hetkenä Setälä oli hyvin yksinäinen mies.

Tukijana Setälä oli ensimmäinen uranuurtaja. **Mutta hän ei katsonut hyvällä silmällä, että muut jatkoivat ja täydensivät hänen työtään, kontrolloivat sitä.**

Esim. prof. Kettunen sai aikanaan paljon ynseyttä ja vain vähän kannatusta. Ojansuu oli kertonut Setälän sanoneen, että hän rupee vaikka vepsäläisen rengiksi, mutta vepsää hänen täytyy oppia. - Kun sitten S. ugr. seurassa käsiteltiin Kettusen liivin sanakirjan painatustyötä, Setälä asettui sille kannalle, että käsikirjoitus oli asetettava uuden keräyksen pohjaksi. Kannisto edusti kuitenkin sitä käsitystä, että se täyttää sellaisenaan kohtuulliset vaatimukset. Seuran johtokunnan jäsenet eivät kannattaneet Setälän ehdotusta. Silloin Setälä oli pilkallisesti huomauttanut Kannistolle, että on hyvä, että Kettusella on niin hyvä asiantuntija takanaan.

Karjalainen oli Setälän suosikki, mutta suosio ilmeni niin, että Ojansuulla oli syytä loukkaantua. Karjalainen sai hoidettavakseen Setälän poissaollessa tämän opetusvelvollisuuden yliopistossa. Ojansuu olisi kuitenkin ollut asian luonnosta johtuen toimen hoitaja. Wichmannin mukaan Ojansuu lienee kirjoittanut Setälälle tästä asiasta ja myöhemmin asiantila muuttui. — Ojansuun toive oli myös päästä ylimääräiseksi henkilökohtaiseksi professoriksi. Tätä toivetta ei ryhdytty edistämään ja niin Ojansuu siirtyi Turkuun.

Tunkelolle ei liioin valmistettu tilaisuutta ylimääräiseen professuuriin. Kun suomenkielen apulaisen paikka tuli yliopistoon Tunkelo sai sen.

Setälän tieteellisen työn kaari alkoi laskea kun hän aloitti poliittisen uransa. Myös avioeron aika muodostaa tässä käännekohdan. — Avioero muuten johtui eroottisista syistä.

Otto Donnerin kanssa Setälä johti S. ugril. seuran töitä. Päämääränä oli että saataisiin spesialisti kutakin sukukieltä kohti. Hän myös suunnitteli suomen kielen sanakirjatytöt, Kalevalaseuran jne.

Setälän viimeisiä haaveita oli suomalaisen tieteen instituutti. Tämä oli jo merkki jonkinlaisesta gigantomaniasta. — Tämän asian käsittely saattoi Setälän ja Kanniston välit katkeamaan. Kanniston mielestä tieteellinen tutkimustyö olisi tehty virastomaiseksi ja siksi hankkeessa piili suorastaan kulttuurivaara. / Asianomainen kirjeiden ja asiakirjojen aines luonee kysymykseen yksityiskohtaista valoa. Kannisto selosti kuitenkin asiain käsittelyä ja siksi voitaneen tässä lyhyesti selostaa Kanniston käsityksiä, joissa saattaa olla jokin piirre, joka ei näy virallisista papereista./

Setälä esitti asian Budapestistä. Asia kulki ulkoministeriön kautta opetusministeriöön. Opetusministeriö pyysi lausuntoa tieteelliseltä keskuslautakunnalta ja Kannisto joutui antamaan siitä lausuntonsa. Kannisto kumosi kohta kohdalta Setälän esityksen ja osoitti että Setälän esittämä työ voidaan suorittaa vapaiden seurojen puitteissa. Tärkeintä tällä haavaa olikin kokoelmien julkaisukuntoon saattaminen. Kun tutkimuslaitos

oli lisäksi suunniteltu Helsingin ulkopuolelle, siitä olisi monia haittoja. Lausunto meni opetusministeriöön ja silloin selväpäinen opetusministeri Lauri Ingman hyväksyi Kanniston kannan sekä pyysi S.ugr. seuralta työsuunnitelmaa. Asiasta neuvoteltiin Wichmannin, Kai Donnerin, Kaarle Krohnin kanssa ja suunnitelma esitettiin. Työsuunnitelmaa varten päätettiin järjestää vuodessa yhdet ylimääräiset raha-arpajaiset. Ingmanin suhtautumistapaa kuvastaa se, että vaikka hän itse olikin periaatteessa arpajaisia vastaan, kun kuitenkin suuri osa kansaa haluaa pelata, pelattakoon tieteen hyväksi.

Kun olin lähdössä, Kannisto tuli saattamaan linja-autolle. Ennen lähtöään hän vielä puhui Setälän tutkimusinstituutista ja omasta osuudestaan sen suunnitelman torjumiseksi. Ilmeisesti kysymys oli jollakin tavoin «kipeä». Kannisto oli muuten vakuuttunut siitä, että hänen ajamansa suunta oli terve ja oikea. Siitä hyötyi myös Setälän oma «Suomen Suku» tutkimuslaitos. Sen suunnitelman puitteissa on saatettu kouluttaa tiedemiehiä jne.

Ennen keskustelua Kannisto oli pannut paperille oman muistinsa tueksi kertomisen arvoisia asioita.

Setälä pahastui suunnitelmansa raukeamisesta. Hän pyysi eroa S.ugr. seuran esimiehen toimesta. Johtokunta pyysi häntä kuitenkin pysymään ja tuskinpa eronpyyntö olikaan kovin vakavasti tarkoitettu. Kun tapauksesta oli vuosi kulunut Setälä piti S.ugr. seuran vuosikokouksessa esitelmän, jossa hän ankarasti arvosteli Kanniston toimintaa. Tätä esitelmää ei kuitenkaan ole painettu, sillä se oli julkisuudessa esitettyä polemiikkia julkisuuteen pääsemätöntä kirjallista lausuntoa vastaan. Mm. Wichmann, Mikkola ynnä monet muut pitivät esitelmän pitämistä sopimattomana.

Vähitellen keskustelu siirtyi jälleen Setälään. Muistiinpanija kysyi, oliko Setälälle koskaan tapahtunut mitään sellaista vastoinkäymistä, joka olisi syvästi järkyttänyt häntä, joka olisi saattanut tasoittaa särmiä.

Kannisto piti raskaimpana tapauksena Setälän elämässä Veikko pojan kuolemaa. Veikko oli kaunis lapsi, josta Setälä isänä toivoi paljon, ehkä työnsä jatkajaa. — Tästä kääntyi puhe Setälän aapiseen, jota Kannisto piti erittäin hyvin rakennettuna, suunniteltuna. Sen lämmintä ja läheistä sävyä yhdessä ihailtiin.

Kävelymatkalla keskusteltiin myös Setälän taloudesta. Sehän oli viime vuosina heikossa kunnossa. Suurimpana syynä talouden velkaantumiseen oli ilmeisesti Järvenpään tila, jota hoidettiin suurtilan tapaan, mutta joka ei kuitenkaan tuottanut. Uusi avioliitto Thomsenin tyttären kanssa saattoi ehkä Setälän näyttelemään rikasta. Kun aikaisemmin oli käsitetty, että Setälän diplomaattikausi hänet velkaannutti, on tätä käsitystä pidettävä vääränä. Kun Järvenpään tilaa uusittiin, mikään vanha ei kelvannut, vaan kaiken piti olla uutta ja ehtaa. Kirjasto rakennettiin suurenmoisesti.

Setälän raha-asioista Kannisto mainitsee, että Setälä oli tehnyt hyviäkin kauppvoja. Ristiinan Kallioranta oli sellainen kauppa, joka toi Setälälle voittoa. Samoin eräs toinenkin tilakauppa.” (Inkilän haastatteluista, lihavointi lisätty)

Tapaus Sotavalta eli Arvo Sotavallan Heikki Paasoselle tekemä pro gradu –tutkielma käsiteltiin jo jaksossa 7.8. Setälän ja hänen toisen vaimonsa Christianen (s. Thomsen) poika Veikko^{ccviii} syntyi vuonna 1914 ja hukkui 1920 traagisissa olosuhteissa perheen kesänviettopaikassa, Ristiinan Kallioniemessä.^{ccix}

(SIT-155)

“Mikkola J. J. Haastattelu 21.X. 1939. Keskustelu käytiin Kansatieteellisen filmin huoneistossa.

Toveriensa piirissä Setälä ei ollut erittäin suosittu. Häntä pidettiin itserakkaana. — Tätä kuvastaa se, että kun lauseoppi oli ilmestynyt, siihen oli jäänyt muutamia painovirheitä. Kun Setälä totesi ne, hän meni Hämeenlinnan kirjakauppaan ja sen varastossa oleviin kappaleisiin korjasi virheet. Tälle hieman naureskeltiin. / Ilmeisesti naureskeluun toisaalta liittyi annos peitettyä kateutta. - Kirjoittaja./

Setälässä oli omituista aktiivisuutta, joka purkautui kiusantekona. Tästä kertoo Hannula Hämeenlinnan normaalilyseon julkaisussa [SIT-139]. Mikkolan mielestä Setälä muistutti luonteeltaan ja tyyppiltäänkin suuresti Leo Mechelinää. Hän esiintyi pateettisesti, kuunteli mielellään oman äänensä kaikua. Ehkäpä Setälän esikuva oli Lauri Kivekäs. Hyvä esimerkki tästä on Doegenin äänilevy, jolle Setälä saneli osan jostakin puheestaan.

Setälä esiintyi kouluaikana jo jonkinlaisena sensorina. Kun Palander välitti koulun pojille huokeita Reklam-sarjan kirjoja ja mm. Mikkola oli tilannut joitakin Platonin dialogeja tai Aristoteleen teoksia, Setälä nähtyään listan pyyhki ne pois arvelen, että eihän ne alaluokkalaiset niistä kuitenkaan mitään ymmärtää. Setälässä oli niinkuin hänen upsalaalaisessa opettajassaan prof. Lunelundissa [sic, pitänee olla Lundell] «dirigeringsmani».

Mikkolan seuraavat Setälä-muistot ovat Upsalasta. Ensimmäinen ja nähtävästi mieleen syvimmin painunut muisto on Tukholmasta Strandvägeniltä. Yleisö seisoi kunnioittavana, päät paljastettuina ja pian ajaa Oscar II vaunuissaan.

Kun Mikkola oli laivassa matkalla, eräs nainen, kävi sitten selville, että hän oli Ellen Key, puhutteli häntä ja avuliaana neuvoi, mistä «lilla kandidaten» saisi sopivan asunnon. Hän opasti Mikkolan neiti Hammarsköldin luo, mutta kun tällä ei ollutkaan tilaa, hän ohjasi Mikkolan luutnantti Rossanderin luo ja sinne Mikkola jäikin. Mikkola sai kamarin, viereisessä kamarissa asui joku Salin. Isäntäväki oli kunnollista ja uskonnollismielistä. — jonkun ajan kuluttua Setäläkin tulee Upsalaan. Talon isäntäväki oli sitä mieltä, että heillä ei ollut tilaa Setälälle, mutta tämä vakuutti voivansa asua Mikkolan kanssa samassa huoneessa. Mikkolasta se ei ollut hauskaa, mutta eipä hän voinut ruveta häättämäänsäkään vierasta maanmiestään.

Tapansa mukaan Setälä oli aikaisin hereillä. Lyhyenä aikana hän sai paljon aikaan, löysi kirjastosta merkillisyyksiä ja piti esitelmän, joka painettiin.

Rossander oli konservatiivinen mies. Samoihin aikoihin käytiin kiistaa Kööpenhaminan linnoittamisesta. Tästä asiasta väiteltiin Ruotsissakin ja Setälä ja Rossander kiistelivät kysymyksestä. Rossanderilla oli tapana käyttää tuontuostakin sanaa fridful suunnilleen «kauniin» merkityksessä. Setälä huomasi tämän ja matkien käytti sitä, saattoi sanoa esim. En fridfull flicka. / — Mikkola ei sano sitä, mutta muistiinpanojen kirjoittajasta tuntuu, että hän oli varsin kiusaantunut vieraansa vuoksi. Mahdollisesti aiheita antoi myös seuraavassa kerrottava luonteenpiirre./

Setälällä oli suuri halu lasketella sukkeluuksia naisille. Taitava hän ei siinä kuitenkaan ollut. Niinpä Upsalan postissa oli joku Tegnér-niminen postineiti ja Setälä yritti kaikin keinoin päästä puheisiin tämän kanssa, mutta onnistumatta. — Mikkola poltti siihen aikaan sikaareja. Hän kävi ostamassa niitä kaupasta, jossa oli komea myyjätär. Vaikka Setälä ei ollutkaan tupakkamies, hän kävi kaupassa myyjättären vuoksi, yritti lasketella sukkeluuksia, mutta ilman mainittavaa menestystä.

Mahdollisesti tässä osittain oli pienoista Mikkolan kiusoittelua. Kiusoittelu näkyi

myös siinä, että aamulla ensimmäisenä noustuaan, hän tuli Mikkolan vuoteen laidalle ja kutitteli tätä kainalon alta. Mikkola sai usein Salinin avukseen Setälää vastaan.

Uppsalassa Setälä kuunteli Lundellin fonetiikan ja kirkkoslavonian opetusta. Mikkola ja Setälä saivat fonetiikassa häneltä yksityisopetusta. Uppsalasta Setälä lähti Lundiin, matkusti edelleen Kööpenhaminaan.

Koulupoikana Setälä juoksi Genetzin luona niin usein, että rouva Genetziä alkoi jo harmittaa. Ilmeisesti oli asioitakin, mutta ilmeisesti Setälä käytti tarjoutuneita tilaisuuksia mahdollisimman paljon hyväkseen.

Mikkola varottaa käsittämästä kertomuksensa negatiivisia puolia Setälää halventavasti. Se ei olisi ollut Setälä, jos hän olisi joka suhteessa ollut tavallisen ihmisen kaltainen. Negatiiviset puolet kuuluvat Setälän nerouden olemukseen oleellisesti.” (Inkilän haastatteluista)

Mikkolan viimeksi lausuma varoitus on tärkeä. Itsekin ajattelen samoin, kuten jo esipuheessa tähdensin. On tärkeää, että Setälän poikkeuksellisen lahjakkuuden koko kuva saataisiin esiin.

(SIT-156)

“Tarkiainen, V. Haastattelu 19.X. 1939

Parhaiten on kertojan mieleen jäänyt erään kulttuurisanoja koskevan luentosarjan loppuluento. Siinä Setälä oli väläytellyt suuria ja avaria näköaloja. Luentosarja huipentui tässä viimeisessä vaiheessaan tavallista korkeammalle. Se sai aatteellista lennokkuutta. Loppupäätelmänään Setälä esitti erään saksalaisen mielipiteen: viel Kulturwörter, viel Kulturverkehr.

Setälän luennoille oli ominaista se, että hän puhui melko vapaasti. Hänen lauseensa eivät olleet edeltä paperille pantuja, vaan hän muistiinpanojensa tukeen nojaten esitti vapaasti.

Henkilökohtaisena muistelmana Tarkiainen kertoi, että Setälä oli antanut hänen kirjoitettavakseen aineen joistakin vepsän kielen klusiiliseikoista. Sen kirjoittamisessa oli paljon työtä ja aikaa kului runsaasti. Kaiken lisäksi aineessa oli jotakin huomauttamisen, mahdollisesti oikaisemisen aihetta. Nuori ylioppilas uskalsi silloin lausua professorille arvelunaan: «Kyllä tämä kielitiede on kivikovaa». Kuvasanonta nähtävästi miellytti Setälää ja se jäi hänen mieleensä. Kun sitten vietettiin Setälän 70-vuotispäivää, jossakin Seurahuoneen pöytäpuheessa Setälä sai aiheen muistuttaa Tarkiaista tästä lausumasta: «Sinähän sanoit, että kielitiede on kivikovaa». — Hyvä esimerkki Setälän erinomaisesta muistista.

Setälä oli Viljo Tarkiaisen mielestä paras opettaja puhtaasti tieteen kannalta. Vaikka Tarkiainen ryhtyikin jatkamaan opiskeluaan Aspelinin johdolla tämä ei kuitenkaan tiedemiehenä ollut Setälän veroinen. Nämä miehet muutoinkin olivat toistensa vastakohtia. Setälä oli avoin, välitön, tuore, Aspelin taas pidättyvä, ei avautuva, säilytti aina kunnioituksen välimatkan. Tosin Setälä esiintyi myös niin, että kunnioittava suhde säilyi, mutta hänelle uskalsi opiskelijakin lausua mielipiteensä julki. / Vert. ed. kivikova!/.

Oppilaittensa väitteitä Setälä ei suoralta kädeltä hyljännyt, vaan asiallisesti osoitti niiden kestämyyden. Hän ei murskannut. Seminaariharjoitukset olivat hyvin opettavia.

Tarkiainen viittaa Taitelijaseuran vuosikirjaan laatimaansa muistokirjoitukseen. Hän sanoo, että Setälä kehittyi realistista romantikoksi. Nuoruudessaan hän oli realisti, sitä mukaa kuin ikää karttui, hän muuttui yhä romanttisemmaksi. / Tämän kirjoittaja mainitsi

sen ehkä johtuvan luonteen optimistisesta pohjalaadusta, Setälähän on selvä pykkinen tyyppi. Tarkiainen myönsi tämän oikeaksi/. Hän mainitsee Setälän Turun yliopiston kanslerina pitämän puheen. Yhä enemmän ja enemmän pitenevät, laajenevat hänen suunnitelmansa ja hahmotelmiensa kaaret. «Hän oli siinä suhteessa Eino Leinon kaltainen, että kun hän sai jouhen, hän loi siitä hevosen». **Setälällä oli se ominaisuus, että hän oppi oppilailtaan.**

Kun Setälä huomasi jonkin käyttökelpoisen idean, hänelle tuli kiire sen kehittämiseen. Kun Heikki Paasonen oli antanut eräälle oppilaalleen / Sotavalta/ tutkielman aiheen samojeedien alalta, Setälä joutui lukemaan sen ja kohta alkoi suurella kiireellä tutkia samoja asioita. Myös Ojansuu oli saanut aiheita valitella tätä piirrettä. Ilmeisesti Setälä on tässä suhteessa monta kertaa rikkonut hyvän ja korrektein tavan sääntöjä.

Kun muistiinpanija kysyi mikä oli Tarkiaisen ja Setälän osuus «Suomen kansalliskirjallisuus» antologiassa, kumman oli itse idea, hän sai kuulla, että idea oli Tarkiaisen. Tämän kysymyksen johdosta kertoja hieman varoen ja osittain pidättyen katsoi asialliseksi mainita, että julkaisutyön yhteydessä syntyi kaksi ristiriitaa hänen ja Setälän välille.

Toinen kiistakysymys oli laadultaan epätieteellinen. Kun ryhdyttiin hankkeeseen «Suomen runotar» antologian julkaisemiseksi, professori Tarkiaiselta pyydettiin luettelo vanhimmista runoista, joita hän suosittelisi. Hän laati kaksi luetteloa. Hän muistelee, että suppeampi luettelo otettiin noudatettavaksi. Tämän antologian julkaisijat kuitenkin ottivat «Suomen kansalliskirjallisuudesta» suuren joukon sanaselityksiä, jotka olivat Setälän käsialaa. **Kun teos oli ilmestynyt ja Setälä sekä Tarkiainen kohtasivat toisensa, Setälä otti Tarkiaisen lujille ja syytti häntä tieteellisen tutkimustyönsä tulosten väärinkäyttämistä, vetosipa tekijänoikeuslakiin ja uhkasi haasteella.** Tarkiainen vakuutti olevansa syytön, sillä hänen osuutensa rajoittui edellämäinittujen luetteloiden laatimiseen. Mitä tulee taloudellisiin etuihin, hän oli saanut työstään palkaksi ainoastaan yhden ilmaisen kappaleen mainittua teosta. **Kertojan sanoista voi päätellä että sanasota on ollut melko ankara.** Setälän luonteen ansioksi kertoja kuitenkin mainitsee, että Setälä ei kantanut hänelle kaunaa tämän asian johdosta.

Kun muistiinpanija kysyi Tarkiaiselta kumpaa motiivia hän piti Setälän kiivastumisen pääsyyinä, taloudellista vai kunniakysymystä, **Tarkiainen arveli, että pääaihe kiivastumiseen oli kunniakysymys. Setälän nimeä ei mainittu selitysten yhteydessä.**” (Inkilän haastatteluista)

Tarkiaisen kuvaus Sotavallan pro gradu –tutkielmasta liittyy muihin vastaaviin tapauksiin Jahnssonista alkaen, joissa Setälä on Tarkiaisen sanoin “monta kertaa rikkonut hyvän ja korrektein tavan sääntöjä” eli menetellyt tutkimuksen eettisten periaatteiden vastaisesti. Tämä Setälän taipumus on siis ollut tutkijayhteisön tiedossa pitkään, siitähän huomautti Inkilän haastatteluissa myös Artturi Kannisto.

(SIT-157)

“Reijonen, Erkki. Haastattelu 24.X. 1939.

Luennoitsijana Setälä oli pidetty. Hänellä oli ahkerat kuulijat, jotka ilmoittautuivat ja myös mahdollisimman tunnollisesti seurasivat opetusta. Setälän luennoilla oli paljon, mutta Krohnin oli vielä enemmän kuulijoita. Myös Krohnilla oli varsinaisia oppilaita enemmän kuin Setälällä.

Setälä hoiti yleensä kaikki huolekseen ottamansa asiat hyvin, paitsi omat raha-asiansa.

Setälän raha-asiat menivät Reijosen käsityksen mukaan rappiolle siksi, että tanskalainen rouva oli pidettävä siinä luulossa, että hän oli upporikkaan miehen kanssa naimisissa. Rouva hankki mm. tanskalaisen pehtoorin, joka hoiti Setälän tilaa tanskalaiseen tapaan.

Seurassa Setälä oli miellyttävä mies, välitön ja puhui hyvin. Kuvaava piirre on, että hän kokouksissa näytti torkkuvan, samoin esitelmätilaisuuksissa jne. Hän nojasi päätä käsiinsä ja piti silmiään kiinni. Hänen silmänsä näyttivät olevan unisen raskaat. Mutta kyllä hänen unensa oli «koiran unta». — Juuri silmien raskaudesta johtui, että hän niitä hieroi. Setälän jalat olivat myös hänen istuessaan alinomaa liikkeessä. Kuitenkaan ei voida sanoa, että Setälä olisi ollut hermostunut. «Jalat hytisi», sanoo Reijonen.

Puhuessaan Setälä liikutteli käsiään ja silloin tällöin «viskasi päätään». Yleensä hän puhui vapaasti, vain silloin tällöin papereihinsa vilkaisten. Juhlapuheet oli täydellisesti kirjoitettuja, luennoilla vain asiamuistiinpanot.

Siihen aikaan kun Setälän ja Helmi Krohnin erohanke oli vireillä, Setälä saattoi ryyppätä hieman liikaa. Istuttiin kagaalimiesten kokouksissa, sitseissä, silloin Setälä saattoi muuttua tavallista puheliaammaksi ja silmien kiilto osoitti, että hän oli ottanut hieman liikaa, ½ lasia liikaa.

Jos verrataan Ståhlbergia ja Setälää, on ero siinä esim. että Ståhlberg ei milloinkaan olisi päästänyt mitään kaksimielistä sanaa. Setälä sitävastoin saattoi puhua varsin rohkeastikin, esim. naisista.

Setälää voidaan sanoa innostuksen mieheksi. Krohn sensijaan oli aatteen mies. Setälä oli käytännön ja aloitteiden mies. Krohn tuskin oli erikoisemmin aloitekykyinen.

Reijonen muisti sen minkä joku muukin, että Setälä hyvin usein saapui kokoukseen hieman myöhästyneenä. Se oli hänellä aivan vakinaisena tapana.” (Inkilän haastatteluista)

(SIT-158)

“Keskustelu maisterien Tyyni Vahterin ja Tyne Salmisen kanssa Kansallisteatterin lämpiössä illalla 22.X.39.

Maisteri Salmisen mieleen tuli kohta prof. Kettusen väittäjäistilaisuus, lähinnä siksi, että oli ollut puhetta Kotikielen seuran julkaisemasta [Setälä-arkiston perustamista koskevasta] sanomalehtivetoomuksesta, jonka allekirjoittajana oli ollut myös Kettunen.

Kanniston väitöskirjassa oli mainittu jokin kasvi, jota Kannisto piti melko suurena. Setälä: Kyllä se on pikemminkin kääpiömäinen niinkuin tekijä itsekin.

Kun Setälä oli pitänyt viimeisen luentonsa yliopistossa, hän oli ollut liikuttunut. Päästyään yliopiston käytävään, oli käsi mennyt otsalle: minähän unohdin vallan kiittää oppilaitani. Kiitoksensa hän esitti sitten sanomalehdessä.^{ccx}

Setälän opetukselle antoi leimansa välitön innostus.” (Inkilän haastatteluista)

Setälä oli poikkeuksellisen hyvä ja karismaattinen yliopisto-opettaja.^{ccxi} Monien muiden tutkijoiden tapaan Setälä oli myös erittäin kunnianhimoinen. Onhan tunnetuksi tuleminen tarve, “quest for recognition”, useimpien tutkijoiden tärkein tutkijana olemisen motiivi, kuten tieteen sosiologiasta tiedetään.^{ccxii} Setälän tutkijankuvan kielteisiä piirteitä olivat hyvän tieteellisen käytännön toistuvat loukkaukset: taipumus lainata omiin nimiinsä muiden ideoita ja tuloksia ilman asiaan kuuluvia viittauksia, opiskelijoiden työn hyödyntäminen sekä ehdottomuus, kylmäkiskoisuus ja häikäilemättömyys, jotka johtivat välerikkoon monien lingvistikollegojen kanssa, ainakin Jahnssoonin, Boreniuksen, Genetzin, Kanniston, Kettusen, Ojansuun, Paasosen, Wichmannin ja K. B. Wiklundin.^{ccxiii} Nämä luonteenpiirteet ilmenivät Setälässä varhain, ja hänen pitkäaikainen poliittinen toimintansa oli omiaan niitä vahvistamaan.

Setälän häikäilemättömyys ilmeni näkyvimmin suorastaan uskomattomalla tavalla hänen toimiessaan Turun yliopiston kanslerina. Setälä valittiin ensimmäisen kerran yksimielisesti virkaan 1926, mutta oli suurimman osan ensimmäisestä kanslerinkaudestaan ulkomailla, muun muassa suurlähettiläänä Kööpenhaminassa ja Budapestissä. Toiselle viisivuotiskaudelle hänet valittiin 1931, tällä kertaa tasaisen äänestyksen jälkeen, jossa vastaehdokkaana oli professori A. O. Kairamo.

Setälän toinen kanslerinkausi oli siinä määrin myrskyisä, että sen aikaiset erimielisyydet olivat uhata Turun yliopiston olemassaoloa.^{ccxiv} Vuonna 1929 eli samana vuonna kun Setälä erosi Helsingin yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virastaan, hän oli saanut perustetuksi Suomen suku –tutkimuslaitoksen, joka hallinnollisesti kuului Turun yliopistoon. Laitos sijaitsi kuitenkin Setälän Toimela-nimisessä kodissa Järvenpäässä. Laitoksen keskeisiä tehtäviä oli suomen kielen etymologisen sanakirjan toimittaminen.^{ccxv} Talous oli alun perin tarkoitus hoitaa Turun yliopiston budjettia rasittamatta. Eri yhteyksissä Setälä alkoi kuitenkin esittää yliopiston budjettivarojen käyttämistä tutkimuslaitoksen ylläpitoon. Toisaalta hän myös julkisuudessa toistuvasti arvosteli Turun yliopistoa ja sen johtoa talousasioiden huonosta hoidosta ja esitti jopa, että Turun yliopisto luopuisi opetuksen antamisesta, että luonnontieteellinen tiedekunta lakkautettaisiin ja että humanistisesta tiedekunnasta tehtäisiin tutkimuslaitos.

Nämä konfliktit saivat rehtori V. A. Koskenniemen eroamaan 1932 ja hänen seuraajansa J. G. Granö jaksoi hoitaa rehtorin tehtäviä vain kaksi vuotta. Hänen jälkeensä vuonna 1934 rehtoriksi valittiin Einar Juvelius, Mikko Juvan isä. Näinä vuosina aina kuolemaansa asti helmikuussa 1935 Setälä heikensi ratkaisevasti Turun yliopiston toimintaedellytyksiä kieltäytymällä tukemasta sen johdon pyrkimyksiä yliopiston kehittämiseksi ja taloudenpidon vakiinnuttamiseksi.

Viimeisinä elinkuukausinaan Setälä pyrki aktiivisesti supistamaan ellei peräti lakkauttamaan Turun yliopiston toimintaa. Juvelius taas ryhtyi rehtorina päättäväisesti toimiin yliopiston pelastamiseksi. Setälän kuolinpäivänä 8. helmikuuta 1935 Helsingissä järjestettiin Juveliuksen johdolla Turun yliopiston hyväksi mittava varainhankintakokous, jonne Setälää ei ollut kutsuttu. Mikko Juva paljastaa muistelmissaan Setälän pyrkimykset ja vaikuttimet toisella kanslerikaudellaan:

(SIT-159)

“Ilmeiseltä näyttää, että hänellä oli kiistassa selkeä oma intressinsä, tavallaan «oma lehmä ojassa». Jätettyään Helsingin yliopiston professorin viran ja lyhyen uransa ulkoministeriön palveluksessa hänelle jäi ainoana isona hankkeena «Suomen suku»-tutkimuslaitos. Turhaan hän oli pyrkinyt saamaan sen käyttöön työvoimaa ja varoja Turun yliopistolta, joka ei itsekään tullut tuloillaan toimeen. Yliopiston muuntaminen humanistiseksi tutkimuslaitokseksi oli vanhenevan kanslerin viimeinen suuri suunnitelma. On jotakin antiikin draaman henkeä siinä, että lopullisen tappion hetkellä tämä suomalaisen kulttuurin suurmies myös kaatui itse.

Mutta Turun yliopisto oli rehtorinsa johdolla välttänyt perikadon.” (Juva 1998: 326)^{ccxvi}

Pitkin 1920-lukua Setälä oli jo hahmotellut useita suurisuuntaisia suunnitelmia tutkimuslaitosten perustamisesta, ensimmäisen kerran jo Suomalais-ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa 12.2. 1919, jolloin Setälä (1927a) esitti keskuslaitoksen perustamista suomalaista ja kansainvälistä kulttuurintutkimusta varten. Samaa aihetta sivuttiin kirjoituksessa Setälä (1920a) ja vuonna 1922 Setälä piti avajaisesityksen ensimmäisessä määräämässä tutkijainkokouksessa Helsingissä aiheesta “Tieteelliset tutkimuslaitokset” (Setälä 1926). Tässä esitelmässä Setälä hahmotteli muun muassa luonnontieteellistä tutkimuslaitosta kemiallista, fysikaalista ja mineralogis-petrografista tutkimusta varten, perinnöllisyystutkimuksen laitosta, valtiotieteellis-kansantaloudellista tutkimuslaitosta ja vertailevan kulttuurintutkimuksen laitosta, jonka päämääränä olisi:

(SIT-160)

“Suomen kansan henkisen ja aineellisen elämän selvittäminen alkuperänsä ja kansainvälisen luonteensa puolesta, s. o. toisin sanoen instituutti, jonka tutkimuksen päämääränä olisi suomalainen, suomalais-ugrilainen, uraalilainen ja yleinen kielitiede, suomalainen ja virolainen sekä yleinen kansankirjallisuustutkimus, suomalais-ugrilainen ja yleinen uskontotiede, suomalais-ugrilainen ja yleinen yhteiskuntatiede, s. o. oikeus- ja muiden yhteiskuntatapojen tutkiminen.” (Setälä 1926: 10-11)

Samassa puheessa Setälä käsitteli myös akatemioiden perustamista tavalla, joka ennakoiki 1930- ja 1940-lukujen keskusteluja Suomen Akatemian perustamisesta. Nämä Setälän ajatukset osoittavat poikkeuksellista tajua yleisten synteisien ja yleensä tieteellisen tutkimuksen tarpeesta. Toisaalta ne — Artturi Kanniston sanoin (SIT-154) — hipoivat gigantomaniaa.^{ccxvii}

8.5. Setälän tieteellinen toiminta omin sanoin

Setälä on vain muutaman kerran itse kommentoinut tieteellisiä tavoitteitaan, työskentelytapojaan ja motiivejaan. Tieteellis-teoreettista heräämistään Setälä kuvaa kontekstissa, jossa hän tekee selkoa kreikan kielen professorinsa O. E. Tudeerin merkityksestä kehitykselleen:

(SIT-161)

“Ylioppilaaksi tullessani v. 1882 olin suomen kielen ja kirjallisuuden lisäksi päättänyt opiskella latinaa ja kreikkaa voidakseni pyrkiä klassillisten kielten opettajaksi johonkin klassilliseen lyseoon, toivoen sen ohessa saavani opettaa myös äidinkieltä, niinkuin monet muut klassillisten kielten opettajat tekivät. Äidinkielen tuntimäärä koulussa oli nimittäin niin pieni, ettei sitä varten omia opettajavirkoja ollut olemassa. Yleisen sivistyspohjan laajentamiseksi ryhdyin myös opiskelemaan filosofiaa käyden ahkerasti Th. Reinin luennoilla. Samalla harrastus vastustamattomasti veti nimenomaan tieteellistä tutkimusta kohti tähtääviin opintoihin. Osakuntatoverini A. H. Kallio, joka opiskeli sanskritia ja vertailevaa kielitiedettä, osoitti minulle tämän aineen tärkeyden, ja niin ryhdyinkin suurella innolla näitä aineita opiskelemaan. Kun tietenkin suomen kieli aina oli pääaineenani, alkoi täten aineita kertyä liian paljon. --

Kandidaattitutkinnon päätin suorittaa keväällä 1885 tavoittaen korkeinta arvosanaa suomessa, latinassa ja sanskritissa sekä tyytyen sen sijaan m. m. kreikassa ainoastaan «approbatur»iin. Kävin siis professori O. E. Tudeerin luona kysymässä, milloin saisin tulla tutkintoon, ilmoittaen samalla, mitä arvosanaa pyysin. — «Approbatur?» sanoi Tudeer. «Minä olen koko ajan luullut, että siitä tulisi loistava laudatur.» Minä sanoin, että loistosta ei ollut puhetta, olin kyllä lukenut melkoisen osan laudatur-kurssia, mutta tahdoin tulla samana keväänä valmiiksi, olin jotenkin väsynyt tutkintolukuponnistuksista enkä halunnut ryhtyä kertaamaan kreikan tekstikurssia. «Entäpä jos tekstien kertaaminen vaihdettaisiin kielihistoriaan?» ehdotteli Tudeer.

Silloin minä innostuin ehdotukseen. Ja sovittiin, ettei minun tarvinnut kerrata muuta kuin Homerosta ja Thukydidesta; sen sijaan oli minun «cum laude» arvosanan saavuttamiseksi luettava kreikan kielen historiaa koskevia teoksia, m. m. vasta ilmestynyt Gustav Meyerin «nuorgrammaattisen» oppisuunnan periaatteiden mukaan kirjoittama «Griechische Grammatik».

—

Tämä Tudeerin ehdottaman teoksen perinpohjainen opiskelu muodostui opinnoilleni käänteentekeväksi. Olin lueskellut yhtä ja toista kielitieteessä tapahtuneesta mullistuksesta, Leipzigistä palannut Volmari Porkka oli kertonut uuden suunnan voittokulusta, mutta en voinut huomata, että Porkan väitöskirja sanottavasti olisi poikennut entisestä suunnasta enkä yleensääkään osannut saada uusia metodillisia periaatteita henkiseksi omaisuudekseni. Vasta nyt aukenivat silmäni, Meyerin teoksesta opin «nuogrammaattisen» metodin. Materiaali oli minulle ennestään tunnettu, olin lisäksi saanut latinan ja sanskritin opinnoista riittävän määrän vertauskohtia, ja kun nyt näin tämän minulle jo ennestään mielenkiintoisen aineen kokonaisuudessaan aivan uudessa valaistuksessa, niin tämä minusta tuntui suorastaan ilmestykseltä. En ole mielenkiintoisinta romaaniakaan lukenut sellaisella jännityksellä kuin Gustav Meyerin teosta, joka avasi näköalat saattaen joka kohdassaan ajattelemaan, miten erinäiset ilmiöt oman kielen alalla olivat saavat uuden selityksen näitä periaatteita soveltamalla. Eräänä yönä saatoin Gustav Meyerin avulla lieventää hammastaudin tuskat siedettäviksi, ja kun sitten seuraavana päivänä sain monta tuntia istua Matti Äyräpään odotushuoneessa, oli minulla Gustav Meyer mukana odotuksen pitkiä hetkiä lyhentämässä, kunnes pääsin ystävällisen Matin «piinatuoliin», jossa hetken kuluttua, tenttilukujen ja yövalvonnan heikontamana, makasin pyörtyneenä!

Olen joutunut kertomaan täten liian paljon omista opinnoistani: se ei ole ollut tarkoitukseni, vaan tarkoitukseni on tällä yksityistapauksella osoittaa, miten välistä tietorikkaan opettajan itsessään pieneltä näyttävä ohjaus voi saada oppilaassa aikaan ratkaisevan käänteen.” (Setälä 1920b: 303-305)

Varhaisista pyrkimyksistään hän kertoo samassa yhteydessä edelleen:

(SIT-162)

“Olin kaikessa rauhassa jatkanut myös kreikan opintojani pedagogiksi valmistumista ajatellen, ellei eräs tapaus olisi muuttanut suunnitelmiani. Suomen kielen ja kirjallisuuden professori Aug. Ahlqvist valittiin v. 1884 yliopiston rehtoriksi; näin ollen tiesin, että hän pysyisi virassaan 1887 vuoteen asti — muuten hän olisi täysinpalvelleena eronnut jo v. 1886. Minä sain siis yhden vuoden armonaikaa lisää voidakseni ajatella kilpailua suomen kielen ja kirjallisuuden professorinvirasta; ilman tätä lisävuotta ei olisi kilpailu voinut ollenkaan käydä mahdolliseksi. Ja kilpailua pidin välttämättömänä edellytyksenä yliopistoon jäämiselleni: jos kilpailussa jotenkuten onnistuisin, voisin ehkä päästä pikemmin kuin muuten ylimääräiseksi professoriksi — itse viran saamista en luullut mahdolliseksi — ja siis päästä tutkimusta harjoittamaan. Jos taas kilpailutilaisuus jäisi käyttämättä, kuluisi ehkä kokonainen miesikä, ennenkuin kilpailu uusiutuisi, ja sitä ennen minun olisi varattomana miehenä yliopistosta poistuttava. Niin ajattelin ja päätin ankarasti jouduttaa kandidaatti- ja liseniaattiopintojani.” (Setälä 1920b: 303)

Setälä oli siis jo 1884 — 20-vuotiaana! — päättänyt tosimelessä osallistua professuurikisaan Ahlqvistin jälkeen, seitsemän vuotta ennen kuin päästiin lopulliseen ratkaisuun vuonna 1891. Setälän päättäväisyys ja itsevarmuus ovat harvinaislaatuisia elleivät uskomattomia nuorukaiselle. Varhainen päätös osallistua hakuun ja vahva sitoutuminen valaisee, miksi Setälä turvautui voimakkaaseen sanainkäyttöön erityisesti kilpahakijaansa Genetziä kohtaan 1890-1891.

Kolme vuosikymmentä myöhemmin Setälä oli jo tullut katumapäälle. Asiantuntijalausunnossaan Turun yliopiston suomen ja sen sukukielten professorin viran täytöstä

Setälä kirjoitti arvostellessaan Lauri Kettusen argumentointi- ja ilmaisutapoja:

(SIT-163)

“Minä tarkoitan hra Kettusen polemiikkitapaa. Voidaan ehkä sanoa, että minä en ole oikea mies tässä kohdin tekemään muistutusta hra Kettusta vastaan, koska olen itse eräässä nuoruudenteoksessani polemiikissa käyttänyt ankaranpuoleisia sanoja. Samalla kun merkitsen oman nuoruudenkiivauteni erehdykseksi, samalla minä erityisesti katson olevani velvoitettu sanomaan, että epäasiallinen advokatorinen ja ironisin letkauksin tai huutomerkein tapahtuva polemiikki edeltäjää vastaan samalla esittämättä, kuinka suuressa määrässä kirjoittaja itse rakentaa edeltäjänsä työlle, polemiikkitapa, johon hra Kettunen on tehnyt itsensä syylliseksi ja joka iän kuluessa ei ole tasautunut, vaan yhä ärtynyt ja yltynt, on tieteellisessä esityksessä arvotonta ja merkittävä ei ainoastaan hyvän maun, vaan myös arvostelukyvyyn puutetta todistavaksi ilmiöksi.” (Setälän lausunto Turun yliopiston humanistiselle tiedekunnalle 24.1. 1924, s. 19-20, TYA)^{ccxviii}

Setälä moitti Kettusta menettelyistä, joihin hän itse oli useita kertoja sortunut. Setälä ei tarkemmin kerro, mitä nuoruudenteostaan hän tarkoittaa. Ilmeiset ehdokkaat ovat virkaväitöskirja *Yhteissuomalaisten klusiilien äännehistoria* (1890) ja pamfletti *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista* (1891b). Kummassakin, mutta erityisesti jälkimmäisessä Setälä poleemisella tavalla (kuten huutomerkkejä runsaasti viljellen) arvostelee Genetzin ja eräiden muidenkin lingvistien tieteellistä tuotantoa. Esimerkiksi Schleicherista Setälä (1891b: 8) toteaa: “Ja nyt! Mitä on nyt jäljellä Schleicherin komeasta rakennuksesta! Koko tuo rakennus on aivan raunioiksi rauennut, ja sen pirstaleista, osittain uusia aineksia käyttäen on rakennettu uusi, joka näöltään, tyyliältään on kokonaan toisenlainen.” Monet Genetzin ajatukset Setälä tuomitsi tieteellisesti vääriksi ja arvottomiksi.^{ccxix}

Tutkijanuransa huippuhetkiä Setälä kuvasi 50 vuoden ikäisenä vuonna 1915 kokoomateosta *Murrosajoilta muistoja ja kokemuksia* varten:

(SIT-164)

“Mitä muistelmia olisi sillä, jonka suurimman harrastuksen esineenä on ollut tieteellinen työ sangan vähän populaarilla alalla, kerrottavana suurelle yleisölle? Omassa elämässäni ovat suurimmat «murrosajat», jos niin saan sanoa, ne, joina olen luullut tehneeni jonkin etäämmälle tähtäävän tieteellisen havainnon ja jolloin erikoishavainnot ovat yhtyneet laajemmaksi teoriaksi, ja kaikista mieluisinta olisi minulle kertoa jotakin semmoisista hetkistä, joina — ainakin oman luulon mukaan — on arvellut saaneensa jotakin uutta luoduksi, esim. semmoisesta kuin astevaihteluteorian keksinnöstä. Luomisen ilo ja onni on ihmiselle kaikkein suurin, ja minulle itselleni olisi mielenkiintoista koettaa selvittää sellaisten hetkien psykologiaa.” (Setälä 1915c: 389)

Tämä on vaikuttava kuvaus tieteenteon keskeisistä pyrkimyksistä yleistykseen ja kokonaisuuksien hahmottamiseen, yksityiskohtien jäsentämiseen ja teoreettiseen ymmärtämiseen. Jo koululaisen *Suomen kielen lause-opin* aikaan saaminen vuonna 1880 oli osoitus Setälän tutkijapersoonallisuudelle tyypillisestä synteettisestä otteesta. Samaa ilmentävät myös raakilemainen uralilainen astevaihteluteoria ja monumentaalinen vanhuudenteos *Sammon arvoitus*. Kun Setälä sai tanskalaisen Dannebrogin ritarikunnan suurristin, kunniamerkin vaakunan (kuva 26) johtolause kuvasi Setälän puheena olleita tutkijanominaisuuksia harvinaisen osuvasti: *In magnis et volvisse sat est* — suurissa asioissa sekin riittää, että on yrittänyt.

(Kuva 26)

Setälän Dannebrog-vaakuna, jota säilytetään Kööpenhaminassa Fredriksborgin linnankirkossa.

Setälä oli loppuun asti näkemystensä tehokas ja väsymätön ajaja. Viimeisinä vuosinaan 1930-luvulla hänellä oli tapana itse kirjoittaa lehtihaastatteluja, joissa annettiin ymmärtää, että häntä oli käyty haastattelemassa. Erityisesti *Uusi Suomi* julkaisi useita tällaisia Setälän itsensä kirjoittamia näennäishaastatteluja (joiden omakätiset käsikirjoitukset ovat tallella^{ccxx}). Esimerkiksi 11.11. 1934 ilmestyi etusivun viiden palstan levyisenä pääjuttuna Setälän selonteko otsikolla “«Suomen suvun» tarkoituksena on selvittää kansan kaiken kulttuurielämän ensimmäiset juuret”. Johdatuskysymys kuului: “Tiedustelimme vasta ilmestyneen suuren Sammon arvoitusta käsittelevän teoksen kirjoittajalta professori E. N. Setälältä miten hän oli johtunut siihen ajatukseen, joka teoksessa on esitetty”, jonka jälkeen Setälä seikkaperäisesti selvitteli tulkintojaan.

Samantapainen iso haastattelu julkaistiin 8.5. 1934 Setälän osallistumisesta suomen kielen Linguaphone-kurssin tekemiseen Lontoossa, päivä sen jälkeen kun Setälä oli 7.5. palannut meritse kolmiviikkoiselta Lontoon matkaltaan, jonka keskeisenä tarkoituksena oli kurssiin kuuluvien äänilevyjen tekeminen.^{ccxxi}

Kiintoisin näistä artikkeleista on kuitenkin Setälän *Iltalehteä* varten maaliskuun alussa 1929 luonnosteleva “haastattelu”, jonka hän kirjoitti pari viikkoa sen jälkeen, kun hän oli 65-vuotispäivänään 27. helmikuuta saanut eron suomen kielen ja kirjallisuuden professuurista siirtyäkseen eläkkeelle. Luonnos on tallella Kansallisarkistossa, ja ensimmäisellä sivulla lukee “Iltalehti 9.3. 1929”.^{ccxxii} Nähtävästi luonnos ei kuitenkaan ilmestynyt, ei ainakaan *Iltalehden* vuoden 1929 maaliskun tai huhtikuun numeroissa. Luonnoksessa Setälä kuvaa muun muassa suhdettaan lauseoppiinsa sekä tämän syntyhistoriaa [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-165)

“Iltalehden edustaja oli jo kauan aikaa tavoitellut ministeri, professori Setälää, pyytääkseen häntä kertomaan jotakin yliopistollisen ja tieteellisen toimintansa varrelta hänen yliopistosta erotessaan. Mutta häntä maalla asuvana on ollut miltei mahdoton saada käsiinsä, etenkin kun monet esitelmät, Turun-matkat y. m. ovat häntä pitäneet kiinni. Vihdoin edustajallemme kuitenkin onnistui häntä tavata.

— Mitä haluaisitte siis lähinnä tietää? kysyi professori.

— Ensinnäkin sitä, mikä vaikutti sen, että **niin varhain rupesitte harrastamaan kielitiedettä**. Tehän aloititte jo koulupoikana, koska julkaisitte oppikirjan jo koulun penkillä. Vaikuttiko tähän jokin opettajistanne vai mistä se johtui?

— Älkää puhuko tästä oppikirjasta, josta ihmiset niin usein puhuvat! Minä häpesin sen asian vuoksi jo koulupoikana ollessani silmät päästäni, sillä minäkin olin poika, joka en olisi halunnut olla toisenlainen kuin muutkaan pojat. Minä oikein surin, että huomasin harrastavani toisenlaisia asioita kuin muut pojat, mutta en voinut vastustaa haluani. **Opettajan [Genetzin] olisi pitänyt sen sijaan, että hän toimitti kirjan painoon, kehoittaa minua odottamaan ja kypsymään.** --.

Olen ollut elämässäni taistelun mies, olen lausunut toisinaan koviakin sanoja, sellaisesta jota en voi hyväksyä. Olen osakseni saanut myöskin kovia moitteita, milloin yhdeltä, milloin taas aivan vastakkaiselta puolelta, vaikka itse luulen aina kulkeneeni samaa elämänlinjaa. Näissä moitteissa on kaiketi ollut paljon ansaittua, jos kohta ehkä joskus

ansaitsematontakin, sillä eiväthän ihmiset ja puolueet aina arvioi asioita aivan objektiivisesti.” (KAENSAK, kansio 90)

Nämä juuri eläkkeelle siirtyneen Setälän kommentit ovat varsin kiintoisia. Ensinnäkin ne osoittavat hänen hahmottaneen koulunaikaisen lauseoppinsakin nimenomaan kielitieteelliseksi, se ei siis ollut “pelkkä” kouluoppikirja vailla tieteellisiä ambitioita ja kosketuskohtia. (Näin tulkitsin itsekin Setälän lauseopin aseman, ja juuri siksi on ollut paikallaan tarkastella sen syntyhistoriaa tieteen etiikan näkökulmasta, ks. 5.1.).

Merkittävä on myös huomautus, että Genetzin ei olisi pitänyt kiirehtiä lauseopin julkaisemista, vaan kehottaa Setälää odottamaan ja kypsymään. Tieteellisesti ja asiallisesti näin olisi tullut toimia. Genetzin vastuu opettajana ja neuvonantajana olisi myös edellyttänyt, että hän olisi tehnyt alaikäiselle Setälälle selväksi muun muassa, miten lähteet pitäisi ilmoittaa. Toisaalta Genetzin mitä kannatettavimpana tarkoituksena oli saada käyttöön suomenkielistä aineistoa kielioffin opetuksen tarpeisiin. Kärjistäen voidaankin sanoa, että Setälän lauseoppiperinne oli alkuaan melkein työtaturma.

Missä määrin Setälä itse myönsi aiheuttamansa tutkimuseettiset keskustelut ja riidat aiheellisiksi? Olemme jo nähneet osviittoja siitä, että tällainen valmius iän karttuessa kasvoi. Selkeästi Setälä myönsi erehdyksensä kirjeessään Thomsenille 5.11. 1891, professuurikilvan ratkettua, vastatessaan Thomsenin edellä (7.6., SIT-98) siteerattuun kirjeeseen, jossa tämä moitti Setälää puutteellisesta liivin katkoäänteen keksimisen prioriteetin esittämisestä vuonna 1889 Budapestissä pidetyssä esitelmässä [lihavoinnit lisätty]:

—

(SIT-166)

“Te tietysti saatatte ymmärtää, että nuo ankarat minua vastaan tehdyt [Genetzin, Boreniuksen, Nymanin] hyökkäykset ovat mieltäni katkeroittaneet, ja ne ovat sitä tehneet sitä enemmän, koska **minun tulee tunnustaa että jonkinmoisella varomattomuudella ja kenties välinpitämättömyydellä olen antanut näihin hyökkäyksiin syytä**. Kiittäen Teitä suorudestanne olen valmis myöntämään että siinä esitelmässä, jonka Unkarissa pidin [Setälä 1889], Teidän työnne (liivin kielen suhteen) tarkempi määrittäminen olisi ollut paikallaan. Esitelmä oli aluksi aiottu ainoastaan etnograafiseksi; kun etnograafinen osa oli valmis, päätin siihen panna jonkun sanan kielestäkin (tätä osaa ei edes kaikkea luettu akademiassa), mutta historiallinen johdatus jäi muuttamatta. **Kaikista Teidän sekä julkisista että yksityisistä lausunnoistanne päättäen ette minua kuitenkaan katso epärehelliseksi ihmiseksi** (luullakseni ei meilläkään ole monta, jotka sitä luulevat, jos kohta joku yksityinen kiistelyn hetkellä intohimojen vallassa on semmoista sanonut) — jos Te sitä mieltä olisitte, niin se minuun koskisi kipeämmin, kuin jos sata Boreniusta semmoista sanoisi. **Mahdollisesti on minun työtapani jonkinmoisena syynä siihen, että on saatu aiheita syytöksiin. Minä ylipäänsä työskentelen kuumeentapaisella nopeudella — silloin kun työskentelen — enkä maksa aina antaa itselleni tarpeeksi aikaa katsoakseni mitä toinen on sanonut ennen tai kaikin puolin antaakseni esitykselle presiisiä muotoa. Minä tiedän että tämä on tiedemiehessä ehdottomasti vika ja minä koetan taistella sitä vastaan**. En tahdo myöntää tahallisesti ja tarkoituksella yrittäneeni salata muiden tutkijain ansioita, ja kaikkein vähimmin Teidän, jonka merkitystä minä luulen täysin käsittäväni ja tunnustavani. **Olen samalla iloissani että tämän konkurrenssin johdosta minua tästä seikasta on huomautettu — vaikka luullakseni jotenkin sydämettömällä tavalla — muuten se kenties olisi jäänyt kokonaisuudessaan tekemättä. Vastaisuudessa tiedän tässä suhteessa olla niin arka kuin olla voi**. — Mitä tulee polemiikkiin, en tahdo myöntää että milloinkaan olisin antanut semmoiseen persoonalliseen taistelutapaan, jota Genetz ja hänen ystävänsä ovat käyttäneet [vrt. SIT-104]. Olen valmis myöntämään että äännehistoriassani olen Genetzin mielipiteitä vastustanut liiankin jyrkästi, vaan olen tahtonut pysyä asiassa, enkä ymmärtääkseni mennyt persoonallisuuksiin. Persoonallisesti olen aina suuresti kunnioittanut entistä opettajaani Genetziä ja se kunnioitus on säilynyt siitä huolimatta, että kantani yhä enemmän alkoi hänen kannastaan erota. Olen täyden tunnustuksen hänelle antanut viimeksi ilmestyneessä lauseoppini kolmannen painoksen esipuheessa [vrt. 4.9.], jonka (lauseopin) Teille tämän mukana lähetän. Että persoonallinen kunnioitukseni viime aikoina on jossain määrin vähennyt, ei liene yksin minun syytäni.” (Setälän kirje Thomsenille 5.11. 1891, KBK)

Setälä myönsi siis rikkeensä, joskin hän vetosi lieventäviin seikkoihin.

Setälän paljastava kuvaus työskentelytavoistaan tekee ymmärrettäväksi, miksi hän jatkuvasti joutui prioriteetti- ja plagiointikiistoihin. Kertomansa mukaan hän ei työskennellyt eikä kirjoittanut tieteellisiä tekstejään sillä tavoin järjestelmällisesti, että olisi huolellisesti viitaten ja siteeraten dokumentoinut mitä aiempi tutkimus oli jo saanut aikaan ja mikä oli hänen sieltä ammentamaansa, mikä taas oli itse luotua uutta tietoa. Tällä itsekkin toteamallaan varomattomuudella ja välinpitämättömyydellä Setälä hankkiutui toistuvasti hankkauksiin tutkijayhteisön kanssa. Lauseopin riippuvuus Jahnssonista ja tämän tosiseikan puutteellinen dokumentointi oli ensimmäinen plagiaatinomainen tapaus Setälän uralla, muttei suinkaan

viimeinen.

Setälä kiitti Thomsenia suorasta huomautuksesta puutteellisista viittauksista (SIT-166). Ojansuu odotti Setälältä samaa heidän välisessä prioriteetti kiistassaan, että Setälä olisi heti selkeästi puuttunut havaitsemaansa epäkohtaan. Ojansuu kirjoitti:

(SIT-167)

“Jos opettaja ja ystävä huomaa nuoremman toverin kainostelematta varastavan, on hänen heti tuoreeltaan tätä siitä hyvántahtoisesti oikaistava, nuhdeltava; voihan muuten tapahtua, että mies joka tänään ojennusta saamatta tekee pikku varkauden, onnistumisestaan yltyneenä jo huomenna yrittää suurta ryöväystä. Eiköhän vanhempi toveri, joka ilman muuta antaa rikoksen tapahtua, itse ole tunnossaan myötärrikollinen? Ainakaan ei tällainen opettajan menettely voi osoittaa «suoraa ja rehellistä kantaa» oppilaaseen” (ks. tarkemmin SIT-136).

Setälä otti kuitenkin asian puheeksi vasta toistakymmentä vuotta tapahtuman jälkeen. Eräissä suhteissa hän oli ottanut opikseen vuosien 1890-1891 plagiointi- ja prioriteetti kiistoista. Tämä ilmeni esimerkiksi vuonna 1896 sen jälkeen, kun hän oli julkaissut astevaihteluteorian ensimmäisen version artikkelina “Über Quantitätswechsel im Finnisch-Ugrischen. Vorläufige Mitteilung” Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa (1896b). Setälä oli selostanut ajatuksiaan Thomsenille ja saanut tältä myönteistä palautetta. Tähän Setälä vastasi heinäkuussa 1896 [lihavoinnit lisätty]:

(SIT-168)

“Olen äärettömästi iloinen Teidän ystävällisestä lausunnostanne «Quantitätswechsel»istä. Tunnustan että jonkinlaisella pelolla ja vapistuksella odottelin, mitä Te siitä arvelisitte — olen aina tottunut panemaan Teidän ajatukseenne niin paljon arvoa. Siksi olenkin sitä enemmän iloissani Teidän ystävällisestä tunnustavasta arvostelustanne. -- **Tunnustan että se kaikki on jotenkin haparoivaista; keskellä tämän kirjoituksen kokoonpanoa teki mieli katsoa näitä asioita toisella tavalla kuin mitä olin alkujaan ajatellut. Päätin sen kuitenkin julkaista, varsinkin kun Genetz ilmoitti keväällä aikovansa ensi tilassa painattaa suomen, lapin ja mordvan vokalisemia koskevan tutkimuksen [Genetz 1896]. Näin ollen arvelin oikeimmaksi — kaikkien ikävien «siteeraus»-riitojen välttämiseksi — julkaista omien havaintojeni pääkohdat suurimmassa lyhydessä.**”
(Setälän kirje Thomsenille 27.7. 1896, KBK)

Tietoisena Genetzin vokaalitutkielman (1896) ilmestymisestä Setälä halusi siis välttää siteerausriidat eli plagiointisyytökset kiinnittämällä hyvissä ajoin prioriteettinsa suomalais-ugrilaisen vokaaliston historian tulkintaan, ennen kaikkea prioriteettinsa ajatuksiin kvantitatiivisesta astevaihtelusta. Hätkähdyttävää on havaita, että Setälä itse jo julkaisuhetkellä oli tietoinen argumentointinsa heikkouksista ja harkitsi aineistonsa toisenlaisia tulkintoja. Parien kymmentä vuotta myöhemmin hän Lauri Kettunen arvosteli astevaihteluteorian ensimmäistä versiota juuri ylimalkaisuudesta ja ilmoituksenomaisuudesta.(8.1.), itse asiassa juuri siitä, minkä Setälä artikkelin ilmestymishetkellä yksityisesti myönsi Thomsenille.

Arvailujen varaan jää, missä määrin Thomsenin antama varhainen tuki astevaihteluteorialle vahvisti Setälän omaa, horjuvaa uskoa siihen. Joka tapauksessa Setälä palasi asiaan vasta 1910-luvulla, tuolloin kilpasilla Sotavallan ja Paasosen kanssa prioriteetista oivallukseen, että astevaihtelu olisi peräti uralilainen ilmiö.

Setälä onnistui vuoden 1896 prioriteettipaaluksessaan siinä määrin, että Genetzin vokaalitutkimus (1896) unohtui vuosikymmeniksi. 50 vuotta myöhemmin Erkki Itkosen totesi, että artikkeli “on epäilemättä Genetzin teoksista metodisesti paras, rakenteeltaan harmonisin sekä tuloksien kannalta pätevin ja laajakantoisin, sanalla sanoen: hänen tieteellisen tuotantonsa kukka” (Itkonen 1949: 343).

Setälä valitti useinkin sitä, että hän yhteiskuntaelämässä toimiessaan oli hajottanut voimansa eikä pystynyt tieteelle omistamaan sitä aikaa, mitä hän syvimmältään olisi halunnut. Tällaisia tuntemuksia Setälä ilmaisi useita kertoja kirjeissään Thomsenille ja hänen vaimolleen:

(SIT-169)

“Se tunnustus, jonka -- annoit työstäni, ilahutti minua suuresti, enemmän kuin voin sanoa, vaikkakin minä tiedän, että se on aivan liiallinen. Valitettavasti on kaikki, mitä olen yrittänyt tehdä, jäänyt niin katkonaiseksi. — Kunpahan nyt lähivuodet edes sallisivat koota jotakin yhtenäiseksi rakenteeksi, jotakin siitä, mitä on ajatellut. Kaikesta tähänastisesta voi vain sanoa, jos tilille käy itsensä kanssa: «Wie wenig, ach, hab' ich geleistet, und das wenige so klein und karg!»” (Setälän kirje Thomsenille 5.3. 1914, KBK)

Maaliskuussa 1914 Setälä valittiin Tanskan tiedeakatemia Videnskabernes Selskabin ulkomaalaisjäseneksi. Kiittäessään Thomsenia sähköestä, jossa nimityksestä kerrottiin, Setälä muotoili ajatuksensa näin:

(SIT-170)

“Minun laitan on omituinen: en osaa oikein iloita tämmöisistä ansaitsemattomista kunnianosoituksista. Minä aina ajattelen, että tämä tai tuo kunnianosoitus voisi olla paikallaan, jos olisin tehnyt edes puolet siitä, mitä olen tahtonut, tai edes puolet tai pienemmänkin osan siitä, mitä on päässä pyörinyt. Nyt vain jokainen kunnianosoitus tuntuu miltei nöyryyttävältä ja masentavalta. Minä ymmärrän kuitenkin samalla, että tämmöinen kunnia sisältää ankaran velvoituksen, vaatimuksen koettamaan ansaita osaksi tullutta kunniaa. Jumala tiesi, voinko siinä onnistua: Vita brevis, ars longa.” (Setälän kirje Thomsenille 12.4. 1914, KBK)

Seuraava lyhyt sitaatti ilmaisee koskettavalla tavalla, miten Setälä koki yhteiskunnallisten luottamustehtäviensä nuoren Suomen tasavallan keskeisten valtiollisten tehtävien hoidossa tukahduttavan hänen perimmäisen intohimonsa tehdä tiedettä:

(SIT-171)

“Tack för Svärmors brevkort! Jag har i dessa tider knappt varit en människa utan blott lagstiftningsmaskin. Jag är nämligen ordförande i statens komité för revision av riksdagsordningen samt tillika ordförande i grundlagsutskottet --.” (Setälän kirje Thomsenille ja hänen vaimolleen 25.10. 1921, KBK)

9. Päätelmiä

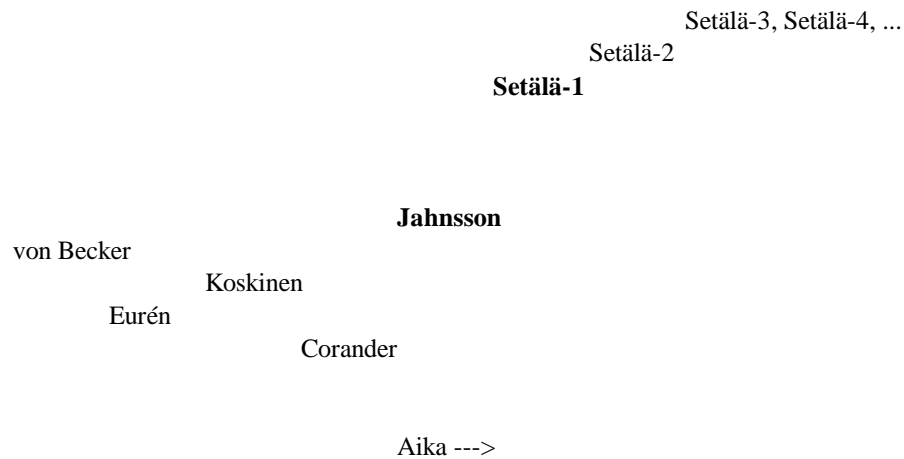
Setälän lauseoppiperinne on lähtökohdiltaan osoittautunut vähemmän setäläläiseksi kuin vakiintuneesti on ajateltu. Setälän kuoleman jälkeen ei lauseopin osalta (Paavo Siron elämäntyötä lukuun ottamatta) ole tapahtunut juuri minkäänlaista perinteen ja sen juurten kriittistä uudelleen arviointia. Tähän on myötävaikuttanut se paradoksaalinen tosiseikka, että Setälä käytännössä tappoi lauseopin tutkimuksen kymmeniksi vuosiksi.

Setälän lauseopin ensimmäinen painos oli plagiaatinomaisessa suhteessa Jahnssonin lauseoppiin. Esipuheessa Setälä ei oikealla tavalla tehnyt selkoa kirjansa syntyhistoriasta, erityisesti ei Jahnssonilta ottamiensa lainausten määrästä ja laadusta, vaikka hän kyllä mainitsi käyttäneensä Jahnssonin lauseoppia yhtenä lähtökohtanaan. On toki muistettava, että koulupoika-Setälän ja hänen opettajansa Genetzin tarkoitus oli mitä tähdellisimmin, suomenkielisen oppimateriaalin aikaan saaminen voimakkaasti kehittyvän korkeamman suomenkielisen kouluopetuksen tarpeisiin.

Setälän tärkein omintakeinen syntaktinen työ (1883a) koski Koillis-Satakunnan kansankielen lauseoppia. Tämä 17-vuotiaan keräämä ja 19-vuotiaan julkaisema 165-sivuinen^{ccxxiii} kuvaus on vaikuttava todiste Setälän kyvyistä. Keruuretken ja sen pohjalta syntyneen kirjan yksi keskeinen tarkoitus oli aitoa puhekieltä kartoittamalla selvittää niitä lauseopin rakenteita, jotka Jahnssonin ja Setälän lauseoppien jäljiltä vielä olivat epäselviä. Setälä oli laatinut yksityiskohtaisen keruusuunnitelman, jonka ansiosta juuri hän sai matkastipendin kilpailtuaan kolmen muun hakijan kanssa. Kirjassaan (1883a) Setälä viittaa kymmenkunta kertaa sellaisiin Jahnssonin lauseopin kohtiin, joita hänen oman aineistonsa perusteella pitäisi oikaista tai täydentää. Tässä teoksessa Setälä siis käy tieteellistä dialogia Jahnssonin kanssa. Setälän kirjasta tuli menetelmien ja disposition osalta mallikappale, jota useat muut murresyntaxin tutkijat noudattivat 1890-luvulla: Heikki Paasonen, U. T. Sirelius, Salu Latvala ja Artturi Kannisto.^{ccxxiv} Vuoden 1883 jälkeen Setälä ei kuitenkaan julkaissut mitään merkittävää lauseopista, lukuun ottamatta lauseopin oppikirjan uusintapainoksia, joihin ei vuoden 1891 kolmannen painoksen jälkeen tehty mainittavia muutoksia. Toisen painoksen käsikirjoitus valmistui kovassa kiireessä jo kesällä 1883. Vuosien 1906-1915 kielioppikomiteassa keskeisen työn teki komitean sihteeri Ralf Saxén.^{ccxxv}

Vakiintunutta käsitystä 1800-luvun syntaktikkojen suhteellisesta innovatiivisuudesta lauseoppiperinteen muodostumisessa voi havainnollistaa seuraavalla karkealla kaaviolla, jossa pystytaso kuvaa ylimalkaista innovatiivisuuden astetta tai merkittävyyttä edeltäjiin verrattuna, ja vaakataso aikaa (Setälä-1, Setälä-2 jne. tarkoittaa hänen lauseoppinsa painoksia):

I
n
n
o
v
a
t
i
i
v
i
s
u
u
s

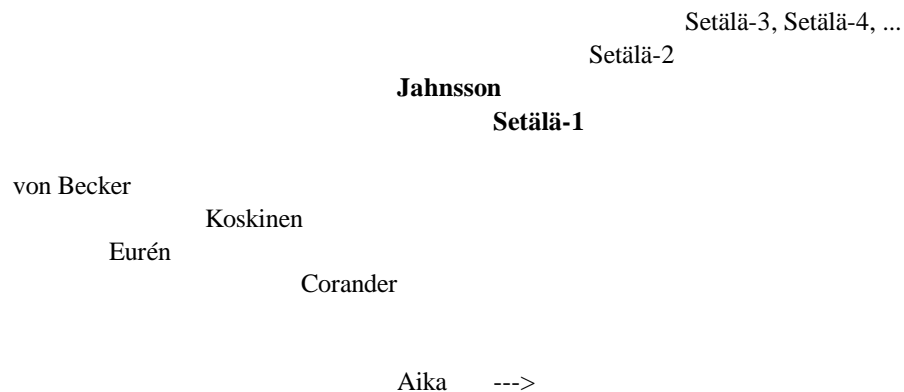

Kaavio 1. Vakiintunut tulkinta eräiden 1800-luvun syntaktikkojen innovatiivisuudesta.

Vakiintuneen käsityksen mukaan von Becker oli Setälää edeltäneistä syntaktikoista merkittävin, Eurén häneen verrattuna ei niinkään. Koskinen (mutta ei juuri Corander) toi von Beckeriin nähden jonkin verran uutta, mutta kaikkiaan von Beckerin panos oli innovatiivisempi kuin Koskisen. Jahnsso n merkitsi laadullista kehitystä, mutta Setälä oli omaa luokkaansa. Kaikkiaan kehitys oli melko kumulatiivista Jahnsso niin asti, Setälä toi hypähdyksenomaisen innovaation ja saattoi lauseopin kuvauksen 1900-luvun “modernille” tolalle.

Omaa summittaista tulkintaani voisi havainnollistaa näin:

I
n
n
o
v
a
t
i
i
v
i
s
u
u
s

Kaavio 2. Korjattu tulkinta eräiden 1800-luvun syntaktikkojen innovatiivisuudesta.

Adolf Waldemar Jahnsso n oli suomen kielen lauseopin tieteellisen tutkimuksen varhainen keskeishahmo siinä mielessä, että hän oli Suomessa ensimmäinen, joka tieteen pelisääntöjen mukaan tohtorinväitöskirjan muodossa käsitteli elävän kielen synkronista lauseoppia. Jahnsso n päätyi tieteellisiin perusteisiin omintakeisiin ratkaisuihin, erityisesti luopumalla yleisestä kieliopista ja siirtymällä selvemmin kielen ominaislaadusta lähtevään kuvaustapaan. Monien deskriptiivisten ratkaisujen kuvausprioriteetti on Jahnsso nilla eikä Setälällä. Jahnsso nin syntaksi on paljon

täsmällisempi ja perusteellisempi kuin lähimpien edeltäjien Coranderin, Koskisen ja Eurénin. Jahnsson poikkeaa teoreettisilta tavoitteiltaan ja deskriptiiviseltä tarkkuudeltaan sen verran selvästi edeltäjistään, että ratkaiseva hypähdys on paremminkin Koskisen ja Jahnssonin kuin Jahnssonin ja Setälä-1:n välillä. Setälän ensimmäisessä painoksessa ei juuri ollut uutta, toisin kuin toisessa ja kolmannessa painoksessa.

Setälän itsekeskeinen luonne, tapa olla kunnioittamatta edeltäjien, työtovereiden ja oppilaiden työn tuloksia sekä lähteiden ylimalkainen käyttö nostattivat useita muitakin aiheellisia tutkimuseettisiä syytöksiä hänen uransa aikana. Setälää vastaan esitettyjä tutkimuseettisiä syytöksiä ei missään yhteydessä punnittu loppuun asti. Tästä valittivat jo 1891 sekä Otto Colliander että Arvid Genetz käsiteltäessä Setälän virkaväitöskirjaan kohdistuneita epäilyjä, erityisesti virallisen vastaväittäjän eli Otto Donnerin esittämiä. Tutkimuseettiset epäilyt jäivät epäilyiksi ja vihjauksiksi tai myöhemmin aikalaisten muisteluksiksi. Tuohon aikaan ei tietenkään ollut mitään elintä tai sovittua toimintatapaa tutkimuseettisten epäilyjen vahvistamiseksi tai kumoamiseksi, niin kuin nyt on muun muassa Suomessa sen jälkeen, kun Tutkimuseettisen neuvottelukunnan^{ccxxvi} työn ansiosta yliopistot ovat viime vuosina hyväksyneet menettelytavat tutkimuseettisten epäilyjen selvittämiseksi.

Setälä loukkasi toistuvasti niitä tieteen tekemisen normeja, joita nyt kutsutaan hyväksi tieteelliseksi käytännöksi. Setälän syntetisoivaan työskentelytapaan kuului muiden sekä julkaistujen että julkaisemattomien tulosten ja ideoiden hyödyntäminen, J. J. Mikkolan sanoin “ajatusten vangitseminen lennosta”. Kyse oli Setälälle ominaisesta tavasta työskennellä, tavasta joka nostatti tutkimuseettisiä huomautuksia tai syytöksiä. Tällaisia ovat julkisesti esittäneet (kronologisessa järjestyksessä) V. R. Kockström, A. W. Jahnsson, A. A. Borenus-Lähteenkorva, Otto Donner, Arvid Genetz, Lauri Kettunen ja G. J. Stipa. Epäsuoremmin tai yksityisesti kriittiset huomautuksensa ovat esittäneet Ivar Heikel 1890, Heikki Ojansuu 1915-1916, Heikki Paasonen 1917, J. J. Mikkola 1936, Edwin Linkomies 1936, Martti Rapola 1936, Artturi Kannisto 1939, Viljo Tarkiainen 1939, Eeva Annikki Kaukola 1959, Kustaa Vilkuna 1976 ja Kaisa Häkkinen 1995. Kielitieteessä on ainutlaatuista, että yhtä tutkijaa on näin usein syytetty tutkimuseettisistä rikkeistä.

Tutkimuseettisesti keskeiset julkiset arvostelut esitettiin Setälän uran alkutaipaleella ennen vuotta 1895: Kockström 1885, Jahnsson 1886-1887, Borenus 1890, Donner 1890-1891 ja Genetz 1893. Joka kerta Setälä kuitenkin selvisi voittajana, eikä hänen tutkijanmaineeseensa jäänyt pysyvää tahraa. Setälän äännehistoriallinen paradigma muodostui vuoteen 1900 mennessä ja hän nousi pitkiksi kausiksi johtoon paitsi tiedeyhteisössä myös valtakunnallisessa päätöksenteossa. Tällöin tutkijayhteisön kontrolli petti lopullisesti, niin kuin lauseopin kohdalla oli tapahtunut jo 1880-luvulla: Jahnssonhan ei saanut julkista tukea keneltäkään toiselta tutkijalta vuonna 1887, ja 1888 Setälän lauseopin toinen painos otettiin jo Helsingin yliopiston tutkintovaatimuksiin. Lauri Kettunen oli ainoa suomalainen kielentutkija, joka vuoden 1900 jälkeen Setälän eläessä uskalsi julkisesti ja selkeästi nousta häntä vastaan tieteellisesti argumentoiden niin julkaistuissa artikkeleissa kuin kirjoissakin. (Dosentiksi nimittämisensä yhteydessä vuonna 1914 Kettunen sai tiedekunnassa tukea Heikki Paasoselta, joka kirjoitti useita Setälää arvostelevia lausuntoja. Paasonen tapaan myös K. B. Wiklund arvosteli Setälää ja hänen koulukuntansa eräissä lausunnoissaan ja kirjeissään.)

Tutkijayhteisö kanonisoi “Setälän lauseopin” käsitteen ja setäläläisen lauseoppiperinteen. Samalla se unohti kouluoppikirjan ensimmäisen painoksen taustan ja Jahnssonin tieteellisen prioriteetin moniin suomen kielen lauseopin yksittäisiin kuvausratkaisuihin. Lauseopin oppikirjasta tuli vaivihkaa Setälän tieteellinenkin kontribuutio, vaikei sitä sellaiseksi ollut alun perin tarkoitettukaan. Setäläläinen mytologia vahvistui hiljalleen ilman kriittistä arviointia aina näihin

päiviin asti.

Setälä itse myötävaikutti lauseoppinsa tieteelliseen kanonisoitumiseen ja sen taustan hämärtymiseen muun muassa poistamalla lauseopin neljännestä (1896a) ja myöhemmistä painoksista ainoan maininnan Genetzin ja Jahnssonin osuuksista. Tämä poisto oli tutkimuseettisesti sopimaton, vaikka Setälä olikin tehnyt muutoksia lauseoppinsa toiseen (1884a) ja erityisesti kolmanteen (1891a) painokseen.

Setälä jyräsi neljä tutkijaa: Jahnssonin, Genetzin, Ojansuun ja Kettusen. Erkki Itkonen rehabilitoi vuodesta 1939 alkaen useissa kirjoituksissaan Arvid Genetzin suomalais-ugrilaista äännehistoriaa koskevan työn ja osoitti sen arvon. Käsillä oleva kirjani rehabilitoi Jahnssonin sekä asettaa setäläläisen lauseoppiperinteen ja koko Setälän tutkijapersoonan osaksi uuteen valoon. Lauri Kettusen monitahoisen työn lopullinen arvio on vielä tekemättä.

Olen arvioinut Setälän eräitä tutkimuskäytäntöjä kriittisesti. Yhtä kaikki hän oli poikkeuksellisen varhaiskypsä, lahjakas, määrätietoinen ja aikaansaava huippututkija. Varhaisimmat selkeät todisteet Setälän kyvyistä olivat 19-vuotiaana kaksi merkittävää kontribuutiota niin kielitieteen (1883a) kuin kansanrunoudentutkimuksen (1882) alalla. Itsevarmuudessaan ja narsismissaan Setälä tuli kuitenkin loukanneeksi tutkijayhteisön normeja. Itse hän ei julkisesti myöntänyt aikalaisilta saamaansa kritiikkiä oikeutetuksi, vaikka hän Thomsenille kirjeitse myönsikin eräät syytökset osittain aiheellisiksi.

Tutkimuksen psykologiasta hyvin tiedetään, että monet huippututkijat ovat syyllistyneet tutkimuseettisesti moitittaviin tekoihin. Esimerkiksi Newton, Descartes, Leibniz, Pascal, Huygens, Hobbes, Lavoisier, Faraday, Bernoulli, Watt, Laplace ja Comte ottivat osaa intohimoisiin prioriteettikiistoihin, joissa ei aina noudatettu nykyisiä hyvän tieteellisen käytännön ohjeita.^{ccxxvii} Newtonin ja Leibnizin kiista differentiaalikalculuksen keksimisen prioriteetista on klassinen. Hiukan ennen Leibnizin kuolemaa Newton hyödynsi asemaansa Royal Societyn presidenttinä ja asetti mieleisensä asiantuntijaryhmän kiistaa ratkaisemaan, jotta saataisiin hänelle itselleen suotuista lopputulos. Prioriteettikiistat ovat hyvinkin ymmärrettäviä, koska tutkijan keskeinen kannustin on paitsi uuden tieteellisen tuloksen aikaansaaminen myös ja erityisesti oman nimen liittäminen keksintöön. Tieteellinen tulos on tutkijalle äärimmäisen keskeinen itse-objekti,^{ccxxviii} henkinen luomus, johon hän on investoinut. Keksimisen prioriteetin julkinen tunnustaminen on samalla tutkijan kannustin ja palkka. Jotkut huippututkijat (kuten Newton) ovat myös syyllistyneet vakavampaan tieteelliseen vilppiin kuten tutkimusaineiston peukaloimiseen. Tällaiset äärimmäiset tieteellisen mentaliteetin lieveilmiöt ovat tieteen historiasta varsin tuttuja. Setälänkin rikheet on ymmärrettävä ja suhteellistettava tätä taustaa vasten.

Mieltäni vaivaa, miksi Setälän (1880) käsikirjoitusta tai sen luonnoksia tai osia ei ole Kansallisarkiston Setälä-kokoelmassa, josta löytyvät Setälän muut keskeiset käsikirjoitukset: lauseopin toisen ja kolmannen painoksen, aivan varhaisen ”Suomen kieliopin”, sekä muu runsas koululaisaineisto, esimerkiksi tarkat muistiinpanot Max Müllerin kirjan lukemisen jäljiltä ja monien aineiden kouluvihot monilta vuosilta. Kun niin paljon muuta varhaista aineistoa on tallella, ei voi välttyä kysymästä, onko lauseopin ensimmäisen painoksen käsikirjoitus ja sen esiversiot tahallisesti hävitetty.

Kielipolitiikalla ei missään vaiheessa ollut selvästi näkyvää osuutta lauseoppiiriidan tapahtumien kulkuun, vaikka Jahnssonin lauseoppi olikin ruotsinkielinen ja Setälän suomenkielinen. Olihan Jahnsson aktiivinen ja Turussa menestyksellinen johtava suomalaisuusmies 1870- ja 1880-luvuilla. On itsestään selvää ja luonnollista, että 1800-luvun lopun muotoutuva fennistiikka on perusteoksikseen halunnut suomenkielisiä teoksia, puhumattakaan suomenkielisen koululaitoksen tarpeista. Setäläkin oli aktiivinen (nuor)suomalaisuusmies, jonka mittava elämäntyö oli suomenkielisen kulttuurin edistäminen. Toisaalta kieliriidan kärjistyessä 1900-luvun puolella

Setälä oli liberaalinen ja tasoittava voima. Hän vaikutti ratkaisevasti 1920-luvulla laajan vähemmistösuojan takaavien kielilakien muotoutumiseen, jotka edelleen pääpiirteiltään ovat voimassa. Suomenruotsalaiset saavat paljolti kiittää Setälää maan avaramielisestä kielilainsäädännöstä.^{ccxxix}

Vaikuttivatko kielipoliittiset tai yleisemmät ideologiset näkökohdat kuitenkin useimpiin Setälän aikaisiin ja myöhempisiin tutkijoihin siten, että aktiivisesti haluttiin unohtaa hänen riippuvuutensa alun perin ruotsinkielisestä Jahnssonista ja tämän ruotsinkielisestä lauseopista? Erityisesti Kaukolan (1958) tutkimustulosten olisi odottanut saavan laajempaa julkisuutta ja vaikuttavan korjaavasti melkein myyttiset mittasuhteet saaneeseen yleiseen käsitykseen setäläläisen lauseoppiperinteen originaalisuudesta.

Miksei Jahnssonille itselleen juolahtanut mieleen julkaista kirjastaan suomenkielistä versiota jo 1870-luvulla? Jos hän olisi tämän tehnyt 1870-luvun keskivaiheilla tai loppupuolella, nuorella Setälällä kenties ei olisi ollut tarvetta ryhtyä lauseopin tekoon, jolloin Setälän lauseoppiperinne olisi saattanut jäädä syntymättä. Tärkein syy oli kai se, että Jahnsson muutettuaan Turkuun 1873 opetti klassisia kieliä, vakinaisena ensin ruotsinkielisessä klassillisessa lyseossa 1875-1888 ja viimeiset elinvuotensa Turun suomalaisessa lyseossa. Juho Päiviön (1909: 97) mukaan Jahnsson oli varsinaisen toimensa ohessa opettanut myös suomea Heurlinin yksityisessä ruotsinkielisessä tyttökoulussa Turussa vielä 1873-1878, mutta tämän jälkeen hän ei enää suomea opettanut.^{ccxxx} Siksi hän tietenkin etäännytti suomen kielen opettamisen arjesta ja sen tarpeista. Toiseksi suomen kielen asema oli heikko Turun ja Helsingin kouluissa vielä 1870-luvulla. Suomenkielisen oppimateriaalin tarve oli suurempaa Sisä-Suomessa, erityisesti Hämeenlinnassa ja Jyväskylässä. Muutenkaan suomen kielen asema oppikouluissa opetettavana aineena ei ollut vielä vakiintunut 1870-luvun alkuvuosiin mennessä^{ccxxxii} sillä tavoin, että suomenkielisen oppimateriaalin tarve olisi huomattavasti kasvanut. Sitä paitsi samana vuonna kuin Jahnsson väitteli, 1871, uusi asetus filosofian kandidaatin tutkinnon suorittamisesta sysäsi suomen kielen syrjään siten, että suomen kielen sai liittää tutkintoon vain sivuaineena. Pyrkimykset parantaa suomen kielen asemaa olivat kärsineet kolauksen, joka korjaantui vasta vuonna 1883.

Lähteistäni ei käy ilmi, olivatko Jahnsson ja Setälä enää yhteydessä toisiinsa syyskuun 1887 jälkeen, jolloin he olivat neuvotelleet viimeisten yleisönosaston kirjoitusten julkaisemisesta. Setälän myöhemmästä tuotannosta olen löytänyt vain kolme lyhyttä mainintaa Jahnssonista. Ensimmäinen on Setälän 5.3. 1888 pitämästä esitelmästä Upsalan kielitieteellisessä yhdistyksessä, jossa luettelomaisesti mainitaan 1800-luvun syntaktikot v. Becker, Avellan, Koskinen ja Jahnsson, ja pari virkettä myöhemmin ilmoitetaan Setälän oman lauseopin olevan nykytieteen vaatimuksia vastaava lyhyt esitys.^{ccxxxiii} Toinen maininta on Suomalais-Ugrilaisen Seuran 40-vuotisjuhlapuheesta vuonna 1922, jolloin Setälä totesi, että ”käytännön miehet” Yrjö Koskinen, K. F. Ignatius ja A. W. Jahnsson Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran viisikymmenvuotisjuhlassa vuonna 1881 olivat vastustaneet J. R. Aspelinin ehdotusta, että SKS laajentaisi toimintaansa tiedeakatemiaan suuntaan.^{ccxxxiii} Kolmas on maininta samasta asiasta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran satavuotisjuhlapuheesta 1931.^{ccxxxiv}

Adolf Waldemar Jahnsson kuoli tammikuussa 1894. ”Eilen kello 2 aikaan iltapäivällä teki halvaus lopun tohtori A. W. Jahnssonin elämästä hänen ollessaan vielä täysissä miehuuden voimissaan”, turkulainen sanomalehti Aura kirjoitti tammikuun 10. päivänä 1894. Jahnsson oli kuollessaan vain 52-vuotias.

Eemil Nestor Setälä kuoli äkillisesti Järvenpään paikallisjunassa myöhään illalla 8.2. 1935

ollessaan kotimatalla Seurahuoneella järjestetystä juhlatilaisuudesta, missä hän oli tavannut nuoruudenaikaisen ystävän ja opettajansa, professori J. A. Lundellin Upsalasta.^{ccxxxv} Setälän 70-vuotispäivän kunniaksi lyötiin Emil Wikströmin suunnittelema mitali (kuvat 27a,b) ja hänen syntymänsä 100-vuotispäivän kunniaksi vuonna 1964 laskettiin liikkeelle muistopostimerkki (kuva 28).

(Kuvat 27a,b, 28)

Setälän 70-vuotispäivän kunniaksi lyöty mitali vuodelta 1934 (kuvat 27a,b). Mitalin kääntöpuolen teksti on sama kuin Setälän Dannebrog-vaakunassa. Setälän syntymän 100-vuotispäivän muistopostimerkki (kuva 28) laskettiin liikkeelle helmikuussa 1964.

—

—

10. Jälkikirjoitus

—

Lopuksi tuntuu tähdelliseltä kertoa muutama yksityiskohta tämän kirjan synnystä. Ne havainnollistavat keksimisen iloa ja tieteellisen perustyön vaatimaa kärsivällisyyttä, mutta myös sattumaa, joka yhtäkkiä voi muuttaa tutkittavan ilmiön tulkintaa.

Syksyllä 1996 kirjoitin kirjaa *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen* (F. Karlsson 1997). Selvittäessäni marraskuussa 1996 yleisen kieliopin asemaa kieliopinkirjoituksessa Suomessa 1800-luvulla tulini sattumoisin lukeneeksi Jahnssonin lauseopin toisen painoksen (1886) esipuheen muutaman virkkeen pituisen kohdan (SIT-40), jossa Jahnsson esitti plagiointisyttönsä. Tuossa vaiheessa minulla ei ollut mitään erityistä saati selkeää käsitystä Jahnssonin ja Setälän lauseoppien suhteesta. Samoihin aikoihin joulukuussa 1996 löysin — myös sattumoisin — Runebergin antikvariaatista Jahnssonin lauseopin alkuperäisen eli väitöskirjaversioon (1871a), jonka olemassaolosta en ennestään edes ollut ollut selkeästi tietoinen. Tuolloin oivalsin, että kysymys on suurista asioista: akateemisen tutkijan oikeudesta tuloksiinsa, tieteellisen prioriteetin tunnustamisesta sekä koko setäläläiseksi sanotun lauseopinperinteen ja Jahnssonin tieteellisen vaikuttavuuden uudelleen arvioinnista—

Kirjoitin aiheesta runsaan sivun verran kirjaani ja totesin, että “Setälän lauseopin 1. painoksen täsmällistä suhdetta Jahnssonin töihin (1871a,b) kannattaisi tarkoin tutkia, ja samalla vertaillen punnita sekä Jahnssonin että Setälän innovatiivisuuden astetta, jotta tästä suomen kielen lauseopin kuvauksen taitekohdasta ja samalla suomen lauseopin kirjoituksen historiasta saataisiin oikeanlainen kuva”.^{ccxxxvi}

Keväällä 1997 ryhdyin tutkimaan Kansallisarkiston Setälän kokoelmaa, josta huhtikuussa 1997 löysin Setälän ja Jahnssonin kuusi kirjettä tai kirjelunonnosta. Kirjeet löydettyäni luulin, että Jahnsson (eikä Setälä) oli käynnistänyt välimiesoikeusmenettelyn. Luonnollistahan on olettaa, että loukatuksi tullut ryhtyy peräämään oikeuksiaan, kuten Jahnsson (1886) lauseoppinsa toisen painoksen esipuheessa alustavasti jo oli tehnytkin. Toisaalta en ollut löytänyt selkeää alkua enkä loppua välimiesprosessille. Milloin sen asettamista oli vaadittu, ja miten prosessi päättyi?

Martti Rapolan Setälästä kirjoittamassa nekrologissa, jonka luin uudelleen keväällä 1997, oli ylimalkainen maininta lauseopin aiheuttamasta “sanomalehtikirjoittelusta”, ilman ilmestymisvuoden ja -paikan tarkennusta (Rapola 1936: 31). Setälän bibliografian laatinut Sulo Haltsonen (1964) ei ollut sisällyttänyt Setälän edellä julkaisemiani *Uuden Suomettaren* kirjoituksia (SIT-29, SIT-43) bibliografiaan, vaikka siinä kyllä luetellaan muita vuonna 1887 *Uudessa Suomettaressa* ilmestyneitä kirjoituksia. (Poisjätö johtuu nähtävästi siitä, ettei bibliografiassa muutenkaan mainita oppikirjoja.)

Yritin silloin tällöin hakuammunnalla löytää nämä sanomalehtikirjoitukset, mutta etsin niitä erheellisesti 1880-luvun alkupuolelta, heti Setälän (1880) ilmestymistä seuraavalta ajalta. Mieleeni ei vuonna 1887 kirjoitettujen kirjeiden löytymisen jälkeenkään juolahtanut, että sanomalehtikirjoittelu olisi ollut samoilta ajoilta.

Helmikuun alussa 1998 tarkistin eräitä muita tietoja Harmajan (1949b) toimittamasta Genetz-elämäkerrasta. Silmäni kirjaimellisesti sattuivat osumaan sivulle 212, missä Harmaja (1949a) aivan muita asioita havainnollistaakseen oli julkaissut Genetzin jäämistössä olleen Setälän kirjeen Genetzille, päivätty 6.2. 1887. Kirjeessä sanotaan muun muassa näin: “Tämän päiväisessä U. Suomettaressa Jahnsson ilmoittaa suostuvansa kompromissiin” (SIT-53). Seuraavana päivänä

olin jo löytänyt *Uuden Suomettaren* kolme yleisönosaston kirjoitusta. Vasta luettuani Setälän ensimmäisen yleisönosaston kirjoituksen, joka oli päivätty 30.1. 1887, ymmärsin, että välimiesmenettelyyn ryhtymistä olikin esittänyt Setälä eikä Jahnsson. Myös Setälä, eikä vain Jahnsson, katsoi oikeuttaan loukatun.

Tässä vaiheessa riidan alku oli siis yksityiskohtia myöden valjennut, mutta loppu oli vielä hämärän peitossa. Kävin läpi *Uuden Suomettaren* numerot aina kevään 1887 loppuun mitään tähdellistä löytämättä. Syyskuussa 1998 *Uuden Suomettaren* läpikäymistä jatkettiin, jolloin riidan puuttuva pala eli yleisönosaston kirjoitukset 23.9. 1887 löytyivät.

Joulukuussa 1998 löysin Kansallisarkiston Setälän kokoelmasta Setälän omat kopiot yleisönosaston kirjoituksista, siististi paperitaustalle liimattuina ja kansiin pantuina, johon Setälä oli itse kirjoittanut "Riita E. N. Setälän ja A. W. Jahnssonin välillä" (KAENSAK, kansio 68). Aineisto oli kansiossa, mihin oli koottu Setälän tärkeimmät henkilökohtaiset asiapaperit. Tämä löydös vahvisti, että kaikki lehdissä julkaistu aineisto oli löytynyt.

Alaviitteet

i. Setälän alkuperäiset etunimet olivat Nestor Emil, tässä järjestyksessä ja Emil-nimi lyhytvokaalisenä. Kaksi päivää Setälän syntymän jälkeen eli 29.2. 1864 hänen isänsä Otto Setälä ilmoitti kirjeellisesti anopilleen rouva Heikkilälle poikansa syntymästä seuraavin sanoin: “Tämän kautta saan tietä antaa että vaimonin [sic] onnellisesti Lauvantaita vastaan kello 1. aamulla synnytti Pojaan joka sunnuntai etoolla Pyhässä kasteessa sai nimen Nestor Emil” (SKSKA, s.v. E. N. Setälä: E. N. Setälän käsikirjoitusjäämistöä. Kaarle Krohnin jäämistöstä. Biografica 12a). Setälä ryhtyi itse käyttämään etunimien päinvastaista järjestystä ja nimenomaan alkukirjaimiksi lyhennettyinäkin viimeistään oppikouluaikana, mikä näkyy esimerkiksi hänen kouluvihoistaan vuosilta 1877-1879 (KAENSAK, kansio 78). Jo kansakoulun 13.6. 1874 päivätyssä päästötodistuksessa lukee Emil Nestor Setälä, mutta vielä 30.5. 1882 päivätyssä yliopiston aikaisessa opintokirjassa taas Nestor Emil Setälä (KAENSAK, kansio 68). En ole kohdannut myöhempiä esiintymiä etunimien alkuperäisestä järjestyksestä. Julkaisuihinsa Setälä käytti alusta eli lauseopista (1880) asti etunimien alkukirjaimia järjestyksessä “E. N.”. Pitkävokaalisen Eemilmuodon hän otti käyttöön viimeistään 1880-luvun alussa. Varhaisimman esiintymän olen löytänyt 8.11. 1882 päivätystä kirjeestä hänen kasvatti-isälleen Lauri Paloselle. Tämä on Setälän vanhin Kansallisarkiston kokoelmaan sisältyvä kirje (KAYMK 5507). — Setälän etunimistä vrt. myös Salme Setälä (1954: 246).

ii. Jouko Hautala (1954; 1964; 1969: 161-163) on arvioinut Setälän merkitystä kansanrunoudentutkijana. Tällä alueella Setälä tuli tunnetuksi erityisesti Kaarle Krohnin edustaman historiallis-maantieteellisen metodin arvostelijana ja kansanrunojen tarunomaisen synnyn kannattajana. Kansanrunoudentutkimuksessa Setälän metodiset pohdiskelut ovat osoittautuneet pysyvämmiksi kuin yksittäiset runonsyntytulkinat. Vrt. myös Kuusi (1949: 316, 320-325).

iii. Veikko Anttonen (1980: 47-50, 103-107; 1987) on arvioinut Setälän panosta uskontotieteen kehittäjänä. Uskontotiedettä Setälä piti pääasiassa kansanuskoa tutkivana tieteenä. Setälää kiinnosti erityisesti myyttien luonne, niin uskonnon kuin kansanrunoudenkin näkökulmasta.

iv. Hannes Sihvo (1969) on valaissut Setälän merkitystä Suomen kulttuurihistorialle ja hänen suhteitaan Suomen taiteilijapiireihin, erityisesti karelianismin osalta. Ks. myös Sihvo (1973).

v. Tommila (1980: 274).

vi. Ks. tarkemmin Erkki Itkonen (1966: 177-178). 1900-luvulla Setälä kyllä joka vuosi julkaisi jotain kielitieteeseenkin liittyvää, mutta kirjoitukset olivat tavallisesti lyhyenpuoleisia etymologioita, katsauksia, nekrologeja, puheita tai suunnitelmia. Monilukuisten oppikirjojensa myöhempiä painoksia hän ei myöskään paljon muutellut vuoden 1900 jälkeen.

vii. Kirjan *Kaukovälähdyksiä* (Setälä 1939) toimitti julkisuuteen Väinö Salminen. Tässä julkaistut ajatukset Setälä oli esittänyt luentosarjana Jyväskylän kesäyliopistossa 1933. Esipuheesta käy ilmi, että Setälä oli suunnitellut valtavaa teossarjaa, johon olisi tullut neljä samankokoista julkaisua kuin *Sammon arvoitus*.

Vajaa kuukausi Setälän kuoleman jälkeen *Hufvudstadsbladetissa* julkaistiin 3.3. 1935 pitkä artikkeli, jonka otsikko oli “Huru finnarna blev «omvända» till den nordiska tron. —

Lemminkäinen och Balders släktskap”. Artikkelista käy ilmi, että Setälä vähän ennen kuolemaansa (ilmeisesti vuoden 1935 alussa) oli lähettänyt yksityiskirjeen, jossa hän oli melko seikkaperäisesti selostanut ajankohtaisia ajatuksiaan Kalevalan suhteesta pohjoismaiseen mytologiaan. Kirjeen saaja ei käy artikkelista ilmi. Artikkelissa joka tapauksessa siteerataan Setälän lähettämää kirjettä pitkälti, erityisesti hänen ajatuksiaan Kalevalan hahmojen kytkennöistä pohjoismaiseen ja laajemminkin germaaniseen kansanrunouteen ja tarustoon. Useat tämän kirjeen ajatuksista eivät esiinny postuumissa *Kaukovälähdyksiä*-kirjassa. Kirjeen saajan ilmoitetaan puhuneen Setälän kanssa näistä asioista vain 20 minuuttia ennen hänen kuolemaansa. Tuolloin Setälä oli osallistunut Seurahuoneella järjestettyyn tilaisuuteen nuoruudenaikaisen ystävänsä ja opettajansa, upsalalaisen professorin J. A. Lundellin kunniaksi (Erkki Itkonen 1976: 32). Tästä tilaisuudesta Setälä riensi kiireessä Järvenpään junaan, jossa hän menehtyi.

viii. Kuvia ja taustatietoja Setälän kielioppimuistomerkin paljastustilaisuudesta löytyy internetosoitteesta <http://www.kolumbus.fi/mas/patsas.htm>.

Internetosoitteessa <http://www.kansio.fi/kulttuuri/symposium2/asko.htm> muistomerkkitoimikunta perustelee taiteilija Lauri Astalan ratkaisun valintaa seuraavin sanoin: “Astalan teos «Kielioppi» sopii toimikunnan mielestä erinomaisesti monipuolisen, kansallisen kulttuurin edistäjän muistomerkiksi. Sen vertauskuvallisuus on helposti ymmärrettävää ja nerokkaan yksinkertaista. Muistomerkin ratkaisussa on päädytty uusille linjoille. Ehdotus käsitteellistää totutusta poikkeavasti muistomerkkitaidetta ja yhdistää kirpeästi arkkitehtonisen, kirjallisen ja kuvanveistoksellisen ajattelun. Se tuo uutta sisältöä monumentaaliseen taiteeseemme. Klassinen ilme sopii valitun paikan luonteeseen. -- Työ toteutetaan harmaasta graniitista ja pronssista. Pronssiset puidenjuuri- tai kanto-osat symboloivat kiinteää yhteyttä maahan, suomalaiseen kansanperinteeseen ja -kulttuuriin, sekä kansakunnan kulttuurisiin juuriin. Korinttilaiset kiviapiteelit ovat kulttuurin kasvun, kohottamisen ja ylevöittämissä vertauskuva, ja ne kannattelevat suomalaisen kulttuurin kirjallista perinnettä ja E. N. Setälän elämäntyön tuloksia kivisen kirjan muodossa. Kivimateriaaliksi taiteilija on valinnut suomalaisen harmaan graniitin, koska se on arvokas olemukseltaan ja kova kivilaji kestäväksi.”

Taiteilija Astala kuvaa tavoitettaan näin (ibid.): “Teoksessani haluan korostaa E. N. Setälän elämäntyötä suomalaisen kulttuurin tutkijana ja rakentajana sekä hänen työtään kansankulttuurin kohottajana korkeakulttuuriksi.”

ix. Setälän lauseoppiinsa tekemistä muutoksista ks. tarkemmin Häkkinen (1995).

x. Setälän lauseopin aikojen saatossa saamasta opinkappaleen luonteesta ks. erityisesti Siro (1980) ja Leiwo (1996).

xi. Esimerkiksi vuonna 1922 Setälän kustantaja Otava maksoi hänelle tekijänoikeuspalkkioita 37 400 mk seuraavien kirjamäärien mukaan (KAENSAK, kansio 70): *Lyhyt äidinkielen oppikirja* (9. painos) 40 000 kpl, *Suomen kielen oppikirja* (10. painos) 12 000 kpl, *Suomen kielioppi* (10. painos) 10 000 kpl ja *Suomen kielen lauseoppi* (10. painos) 10 000 kpl. Näitä neljää kirjaa myytiin siis yhden vuoden aikana yhteensä 72 000 kpl.

xii. Ks. tarkemmin Kuusi (1968, toim.: 569-570). Setälän toiminta oppikirjojen kirjoittajana oli monitahoista ulottuen aapisesta kansa- ja oppikoulujen sekä yliopistollisiin oppikirjoihin. Setälän kansakoulua varten (usein yhteistyössä muiden kanssa) tekemät oppikirjat olivat osa Otavan laajaa suunnitelmaa äidinkielen opetusta palvelevan kirjasarjan aikaansaamiseksi (Koskimies 1946: 346-

348).

Lokakuun 23. päivänä 1970 *Helsingin Sanomissa* julkaistiin juttu kouluhallituksen äidinkielen opettajille järjestämästä kokouksesta. Jutun mukaan “liki satavuotias Setälän kielioppi on yhä edelleenkin hieman uusittuna opetuksen pohjana”. Liisa Heikkisen (1981: 146) mukaan Setälän oppikirjat olivat (osa niistä tarkistettuina laitoksina, osa äidinkielen opettajien uudelleen järjestäminä) käytössä Suomen oppikouluissa aina 1970-luvun koulu-uudistukseen saakka.

Erikoisuutena voidaan mainita, että Setälä ja hänen poikansa Vilho Setälä yhdessä julkaisivat suomen kielen Linguaphone-keskustelukurssin (Linguaphone Institute, London), johon kuului äänilevyjäkin (E. N. Setälä & V. Setälä, päiväämätön, ilmeisesti vuodelta 1934). E. N. Setälä itse oli osallistunut esimerkkitekstien puhumiseen äänilevyille, muina puhujina Erkki ja Irene Airas. Näitä levyjä en ole pystynyt löytämään. Ilmestyneessä tekstikirjassa ei ole vuosilukua. Äänitykset oli tehty Linguaphone-yhtiön Lontoon studiossa huhti- ja toukokuussa 1934. Setälän viimeisen passin mukaan hän oli lähtenyt Lontoon matkalle Hangosta 18.4. 1934 ja palannut noin kolmen viikon päästä 7.5. Seuraavan päivän Uudessa Suomessa ilmestyi pitkä, Setälän itsensä kirjoittama artikkeli Lontoon matkasta, erityisesti kielikurssin tekemisestä (KAENSAK, kansiot 89, 90; Uusi Suomi 8.5. 1934). Viimeisen passin merkinnöistä päätellen tämä Lontoon matka jäi Setälän viimeiseksi ulkomaanmatkaksi. Mainittujen päivämäärien valossa voinee olettaa, että suomen kielen Linguaphone-kurssi ilmestyi loppuvuodesta 1934 tai viimeistään 1935.

xiii. Kirja mainitaan eksplisiittisesti myös vuoden 1890 tutkintovaatimuksissa. Kaudella 1901-1928 approbaturin tutkintovaatimusten sanonta kuuluu “suomen kielioppi alkeiskielloppien (uusinten painosten) mukaan”, minkä voi olettaa tarkoittavan lähinnä Setälän lauseoppia ja kielloppia. Vuodesta 1931 vuoteen 1969 Setälän lauseoppi ja kielloppi taas mainitaan pakollisena luettavana.

Heikki Ojansuuta koskevassa nekrologissaan Aarni Penttilä (1943-1944: 8) kirjoittaa Helsingin yliopiston suomen kielen tutkintovaatimusten synnystä ja vakiintumisesta muun muassa näin: “Tultuaan 1893 suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi Setälä uudisti suomen kielen yliopisto-opetuksen melkein juurta jaksan. Ei vain niin, että hän toi mukanaan opetukseen kaiken sen perustavaa laatua olevan uuden tutkimustuloksen, joka sisältyi hänen ilmestyneisiin tutkimuksiinsa, vaan myöskin siten, että hän muodosti suomen kielen ja kirjallisuuden arvosanoja varten vaaditut tutkinnot ja tämän arvosanan vaatimukset voipa sanoa olennaisesti toisenlaisiksi kuin entiset. Niissä vaatimuksissa, jotka nykyään ovat yliopistossa käytännössä, on enää tuskin muuta uutta Setälän 1894 painattamiin vaatimuksiin verraten kuin se, että joukko teoksia on vaihtunut tai muutamia lisäkirjoja on otettu mukaan ja kaunokirjallisuuden asema on professuurin alan muututtua vähentynyt.” — Näin siis Penttilä 50 vuotta myöhemmin.

xiv. Ks. Mikko Korhonen (1986: 141-144).

xv. Esimerkiksi Mikko Korhonen (1986: 125) toteaa fennougristiikkaa 1828-1918 käsittelevässä historiassaan Setälän lauseopin taustasta vain sen, että se oli taitavasti kokoonpantu (“skilfully compiled”) ja tuli nopeasti legendaariseksi. Jahnssonin lauseoppi mainitaan ohimennen eri yhteydessä.

xvi. Keskeiset lähteeni ovat Zetterberg (1982: 22-45) sekä Päiviö (1909), Lehto (1934) ja niiden oppilaitosten historiikit, joissa Jahnsson opiskeli tai työskenteli.

xvii. Simon Janssonin pojat ottivat “h”-kirjaimen sukunimeensä.

xviii. Rosenqvist (1915: 70).

xix. Karl Fredrik Eneberg (1841-1876) väitteli tohtoriksi arabian kielen pronominiinien etymologiasta 1873. Vuosina 1874-1876 hän opiskeli ja tutki assyriologiaa Pariisissa ja Lontoossa Aleksanterin stipendin turvin. Eneberg kuoli ennenaikaisesti Mesopotamian Mosulissa toukokuussa 1876.

xx. F. Karlsson (1998a) on tarkemmin selvittänyt Suomen kielitieteellisten väitöskirjojen historiaa.

xxi. A. W. Jahnsson (1872b: 154).

xxii. Petersenin, Laguksen, Curtiuksen ja Meyerin lausunnot sekä Jahnssonin vastine (1873) Lagukselle ovat ilmestyneet painettuina (*Handlingar* 1873). Ks. myös Aalto (1980: 50-51) sekä Zetterberg (1982: 26-27).

xxiii. Jahnssonin dosentuurianomus oli konsistorissa esillä useita kertoja, ja siitä käytettiin monta pitkää puheenvuoroa. Lopulta konsistori 12.2. 1873 äänestyksen jälkeen (äänin 12-3) hylkäsi hänen anomuksensa ja historiallis-kielitieteellisen osaston esityksen (ks. tarkemmin Zetterberg 1982: 27).

xxiv. Jahnssonin halu suuntautua akateemiselle uralle käy selvästi ilmi hänen kirjeestään konsistorille 29.4. 1873. Konsistorin arkisto 28/75 1873.

xxv. Jahnsson osallistui kuitenkin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50-vuotisjuhliin 30.6. - 2.7. 1881 ja otti aktiivisesti osaa Kielitieteellisen Osaston keskusteluihin suomen kielen kielioipista. Jahnsson alusti keskustelun infinitiiviobjektin sijasta (ks. Suomi 2:15, 1882, s. 188-192).

xxvi. Turun suomalaisen yksityislyseon juhlallisessa avajaistilaisuudessa 2.9. 1879 Jahnsson piti juhlapuheen, jossa hän muun muassa varovin sanakääntein arvosteli kouluylhallituksen hitaita toimia suomenkielisten koulujen perustamisessa. Kouluylhallitus katsoi Jahnssonin loukanneen sen mainetta ja kunniaa ja nosti oikeusprosessin, jonka tuloksena Jahnsson tuomittiin 800 mk:n suuruisiin sakkoihin (Knaapinen 1929: 37-40).

xxvii. Jahnssonin kirjakauppa sijaitsi osoitteessa Uudenmaankatu 2 eli talossa, joka nykyään toimii Åbo Akademin päärakennuksena.

xxviii. Setälän elämänvaiheista ja tutkijantyöstä ks. erityisesti Y. H. Toivonen (1935), Martti Rapola (1936), J. J. Mikkola (1936; 1939: 326-348), Yrjö Larmola (1964), Paavo Ravila (1964), Erkki Itkonen (1966: 175-180), Mikko Korhonen (1986: 125-144), Kaisa Häkkinen (1993) ja (osittaisen) bibliografian osalta Sulo Haltsonen (1964). Toivosen, Rapolan ja Mikkolan äsken mainitut kirjoitukset ovat nekrologeja. Näistä Rapolan ja Mikkolan ovat kiintoisimmat, koska ne sisältävät kriittisiäkin arvioita Setälästä. Saara Peltolan äsken julkaisema pienoiselämäkerta *E. N. Setälä. Kansallinen vaikuttaja* (1998) on selkeä ja kiintoisa yleiskatsaus Setälän harvinaisen monipuoliseen elämään ja toimintaan.

xxix. Setälä oli virallisesti kirjoilla Kauvatsalla vuoteen 1891 (Anttila 1964).

xxx. Ks. Otto Setälä (1962: 2). Tyttären Salme Setälän (1954: 5) mukaan E. N. Setälä puhui itse

eläessään vain harvoin lapsuudestaan ja nuoruusvuosistaan. Kirjassaan *Kallioniemi - Isänmaa* Salme Setälä (1945: 39-45) esittää joukon Setälän lapsuuteen liittyviä tietoja. Muun muassa S. Setälä siteeraa muutaman sivun verran paikkakunnan eli Kokemäen pankinjohtajan K. E. Kallion vuonna 1939 pitämää puhetta, jossa hän vuonna 1939 Kokemäellä pidetyssä E. N. Setälän muistojuhlissa oli kertonut Setälän lapsuudesta.

xxxi. Setälän fil. kand. –tutkinnon arvosanat olivat suomen kieli ja kirjallisuus (laudatur), sanskrit ja vertaileva kielentutkimus (laudatur), Rooman kirjallisuus (laudatur), Kreikan kirjallisuus (cum laude approbatur) ja kasvitiede (cum laude approbatur).

xxxii. Kansallinen kokoomus -puolueen kulttuurijärjestö Kansallinen sivistysliitto on useilla eri tavoin vaalinut E. N. Setälän elämäntyötä, muun muassa järjestämällä II E. N. Setälä -symposiumin 3.11. 1992. Tässä kokouksessa pidetyt esitelmät on julkaistu. Useimmat valottavat Setälän toimintaa poliitikkona (Kares 1992, Karjalainen 1992, Salolainen 1992). Larmolan (1992) yleiskatsaus Setälän elämäntyöhön perustuu oleellisissa asioissa hänen aiempaan katsaukseensa Larmola (1964). II E. N. Setälä -symposiumin esitelmät ovat luettavissa internetosoitteessa <http://www.kansio.fi/kulttuuri/symposium2/>.

xxxiii. Itsenäisyysenaattori Onni Talaksen (1960: 61) mukaan itsenäisyysjulistuksen tekstin laatiminen annettiin senaattori Setälän tehtäväksi. Sen jälkeen eräät muut senaattorit tekivät Setälän tekstiehdotukseen muutoksia ja tarkistuksia. Samoin Räikkönen (1935: 65). Setälä haudattiin 15.2. 1935. Seuraavan päivän *Helsingin Sanomien* pitkässä hautajaiselostuksessa referoitiin myös merkittävimmät surunvalittelut. Itsenäisyysenaatin elossa olevat kymmenen jäsentä olivat lähettäneet yhteisen surunvalittelun, jossa luki muun muassa näin: “Toimimasta ovat lakanneet ne aivot, kylmennyt se sydän ja kangistunut se käsi, jotka silloin sanoiksi pukivat ja paperille piirsivät meidän yhteisen velvoittavan ajatuksemme.” Ensimmäiset allekirjoittajat olivat P. E. Svinhufvud ja Kyösti Kallio.

xxxiv. Yrjö Hirnin kerrotaan sanoneen Setälästä: “Han är allestädes frånvarande.” (Marti Rapola suullisesti Hannes Sihvolle 1967, ks. tarkemmin Sihvo (1969: 261)).

xxxv. Setälän poikkeuksellisesta työkyvystä ja vähäunisuudesta on paljon näyttöä. Näin Setälä kuvaa Vilhelm Thomsenille, miten hän itse koosti Finnisch-Ugrische Forschungenin bibliografioita 1900-luvun ensimmäisinä vuosina: “Työ, jonka aikakauskirjan järjestäminen on vaatinut, on ollut edeltäarvaamattoman suuri. Erittäinkin on bibliografia suuresti kysynyt kärsivällisyyttä ja voimia. Pitkän ajan kuluessa sain nousta joka aamu klo 4:ltä työhön saadakseni jotakin käsistäni. Toivon että vastedes työ voidaan järjestää käytännöllisemmin” (Setälän kirje Thomsenille 17.7. 1901, KBK).

xxxvi. Genetz nimitettiin Hämeenlinnan lyseon suomen ja ruotsin kielen lehtoriksi 2.11. 1877 ja sai valtakirjansa tähän toimeen 22.1. 1878. Edellisenä syksynä hän oli lähtenyt Unkarin matkalleen ja ryhtyi opetustoimeensa Hämeenlinnassa vasta syyslukukaudella 1879 (Nuormaa 1917: XXXVIII).

xxxvii. Olisi kiinnostavaa tarkemmin analysoida tähän vaikuttaneita historiallisia ja tieteensosiologisia tekijöitä samaten kuin Setälän äännehistoriallisen koulukunnan rakentumista vuodesta 1890 eteenpäin.

xxxviii. Setälän kirjeet Thomsenille ovat Tanskan kuninkaallisen kirjaston kokoelmassa NKS 4291, 4to. Olen tallentanut kopiot näistä kirjeistä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistoon.

xxxix. Tämä kuori (kansiossa HYK DD91.2) sisältää muutamia Genetzin elämän keskeisiä dokumentteja kuten alkuperäisiä nimityskirjoja.

xl. SKNA, nauhoitteet 2212 (Pertti Virtaranta ja Martti Rapola), 15677-15679 (Pertti Virtaranta ja Erkki Itkonen), 14372 (Ádám T. Szabó ja Erkki Itkonen) sekä 3279 ja 3420 (radio-ohjelmia vuodelta 1964).

xli. Sulo Haltsonen (1964) on laatinut bibliografian Setälän kielitieteellisistä kirjoituksista, joukossa on paljon kansanrunoudentutkimukseenkin liittyviä. Täydennyksiä löytyy Carpelanilta & Tudeerilta (1923) sekä Solalta & Tudeerilta (1940), s.v. E. N. Setälä. Kaikista näistä bibliografioista puuttuvat kuitenkin useat oppikirjat sekä jokseenkin koko Setälän sanomalehtikirjoittelu.

xlii. Jahnssonin kirje Alfred Kihlmanille 26.5. 1872 (HYKK).

xliii. Ks. tästä tarkemmin F. Karlsson (1998a).

xliv. Alkuperäinen kursivointi on muutettu kursivoimattomaksi.

xlv. SKSKA, August Ahlqvist, Prolegomena, A 77.

xlvi. SKSKOK 1870-1872, Suomi II, 14: 332.

xlvii. Kohtamäki (1956: 139-143) on tarkemmin analysoinut Ahlqvistin Jahnssoniin kohdistaman kritiikin.

xlviii. Aura. Tietoja Turun kaupungista ja Länsi-Suomesta. N:o 6. 10.1. 1894: 1.

xlix. Ralf Saxénin oppikirja- ja muusta tuotannosta ks. tarkemmin Fred Karlsson (1998a).

i. "I must acknowledge my obligations to the grammars of Genetz and Hämäläinen, to the Finska Språkets Satslära of Jahnsson, and especially to the excellent Suomen Kielen Lauseoppi of Setälä." (Eliot 1890: vi). Setälä (1891e) laati Valvojaan myönteisen arvostelun Eliotin kieliopista, jossa hän muun muassa (s. 100) totesi Eliotin laveanlaisesti referoineen hänen omaa väitöskirjaansa (Setälä 1886a).

ii. Ks. tästä tarkemmin F. Karlsson (1997: 48-51).

iii. Tarkasti ottaen Jahnssonin lähin edeltäjä oli Jaako [sic] Länkelän (1867) ilmestynyt *Suomen kielen kielioppi alkeisopetuksen tarpeeksi*, jonka lyhyt 18-sivuinen lauseoppi perustuu Euréniin, Koskiseen ja Coranderiin.

iiii. H. F. Sohlbergin lauseoppi (1857) oli S. J. Filénin tunnetun yleisen ja ruotsin kielen lauseopin muunnelma. Filénin kirjaa julkaistiin Suomessakin, esimerkiksi kymmenes painos 1857.

liv. Jahnsson (1865: 47). Hän jatkaa toteamalla, ettei tämä ole oikea paikka hänen omien ajatustensa tarkempaan esittelyyn. Seuraavana vuonna eli 1866 Jahnsson julkaisi ensimmäisen suomen kielen oppikirjansa eli *Lukemisia suomen kieltä oppivaisten hyödyksi*, jossa hän toteutti uudenlaisia ajatuksia oppikurssin progressiosta ja kieliopin yksityiskohtien esittämisjärjestyksestä (vrt. myös 7.1.).

lv. Ks. Koskisen osalta Suolahti (1933: 451), Coranderin osalta Kaukola (1959: 71).

lvi. Jahnssonin edeltäjästä ja hänen suhteestaan niihin ks. myös Kaukola (1959), Stipa (1990: 275-278) ja Häkkinen (1995: 247-251).

lvii. Klinge & al. (1989: 413).

lviii. Ks. tarkemmin Niinivaara (1931: 27-28).

lix. Kappale on tallella Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa (SKSKA A 2314).

lx. Ks. tarkemmin (SIT-9).

lxi. Ks. tästä tarkemmin Jutikkala (1951).

lxii. Juhani Niemi (1998, toim.: 19) on toistanut tämän kriittisen arvion Hämeenlinnan lyseon 125-vuotisjuhla-julkaisussa, jossa hän Genetzin osalta Martti Rapolaan viitaten toteaa, että myöhempi tutkimus on jossain määrin tarkistanut käsityksiä E. N. Setälän omaperäisyydestä ensimmäisen kielioppinsa tekijänä.

lxiii. Leo Harmaja (1880-1949), Helsingin yliopiston kansantaloustieteen professori 1945-1948, oli naimisissa Genetzin tyttären Laura Marian (1881-1954) kanssa. Runoilija Saima Harmaja (1913-1937) oli heidän lapsensa.

lxiv. Setälän 50-vuotispäivän kunniaksi kirjoittamassaan katsauksessa Lauri Kettunen (1914: 33) arvioi Genetzin vaikutuksen Setälään sanomattoman suureksi (“ütleмата suureks”).

lxv. Otto Donnerin väitöstilaisuuksissa käyttämät omat välilehditetyt kappaleet niin Genetzin kuin Setälänkin virkaväitöskirjasta ovat tallella Helsingin yliopiston käsikirjoituskokoelmassa (Genetz DD.229, Setälä DD.220). Niissä on runsaasti vastaväittäjän huomautuksia, mutta ei sellaisia, jotka olisivat relevantteja tässä käsittelemilleni ongelmille.

lxvi. Formulointi on Leo Harmajan (1949a: 258).

lxvii. Otto Donner, HYHKOSPK 11.4. 1891.

lxviii. Tässä kohden Salme Setälän kuvaus tuntuu tarkoitushakuiselta. Olihan Eemilin kasvattikoti pappila. Kasvatti-isä, pastori Lauri Palonen vaimoineen huolehti pojan lähettämistä opin tielle.

lxix. KAENSAK, kansio 78.

lxx. Samantapaisin sanankääntein kuin Salme Setälä kuvaa lauseopin syntyvaiheita Yrjö Larmola

(1964: 70-71), joka myös antaa ymmärtää, että Müller olisi ollut lauseopin keskeinen innoittaja ja että “vertailtavana Setälällä oli epätydyttäväksi havaitsemansa koulukirja, tohtori Jahnssoinin *Finska språkets satslära*”. Larmola ei ilmoita lähteitään selkeästi, ilmeisesti hän on käyttänyt Salme Setälän kirjoja.

lxxi. KAENSAK, kansiot 78 ja 107.

lxxii. Genetz kirjoitti arvostelun Setälän murresyntaxkirjasta *Valvojaan* todeten muun muassa: “Ja nuo runsaat aineet hän sitten verrattain vähässä ajassa järjesti kirjaksi tavalla, joka mielestämme todistaa, että ne hyvät toiveet, mitkä hänen jo v. 1880 ulos-antamansa «Suomen kielen lause-oppi» hänestä herätti, olivat oikeutettuja. --. Tieteenharjoittajan mielestä kirja tosin paikoittain tuntuu liian laajalta, esitys vähän doseeraavalta, asioita on selitetty, jotka tuntuvat itsestään selviltä taikka ovat ennestään muiden selittämiä. Mutta tätä laveutta sopii tuskin pitää vikana, koska kirja sen kautta tulee ikäänkuin kansantajuisemmaksi ja helpommaksi lukea” (Genetz 1884: 519).

lxxiii. Genetzin kortti Setälälle 15.6. 1883, KAYMK 5226. Juuri näistä Genetzin mainitsemista asioista Setälä kirjoitti sitten heti ensimmäisen kielitieteellisen artikkelinsa “Suomen kielen attribuutti- ja appositsiooni-suhteista”, joka ilmestyi *Virittäjän* ensimmäisen numeron ensimmäisenä artikkelina vielä samana vuonna (Setälä 1883b).

lxxiv. Ks. myös Heikkinen (1981: 66-67).

lxxv. Otto Donner laati tästä kieliopista kiittävän arvostelun, joka ilmestyi *Morgonbladetissa* 1873. Siinä Donner sanoi muun muassa, että kirja on paras saatavilla oleva suomen kielioppi. Samaan henkeen Donner kiitteli kielioppia kirjeessään Budenzille itselleen 14.8. 1873 (ks. tarkemmin Tervonen 1989, toim.: 47). Donnerin arvio on oikea, lähimmät vertailukohteet olivat Eurénin kieliopit, jotka 1870-luvulla jo olivat vanhentuneita.

lxxvi. Kirje on siteerattu Tervosen (1995, toim.: 87 mukaan).

lxxvii. Tervonen (1995, toim.: 87).

lxxviii. Vrt. (SIT-13) ja Eurén (1849: 3-5).

lxxix. KSP 1879-1885 II. Ks. tarkemmin Heikkinen (1981: 74).

lxxx. Ks. (SIT-32) sekä Setälä (1884a: v).

lxxxi. Kaikissa kouluissa Setälän lauseopin käyttöönotto ei sujunut yhtä auvoisesti. Niilo Liakka (1945: 81) muistelee Oulun suomalaisen yksityislyseon tapahtumia näin: “Koulumme rehtori oli ollut v. 1882 Hämeenlinnan Normaalilyseossa käytännöllisiä kokeita suorittamassa ja tällä matkallansa saanut tiedon, että mainitun koulun oppilas E. N. Setälä oli kirjoittanut suomen kielen lauseopin. Huolehtien siitä, että hänen koulunsa oppilaat menestyksellisesti selviytyisivät ylioppilastutkinnossa mainitusta aineesta, rehtori Ouluun palattuaan määräsi, että meidän oli ostettava tuo kirja ja talvella se luettava koulussa. Luokalla otimme opettajamme kanssa asian puheeksi ja ilmoitimme hänelle, että olimme asiata harkinneet ja tulleet siihen tulokseen, että meistä olisi oikeampaa antaa opettajain kirjoittaa oppikirjoja eikä sallia koulupoikain ryhtyä siihen työhön.

Maisteri Bergman nosti keskisormensa nenänpäätä vasten, niinkuin hänellä oli tapana, miettien hetkisen sanoen sitten: «Kyllä minäkin olen ajatellut samoin.» Puhumatta rehtorille mitään emme Setälän Lauseoppia lukeneet, mutta selviydyimme hyvinpuoleisesti ylioppilaskirjoituksista ja vielä paremmin lauseopinkuulusteluista keväällä koulussa.”

lxxxii. Tästä on tullut Setälän legendan keskeisimpiä aineksia. Näin kirjoitti esimerkiksi tanskalainen sanomalehti *Berlingske Tidende* 13.4. 1917 sen jälkeen, kun Setälä oli nimitetty opetusministeriksi: “Medens han endnu var Latinskoledreng eller i første Klasse, skrev han en Lærebog i finsk Syntaks, som blev indført i alle Landets Skoler, ogsaa i hans egen Klasse”.

lxxxiii. Tämän sisällöisen kirjeen luonnos on tallella (KAENSAK, kansio 78), samalle paperille kirjoitettu kuin 10.6. 1883 Genetzillekin lähetetyn kirjeen luonnos. Tietymätöntä on, kenelle Setälä mahdollisesti lähetti lauseopin harrastajille osoittamansa kirjeen, ilmeisesti ainakin J. A. Hahnssonille. Tätä Setälä kiittää lauseopin toisen painoksen esipuheessa seuraavin sanoin: “-- tarkka kansankielen tuntija, maisteri J. A. Hahnsson on minulle ystävällisesti lähettänyt muutamia muistutuksia lauseoppini ensi painosta vastaan, joita valitettavasti en kuitenkaan saattanut suurestaan kirjan hyväksi käyttää, kun suurin osa käsikirjoitusta jo silloin oli painettavaksi lähetetty” (Setälä 1884a: vi). Nämä muistutukset Setälä ilmeisesti sai vasta loppuvuodesta 1883. Tuskin Hahnsson olisi tällaisia lähettänyt Setälälle vuonna 1883, kolme vuotta lauseopin ensi painoksen ilmestymisen jälkeen, ilman puheena ollutta pyyntöä. Hahnssonin ohessa Genetz on ainoa, jota Setälä kiittää lauseoppinsa toisen painoksen esipuheessa.

lxxxiv. Kutsumuskirja (1886: 23).

lxxxv. Jahnssonin (1886) uuden perusdisposition kohdat e) Rumförhållanden, f) Tidsförhållanden, g) Tillfälle, väderlek, tillstånd, sysselsättning ja h) Prisförhållanden. Muu sijasyntaksi kuvattiin edelleen muotopohjaisesti. Jahnsson (1886) oli siis rakenteellis-semanttinen hybridiratkaisu.

lxxxvi. Genetzin (1888) laatima myönteinen arvostelu Setälän väitöskirjasta ilmestyi *Valvojassa*.

lxxxvii. Tämän jakson sitaateissa olen muuttanut alkuperäisen harvennuksen kurssiiviksi.

lxxxviii. Hivenen epäselväksi näyttää jäävän, tarkoittaako Jahnsson tässä “viime teoksella” Setälän muutama viikko aiemmin tarkastettua tohtorinväitöskirjaa (1886a) vai Koillis-Satakunnan syntaksia käsittelevää tutkimusta (1883a).

lxxxix. Setälä toimi Läroverket för gossar och flickor -koulun suomen kielen opettajana syyslukukaudesta 1884 syyslukukauden 1887 alkuun, jolloin hän ryhtyi hoitamaan suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virkaa Ahlqvistin jälkeen.

xc. Vastineessaan (1885) Kockströmille, joka Setälän lukukirjan arvostelussaan (1885) ihmetteli, miksei Setälä ollut maininnut Jahnssonin lukukirjasta.

xc. Tämä lause on kirjeluonnoksessa epäselvä.

xcii. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelumuksista käy ilmi, että “lauseopillisia tutkintoja varten ylioppilas K. Vehanen viime kesänä [1879] matkusti Keuruun pitäjässä, Seuralta saaden 250

mk” (SKSK 1879-1881, Suomi II,14: 370). Vehanen oli F. W. Rothstenin ehdottaman murresyntaxistipendin ensimmäinen saaja, vrt. 2.4.

Kosti Vehanen (1858-1887) suoritti filosofian kandidaatin tutkinnon 1880 ja “lakitiedetten kandidaatin” tutkinnon 1886. Kiintoisa yksityiskohta on se, että Vehanen auskultoi Hämeenlinnan normaalilyseossa 1880-1881, siis silloin kun Setälän lauseoppi (1880) ilmestyi. Vehanen opetti latinaa, kreikkaa ja suomea Turun suomalaisessa yksityislyseossa 1881-1884. Vuonna 1885 hän ryhtyi sanomalehtimieheksi ja toimi sanomalehti Auran päätoimittajana vuoden 1886 alusta. Vuonna 1885 hänet valittiin Vehmaan tuomiokunnan edustajana valtiopäiville talonpoikaissäätöyn. Hänet valittiin uudelleen vuoden 1888 valtiopäiville, mutta lokakuussa 1887 kuolema katkaisi hänen elämänsä.

xciii. Carl Johan Lindequist (1836-1900) oli Svenska normalyceumin kielten yliopettaja vuodesta 1864 pääkielinsä latina ja kreikka. Hänen kieliopillista asiantuntemustaan osoittaa jäsenyys ensimmäisessä eli vuonna 1885 asetetussa kielioppikomiteassa.

xciv. Setälä auskultoi Ruotsalaisessa normaalilyseossa kevätlukukaudella 1887 neljässä kielessä eli suomessa, ruotsissa, latinassa ja kreikassa.

xcv. Tämä kirje on siteerattu Harmajan (1949a: 212-213) mukaan.

xcvi. Esimerkiksi Godenhjelman henkilökohtaiset muistikirjat vuosilta 1875-1890 ovat tallella (SKSKA A 978), mutta vuoden 1887 muistikirja ei sisällä relevantteja merkintöjä.

xcvii. Tervonen (1995, toim.: 163).

xcviii. Tervonen (1995, toim.: 163).

xcix. Vrt. Tervonen (1996, toim.: 167-174).

c. Jahnssonin kirje vaimolleen 16.5. 1887, Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa.

ci. Nämä matkakirjeet ilmestyivät otsikolla “Jälkimuistelmia Upsalan matkasta” 1.7. 1887 alkaen *Uuden Suomettaren* numeroissa 148, 152, 155A ja 161. Setälä on ilmeisesti kirjoittanut matkakirjeet varusmiespalvelunsa aikana Ikaalisissa.

cii. Ks. tarkemmin Haapala (1998: 19-21).

ciii. Simon Jansson kirjoitti sukunimensä ilman “h”-kirjainta.

civ. Nimimerkki Art. M. (1909) laati Kosti Vehasesta muistokirjoituksen.

cv. Lyyli Heikinheimo (s. Jahnsson, myöh. Kallioniemi, 1881-1937).

cvi. Maisteri Heikinheimo-Lindholmin suullisen ilmoituksen mukaan hänen äitinsä ja isoäitinsä eivät koskaan puhuneet plagiointikiistasta.

cvii. 23-vuotiaan vt. professori Setälän ensimmäisten tutkintoa suorittavien joukkoon syyslukukaudella 1887 kuului 22-vuotias Heikki Paasonen (Setälä 1919a: 311-312). Setälä (1935b: 5) kuvaa eräitä viranhoidon liittyviä yksityiskohtia. Muun muassa käy ilmi, että kielioppi

oli hänen erityistä vastuualuettaan.

cviii. Ks. Heikkinen (1981) ensimmäisen kielioppikomitean työn tuloksista ja taustoista.

cix. Kirjeessään Vilhelm Thomsenille 2.2. 1892 Setälä kertoo näin: “Minun täytyy toimittaa lauseoppini ruotsiksi. Tämmöisen koulukirjan toimittaminen on tietysti ekonomisesti paljon parempi afääri kuin tieteelliset teokset” (KBK).

cx. Osastosta “F”, s. v. Jahnsson.

cx. Kirjoista, joita Setälä ilmoittaa käyttäneensä lähteinä varhaisimpia kielioppiteoksiaan kirjoittaessaan (vrt. “Suomen Kielen Kieliopin” osalta SIT-14), Suomen Suvun kirjastosta löytyy ainakin August Ahlqvistin *Suomen kielen rakennus* Setälän nimikirjoituksella varustettuna, mutta ilman hankintavuotta. Tässä kappaleessa on vain harvoja käsin tehtyjä merkintöjä eikä se varmaankaan ole se kappale, jota Setälä koulupoikana käytti. Ilmoittaahan hän itsekin lainanneensa tämän kirjan Hämeenlinnan lainakirjastosta (SIT-13).

cxii. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen “Suomen Suvun” kirjaston osastossa “F” s. v. Jahnsson.

cxiii. Setälä vertailee Jahnssonin tekstiä nimenomaan oman lauseoppinsa ensimmäiseen eikä toiseen painokseen, vaikka jälkimmäisen ilmestymisvuotena lukee 1884. Kuten alumpana osoitin jaksossa “Jahnssonin lauseopin toinen painos (1886)”, Setälän lauseopin toinen painos ilmestyi kirjakauppoihin vasta loppuvuodesta 1886, kun Jahnssonin lauseopin toinen painos jo oli painettavana. Jahnsson (1886) ei siis miltään osin voi nojata Setälään (1884a).

cxiv. Jonkin Jahnssonin säännön kohdalla voi olla useita kriittisiä huutomerkkejä (esim. §§ 9-10, s. 10), toisten kohdalla myönteiseksi tarkoitettu huomautus “Obs!” (esim. §11 s. 11). Muutaman kerran (esim. §7 s. 6, §9 s. 9, §22 s. 27) Setälä on marginaaliin kirjoittanut viittauksen Koillis-Satakunnan murteen syntaksia koskevaan tutkimukseensa (1883a). Tätähän Jahnsson (1886) oli esipuheessa ilmoittamansa mukaan hyödyntänyt. Joihinkin kohtiin Setälä on kirjoittanut “Orätt”, “ei hyvä”, “onödig” (§45 s. 49), “ei kuulu tähän” tms. (esim. §21 s. 25, §38 s. 42) ja tarkemmin kommentoinut Jahnssonin sääntöjä tai esimerkkejä, joiden hänen mielestään pitäisi olla toisin.

cxv. Hämeenlinnan lyseon kirjaston 1800-luvun aineisto on nykyään Hämeenlinnan kaupunginkirjastossa omana kokoelmanaan. Tästä löytyy kolme kappaletta Jahnssonin lauseoppia (1871b), joista yhdessä on nimiösivulla heikosti näkyvät nimikirjaimet “N. S.” (kenties Nestor Setälä — vrt. alaviitteeseen 1), kirjoitettuna käsialalla, joka muistuttaa Setälän käsialaa. Kirjassa ei kuitenkaan ole minkäänlaisia merkintöjä tekstin yhteydessä. Kahdessa muussa kappaleessa on runsaasti koululaisille tyypillisiä merkintöjä, mutta ei nimikirjoitusta. Merkinnät eivät ole kiinnostavia.

Kokoelmasta löytyvät myös Ahlqvistin *Suomen kielen rakennus* ja Müllerin *Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache*, joita Setälä oli käyttänyt ennen kuin ryhtyi kokoamaan lauseopin aineksia. Näissäkään kirjoissa ei ole merkintöjä, jotka tarkemmin valaisisivat Setälän lauseopin syntyprosessia.

cxvi. Näin esimerkiksi *Uudessa tietosanakirjassa* 18 (1964: 302).

cxvii. Ks. tarkemmin Klinge & al. (1989: 146).

cxviii. Tieteellisen vilpin ehkäiseminen (1998: 2).

cxix. Kun Internetistä tiedustelee dokumentteja hakusanalla “plagiarism”, hakukone AltaVista löysi toukokuussa 1999 yli 100,000 osumaa, joista huomattava osa on oppilaitosten esittämiä määritelmiä ja kannanottoja perustutkinto-opiskelijoita varten. Tyypillinen on esimerkiksi Carnegie Mellonin yliopiston plagioinnin määritelmä: “Plagiarism includes, but is not limited to, failure to indicate the source with quotation marks or footnotes where appropriate if any of the following are reproduced in the work submitted by a student: 1) a phrase, written or musical, 2) a graphic element, 3) a proof, 4) specific language, 5) an idea derived from the work, published or unpublished, of another person” (http://gollum.mac.cc.cmu.edu/univ_policy/documents/cheating.html). Teksti- ja idealainaukset rinnastetaan siis täysin.

cxx. Siteerattu Erikssonin (1967: 115) mukaan.

cxxi. Tekijänoikeusneuvosto on vuonna 1985 perustettu elin, jonka tehtävänä on muun muassa antaa lausuntoja tekijänoikeuslain ja valokuva lain soveltamisesta. Lausuntoja voivat pyytää niin yksityishenkilöt kuin viranomaisetkin, esimerkiksi tuomioistuimet (ks. tarkemmin Haarmann 1992: 27).

cxxii. Kivimäki (1948: 53).

cxxiii. Tähän komiteaan liittyvää aineistoa on tallella Kansallisarkiston Setälä-kokoelmassa (KA-ENSAK, kansio 39).

cxxiv. Yleinen käsitys Petrauksen kieliopin alkuperästä on ollut, että tekijä olisi päälähteenään käyttänyt Henricus Stahlin vuonna 1637 ilmestynyttä viron kielen kielioppia. Tämän käsityksen on ensimmäisenä lausunut H. G. Porthan vuonna 1784 kirjeessään arkkipiispa C. F. Mennanderille 29.10. 1784, ks. tarkemmin Lagus (1898: 110), Ahlqvist (1854: 5-7) ja Vihonen (1998: 27). Jo V. A. Nordman (1912) osoitti pro gradu -tutkielmassaan tämän käsityksen paikkansa pitämättömäksi ja todisti Petrauksen riippuvuuden Chyträuksen *Grammatica Latinasta*.

cxxv. Vihonen (1998: 48, 57).

cxxvi. “Rather disappointing”, ks. Vorlat (1975: 420).

cxxvii. S2 = suomi toisena tai vieraana kielenä.

cxxviii. Filénin kieliopin kymmenes painos ilmestyi 1857.

cxxix. Tämä on Göran Karlssonin viittaus vuodelta 1971.

cccc. Jahnssonin lauseoppiin ovat viitanneet vain Marja-Liisa Helasvuo ja Irmeli Pääkkönen, molemmat vuonna 1988. Esimerkiksi Hakulisen ja Karlssonin *Nykysuomen lauseopissa* (1979) Jahnssonin kirjaa ei mainita tekstissä eikä laajassa lähdeluettelossa.

cxxxi. Standardoivissa ja puristisissa pyrkimyksissään Setälä epäonnistui eniten sanajärjestyksen osalta, erityisesti tuomitessaan epäsuoran sanajärjestyksen vierasperäiseksi. Ks. tarkemmin Kettunen (1953).

cxxxii. Muistosanoissaan Y. J. Wichmannille Setälä (1935b: 5) kuvaa 1880-luvun lopun tapahtumia ja kertoo muun muassa: “Suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virka oli silloin täyttämättömänä, ja sitä hoidettiin sillä tavalla, että koska minun oli valmistauduttava hakijaksi mainittuun virkaan, minä en ottanut virkaa hoidettavakseni, vaan sitä hoiti KAARLE KROHN, kuitenkin niin, että puhtaasti kieliopilliset tutkinnot luentojen yhteydessä suoritettiin minulle.” Kielioppi oli siis Setälän nimenomaista vastuualuetta.

cxxxiii. Ks. Thomas S. Kuhn (1970: 174-210).

cxxxiv. Matti Leiwo & Lea Nieminen (painossa) esittävät, että synkroniset kieliopit, Setälän omatkin, olisivat olleet hänelle vailla tieteellistä arvoa, koska hän oli vannoutunut nuogrammaatikko. Tulkinta on mielenkiintoinen. Esille tuomani Setälän omat lausunnot sekä hänen suhtautumisensa lauseoppiinsa (ja kielioppiinsa) osoittavat kuitenkin, että hän alusta asti oli pitänyt niitä kielitieteeseenkin (eikä pelkästään pedagogiikkaan tai kouluopetukseen) kuuluvina.

cxxxv. Havainnollinen osoitus Jahnssonin unohtumisesta löytyy tietosanakirjoista. *Tietosanakirjassa* 3 (1911: 1258) puhutaan vielä Jahnssonin ansiokkaasta suomen kielen lauseopin kokeesta, mutta *Uudessa tietosanakirjassa* 8 (1962: 866) mainitaan vain Jahnssonin kansansivistys- ja suomalaisuustyö, ei lauseoppia ollenkaan. 1970-luvulla ilmestyneessä *Otavan suuressa ensyklopediassa* Jahnssonia ei mainita ollenkaan.

cxxxvi. Niilo Liakka toimi Kotikielen Seuran sihteerinä Setälän jälkeen vuosina 1886-1890 (vrt. Liakka 1945).

cxxxvii. Ks. Toivonen (1935), Tunkelo (1935:15-16), Mikkola (1936: 4, 8), Kannisto (1938-1939: 3), Ravila (1964: 3-4), Ikola (1965: 183), Virtaranta (1965: 63), Heikkinen (1980), Korhonen (1986: 125), mietintö *Kieli ja sen kieliopit* (1994: 30), Häkkinen (1995: 261-263) ja Leiwo (1996: 97-98).

cxxxviii. Jahnssonin lukukirjan ensimmäinen painos ilmestyi 1866. Toinen painos ilmestyi 1869, mutta siinä ei lue toinen painos. Siksi Kockströmin erehdys on ymmärrettävä.

cxxxix. Fridolf Gustafsson (1887) ilmoitti Setälän lukukirjan myönteisessä hengessä *Finsk Tidskriftissä* ja kehui erityisesti kirjan lähestymistapaa, koska lähtökohtana olivat kokonaiset tekstit eivätkä irralliset esimerkit. Gustafsson ei maininnut, että juuri tämä oli ollut jo Jahnssonin lukukirjan (1866) keskeinen pyrkimys.

cxl. Kiitän Pekka Laaksosta, joka on kiinnittänyt huomioni tähän Boreniuksen kirjoitukseen.

cxli. Erkki Itkonen (1936: 92-93).

cxlii. Ks. myös Salminen (1946: 60).

cxliii. Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala. Ks. tarkemmin Setälä (1888), erityisesti s. 9: “Vanligen har man antagit, att de finska språken kunde fördelas på två grenar: den karelska, omfattande karelska och olonetsiska, och den jämiska med alla de övriga. Enligt min åsikt kan dock en sådan skarp gräns inte dragas, utan vi se en suksessiv övergång från den ena gruppen till den andra, som jag ville åskådliggöra med följande kedja:

	Suomi.		
	Vot.		Karel.
	Estn.		Olon.
	L	V	
	i	e	
	v	p	
	.	s	
		.”	
		.	

cxliv. Näin Setälä ilmoittaa kirjeessään Thomsenille 24.1. 1891 (KBK).

cxlv. HYHKOSPK 31.1. 1891, myös Handlingar (1891: 34-43) ja Setälä (1891c).

cxlvi. Sanan “näennäisesti” Setälä on lisännyt jo valmiiseen tekstiin.

cxlvii. Pari kuukautta myöhemmin eli 24.1. 1891 Setälä kirjoitti kuitenkin taas samasta asiasta Thomsenille näin (KBK): “Donner y. m. Genetzin ystävät ovat levittäneet kaupungissa sitä juttua, että koko teokseni ei sisällä sanottavasti uutta; tämä on kasvanut, niin että on syytetty minua suorasta plagiaatista, juorupuheissa nimittäin. Erittäinkin on Donnerin mielipide, että minun teokseni näyttäisi kokonaan toiselta, jos ei minulla olisi ollut Teidän uutta teostanne käytettävänä. Minä olen valmis myöntämään että olisin saattanut monta erehdystä tehdä ja että muutamat kronologiset määräykset olisivat jääneet pois j. n. e., mutta luulen että se kuitenkin itse pääasiassa olisi nykyisen näköinen. Sen suuren hyödyn joka minulla Teidän työstänne on ollut olen aina tunnustanut vilpittömästi.”

cxlviii. Ks. Setälä (1890: 52-53, 69, 71-72, 81-84, 111, 113, 119, 135, 156, 190, 194, 205, 209).

cxlix. Äänestykset olivat kaikissa viran täytön vaiheissa tasaiset. Historiallis-kielitieteellisen osaston ratkaisevassa ehdollepanokäsittelyssä äänet jakaantuivat 4-4, jolloin dekaanin ääni ratkaisi ehdollepanon Setälän eduksi. Konsistorissa äänet jakaantuivat 14-12 Genetzin hyväksi. Vt. varakansleri J. Ph. Palménin nimitysesityksessä huomautetaan osaston tekemästä muotovirheestä. Virkaväitöskirjojen vastaväittäjän Otto Donnerin (joka oli henkilökohtainen ylimääräinen professori) olisi pitänyt saada osallistua myös äänestykseen, mitä ei ollut sallittu. Tällöin äännet olisivatkin jakaantuneet 5-4 Genetzin eduksi. Kun konsistorin käsittelyssä kaksi konsistorin jäsentä ilmoitti antavansa äänensä osaston enemmistön mukaan Setälän hyväksi, nämä kaksi ääntä olisikin ilman muotovirhettä annettu Genetzin eduksi. Tällöin konsistorin äänestyksen tuloksen olisikin pitänyt olla 16-10 eikä 14-12. (Ks. tarkemmin Handlingar 1891, muun muassa s. 123-124.)

cl. Virantäytön vaiheet on käsitelty perusteellisesti Harmajan (1949a) erinomaisessa Genetzin elämäkerrassa. Lyhyessä arvostelussaan (1951) R. E. Nirvi toteaa kuivasti, että kirjasta saa käsityksen Suomen kielitieteen “silloisten edustajien tieteellisestä käyttäytymisestä”. Kiintoisaa

lisävalaistusta löytyy Antti Jalavan kirjeenvaihdosta vuodelta 1891 József Budenzin ja József Szinnyein kanssa (Tervonen 1995, toim., 1996, toim.). Kirjeessään Szinnyeille 8.11. 1891 Jalava mainitsee, että Setälä on par’ aikaa painattamassa kaikki virantäyttöön liittyvät asiakirjat “kirjaan, joka täyttää 8 painoarkkia petiti-styyliä” (Tervonen 1996, toim.: 213-214). Tämä 126-sivuinen yhteenveto ilmestyi vielä saman vuonna (Handlingar 1891). Setälä oli ilmoittanut jo *Uudessa Suomettaressa* 19.9. 1891 aikeistaan julkaista asiakirjat. Kirjeessään Thomsenille 20.11. 1891 Setälä ilmoitti, että asiakirjat ilmestyvät “ensi viikolla”.

Nyt, yli sata vuotta vuosien 1890-1891 virantäytön jälkeen, voidaan sanoa, että tehty ratkaisu oli tieteellisesti oikea. Vaikka Setälän koulukunta vahvimalla kaudellaan 1890-1920 ei pitänyt Genetziä arvossa, ja vaikka Setälä (1915a) vielä muistosanoissaan Genetzille moitti häntä vanhan kannan edustajaksi, myöhempi tutkimus (erityisesti Erkki Itkonen 1949) on rehabilitoinut Genetzin suomalais-ugrilaista äännehistoriaa koskevat tulkinnat ja vastaavasti alkanut suhtautua kriittisesti Setälän tämän alan tuloksiin, erityisesti hänen uralilaiseen astevaihteluteoriaansa. Valaiseva osoitus tästä Genetzin rehabilitointiprosessista on Erkki Itkosen (1960) katsausartikkeli “Suomen ja sen sukukielten nykyaikainen tutkimus” (*Oma Maa* 7), joka alkaa nimenomaan Genetzin laajalti unohtuneiden tulosten esittelyllä positiivisessa hengessä. Jo toistakymmentä vuotta aiemmin Erkki Itkonen (1949: 352) kirjoitti Setälän astevaihteluteoriasta: “Oli tieteelle vahingoksi, että lapin ja mordvan vokaalisuhteiden virheelliseen tulkintaan perustuva teoria nousi auktoriteetin voimalla esikuvaksi nuoremmille tutkijoille. -- Nykyisin aletaan jo nähdä, että tuo kaikki oli harhakuvitelmaa ja että oikean tien suomalais-ugrilaisen vokaalihistorian selvittämiseksi osoitti Arvid Genetz.”

cli. Setälä oli jo aiemmin aktiivisesti huolehtinut tuotantonsa arvostelemisesta ulkomaisissa aikakauslehdissä. Käytyään Kööpenhaminassa keväällä ja alkukesästä 1888 ja tavattuaan siellä Vilhelm Thomsenin ensimmäisen kerran, Setälä kirjoitti 8.7. 1888 Thomsenille muun muassa: “Vaikka kyllä oli puheena kirjani [tohtorinväitöskirjan] arvostelusta, unohdin kuitenkin kysymättä, saatanko toivoa Teiltä kirjani ilmoitusta «Deutsche Litteraturzeitung»issa. Kysyn sitä nyt sen vuoksi, että toht. Grube lupasi kirjoittaa kirjastani «Besprechung»in joko «Deutsche Litteraturzeitung»iin tai «Morgenl. Zeitschrift»iin. Jos Te, niinkuin keväällä puolittain lupailitte, todella tekisitte minulle sen kunnian ja ilon, että kirjoittaisitte Litteraturzeitungiin, voisin tri Grubelle kirjoittaa ja pyytää häntä kirjoittamaan Morgenl. Zeitschriftiin.” (Setälän kirje Thomsenille 8.7. 1888, KBK).

Seuraavassa kirjeessä Setälä edelleen painostaa Thomsenia: “-- pyydän -- kiittää erittäin viime kirjeestänne ja siinä olleesta lupauksesta — lupaus kyllä oli puolinen, mutta mahdollisesti se on jo täytetty” (Setälän kirje Thomsenille 28.10. 1888, KBK).

cli. Tällaisia pyyntöjä Setälä esitti Thomsenille kirjeissään 25.11. 1890 sekä 24.1. ja 28.1. 1891. Sähkeessä Thomsenille 9.2. 1891 ja kirjeissä 23.3. ja 19.7. 1891 Setälä kiitti Thomsenia hänen kirjoittamistaan Setälää koskevista lausunnoista (Yliopiston historiallis-kielitieteelliselle osastolle) ja Setälän virkaväitöskirjan *Finsk Tidskrift*issä ilmestyneestä arvostelusta (kaikki kirjeet: KBK).

cliii. Ks. tarkemmin HYHKOSPK 24.2. 1891 sekä Handlingar (1891: 46).

cliv. Saman oli Otto Colliander huomannut edellä siteeratussa konsistorin puheenvuorossaan (SIT-100).

clv. Setälän kirjeet Thomsenille 24.1., 28.1. ja 22.3. 1891 (KBK).

clvi. Muutaman vuoden päästä Setäläkin nosti kielipoliittista profiiliaan, muun muassa siten, että hän oli ensimmäinen, joka Helsingin yliopiston suuressa konsistorissa käytti suomen kieltä, vuonna 1893.

clvii. *Nya Pressenissä* ilmestyi syyskuussa 1891 neljä virantäyttöön liittyvää kirjoitusta: nimettömän kirjoittajan 9.9., Genetzin 18.9. (nimimerkillä “Den äldre sökanden till den finska professionen”), Setälän 19.9. (nimimerkillä “E. N. S.”) ja Fridolf Gustafssonin 19.9. (nimimerkillä “Latinprofessorn”). Genetz kirjoitti 18.9., että nimetön kirjoittaja ei kuulunut historiallis-kielitieteelliseen osastoon, mikä sulkee pois sekä Gustafssonin että Ivar Heikelin, jotka olivat Setälän aktiivisimmat tukijat. Nimetön kirjoittaja 9.9. oli kuitenkin siinä määrin asiantunteva, että jäljet johtavat yliopiston sisälle.

clviii. “Te luultavasti tiedätte että Genetz jo on nimitetty professoriksi. Se olikin aivan odotettua, koska en ollut tehnyt valitustakaan. Mutta se, mikä ainakin minulle ja monelle muulle oli odottamatonta, se oli se meillä ennen kuulumaton tapa, jolla Genetz esiintyi sanomalehdessä ja jolla Borenius, hänen hyvä ystävänsä, sekä erään maaseutulehden lehden toimittaja Severi Nyman, Genetzin seuralainan mordvan matkalla, häntä sekundeerasivat, julistaen minut epärehelliseksi konnaksi” (Setälän kirje Thomsenille 24.10. 1891, KBK).

clix. Erikoista on, että virantäytön yhteydessä ei kiinnitetty mitään huomiota Jahnssonin osuuteen Setälän lauseopin synnyssä.

clx. Kuusikon muut jäsenet olivat F. J. Pätiälä, O. Relander, K. F. Rinne, K. J. Sadenius ja H. F. Soveri.

clxi. Genetzin kirjoitus ilmestyi *Nya Pressenissä* 18.9. 1891, ks. tarkemmin jaksoa 7.3.

clxii. Puheena oleva Boreniuksen kirjoitus oli “Till frågan om besättandet af professuren i finska språket” (1891), joka tulee puheeksi jaksossa 7.5. “Nyman” oli Severi Nuormaa, Genetzin oppilas Helsingin normaalilyseossa ja matkatoveri Venäjälle suuntautuvalla tutkimusmatkalla 1889. Nuormaa pääsi vuoden 1891alusta Hämeen Sanomien toimittajaksi ja välillä päätoimittajaksikin. Boreniuksen kirjoituksen ilmestyttyä Nuormaa referoi sen sisältöä 29.9. 1891 peräti Hämeen Sanomien pääkirjoituspalstalla otsikolla «Suomen kielen professorinvirka». Urho Verhon (1956: 31) mukaan jokin tarkemmin nimeämätön taho oli kehottanut Nuormaata peruuttamaan puheena olevan artikkelin. Kehotuksella oli kuitenkin se päinvastainen teho, että Nuormaa palasi asiaan 6.10. 1891 otsikolla «Vieläkin Suomenkielen professorinvirasta». Nyt hän otti selkeästi kantaa Genetzin puolesta. Tämä sai Kaarle Krohnin tarttumaan kynään. Hämeen Sanomissa 13.10. 1891 julkaistussa artikkelissaan Krohn halusi osoittaa (muun muassa Thomseniin vedoten), että kaikki väitteet Setälän vilpillisestä menettelystä olivat perättömiä. Ks. tarkemmin Verho (1956: 31, 241).

clxiii. Ilmeisesti tässä tarkoitetaan jakson 7.3. lopussa puheena ollutta Gustafssonin kirjoitusta *Nya Pressenissä* 19.9. 1891. Tosin tuntuu hivenen epäloogiselta, että toimitus saatuun sen jo kesällä olisi julkaissut sen vasta julkisen keskustelun neljäntenä puheenvuorona, sen jälkeen kun nimetön artikkeli oli ilmestynyt 9.9., Genetzin vastine 18.9. ja Setälän vastine (samassa numerossa) 19.9. Toinen vaihtoehto voisi olla, että nimetön kirjoitus 9.9. olikin Gustafssonin kirjoittama, vastoin Genetzin ilmoittamaa (7.3.).

clxiv. KAENSAK, kansio 68.

clxv. Kirjeet ilmestyivät *Uudessa Suomettaressa* otsikolla “Liiviläisten luota” 28.11, 7.12, 12.12 ja 18.12. 1888 sekä 9.1. 1889.

clxvi. Virkaväitöskirjassaan Setälä (1890: 327) kuitenkin selkeästi toteaa Thomsenin havainnon ensimmäiseksi tekijäksi.

clxvii. Ks. Harmaja (1949a: 82-99). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle jättämässään matkaselostuksessa Borenius ilmoitti saaneensa muun muassa Genetzin mukaan “apumieheksi” vuonna 1872 (*Suomi* 2,11 [1876]: 247).

clxviii. Ks. tarkemmin Setälä (1913b: 345) ja Kaisa Häkkinen (1996: 341).

clxix. Kirjeessään Vilhelm Thomsenille 27.11. 1912 (KBK) Setälä ilmoittaa, että “lainasanojen luettelon tarkistus on vienyt miltei kokonaisen kuukauden yhteen menoon, lukuun ottamatta siihen ennen käytettyä aikaa”. — Juuri tämän työrupeaman aikana Setälän vaimo Helmi jätti perheen. Saman kirjeen lopussa Setälä kirjoittaa: “Te olette luultavasti kuullut että olen nyt leskimies. Vaimoni läksi 14/11 pois aikomatta entiseen kotiin palata. Maaliskuun 19 päivänä 1913 luulen olevani vapaa.”

clxx. Tapani Lehtisen minulle ilmoittaman mukaan hänen asianomaisessa *Finnisch-Ugrische Forschungenin* niteensä kannessa ei ole puheena olevaa tarkennusta “unter Mitwirkung von Fachgenossen und Schülern.” En lähde tarkemmin selvittämään tämän eron syitä.

clxxi. Kirjeissään Thomsenille 27.11. ja 13.12. 1912 (KBK) Setälä ei mainitse Kaukorannan osallisuutta hankkeessa ollenkaan. Jälkimmäisessä kirjeessä hän kuitenkin toteaa, että Harry Strengin alun perin kokoama lainasanojen luettelo oli kovin puutteellinen.

clxxii. Ks. Kustaa Vilkuna (1976: 8). Erkki Itkonen (1976: 31) puolestaan kertoo kysyneensä Setälältä hänen viimeisen elinvuotensa aikana, ketä oppilaistaan hän piti parhaana. Vastaus oli Julius Mark.

clxxiii. Suomalais-ugrilaisen laitoksen kirjastossa on Arvo Sotavallan opiskelijasuorituksista tallella kaksi sinikantista vihkoa otsikkonaan “D. E. D. Europaeuksen suomalais-ugrilainen sanavertailu”. Vihkoihin on merkitty “luultavasti seminaariesitelmä”.

clxxiv. Heikki Paasonen oli seminaareissaan ruvennut käsittelemään samojedia, ja ensimmäinen näkyvä tulos oli hänen oppilaansa Sotavallan julkaisema tutkielma astevaihtelun uralilaisuudesta (Ravila 1939: 19).

clxxv. Tästä Sotavallan esitelmästä Aulis J. Joki (1949: 124) sanoi, ettei uralilaisen äännehistorian tutkija voi sitä sivuuttaa tänä päivänäkään. Keväällä 1912 G. J. Ramstedt kutsui Sotavallan mukaan tutkimusretkelle Mongoliaan. Siellä kuluivat vuoden 1912 kesä, syksy ja alkutalvi. Helsinkiin paluun jälkeen Sotavalta suoritti FK-tutkintonsa 1913.

clxxvi. Myöhempi tutkimus ei ole hyväksynyt hypoteesia astevaihtelun uralilaisuudesta, ks. Korhonen (1986: 129-133).

clxxvii. Paasonen kirja julkaistiin rauhattomien olojen takia Budapestissa 1917, mutta keskeiset tulokset olivat ilmestyneet vuodesta 1912 alkaen aikakauslehdessä *Revue Orientale*.

clxxviii. Vuosikymmen myöhemmin J. J. Mikkola (1929: 95) toteaa eräässä yleiskatsausartikkelissaan varovaisesti, että Paasonen ja Setälä esittivät “melkein samanaikaisesti” todisteita suomalais-ugrialaisten ja samojedikielten astevaihtelun yhteenkuuluvuudesta.

clxxix. Aarni Penttilä (1943-1944: 3).

clxxx. FUF 9, 1909, Anzeiger s. 77.

clxxxi. Selviteltäviä tapauksia on lisääkin. Esimerkiksi suomalais-ugrilaisen tarkekirjoituksen pääarkkitehtina pidetään yleensä Setälää, tukeutuen yhteistyöhön, johon vuosina 1891-1892 olivat osallistuneet myös J. J. Mikkola, Heikki Paasonen, Y. J. Wichmann ja K. B. Wiklund (Korhonen 1986: 140). Eräässä loppuelämänsä kirjeessä Wiklund oli kuitenkin kirjoittanut: “Den som urspr. satt ihop det [transkriptionssystemet] är jag själv, 1891-92” (Larsson 1996c: 43).

clxxxii. Artturi Kannisto sai kuitenkin suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen henkilökohtaisen ylimääräisen professuurin vuonna 1927.

clxxxiii. Muistelmissaan *Valvojasta Setälä* (1931a: 43) kertoo, että hän oli ensin tarjonnut kirjasensa (1891b) julkaistavaksi juuri *Valvojassa*, mutta päätoimittaja E. G. Palmén hylkäsi sen, koska piti sitä poleemisena ja sopimattomana julkaista. “Minun mielestäni [se] sisälsi pelkkää asiaa”, Setälä arvioi itse (ibid.). Werner Söderström oli silloin sattunut olemaan Helsingissä, otti kirjoituksen mukaansa Porvooseen, ja siellä se ilmestyi kirjasena ja ensimmäisenä osana sarjaa «Yleistajuista kielitiedettä».

clxxxiv. Tutkintovaatimusten tässä yleiskielitieteellisessä kohdassa oli lisäksi Setälän artikkeli “Kielet ja kansat” sekä Vihtori Peltosen teos *Puhetaito*.

clxxxv. Jalo Kalima (1946: 282).

clxxxvi. Erityisesti kaikkien konsonanttien (eikä vain klusiilien) ja vokaalienkin sisällyttäminen astevaihtelun piiriin sekä ilmiön ikääminen suomalais-ugrilaiseksi.

clxxxvii. Kettusen esittämä uusi tulkinta oli, että itävatjan geminoituminen oli myöhäsyntyistä, ja hän viittasi myös mahdollisuuteen, että tilanne voisi olla sama suomen ja viron murteissa. Setälän mukaan ilmiö olisi esiintynyt jo suomalais-ugrilaisessa kantakielessä. Kettusen perustellun ja teoreettisesti erittäin merkittävän väitteen Setälä oli omassa lausunnossaan ohittanut pelkällä maininnalla, ettei hän voinut yhtyä siihen katsantokantaan, mainiten kuitenkin, että K. B. Wiklund oli hyväksynyt Kettusen ratkaisun.

clxxxviii. Ainoa vastaan äänestänyt oli Itämaiden kirjallisuuden professori Knut Tallqvist. Kettunen nimitettiin vasta joulukuussa 1914. — Kettunen kuvaa kirjassaan *Tieteen matkamiehenä* (1945: 246-248) näitä tapahtumia omasta näkökulmastaan.

clxxxix. Tauno Perälä (1970: 34-36) on seikkaperäisesti kuvannut virantäytön vaiheita. Kettunen

on myös käsitellyt niitä muistelmissaan (1948: 234-238). Kun 1990-luvun silmin tarkastelee asiantuntijavalintaa, on selvää, että Setälän ja Kettusen välillä vallitsi sellainen perustava tieteellinen erimielisyys, joka teki Setälän jääviksi arvioimaan Kettusen pätevyyttä, erityisesti Setälän vuoden 1914 lausunnon valossa. Nykymääräyksin Kettunen olisi voinut perustellusti vaatia Setälän vaihtamista toiseen asiantuntijaan. Vastineessaan Martti Rapolan myöhemmin esittämään valitukseen ehdollepanosta Kettunen viittasikin Setälän pitkäaikaiseen objektiivisuusongelmaan suhteessa häneen (TYHTPK 15.3. 1924).

xcx. Asian tiedekuntakäsittelyssä professori V. A. Koskenniemi ei yhtynyt Wiklundin kovaan Rapolaan kohdistuvaan kritiikkiin, vaan sanoi, että Rapolan mainittuja kannanottoja voi pitää myös todisteena luonteen vaatimattomuudesta, itsekritiikistä sekä varovaisuudesta johtopäätösten teossa (TYHTPK 4.2. 1924). Rapola jätti konsistorille pitkän valituskirjelmän, jossa hän kohta kohdalta kiisti Wiklundin väitteet epäitsenäisyydestä ja syytti Wiklundia omien teorioittensa yksipuolisesta propagoimisesta (SSP 1924: 49-62). Tämäkin kirjelmä on kiinnostava ja valaiseva kannanotto tuolloin esillä olleisiin astevaihtelukiistoihin. Samoin on Kettusen vastine, jossa hän tekee selkoa Setälän suhteesta häneen vuodesta 1912 alkaen (TYHTPK 15.3. 1924).

xcxi. Kaisa Häkkinen (1996) on osoittanut, että Wiklund jo 1906 arvosteli astevaihteluteorian vahvaa vaikutusta Setälän oppilaisiin. Wiklundin mielestä Setälä johti erityisesti oppilaansa Frans Äimän harhaan tämän astevaihtelututkimuksissa 1910-luvulla. Wiklundin ja Setälän, vanhojen ystäväysten, erimielisyydet johtivat lopulta 1930-luvulla välien katkeamiseen.

xcxii. Tämä ilmeni niinkin varhain kuin 1902, jolloin Ojansuu 23.11. Setälälle lähettämässään kirjeessä ankaran itsekriittisen tilityksen jälkeen kysyy: “Olenko enää mahdollinen «Sinun pojaksesi» kutsuttaa?” (KAENSKK, KAYMKK 5343).

xcxiii. Tässä on kysymys eräästä viron kielen saksalaisesta lainasanasta ja siitä, kumpi (Setälä vai Ojansuu) keksi ensin puheena olevan etymologian.

xcxiv. Tämän kirjeluonnoksen käsialaa on muutamissa paikoin mahdoton tulkita täysin yksiselitteisesti, arvattuja sananmuotoja tekstissä on siksi vajaa kymmenkunta. Tulkintaan nämä kohdat eivät vaikuta.

xcxv. Tämä analyysi täydentää niitä Setälän luonteen ja toiminnan piirteiden arviointeja, joita Salme Setälä (1954, 1966), Yrjö Larmola (1964) ja Saara Peltola (1998) ovat esittäneet.

xcxvi. Evijärvi (1963: 77-78) kuvaa, miten Krohn masentui Setälän häneen kohdistamasta jyrkästä kritiikistä. Uno Harva (1943: 8) toteaa kuivasti Setälän kuitenkin osuneen oikeaan arvellessaan, ettei hänen esittämänsä Sampo-tulkinta tyydyttäisi kaikkia. Setälän (1932) jälkeen oli kymmenessä vuodessa jo esitetty kymmenkunta uutta tulkintaa.

xcxvii. 50 vuotta myöhemmin eli vuonna 1933 vietettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 100-vuotisjuhla. Tuolloin Setälä muisteli 50 vuoden takaisia tapahtumia muun muassa seuraavin sanankääntein, todettuaan ensin, että häntä ei vuoden 1883 juhlissa esitelty Topeliukselle eikä Ahlqvistille: “Tietenkään en voinut ajatellakaan tulla esitetyksi näille merkkimiehille, mutta Arvid Genetz esitteli minut muutamille vähän pienemmille suuruuksille, m. m. lauseopin kirjoittajalle A.

V. Janssonille [sic] ja Antti Almborgille” (Muistelmia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50-vuotisjuhlasta, KAENSAK, kansio 90).

cxviii. Ks. *Suomi* 2:15 (1882: 188-192).

cxix. Setälä palasi asiaan kirjallisessa muodossa Koillis-Satakunnan kansankielen syntaksia käsittelevässä tutkimuksessaan (1883a: 21-22), jossa hän Jahnssonin nimeltä mainiten polemisoi tätä vastaan.

Jahnssonin akkusatiivisäännöstön yleistys ja Setälän vasta-argumentti keksittiin uudelleen — alkuperäisiin keksijöihin viittaamatta — 1970-luvun keskustelussa objektin sijanmerkinnän periaatteista, vrt. Hakulinen & Karlsson (1979: 186-188).

cc. Ensimmäinen painos 1901.

cci. Setälän ensimmäisen vaimon Helmi Krohnin sisaren eli Aino Kallaksen tytär Riitta Kallas (1988, toim.: 14) on tältä osin kuvannut Setälää näin: “E. N. Setälä oli tiedemies sormenpäitään myöten, tiede ja eteneminen akateemisella uralla merkitsivät hänelle kaikkea, perhe, vaimo ja lapset jäivät toiselle sijalle. Helmi joutui olemaan paljon yksin pienten lastensa kanssa ja aviopuolisoiden toiveet tuntuivat menevän eri suuntiin.”. Ks. myös (ibid.: 342-343, 408).

Setälän tytär Sirkka Setälä kertoi haastattelussa niinkin myöhään kuin 1987 Riitta Kallakselle, että sekä Salme-sisar että hän itse olivat kauan toivoneet vanhempien eroa, koska molemmat olivat vieraantuneet isästään ja “kärsivät kodin painostavasta ilmapiiristä” (Kallas 1988: 408). Ks. myös Salme Setälä (1966: 621-628), joka antaa samansuuntaisen kuvauksen. Esimerkiksi 25.6. 1913 E. N. Setälä oli kirjoittanut tyttärelleen Salmelle näin: “Sinä et luultavasti täysin käsitä, millainen paine minulla on ollut kannettavana kuluneina vuosina. Yhteiskunta ja tieteelliset työt asettivat hartioilleni raskaan taakan. Ja kodissa — sen verran kuin minulla sitä oli — oli ilman paino kauhean raskas. Minun oli vaikea olla teille mitään — ettehän te tietysti muuten minun taakkaani keventäneet, mutta ettehän te myös ymmärtäneet, miten raskas minun elämäni oli. Minä olen oikeastaan hyvin herkkä ihminen --.” Salme Setälä jatkaa itse näin: “-- tuntuu minusta siltä, kuin isän olisi aina ollut vaikea monien touhujensa keskellä osoittaa, että hän iloitsi perheestään, että hän tunsu mielenkiintoa ja rakkautta meitä kaikkia kohtaan. Hän oli vajonnut ahnaasti omiin työmaailmoihinsa, ikään kuin työ olisi kaikki kaikessa, kuin mikään muu ei merkitsisi mitään. -- Perhe jäi hänelle jollakin tavoin yhä vieraammaksi, hän tuskin tunsu niitä, jotka hänen ympärillään kasvoivat ja varttuivat ja itsenäistyivät. -- ehkä oli onnellista, että isä sai armon äkkiä siirtyä rajan yli kesken rakastamansa työn, jolle hän oli uhrannut koko henkilökohtaisen onnensakin” (Salme Setälä 1966: 624-625, 628). Anna-Liisa Rekola (1997), Setälän nuorimman tyttären Annikin tytär, on kirjassaan *Miksi elämä erottaa* tarjonnut kiintoisan näkymän siihen, miten E. N. ja Helmi Setälän suhde vaikutti heidän lapsiinsa.

ccii. Tässä yhteydessä on paikallaan todeta, että Setälän ensimmäinen poika Vilho Setälä sai etunimensä Vilhelm Thomsenin mukaan. Thomsen ja hänen vaimonsa olivat myös Vilho Setälän kummeja (Setälän kirjeet Thomsenille 22.4. ja 14.6. 1892, KBK).

cciii. Tuulio (1964: 98).

cciv. Arvo T. Inkilä oli ilmeisen lahjakas ja lupaava kielentutkija. Vuosina 1937 ja 1938 hän julkaisi peräti viisi tieteellistä kirjoitusta *Virittäjässä* (Inkilä 1937a, b, 1938a, b, c). Postuumisti häneltä

ilmestyi kaksi kirjoitusta lisää, Inkilä (1942, 1946). Viimeksi mainittu käsittelee sanastajan kenttätyömetodiikkaa ja -kokemuksia.

ccv. Ks. Rapola (1942: 363) ja *Helsingin yliopiston Sankarivainajamatrikkeli* (Havu 1993, toim.: 45).

ccvi. Ks. Rapola (1942: 363). Kotikielen Seura julkaisi seuraavan vetoomuksen *Helsingin Sanomissa* 9.4. 1939 otsikolla «Valtioneuvos E. N. Setälän elämäkertatiedot talteen»: “Valtioneuvos E. N. Setälä oli niitä Suomen sivistyshistorian merkkihenkilöitä, joista tuleva aika varmaan haluaa yksityiskohtaisen kuvauksen julkisuuteenkin. Kotikielen Seura, jonka toimelijäsen, pitkäaikainen esimies, ja myöhemmin kunniaesimies valtioneuvos Setälä oli, on katsonut velvollisuudekseen ryhtyä pelastamaan unohduksiin joutumasta hänen elämäänsä, työtänsä ja persoonallisuuttansa valaisevaa ainesta, erikoisesti pitäen silmällä hänen toimintaansa kielentutkijana ja julkisuuden miehenä. Tässä mielessä seura rohkenee vedota hänen sukulaistensa, kasvin- ja koulukumppaniensa, työ- ja puoluetoveriensa, oppilaittensa sekä hänen muiden ystäviensä ja tuttaviansa myötämieliseen apuun ja pyytää, että he suosiollisesti luovuttaisivat Kotikielen Seuran arkistoon (joko sellaisenaan tai ainakin jäljennettäväksi) hallussaan olevaa valtioneuvos Setälää koskevaa aineistoa (kirjeitä, käsikirjoituksia, asiakirjoja tai niiden jäljennöksiä, valokuvia) ja että he myös kirjoittaen panisivat talteen muistin varassa säilyneitä asioita. Nimenomaan toivoisimme saatavan talteen yksityistapauksiin liittyviä kuvauksia, muistelmia keskusteluista, kertomuksia hänen työskentely- ja toimintatavoistaan, yleensä ainesta, joka vastaisille tutkijoille voisi elävöittää hänen kuvaansa ja myös valaista hänen aikansa kulttuurityötä. Edelleen toivomme, että mainittaisiin nimeltä kotimaassa tai ulkomailla vielä eläviä henkilöitä, jotka tavalla tai toisella ovat joutuneet valtioneuvos Setälän kanssa kosketuksiin ja joiden puoleen voitaisiin kääntyä. Kaikki mainitunlainen aineisto pyydetään suosiollisesti lähettämään os. Kotikielen Seuran Setälä-arkisto, Hallituskatu 1, Helsinki. Haluttaessa seura suorittaa korvauksen posti- y.m. kuluista. Helsingissä huhtikuussa 1939. KOTIKIELEN SEURA Lauri Kettunen (esimies), Eino Leskinen (sihteeri)”. Sama vetoamus julkaistiin myös *Valvoja-Ajassa* (1939: 304).

Inkilän haastattelut liittyivät siis tähän hankkeeseen. Saatiinko muutakin Setälä-aineistoa kokoon? On yllättävää, että tätä ei tiedetä. Kotikielen Seuran nykyisestä arkistosta ei löydy vastausta kysymykseen. Tietenkin aika eli vuoden 1939 toinen puolisko, muutama kuukausi ennen talvisodan alkua, oli huonoin mahdollinen hankkeen onnistumiselle. Talvisodan alettua kaikilla oli tietenkin muuta ajateltavaa. Silti tuntuu todennäköiseltä, että huhtikuun ja lokakuun välisenä aikana Setälä-arkistoon olisi kertynyt jotakin.

ccvii. Inkilän haastatteluiden oikeudenomistaja on rouva Eila Koivula Tuohikotista, Inkilän veljentytär, jolta sain luvan otteiden julkaisemiseen puhelinkeskustelussa 5.10. 1999.

ccviii. Poikasen koko nimi oli Veikko Emil Vilhelm Thomsen Setälä. Christiane [myöhemmin Kristi] Thomsen oli Vilhelm Thomsenin tytär. Setälä oli ilmeisesti tavannut hänet ensimmäisen kerran jo ollessaan Kööpenhaminassa 1888. Kristi Setälä täytti 90 vuotta Helsingissä 15.11. 1967, jolloin *Helsingin Sanomat* julkaisi syntymäpäivahaastattelun.

ccix. Erikoisen sattuma on, että myös A. W. Jahnssonin kesänviettopaikka Kustavissa oli saanut nimen Kallioniemi, jo vuonna 1882. Tämä oli Kustavin ensimmäinen kesäasunto (Zetterberg 1982: 42).

ccx. *Helsingin Sanomissa* ilmestyi 5.3. 1929 otsikolla «Kiitos» seuraava kirjoitus: “Koska huomaa vaikeaksi kiittää henkilökohtaisesti kaikkia niitä, jotka ovat ystävällisesti muistaneet minua yliopistosta erotessani, pyydän täten esiintuoda lämpimän kiitokseni jokaisesta minua kohdanneesta ystävällisestä ajatuksesta. Erittäin minua ovat liikuttaneet entisiltä oppilailtani vastaanottamani tervehdykset. Oppilaitteni kaikille monille vuosikerroille pyydän täten saada lausua kiitokseni kaikesta ystävydestä, kaikesta siitä herättävästä ja innostavasta vaikutuksesta, jota olen heidän puoleltaan kokenut ollessani heidän keskuudessaan. Helsingissä 4 p:nä maalisk. 1929. E. N. Setälä”

ccxi. Samaa todistaa Väinö Salminen (1946: 57-61), joka selostaa muun muassa, miten Setälä antoi opintasuorituksista palautetta. Setälä oli myös loistava puhuja. Tästä on todisteena tallella äänite hänen 4.10. 1923 pitämästään puheesta ylioppilaille kansalaissodassa kaatuneiden ylioppilaiden 5-vuotismuistojuhlissa (SKNA, nauhoite 3279).

ccxii. Vrt. Becher (1989: 52-54).

ccxiii. Kaisa Häkkinen (1996) on dokumentoinut, miten Setälän ja Wiklundin alkuperäinen ystävyysuhde sekin johti välirikoon ja miten heistä tuli “Streitgenossen”. Setälän ja Ojansuun ystävyden loppumisesta ks. Haapala (1998: 81).

ccxiv. Luonnehdinta on Tauno Perälän (1970: 161), joka on kirjoittanut Turun yliopiston historiikin.

ccxv. Tauno Perälä (1970: 171-178) kuvaa perusteellisesti Suomen suvun perustamisen vaiheita ja toiminnan alkutaivalta. Erkki Itkonen tuli tutkimuslaitoksen työntekijäksi 1934 ja kuvaa artikkelissaan (1976) sen alkuvaiheen toimintaa Setälän vielä eläessä.

ccxvi. Näiden dramaattisten tapahtumien valossa tuntuu yllättävältä, että kun Turun yliopiston suomen kielen ja sen kansallisten lähiaineiden uusi laitosrakennus, nykyinen Fennicum, valmistui 1969, oli niitäkin, jotka ehdottivat rakennuksen nimeksi “Setälä” (Ikola 1993: 187). Tällainen kunnianosoitus ei olisi ollut sopusoinnussa Setälän Turun-pyrkimysten kanssa.

ccxvii. Toinen konkreettinen esimerkki tästä Setälän piirteestä on se, että hän oli valmis uhraamaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kalevalaseuran hyväksi. Muun muassa Setälä tahtoi, että SKS myisi perinteikkään talonsa. Näiden ajatusten taustalla oli osaksi tosiseikka, että Setälä oli hävinnyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimiehen vaalin 16.3. 1917 selvin ääninumeroin Kaarle Krohnille (52-32). Ks. tarkemmin Sihvo (1969: 151, 180, 261)

ccxviii. Lausunnon luonnos on tallella (KAENSAK, kansio 101).

ccxix. Ks. esimerkiksi Setälä (1891b: 9-10). On valaisevaa verrata Setälän vuonna 1923 ilmaistua epäsuoraa anteeksipyyntöä Genetzille (SIT-163, alku) siihen itsevarmuuteen, millä hän syksyn 1891 tuoksinassa uskoi silloisen tieteellisen argumentointitapansa tulevaisuuden arvioitavaksi: “Huruvida min polemik mot den äldre sökandens vetenskapliga ståndpunkt har varit berättigad eller inte, kommer den framtida forskningen att utvisa” (SIT-105, Nya Pressen 19.9. 1891).

ccxx. KAENSAK, kansio 90, sisältää muun muassa haastatteluja.

ccxxi. Ks. tarkemmin E. N. Setälä & Vilho Setälä (päiväämätön, 1934?) sekä alaviite 12.

ccxxii. Päivämäärä 9.3. 1929 tiedetään näin tarkkaan, koska Setälän omakätinen käsikirjoitus on tällä päivämäärällä varustettuna tallella (KAENSAK, kansio 90).

ccxxiii. Kirjaan kuului lisäksi 60 sivun verran kielennäytteitä.

ccxxiv. Ks. tarkemmin Niinivaara (1931: 27-28).

ccxxv. Ks. tarkemmin F. Karlsson (1998b).

ccxxvi. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan toiminta perustuu siitä annettuun asetukseen (1347/91). Neuvottelukunta antoi ensimmäiset menettelyohjeet vuonna 1994.

ccxxvii. Merton (1969: 7), Mahoney (1976: 120).

ccxxviii. Heinz Kohutin (1971) "self-object". Ks. myös Kurkela (1994: 195-203).

ccxxix. Setälä julkaisi vuonna 1924 yli 300-sivuisen teoksen, joka sisälsi Suomen uudet kielilait ja -asetukset sekä näiden selitykset (Setälä 1924). Kirjeessään Thomsenille 4.2. 1923 (KBK) Setälä luonnehti tätä tuolloin suunnitteilla olevaa teosta oikeustieteelliseksi.

ccxxx. Niinkin myöhään kuin 1891 Jahnsson oli hakenut Helsingin suomalaisen normaalilyseon avoinna olevaa kielten yliopettajan virkaa, johon lopulta Adolf Streng (1852-1933) nimitettiin samana vuonna. Genetzkin oli hakenut tätä virkaa. Hänen perusvirkansahan oli suomen ja ruotsin kielen lehtoraatti samaisessa koulussa, jossa hän toimi Hämeenlinnasta vuonna 1887 tapahtuneen muuton jälkeen. Aila Heikinheimo-Lindholmin hallussa on Genetzin Jahnssonille lähettämä kirje, joka on päivätty 2.3. 1891. Jahnsson oli tiedustellut, aikooko Genetz peruuttaa hakemuksensa kielten yliopettajan virkaan. Genetz ei vielä ollut saanut nimitystään professoriksi, ja hän ilmoittaakin, ettei missään tapauksessa peru hakemustaan, vaikka professuurihaku saisikin hänelle edullisen kääntein kaikissa Suomen instansseissa. Genetz implikoi, että vasta lopullinen nimitys ratkaisee asian — "jag känner mina svin på gången", hän kirjoittaa, tarkoittaen ilmeisesti ruotsinmielisiä vastustajiaan, jotka tiedekunta- ja konsistorikäsittelyssä voimakkaasti ajoivat Setälän nimittämistä professoriksi. Genetz jatkaa Jahnssonille: "Tämä asia älköön kuitenkaan vaikuttako *millään tavalla* Sinun aikeisiisi; epäilemättä Sinä olet kumminkin Strengiä ansiokkaampi; muista että suomen kieltä kuuntelee 50% auskultanteista. Minuakin asia huvittaa periaatteelliseltakin kannalta." Yliopettajan viran täytössä Genetz oli jo asetettu ensimmäiselle ehdokassijalle (ks. *Uusi Suometar* 19.1. 1891), mutta sitten hänet nimitettiin professoriksi, jolloin Streng sai yliopettajan viran.

ccxxxii. Ks. tarkemmin Heikkilä (1985), luvut 1.3 ja 2.3.

ccxxxiii. Ks. Setälä (1888: 4).

ccxxxiiii. Ks. Setälä (1927c: 122-123). Vuoden 1900 vaiheilla ja pari vuosikymmentä eteenpäin Setälä oli muun muassa poliittisissa yhteyksissä ja sanomalehtiasioissa tekemisissä Jahnssonin pojan Yrjö Jahnssonin kanssa. Heillekin syntyi ajoittain skismoja. Historian ironiaa on siinä, että kun vuoden 1915 vaiheilla Yrjö Jahnssonin liiketoiminta joutui ensimmäisen maailmansodan

vaikutusten takia maksuvaikeuksiin ja Jahnsson asetettiin konkurssiin, velkojien joukossa oli niin E. N. Setälä kuin Arvid Genetzin vävy Leo Harmaja. Omaisuutensa Yrjö Jahnsson loi 1920- ja 1930-luvuilla erityisesti asuinkiinteistösjoituksilla. Yrjö Jahnssonin kuoltua 11.5. 1936 (runsas vuosi Setälän kuoleman jälkeen), muistosanat esitti Kansantaloudellisessa yhdistyksessä sen esimies Leo Harmaja, hänkin Yrjö Jahnssonin tapaan kansantaloustieteen professori (Zetterberg 1982: 146-147, 246, 366-367).

ccxxxiv. Setälä (1931b: 5).

ccxxxv. Erkki Itkonen oli tullut tutkimuslaitos Suomen suvun assistentiksi Järvenpään Toimelaan eli Setälän kotiin syyskuussa 1934. Suurin osa Suomen suvun henkilökunnasta asui Toimelassa. Itkonen oli paikalla Toimelassa Setälän kuolinpäivänä ja on kuvannut silloisia tapahtumia ja tunnelmia sekä kirjoituksessaan (1976) että *Ádám T. Szabón* vuonna 1983 tekemässä suullisessa haastattelussa (SKNA, nauhoite 14372).

ccxxxvi. F. Karlsson (1997: 49-50).